

MONUMENTA
HUNGARIAE HISTORICA.

SCRIPTORES.

XXIX.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR
TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

K I A D J A

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY.

ÍRÓK.

HUSZONKILENCZEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia épületében.)

SZAMOSKÖZY ISTVÁN

TÖRTÉNETI MARADVÁNYAI

1566—1603.

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK BIRTOKÁBAN VOLT EREDETI PÉLDÁNYRÓL

KIADTA

SZILÁGYI SÁNDOR

A M. TUD. AKAD. R. T.

HARMADIK KÖTET.

1603.

BUDAPEST, 1877.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1877. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

SZAMOSKÖZI ISTVÁN
TÖRTÉNETI MARADVÁNYAI.

HARMADIK KÖTET.

(1603).

HEBDOMADIS VI.

LIBER I.

Machinabatur iam fortuna longe crudelius nefas, quale uix unquam antea machinata Transilvaniae fuerat. Nam licet cladibus alijs super alias cumulatis, ne respirandj quidem a tot malis facultatem, his aliquot annis illi indulserit; hoc tamen quod nunc dicemus, initio horrendum, medio atrox, fine quam funestissimum fuit. Atque utinam illi non ultimum rerum humanarum fuerit. Sicut autem inflictis uulneribus cum nondum obducta cicatrice alia super alia ingeruntur, una tandem pernicie totum corpus licet Atlantaeum prosternitur: et sicut in ingentibus moenibus, dum tormentorum jetibus dilapidantur, nunc haec, nunc illa pars uitium facit; nunc anguli, nunc latera eoque tandem labes euadit, ut una uasta clade omnia procumbant: ita sane dum Transilvania continentibus cladibus illatis exarmatur, et nondum sanatis alijs uulneribus, hic poplites eius, hic brachia enervantur, nunc si unquam alias iugulum illi uitaliaque ita pernicialis morbus petiuit, adeoque afflixit, ut animam agentj similem, exossemque, atque exsanguem illam ad extremum halitum efflandum reliquerit, conclamatamque curatio deseruerit. Cui utinam aliqua in fatis medicina supersit. Si quidem uelutj desperati morbi

non tam a medicamentis, quam a natura senantur, si modo sanantur: ita sane iam plane huic deplo-
ratae, nisi manum archiater caelestis adhibuerit, uix
ullam sperare salutem rediuuam poterit. Sed nunc
ad rerum seriem recurrat oratio *)

Moses pro-
fugus in
Transilua-
niam a
germanico
dominio
vindican-
dam con-
tendit.

Igitur Moses, quem post res perditas ad Turcas
transfugisse memorauimus, dum patriam a Germa-
nica dominatione uindicare contendit, non poterit ali-
ter pro patria perire, quin una rempublicam perderet.
Quocirca dum ingens patriae seruandae studium il-
lum stimulat, major omnibus fati uis inexorabilis ad
suum prouinciaeque interitum traxit eum, eo omnino
tempore, cum tuta omnia a uicino hoste esse putaren-
tur, ac ne suspicio quidem furtivae expeditionis audj-
tione acciperetur, quae illum pariter ac patriam in
exitium dedit. Belli prima tempestas ad Caran-Se-
besum detonuit. Ante vero quam malj caput attinga-
mus, principia quaedam et causas malorum incitatri-
ces paucis expediemus.

Moses
Transilua-
nos per
internun-
tios ad de-
fectionem
a Germa-
nis sollici-
tat.

Primum omnium, uaria, ut in civili malo, trans-
fugia prouinciae statum turbarunt quae insequentes
clades tempestiue ad exitium maturarunt. Nam Moses
iam extorris iam Turcarum assecla non satis ducens
aperta manifestaue ui, Germanum in Transiluania
inpotenter dominantem bello oppugnatum uenire,
subornatis insuper refugis, per nuncios, perque litteras
occulte prouinciales, quos non satis aequis oculis Ger-
manum in prouinciae uiscere haerentem, potius quam
agitantem uidere sciebat, ad defectionem sollicitare,

*) *Ide a codex alapján a következő, Bethlen F. kézzel írt jegyzet tar-
tozik: az 1602. esztendőről írt könyvnek az végiben van ennek az 1603.
az kezdeti, oda recurrálj ez feljül megírt praefatio után. — L. Bethlen
F. Hist. Tom. V. p. 193.*

in partes trahere, omnibusque modis ad nouas res tentandas urgere non desistebat. Ex quibus Michaël quidem Tholdalagius, qui nuper Mosis perfugio, in Turciam comitem se addiderat, iussu Bastae captus custodiaeque traditus, ac nonnisi grauissimis datis uadibus libertati restitutus est, quod clandestini tabellarij officium ad Georgium Barbelium, aliosque item functus fuisset. Nec defuerunt alij quoque, quos intolerabilis Germanorum tyrannus adeo affecerat, ut relictis bonis omnibus, et amplissimis latefundijs, ac possessionibus, in Turciam profugere, et perpetuo extorres esse maluerint, quam Germanorum insolentiam diutius perpetj.

Erat Albertus nonminus ad animi quam corporis gladiatoria formitate cognomen Magni adeptus, Albertus Magnus patria Peshthius ad Mosem transfuga. uir usu militari et nobilitate ad omnes notus, qui quamuis post uictum apud Albam Mosem et uenjam rebellionis, et bonorum omnium restitutionem a Basta adeptus esset, uix tamen sibi persuadere poterat, praeteritorum facinorum memoria sibi gratiae locum futurum. Maxime autem illum conscientia caedis duorum Gengarum Itolorum fratrum Simonis et Fabij agitabat, quos superiore anno durante inter Bastam et Sigismundum bello, in Castello Vintz cum Gregorio Cyzare, viro nobilissimo et popularium patriaeque amantissimo, in societatem patranda caedis adscito, iure hostili interfecerant: claros homines, ac Sigismundo Principi aeque ac Bastae ob singularem uirtutis et prudentiae opinionem inprimis caros et acceptos. Quamuis autem a Basta simulatione haec omnia premerentur, ac nihil Alberto imminere periculi uideretur; tamen non leniter conscientia Albertum urgebat, ancipitemque trahebat semper dubitandum,

Gregorius
Cyzar et
Gabriel
Bethlen
Mosem ad
sumenda
pro patria
in
libertatem
asserenda,
arma hor-
tantur

residere in animo Bastae praeteritarum offensarum memoriam, quantumvis ille dato diplomate de salute Albertj fide et litteris cauisset. Proinde cum hac molestiâ conscientiam exonerare non posset, maluit cum transfugio dubiam salutem quaerere peregre, quam domj cum metu incolumitatem sperare. Quapropter et à Mose incitatus, et sua ipse conscientia irritatus, ex inopinato, assumpto secum uno et altero militum manipulo, Temesuarum, ubi tunc Moses haerebat, Turcicae ditionis arcem transfugit. Sequutus est hunc post modum et ipse Cyzár: mox item majoris et authoritatis, et luculentioris fortunae Gabriel Bethlen Vollfgangi filius, iuuenis sua maiorumque uirtutibus excellens; cuj tam alte odium Germaniej dominatus insederat, ut castellum suum Illye, amplasque possessiones, quas in Transilvania tenebat, maluerit Germano in praedam relinquere, patriam exilio commutare, omniumque bonorum jacturam facere, quam fastum et tyrannidem hostjs in patria sustinere. Usque adeo generosa ingenia in libertate nata et educata, malunt cujlibet discriminj, quam turpi seruitutis iugo subjici. Hi ad Mosem omnem rerum statum in Transyluania renuncjabant, et ubi transfugium fecerunt, ad maturandum propositum per se satis procliuem urserunt. Aut nunc, inquiebant, aut nunquam alias ad recuperandam prouinciam occasio oblata esset. Arriperet illam Moses, primo quoque tempore; ad opportunitatem rerum circumspiceret. Germanus prouincialibus inuisus, desperans et diffidens, seruandaeque prouinciae mole abjecta, omni cura et studio de emigratione cogitaret. Omne praedonum uoluntariorum agmen, Germanici exercitus robur, senatus consulto prouincia eliminatum esse. Nihil hostile Bas-

tam suspicari. Nudam omni praesidio prouinciam inopinato bello nunc omnino aggrediendam esse. Nec deerant alij quoque qui spem eius multa auxilij pollicitatione uentilarent, Moldauorum et Polonorum apud Turcam legati, qui aequo animo Germanum in Transiluania dominantem ferre non poterant. Proinde consilia struere, Moseam spe inflare, urgere, neue opportunitatem ingrediendi mora corrumperet, sollicitare. Erat consiliorum Mosis transfugijque particeps Sigefridus Ribis, ortu Germanus, majorum nobilitate et suapte uirtute notus, et si ingenium spectes tam ex-
Sigefridus
Ribis Mo-
sem secu-
tus
sors uitiorum, quam uirtutum consors, qui ab hinc triennio cum Basta una cum Michaële wajuoda in Transiluaniam bello immineret, Nouum castrum, quod ad Samum fluuium est, cuius praefecturam a Basta acceperat, certis conditionibus iustisque de causis Sigismundo Principi tradiderat, fidemque ab inportuna Germanorum hostilitate, ad Sigismundum traustulerat, uir magnis summisque praefecturis, ac muneribus ob ingenij summam dexteritatem accomodus. Hunc Moses ad Mehemedem ejus anni zerdarem (nam Hassoni ob infeliciter gestam superiore anno in Ungaria rem, eam potestatem tyrannus abrogauerat) identidem mittebat, auxilia rogabat, temporique opportunitatem inculcauat. Sed maxime Bectam passam Temesuariensem Transilvaniae gnarum, nec ignarum ingenij Transiluanorum, ad eandem secum expeditionem summo studio et contentione sollicitabat; utque omnia rite fierent, Nicolaum quoque Cornis, affinem suum, quem una secum Moses in transfugium rapuerat ad Keraium Tatarorum Hanem in Tatarjam usque legauerat, cui magnis praemijs et pollicitationibus persuasit ut uires sibi ad tantam belli molem commo-

daret, quod idem et ab Imperatore Turcarum et Mehmede zerdare assiduis iussis Tataro fuerat iniunctum.

Competi-
tor Mosis
Kara
Turca

Erat Mosis competitor apud Turcarum Imperatorem quidam Kara Jazicy, qui uulgo nigri scribae nomen ferebat, uir Turca id temporis celebris: quippe qui ingentibus Turcarum copijs, non magna collectiorum manu dexterime se antea obiecerat multisque claudibus Turcarum regiones affecerat. *) Is post diuturnas inimicitjas gratiam apud Mehemedem Imperatorem concilians, eius fidej et clientelae et gratiae se submiserat. Utque uicissim tyrannus fidem illius arctiore sibj uinculo obstringeret, rebellionisque iterandae omnem occasionem praecideret, ex Asia, ubi ille eos motus excitauerat, in Europam transferre, prouinciam aliquam illi assignare constituerat, ubi et uirtutis suae experimentum edere, et dignitatis amplificandae materiam habere, et amissae patriae desiderium acquiorem animo ferre posset. Proinde cum fama esset Jazicium in Transilvania praeripienda Mosis competitorem apud imperatorem gerere: non temere Moses in tam turbulento prouinciae statu rationem eius habiturum Caesarem uerebatur. Eo itaque ad rem aggrediendum censebat maturius, ne ille se contante, diemque prolatante Transiluaniam ab Imperatore im-

---

*) E sorokat Bethlen Gábor lehuzta s oldaljegyzetbe ezt írta: *non est verum*; mire Bethlen Farkas a lap alján ezt jegyzi meg: *az Bethlen Gábor kezeirása magáé az margón az, hogy: non est verum, ez könyvet ő corrigálta, maga forogván az dolgokban akkor benne. A következő sorok a kikezdés végéig, szintén át vannak huzva a codexben Bethlen G. kezétől.*

petraret, atque inuolaret. Unde si Moses excluderetur, repulsamque in petitione pateretur, uix unquam amplius ad eam recuperandam animum adijcere posset, et prouinciae certum inde immineret exitium.

Eoque tandem cocta consilia euaserunt, ut primo statim uere, ubi se tempus aperuit, magnis Turcarum, Thracum, sed potissimum Tatarorum auxilijs Moses accinctus expeditionem in Transiluaniam susceperet. Ad- Moses cum Becta Transiluaniam adoritur. erat illi solus ex omnibus passis Bechtas, origine Illyricus, sed neque linguae Ungaricae ignarus, quam in uinculis, dum apud Franciscum Nadasdium in Vugaria degit, familiarem sibi usu fecerat. Nec deerat illi in agendo industria, in faciendo promptitudo, in deliberando consilium, in destinata exequendo celeritas, et prout animum intendisset aut in malis pronus, aut in rectis industrius. His in hunc modum constitutis nihil amplius Moses expectandum ratus, inauspicatò motis ancilibus ac frustra admonito Marte ut uigilaret, aleam bellj iecit. Utque ex nec opinato omnia gereret, atque animos finitimorum aduentu suo percelleret, non proximum oppidum Lugos petit, quod rationem loci secutus obuium illi occurrebat, sed Caran-Sebesum triginta milibus passuum inde introrsus remotum belli initium facit. Qui locus licet non inuitauerit Mosem, excepit tamen, anide an inuitus, non satis promptum habeo Caran-Sebesum de ditione recipit dicere. Bina tormenta sarraco uehentia, quae ad dilapidandos muros usui fore putarat, Temesuario secum eduxerat Moses, sed et ipsa ab occupato Caran-Sebeso reuehenda curauerat, leuioris rei momenti fore existimans expugnandi prouinciam, quam ut tormentis sibi opus sit ad moenia deiicienda. Est Caran-Sebesum ciuitas exigua quinque fere stadiorum ambitu Caransebesum ciuitas describitur. in orbem quadantenus uergente, medio ad Ferream

Portam, et Danubium intervallo, estque in ditione magis quam parte Transilvaniae, sita est enim extra Carpativos montes, quibus uelut insularj forma Transilvania cingitur. Murum habet antiqui operis, nec firmum aduersus ualentem hostem, nec speciosum ad aspectum, ac neque ad propulsandam impressionem propugnaculis munitum. Indigenas Valachos habet, sed honestate, et cultu, et industria quaerendi habendique nitidiores splendidiusque paganis alijs habitantes. Potior ciuium pars ex ingenuis patricijsque constat, et qui maiorum stemmate clarent, natalibusque restitutj in ordinem nobilitatis sunt allectj. Et hi se ad Vngaros progenitores olim referunt, quod et alibi retulimus.

Paulus
Keresztesy
prae-
cur-
sor Mosis.

Jam Moses antequam Caran-Sebeso totum agmen suorum adiuuaret, Paulum Keresztesium fidum ac impigrum aliquot cohortium ductorem, cum quingentis Tataris et paucis Vngaris praemittit, qui Caran-Sebesinates partim minis, partim terroribus percelleret et ad deditionem, quibuscunque posset modis adigeret. Nullis alijs praesidijs Basta, quam ciuium incolarumque armis locum muniuerat. Erant enim Germanj exterique alij milites, qui Bastae mercebant, ob ingentem prouinciae aegestatem ammonaque ad summam infrequentiam redacti, ita ut non suppeteret firmiora loca praesidijs munire. Ante vero, quam Keresztesius Caran-Sebesum duceret, clandestinis nuncijs ex oppidanis nonnullos ancipites nutabundosque fecerat, sperans fore, ut appropinquanti sibi, nulla interiecta mora deditionem facerent. Nec spe sua falsus est Keresztesius. Vbj enim propius duxit, Georgius Vajda, praetor urbanus, Franciscus Crispus, Simon Lazko et Nicolaus Totus, nobiles

domi suae homines, primum desciscunt, tacitaque con-
 spiratione ceteram nobilitatem in partes trahere con-
 tendunt. Erant enim isti Germanico nominis uehemen-
 ter infensi. Repugnant, quam possunt obnixae, Stepha-
 nus Vajda, quatuor item Nicolaj, Kaztrucius, Gerlis-
 tacus, Theodoricus, et Josika, huiusque frater cognat-
 us Franciscus, item Daniel Kun, totaque adeo plebs
 oppidana. Et iam intestina dissensio, malum ad euer-
 tendas non solum urbes, sed et imperiorum molem
 accommodum, ita gliscebatur ut maius a se ipsis, quam
 ab hoste uideretur imminere periculum. Verum Pau-
 lus ubi multa malorum denunciatione, si repugnarent,
 clementiae, si parerent, pollicitatione oppidanis inde-
 sinenter incumberet, eo tandem rem deduxit, ut fa-
 ctiosi nihil conscijs cacteris, se in Mosis potestate fu-
 turos promitterent, creduli eodem fortunae tenore
 omnem deinceps partem Transilvaniae Mosi fascces
 submissuram. Deditionem praecipitarunt uaria, ut in
 inprovisis casibus contingit, incommoda. Nam et ci-
 uitas abiignis inbricibus tecta, incendio, si quod ab
 hoste tentaretur, supra modum erat obnoxia; et sub-
 urbijs, quae late ciuitati circumfunduntur, ne ad ex-
 tremam uastitatem redigerentur, flammaque excin-
 derentur, cauere uolebant, nullaue facultas, quae ad
 propugnandum usque esset, non milites, non tormenta,
 non alia tutandorum moenium adminicula aduersus
 tantum hostem aderant. Parando itaque et obsequendo
 praepotentis hostis gratiam aucupari, quam reluc-
 tando uim experiri, satius esse ducebant. Itaque non
 omnium, sed consensu partium deditur ciuitas, non
 leue Mosi in limine suae expeditionis ad famam ui-
 ctoriae promouendam adminiculum.

Caranse-
 besum
 deditur.

Moses nullo isthmic relicto praesidio, confisus oppidanorum tenaci ad fidem animo Lugasum reducit, non absurde arbitratus, nihil sibj hostile a tergo relinquendum esse, si optatos in destinato progressus facere uelit, praesertim autem si haec duo oppida, ueluti prouinciae claustra aperiret, in potestatemque redigeret. Nam Lip-pam maioris oppidum momenti, et Germanicis praesidijs munitam, ad laeuam 30 millibus passuum reliquerat. Praecerat Castello Lugaso cum praesidio Petrus Huszár (nam oppidum nullo muro cinctum cuilibet injuriae patebat) nouus quidem homo, sed uirtute sua post multa militiae exercitamenta primis poene ordinibus insertus. Dum aetas uiguit, apud Pannonias militari laude satis floruit. Postea Papae (arcis nomen est) alijsque locis Vngariae, diu praefecturam gessit, ordines duxit, cursu honorum inoffenso uiguit. Senior Sigismundo Principe inuitante in Transilvania licet laudabilem operam militiae nauauerit, non tamen fama meljore quam foris, nec fortuna: uariatio temporum et statum prouinciae, et illius identidem immutauit. Ac tamquam planta uetula in uernaculo solo incolumis uiget, in adoptiuum translata flaccet; sic ille uigorem animi et corporis cum incremento domi, peregre cum detrimento sustinuit, ijsdem una cum prouincia iactatus temporibus. Nec tam suo uitio, quam hominum uario mobilique ingenio, uincula, carceres, fugam, exilium passus. Jam Moses inter Lugosum et Caransebesum haerens, Georgium Giuracam, et Stephanum Somogium nobiles ciues e Caran-Sebeso atque dignitate praeualentes praemisit, qui Lugasij occupandi negotium urgerent. Et antea occulte nonnullos Moses in partes traxerat, qui secundum Huzarem, officia administrationis in militia, iuxta

oppidanisque munijs obibant, Thraces et Valachos mobilis homines ingenij et ad quamlibet auram uenali fide, commodis suis uelificantes. Cum his Giuraca et Somogius collocti, ita eorum fidem ad Mosem flexerunt ut nullam remoram in dedendo oppido se Mosi iniecturos pollicerentur. Haec dum aguntur interea Moses et Bectas Passa, qui Turcarum binas non amplius cohortes ductabat, ad duo milliaria Transiluania à Lugoso consederant. Huszár castello praefectus cum dena tantum, aut duodena suorum manu praesidio se incluserat, frustra oppidanos ciues et milites stipendia merentes in castellum tutandum obnixis praecibus accersens. Erat oppidum castello adhaerens, ualari tantum munimento eoque infirmo circumscriptum, ubi oppidanorum militumque contubernia degebant. Ad eos ubi ex compacto Albertus Magnus et Ali Ciaus a Mose missi affuerunt, protinus nulla interjecta mora amice se se consalutantes, ac dextras inter se mutuo iungentes oppido inmittuntur, ac coniunctis operis et consilijs ad castellum in potestatem redigendum se accingunt. Enimuero si Moses uim tentasset, castellumque praesidio munitum oppugnare adortus esset, haud cuiquam dubium esse potest, quin uanus et irritus euentus omnes eius conatus ludificatus esset, nisi rebus turbatis extremum malum, intestina seditio totam rem comminuisset. Nam Moses nullis omnino impedimentorum tormentorumque apparatus in tam arduam cruentamque expeditionem descenderat, siue quod facultas uelendi et copia aegre suppeteret, siue consilio neglexerit, speraueritque fore, ut campestri praelio uictum Bastâm facile prouincia fugaret, omnesque dehinc munitiones sine coede et sanguine in potestatem redigeret. Quibus ita constitutis, Georgius

Mosi ad
victoriam
omnia in
principio
prona

Lugas ca-
stellum
capitur.

Giuraca et Stephanus Somogius Caran-Sebesinates, oppidanique Lugasini castellum dedi Mosi postulant, seuera malorum denunciatione, ac ne a conuitijs quidem et maledictis temperantes: ni pareant, sciant se omnia quae uicti solent, passuros. Huzar feroci ac constanti uir ingenio negat se, nisi cum uita praefecturam castelli ulli hosti traditurum. Dum ita ultro citroque ad moenia rixantur, Albertus Magnus bene potus de repente cum suis, oppidanisque militibus audacter murum adoritur, januam portae adhaerentem inuadit, auersa parte castelli murum admotis scalis alij superant: Albertus cum suis portam assulatim perfringit ac irrumpit, Petrum Huzarem multum reluctantem, ac praelium cientem capiunt, ac uinciunt. Georgium a S. Nicolao in ipso portarum uestibulo, quibus ab Huzare praefectus erat, interficiunt, nonnullos sauciant. Ac Petrum uinctum et spoliatum eadem die ad Mosem in castra educunt, quae in Campo Gausdia vocato erant posita. Hic Moses ne uideretur ab animi inpotentia magis, quam ab humanitate uictus, inuidiae uitandae causa ad Bectam passam Petrum mittit, ac renunciat, petitque nequid grauius in illum statuatur, quoad eius fieri potest, uitam illi incolumem conseruet. Passa mentem Moisis liquide assecutus, enixe id quod Moses uolebat dedit operam: cupiebant enim uterque viri fortis et Ungari, et iam aetatis prouectae uitam conseruare. Sed plus potuit Tatarum tumultus. Hi enim cum fremitu magno et indignatione ad Bectae passae tentorium aduolantes comminantur, se a signis protinus dilapsuros, militiam deserturos, retrocessim ituros, ni protinus Huzarem ad caedem dedat. Ita enim sibi in morem esse, auspicataeque in futurum uictoriae, felicisque belli euentus

omen fore, si primum hunc uirum militarem et destinato ipsis a Deo obiectum in ipso felicis expeditionis exordio dijs manibus initialem hostiam sacrarent, atque deuouerent. Moses et Bectas multum intercedentes, multaque polliciti Tataribus, ne in talis uiri caedem praecipites ruerent, nihil effecerunt. Proinde cum tumultum magis ac magis gliscere, ac per contubernia et agmen Tatarum serpere, ac nullam facultatem subtrahendj Huzarem ab illorum incursu uident, dolentes et inuiti Huzarem illis se reddituros pollicentur. Petrus
Huzár trucidatur. Ita frequentes Tatares tabernaculum passae inuadunt, ac extracto Huzari iugulum praeter uestibulum uno aut altero jetu contrucidant. Merza begħ ductor turmarum Tatarianarum ueluti feralis popa succintis uestibus, strictoque gladio religioni satisfactorius, Petrum piacularem eorum fortunae victimam felici victoriae ac fortunae mactauit, et quod felix faustumque esset, rapto e caesi iuguli saliente cruore, dimidia volâ pro omnibus et coram omnibus commilitonibus suis in vestigio ebibit. Trunco capiti pellis direpta ac stramine differta, ac Mehemedem passam auspicatae victoriae documentum missa. Tatari qui uacuum caput cana propexaque barba atque capillitio horridum detulit, centum aurei nummi euangelia dati sunt.

At Basta, qui tota ea bruma componendis provinciae rebus Albae hybernauerat, appetente uere Basta Albâ
Colosuarum se recipit. omnino ad VIII. Idus Martias Kolosuarum se recepit, simul atque Mosianae expeditionis nidorem naribus hausit. Eo autem praetextu locum mutare uoluerat, tum ut ciuitatem Albensem commeatus non satis instructam, et aliarum rerum poenuria pressam absentia sua releuaret, tum ut si Moses quoquomodo Transyluaniae infestus esse pergeret, consiliumque eius in-

uadendae caperet, e propinquiore loco ex omnibus Vngariae partibus ad praedones uoluntarios in signa uocandos, copiasque conflandos spatium temporis, opportunitatemque haberet. Nam quo prouincia ab illorum intemperie aliquantulum respiraret, uagum per se et praedabundum militem in omnes Vngariae partes ut diximus effuderat: Vallonum Germanorumque quantamcunque manum dispersim penes se habebat, sed quorum etiam bonam partem in praesidia arcesque disposuerat. Quia autem contra fortuitos repentinosque casus nunquam satis cauta humana industria esse potest; Basta quoque dum quieti prouincialium consulit, praedabundum militem peregre diuellit, Transiluaniam poene nudam praesidijs destituit. Dum Basta Colosuari eminens Mosianae expeditionis cursum anxie contemplatur, quo securos ab hac parte suos ac prouinciales simulet, negocium in ocium uertens, poene quotidie dum ferjandi uoluntas esset, pila ampullata quam follem uocant ac brachiorum beneficio alternis iactatur, in theatro fori iuuentutem ludere permittebat; ipse pro aedibus publice sedens, lusum per oblectamentum spectabat; mirantes plerique hominis siue incuriam siue socordiam, quod in tanto imminenti belli strepitu poene in auribus sonante lusibus indulgendum putaret. Quo nomine postea ab iniquis non oblique uellicatus est: eum lusu Transyluaniam reliquisse, sine sudore et sanguine eandem recepissee.

Caeterum Moses, ne spes eius ad irritum caderet

Gabriel
Bethlen in
Transiluaniam
penetrat.

urgendam rerum opportunitatem arbitratus, ex Lugoso et Sebeso Gabrielem Bethlen praemittit, qui cum mille Tataribus, ducentis non amplius Ungari-

ris *) Ferream Portam (Carpatici saltus fauces sunt, ardui confragosique aditus) superat, atque in interiora Transilvaniae penetrat, ut hoc modo terrorem prae se agens, primo inopinatoque impetu pauorem prouincialibus incutjat, ac sicubi aliquam Bastanorum manum extra praesidia munitionesque inueniret, consercto praeljo dissiparet. Gabriel Bethlen transcensis Ferreis Portis, cum aduentus sui famam celeritate ubique praeuertisset, ad Sargetiam fluium ducit, quo trajecto, tum demum copias in ordinem cuneatum digerit, ipse aciem cum ducentis**) quos diximus Ungaris, facit; quingentos hinc, totidemque Tataros illine pone se constituit, ut ita demum ipse Moses proxime Gabrielem in Transilvianiam hoc modo arietantem toto cum exercitu subsequeretur. Sequebantur Gabrielem praecipui nominis agminum ductores Paulus Keresztesi, ***) et quem diximus Albertus Magnus, alique plures.

Quae dum fiunt, interea ex omnibus Transilvaniae finibus, qui adhuc in fide persenerabant, frequentibus litteris et nuncijs ad primores militiae Germanicae, quos capitaneos vocant, missis, identidem praefecti finitimorum praesidiorum Ungari inculcabant, ad rem aduigilarent, praesidia instruerent, copias pararent: Mosem prouinciae finibus imminere, opinioneque omnium citius in intima penetraturum. Sed enimvero tanta in illis fuit animi securitas, tanta secordia, ut nec illis fidem facere, nec sibi persuadere possent, Mosem tam alieno, nondum aperti ueris tempore in tanta rerum omnium

Germanorum dum in cauendis hostibus oscitantia.

*) A ritkán szedettek le vannak huzva a codexben Bethlen Gábor kezével, ki ezt írta följük: *centum et . . .* (a többi olvashatatlan).

**) Kijavitva Bethlen Gábor kezével: 120.

***) Lehuzva.

penurja, pabulique et annonae inopia, quicquam moliri audere, ad nouasque res tentandas animum erigere posse. Nec dum enim penitus iuga montium densis niuibuscum accumulata, ut in ijs locis, decreuerant et ipsa itinera hyberno gelu, confragosisque scrupis horrentja, expediendi belli compendja omnia interclusisse videbantur. Vix singulares viatores, difficiles calles et brumae rigentis iter superare poterant. Et iam antequam Moses moueret, Petrus quoque Huzar nondum interfectus, per Georgium Zolatium nobilem virum, et Henricus Dauallus comes Dampierranus, magnae virtutis et illustris familiae vir, Lippae cum praesidio praefectus, alijque item, quibus finitimi illi motus exploratorum nunciorumque opera minime obscuri erant, ad Bastam Colosuari tunc agentem, assiduis litteris renunciabant Mosem rerum plurimum satagere, ac propediem infestis armis aut fines, aut ipsam prouinciam adorturum. Quod etsi Basta futurum sane rebatur, tamen necessitati parere coactus, famam consulto caelabat dissimulabatque, ne ullam materiam ad res nouandas prouincialibus subministraret, quos suspicabatur ad primos quosque motus, aures cum animis in tempore arrecturos. Interim tamen summa ac singulari sollicitudine, quam intra se premere consueuerat, per litteras, perque nuncios, tum ad proregem Cassouiensem Ferdinandum Gonzagam, tum ad Rodolphum Imperatorem urgere non desistebat, ipsa celeritate ocyus, milites, pecuniam, aliaque, quae prouinciae tutandae essent, compararent, mitterent; fore enim nec morae multum interiectum iri, ut Transilvaniae per Mosem ingens labes inferretur, cuius lacunam, ni principio obstaretur, multum operae foret ad extremum implere, et proxime cum

Rudolfi
caesaris
in tutanda
prouincia
negligen-
tia.

caesarei legati, Nicolaus Burghaus et Joannes Molar, quos diximus, ad explorandum magis, quam constituendum prouinciae statum aduenissent, nec expectatum diu militum stipendium ullum tulissent, Basta omnium quae imminerent verus vates, nunc, inquit, nunc amissimus prouinciam, postquam Imperator in rem suam solius plus satis attentus, militem, pecuniâ, prouinciam curâ deseruit. Nec tamen cessabat Basta, quantum in se erat, vel in tam eluxato rerum statu, omnem ad stabiliendam prouinciam mouere lapidem. Sed celeritas Mosis quae ad victoriam parandam rerum potissima est, omnia consilia praeuertit euertitque. Nam antequam aduentus eius primoribus ducibus Bastanis vel non innotuisset, vel dissimulatione praeumeretur, vel pro vano et friuolo duceretur, de repente Gabriel Bethlen cum ijs quas diximus copijs, magnis factis itineribus Ferreas pilas superat adque Zazuaros consistit; id nominis saxonum oppidum idiomate valet Vngaro.

Gabriel
Bethlen
Zazuaros
ducit.

Est Zazvaros ad Marisianum tractum saxonici iuris oppidum immunitum. Incolas Ungaros et Valachos habet, commistâ per alternata coniugia propagine, extritaque iam pridem siue continuis eius tractus cladibus, siue quâ alia de causa saxonice generis poene omni sobole. In medio templum habet alto muro cinctum quod castelli vicem praebet, sed angusti et vix oppidanorum capacis. Praeerat juri dicendo negocijsque reipublicae curandis Michaël quidam Litteratus ab oppido Banya oriundus, quod Riuvulos Dominarum vocant, argenti fodina inprimis nobile. Quem vulgo quod nonnulla latinarum litterarum cognitione esset tinctus, Diacum idest Litteratorem vocabant, Saxonicarumque ciuitatum in morem Judicis

Regij nomen ferebat; vir alias industrius et bonus, et cui si demas fortuitos labendi casus, vitae etiam caetera inculpatae. Aderant illi, ut moris est, duodecim viri reipublicae constituendae, sine quorum assensu nullam iuris dictionem in republica exercebat. — Porro ducenti et viginti quinque*) erant milites Germanici nominis, qui magna cum oppidanorum aerumna isthic hybernabant, quorum non solum praedia domestica, sed etiam omnes facultates, omnia denique bona pro libidine per fas nefasque hauriebant; nec finis ullus malorum fuisset, nisi insolentem militem vindex fortuna postmodum illata clade castigasset; ab eorum licentia uti tutiores essent ciues, cum uxoribus et liberis, parteque facultatum suarum, angusto admodum castello se incluserant, unde nihilo minus quotidiano eoque uberrimo demenso, ingluuiem militum saturare cogebantur. Siquid ipsis negabatur, protinus incendia, caedes, extremaque omnia comminabantur, adeoque obsidij cuiusdam instar castellanj praemebantur. Hinc illae lacrymae; haec causa, haec initia insequentium dolorum. — Ad famam aduentantis hostis dux Germanus Joannes Elias Tech altero captus oculo, ne videretur surdis auribus salutem suorum negligere, non inuitis oppidanis (nec enim erat integrum illis recusare) perlustrato per omnes partes castello, quo praesidium Germanorum, si quid aduersi ingrueret, se reciperet, cum angustia loci, statjones, tuguriola, aliaque incendijs omnia obnoxia, non modo illi non arriderent, sed etiam despicatuj ducerentur, tunc quidem castello excessit, ipsisque oppidanis ciuibus tutandi castelli negocium relinquit. Vix ab hinc biduum intercesserat,

Joannes
Elias
Tech.

*) Kijavitva Bethlen Gábor kezével: quadringenti.

cum Gabriel Bethlen primo admodum diluculo, opido circumfusus, immissis aliquot Tatarum Ungarorumque turmis, Germanorum contubernia sparsim per hospitia fusa, nec hostile quidquam metuentia, omnino ad XVII. kal. Majas ex inopinato adoritur. Illi subita re perculsi, multi vix somno depulso, seminudj, semiermesque arma corripiunt, ad arma contubernaes conclamant, hinc alij singillatim, alij globo facto, prout eos paucior congregauerat, e diuersis oppidi vicis, et anfractibus, per vias perque hortorum compendia, quorum sepius antea diuellerant, versus castellum praecipites ruunt. Albertus Magnus, quem diximus, et Blasius Goztony agminum ductores, viri manu et animo strenui, alijque Gabrielis asseclae et ipse una cum suis Gabriel instant trepidis, ac prae porta castelli unum atque alterum e Germanis obtruncant. At castellanj, hostis inopinato aduentu, non minus quam Germani territj, deiecta derrepente pensili cataracta, portae, quae singularis et unica erat, omnia tabulata, atque repagula funibus et catenis subducunt, pessulis vectibusque firmissime quàm possunt obstruunt. Adsunt Germani milites, recludj sibi portam, intromittique postulant. Negant castellanj, tutum sibi rebusque suis esse, hoste tatari ad limina grassante, laxare valuas, incolumesque adhuc res suas cum illorum poene perditis miscere, ne simul cum illis, hostis in castellum insinuatus, unâ eademque occisione in se quoque rabiem effundat. Promittunt nihilominus, se, quicquid necessitas praelij tulerit, ex muris ad arcendum hostem suppeditaturos. Hoc modo milites Germani exclusi, fossarum intestina, quae castellum circumeunt, confertim occupant, raptisque e propinquo curribus fossarum extremas crepidines

Bethlen
Germanos
adoritur.

perpetua compage muniunt; ubi glomeratj, ac suo quisque periculo intentj, tormentis, telis, missilibusque omnibus hostem arcere contendunt. Interea magna vis Bethleninorum et Tatarum oppido infunditur. Instant Germanis. Oppidani castello inclusi e muris puluerem, vinum, commeatum, aliaque omnia liberaliter subministrant. Increpitant Vngari Bethleninj castellanos, nulla Germanis subsidia commodent, nullum eorum in castellum intromittant: fore enim ut ad unum usque ferro flammaque deleantur. Equidem Germani milites a multo mane ad extremum usque diej, seramque adeo vesperam cum Bethlenianis dimicantes, egregiam fortitudinis laudem retulerunt. Nec spes erat, illos, licet locorum iniquitate, rerumque omnium inopia pressos, facile vinci, nisi non tam multitudo hostium, quam loci temporumque incommoditas eos tandem debellasset. Quapropter ubi utraque pars ancipiti adhuc Marte defessa, veluti pactis inter se ex composito inducijs, paucis horis requieuisent, Germani consultius fore censuerunt, si Vngaro victori, nondum perditis omnino rebus, in praesentia cederent, quam pertinaci praelio illis reluctarentur, quos etiamsi non hostis, tempus certe expugnaturum esset; id unum afflictis rebus, neque aliud superesse remedium, ut collectis vasis maturum in tutiora petant receptum. Igitur nocte statim concubiâ, ubi magnam hostium partem in castra se recepisse cognouissent, compositis rebus, consilium capiunt clandestino abscedendj. Ante vero quàm mouerent, petunt a castellanis, ut postquam sibi castelli usuram dene-gassent, unum quempiam probatae fidej et industriae hominem commodarent, qui non militari via, sed per sylvarum saltuumque compendia Saxo-Sebesum eos

deduceret. Non grauatim castellani postulata fecerunt, dederunt e plebe unum nec viarum ignarum, et fidei satis exploratae. Hoc duce noctis silentio, circumcastellanam fossam, carrosque quos pro vallo hostibus obiecerant, deserunt, rectaque in sylvarum latebras, quae ad alterum lapidem ab oppido occurrebant, sese insinuare pergunt. Nec sane euentus fefellisset consilium, nisi clancularia unius hominis machinatio destinatum euertisset. Quispiam enim e plebis foece, nullis omnino conscijs, quod oppidanj affirmant, funibus e muro demissus Gabrieli Bethlenj renunciat, Germanos munitione deserta profectionem moliri, iamque adeo versus propinquam sylvam iter intendisse. Dux Bethlen re animaduersa toto simul agmine castris effunditur, Germanos nocturno pauore attonitos in fuga occupat. Bethlen cum suis Vngaris in aperta planitie Germanis circumfusus pugnam redintegrat. Nihil sibi ad sese defendendum Germani, nihl isti ad lacessendum reliqui faciunt. Demum Germani non tam vi hostili, quam inopia tormentarij pulueris victi, nonnihil de strenuitate pugnandi remittunt, centum *) tantum Vngari Germanis se opposuerant, illi cominus, eminus soli depugnarunt. Nam Tatarus ad sustinendos tormentorum ictus impar, ac vel bombis ac crepitibus territus, statarius duntaxat erat, omnem pugnam Vngaris, quorum res agebatur, commiserat. Et jam gladijs duntaxat oblongis ad manus ventum erat, cum Vngarus globo facto ordines Germanorum perrumpit, perruptos diuellit, diuulsos late dissipat. Itaque crudeli caede et occidione, quae odio

Germani
oppido
emigrant.

Germani
ceduntur.

---

*) A centum helyett eredetileg más szám állott, a melyet Bethlen Gábor törölt ki s helyére a »centum« szót írta.

et ferro victis inferri solet, promiscue in eos grassatum. Nam et ij, qui proximitate caeduae syluae salutem sibi quaeritare tentauerant, quia raritas luci ob succisam materiam, hosti insequenti eos prodebat, in irrita fuga deprehensi, agminatim trucidabantur. Ex omni numero undeni euaserunt, in nemorosiora syluae tempestiue insinuati, quorum quinque caecis erroribus acti, aliquot post diebus Saxo Sebesum, quatuor alij Deuam, duo item alij Albam trepide confugere. Captus cum uno duntaxat aut altero, ipse signifer Helias, idemque vicarius dux eius militiae, quem diximus, nam primarius ductor alia secutus negocia, peregre tunc aberat. Bethlen crudeli occidione deletis ad Zazuaros Germanis toto cum exercitu ad insulam Sargetiae fluuij, unde accurrerat, octo passuum millibus a Zazvaros distantem retrocessit, siue Mosem praestolaturus, siue hostium, qui ante retroque in arcium oppidorumque praesidijs sese continebant, animos exploraturus; siue ut reditione simulatâ securiores hostes ad cauenda, quae imminerent, discrimina, faceret, inopinantesque veluti Zazuarosienses Germanos circumuenire posset. Totum trjduum Bethlen post pugnam Zazvarosinam apud Sargetiam commoratus est.

Sargetia
amnis.
Iztrig.

Est Sargetia, cuius mentio apud Dionem in Trajanj cum Decebalo rege Daciae bello, limpidissimus Transilvaniae fluuius ab Ferrearum pyларum saltibus, violenti tormentis instar magis eruens quam effluens; omnium Transilvaniae fluuiorum inpatientissimus ripae est, nouos alucos, nouaque vada identidem facit, adeoque a se ipso passim desciscit, ut non rectâ fluere, sed peregrinarj per campos videatur. Ad haec cum imbribus lymphatus agitur, torrentibusque inpletur, grandibus saxis et cotibus se ipsum implet, nunc hic

nunc illic vadum aperit, oblimat, sublimat, traiectum variat. Is ubi a fonte viginti passuum millia confecit, paucos interea riuos de rapto sibi vindicans, ac late montes, viciniam eorum indignatus a se dimouit, rapidum fremens, ad Aurum (pagi nomen est) in Mari-sum undas cum nomine praecipitat, et qui dicebatur, vocari desinit. Hic Bethlen postquam famam sui aduentus redijtione simulata nonnihil ad vulgum eleua-vit atque extenuauit, derepente antelucano itinere, summis quam potuit itineribus aduolans, apud Uiuarium trans pontem sublicium, proxime Marisum, ad alterum ab Alba lapidem, cum mille Tataribus, et ducentis *) Ungaris, nullo ex Germanis hostibus ap-pulsum eorum attendente, consedit. Praeerat Albae id temporis Petrus Spinosa, domo Bruxellensis, animi iuxta et corporis robore vir excellens, ac laude mi-litiae inter paucos celebris, qui quatuor circiter cen-turias militum Germanorum penes se habebat, vali-dum ad propulsandam tumultuariam injuriam ag-men. Hi partim intra muros, partim in suburbijis, quae late pro muris ad occidentem exspatiantur, vicatim, domesticatjque hybernabant. Sed tunc ad famam hostis aduentantis, omnes intra muros se receperant; ita tamen, ut diurnis horis reclusis portis, obsonatum, mercatumque in fora, tabernas, macellaque euaga-rentur.

Bethlen
uno mi-
liari ab
Alba con-
sident.

Est Alba patenti, plano pulchroque ad aspectum loco posita; incumbit enim editae planitiei a proximis vinetis, optimi vini feracibus, longo tractu descen-denti. Hunc locum, arcem Apulj euersae Romanorum coloniae, cujus supra quoque meminimus, fuisse, monumentorum cicatrices, ac utriusque portae resi-

Alba Julia

*) Kijavitva Bethlen G. által: 120.

dua moles, quae antiquitatem manifeste contestatur, non futilibus argumentis docent. Nam et moenium vasta fundamenta, quae solum rimantibus occurrunt, et testudineatae concamerationes, hypogaea, columnae aliaeque veteris structurae obruta vetustate opera, passim cellas vjuarias aut puteos fodientibus occurrunt. Moenia habet in quadrum posita, mille passuum ambitu, ita ut singula latera binis stadijs ab angulo in angulum porrigantur. Principale palatium non contemnenda elegantia primum ab Episcopis Transiluanis quorum sedes dudum fuit, postmodum a Joanne secundo rege, Principe Transilvaniae *) excultum, ad occasum hybernium spectat, angulumque urbis late occupat. Huic templum imminet et ardui aedificij et molis, Michaëli primori angelorum dicatum. Murum habet oppidum antiqui operis, ducentis ab hinc annis**), quantum conjectura assequimur, ex Apuli vicinae urbis parietinis constructum; fossam, et ex egestâ humo aggerem Ferdinandus Imperator pro muris olim objecerat, sed iam magna ex parte incuria eorum, qui rebus praesunt, oblimatam. Geminas habet portas, alteram ab oriente aestiuo, quae Marisi et Apulj annis confluentem mille passuum intervallo spectat, diuique Georgij ab aedícula adiuncta nomen habet; altera suburbium ad occidentem prospicit, diuique Michaëlis nomen fert, totidem passuum intervallo haec a vinetis, quot Georgiana a Mariso distat. Oppidum praeter puteales aquas, easque

*) Bethlen Farkas jegyzete a margón s a lap alján : primo principe Transilvaniae, sed postmodum a Gabriele Bethlen splendidissime aedificatum, sed anno dni 1657 per Tartaros (destructum).

**) Bethlen Gábor kezével kijavítva : supra ducentos annos; egy XVII. száz. kéz pedig a margóra azt írja, hogy : in alio volumine adscriptum est : à quadringentis annis.

passim incuria neglectas, nullas alias habet, nam et Appulus amnis, a parte Borealj, quadringentorum passuum et Marisus ab oriente mille passuum interuallo a moenibus abscedunt. Quocirca incolae quouis Apulo sitientiores, tantum non animam agunt prae siti. Nam fontana, quae subterraneo ductu roboreis tubis in aulam deriuatur, vix ejus loci usibus sufficit. Andreas Cardinalis laudabili conatu, sed nullo cum operae pretio, partem Apuli amnis ab Sardo, intra muros, fossa ducta, corriuare molitus erat, extatque incoepti operis irritum vestigium. Nec vero spem eius, conatumque successus destituisset, nisi Michaël tyrannus superueniens, vita simul et principatu, ducendaeque aquae labore postmodum illum priuasset. Ditissimorum pontificum a quadringentis amplius annis Alba sedes fuit. Verum illi plus abdominj suo, quam laudi et gloriae nati, maluerunt in popinales delicias, in nescio quae alia longe foediora opes abligurare, quam ullam earum partem in communem posteritatis usum commodare. Sed et nostri temporis Principes *) quam diligentes in aedificando muniendoque fuerint, satis testatur totius regni inculta facies, ubi pro splendidis ciuibus mendica plebs, pro oppidis, pagi; pro cultis aruis, deserta; pro hominibus Valachi, pro muris sepimenta; pro aedibus casae, pro republica foeda barbaries ubique conspicitur. Et postquam aerarium ex plebis sanguine et viscere impleuerunt, non potuerunt quaesitas opes aliter prodigere, nisi per gulam et ventrem, aliasque partes corporis, quae honeste nominari non possunt, profligarent. Sed huic justissimae quaerelae alius dabitur scribendj locus.

Alba plus
nominis
quam rei
habet.

*) A margón Bethlen Gábor e jegyzetet tévé : Inuehitur in Principum Transilvaniae incuriam.

HEBDOMADIS VI.

LIBER II.

Argumentum libri II. *)

Dum Bethlen cum suis in Viuarjo breuj sylua
vepribusque inclusus latet, sex**) Germanos, quic Saxo-
num Sebeso, Albam rerum ignari contendebant, in
via comprehensos ad se adduci iubet, quos examina-
tos, ubi omnia quae ipse moliretur, ignota adhuc esse
Albensium
oppidano-
rum
primores.
intellexit, obtruncari iubet, oppidanosque Albenses ad
rem, quam potest, maturandam, captatis idoneis op-
portunitatibus adhortatur. Erant tunc ex Albensibus
oppidanis, qui primas in republica, jureque dicendo
tenerent: prouentuum principalium aedilis vicarius,
quem vice-prouisorem vocant Martinus Kapronczaius
homo Dalmatici sanguinis; Michael Kalmandius, ma-
nipuli unius aut alterius peditum Vngarorum ductor;
et hi quidem non tam priuata quam publica autoritate
rei urbanae et suburbanae praesidebant. Ex primorum
in ciuitate ordine Stephanus Sartorius erat, qui quod in
rixa quadam auricularum alteram amisisset, nomen
in vulgo inauriti gerebat; Demetrius qui ex sordido
opificio et uitam tolerabat, et nomen Tonsoris habe-
bat; atque hic quidem eorum oppidanorum ductor, qui

---

*) Az argumentumnak egy lapnyi üres hely van hagyva.

**) Bethlen Gábor kezével kijavítva decem et sex.

pridem plebeja conditione abstersa, in nobilium ordinem adsciti, natalibusque restituti essent; Gregorius item praetor oppidanus, cui Crassipedi nomen erat; homines idiotae et si ingenium eorum spectes, nec virtute, nec vitio excellentes. Germanicis praesidijs et urbi Petrus Spinosa, ut diximus, praesidebat. Albenses, quos diximus, odio Germanici nominis supra modum ardebant; sed maxime Sartorius nec voci nec affectui parcens, fas omne nefasque in eorum contumeliam trahebat. His ita constitutis, civitas audita Bethlenis proximitate, inter sacrum et saxum, quod aiunt, constituta, in Tatarum dirae gentis aduentu, quo se verteret, quid ageret, quidnam consilij caperet, plane perplexa haerebat. Nam etsi Tatar a caede hactenus ac flamma omnique depopulatione abstinuisset, quo magis pavorem a populis tolleret, simulataque continentia et mansuetudine clementiae opinionem conciliaret: vix tamen sibi Albenses persuadere poterant, effrenem simul et immanem gentem oblata praedae occasione, a rapinis iniuriaque manus abstinere. Nam et Bethlen statim ubi ad Zazvaros Germanorum turmis delictis, propius aduentare auditus esset, dirarum omnium comminatione Albensibus denunciasset ferebatur, ne se cum Germanis eodem contubernio, iisdemque moenibus consociarent, fore enim, ut una cum illis extrema interneccione delerentur. Quo auctore hic nuncius increbuisse, plane incertum erat, et licet illud homines nonnihil tacerent, fama tamen aperte loquebatur. Et defectionis autores, quos diximus, auditum rumorem ad vulgum acuebant, exaggerabantque. Sed, ne ullâ apertâ defectione Germanorum mentes laederent, neque suspicionem ullam sibi alienati ab ipsis animi conciliarent, Demetrius Tonsor et Crassipes, qui in

Albenses
trepidant.

secessione facienda ancipites adhuc haerebant, ascitis e ciuium quoque numero nonnullis, Spinosam du-
 cem adeunt, praecanturque, ut quoniam suburbia
 nulla munitione essent firmata, liceret sibi quod com-
 modo eius fieri posset, cum uxoribus et liberis, facultatibusque suis intra muros se conferre, fore id et
 militibus Germanis magno ad defensandam urbem
 adiumento, et sibi totique plebi oppidanæ ad tutandam salutem bonaque sua, emolumento. Verum Spino-
 sasiue diffusus oppidanorum ingenio ad defectionem, ut rebatur, procliuij; siue minus in rem fore arbitrat-
 tus, promiscuam imbellis sexus et ætatis turbam, quibus vitæ maior quam gloriæ cupido esset, intra eadem moenia ingerere, negauit fieri posse, ut omnem simul rudem et inconditam plebem, alienæ tutelæ innitentem, muro reciperet, a quibus in obsidione si qua contingeret, plus incommodi, quam emolumenti sperari posset; nam neque alimentorum ea adesset copia, in publica omnium rerum penuria, quæ multitudini alendæ par foret, neque satis tutum esset, in tanta ingeniorum diuersitate, publicam salutem ancipiti nonnullorum fidei committere. Verumtamen ne penitus incolumitati eorum quicquam consulere videretur; placere sibi dixit si iuuentutis robur, alijque e ciuibus et plebe potiores, armisque ferendis idonej, cum parte facultatum suarum, et commeatu idoneo, intra muros se reciperent, relictâ foris aut ablegatâ quopiam in tutiora, inbelli puerorum et mulierum turbâ, una cum nonnulla parte plebeiorum hominum, qui incolumitatis cæterorum curam haberent. His ita a Spinosa dictis, oppidani responderunt: se diuini humanique juris ruptis omnibus vinculis, in Deum æque et homines impios fore, si uxores et libe-

Oppidani
suburbani
intra mu-
ros se reci-
pi postu-
lant.

Spinosa
recusat.

Spinosa
suspici-
onem su-
am incolu-
mitati
ciuium
præponit

ros, qui vel per sexum, vel per aetatem tueri non possent sese, et pro quorum incolumitate magis, quam pro se arma sumpsissent, summa cum iniuria desererent, ac veluti de industria inmanissimae gentis faucibus objicerent. Esset hoc et communem iustitium violare, et pietatem, quae homines inter se et inter deum coniungit, exuere. Proinde cum repulsam hac in parte paterentur, petere se atque obsecrare, ne esset sibi molestum, neue ullam contumaciae de ipsis suspicionem conciperet, si suburbanum templum per se immunitum vicinosque angiportus carrorum compagine obstruerent, quo primus saltem dirae gentis impetus, rapacitasque arceri posset; pollicitique sunt se una cum Germanis qui in murorum custodia introrsus essent, ubi necessitas ferret, communem operam in hostes propulsandos nauaturos.

Et iam Bethlen superioris noctis silentio suburbium ingressus, hoc contexendorum plaustrorum vallum illis suggererat. At Spinosa dum non quid tam oppidanis, quam quid sibi suisque praesidiarijs in praesentiarum conducit, secum expendit; non obscuram ansam oppidanorum defectioni suppeditauit. Ergo ciues, ubi salutem suam a Spinosa desertam vident, dum ambigui haesitant, quid facto sit opus, tandem ita consensere, ut in templum suburbanum, quod a porta Michaëliana non toto stadio dissidebat, confertim omnem imbeliem turbam, cum magna parte rerum, quae moueri loco poterant, conferrent; omnes aditus, omnesque vicos, per quos non tam hosti Tatarari ad irrumpendum, quam Germano intramurano ad erumpendum procliuus esset via, curruum vallis ex sententia Bethlenis obstruerent. Et iam hîc ipsi defectionis authores, quos memorauimus, occultiora

Albenses
in temp-
lum sub-
urbanum
se reci-
piunt.

inter se consilia struere, atque uti loco, ita animo a Germanis dissedere, machinari omnia, inter se capita conferre, alij alijs ad aurem accedere, mussare, soli ipsi omnia gerere, omnes alios praeter se a consilijs excludere. Eoque tandem prouectum est, ut inter se jurarent, ea quae coxissent de deficiendo consilia, nullis indicijs in publicum detecturos, omnia obstinato silentio pressuros. Quoue magis apud Spinosa omnem rebellionis suspicionem de se amouerent, tormenta quaedam muralia, quae barbata vocant, dari sibi postulant, quibus ad carrorum propugnacula constitutis, Tatarum impetus prohiberi posset. Sed Spinosa siue iam diffidens eorum fidei, siue necessitatis suae potiore rationem ducens, negauit tantam intra muros copiam tormentorum esse, ut inde quicquam eorum usibus commodari posset.

Quae dum fiunt, interea Kalmandjus, cum quatuor alijs, quos diximus consocijs, re communicata, ultro citroque cursare, rerum satagere; tandem clandestino ad aurem Bethlenis accedentes, renunciant se curaturos, ut oppidum nulla poenitus aut exigua caede in potestatem veniat, modo det sibi Bethlen turmas nonnullas peditum, quorum operâ in destinato commodiores progressus facere possit. Esse intra muros non plus, quam centum quinquaginta militum Germanorum manus, quibus nec muralia tormenta ad manum, nec custodiae, non stationes, nec ulla alia ad repellendam vim adminicula intus sint: maxime autem summa securitate, de aduentu hostis, rerumque omnium ignorantia tenerentur. Nam et demissitias portas vix discusso crepusculo, catenâ funibusque laxatis nihil hostile metuentes reserare, milites ipsunque ducem tum animi gratia, tum comparandarum rerum, quae usui

Albanorum
primores
defectionem
moliuntur.

sunt, causa, temere exspaciari: data quantacunque peditum manu, a portis custodiam se facile deturbaturos, adeoque nullo poene sanguine muros intercepturos. Haec Kalmandius et Sartorius, ac si illis cum acu et panno res esset, ad Betlenis aures inculcare. Quibus Bethlenius auditis, cum hominum oratio nihil absurdi prae se ferre videretur, (erat enim Sartorius natia loquendi facultate inprimis dexter et expeditus, ingenioque lepidio magis quam consulto) dat illi quinquaginta pedites Thraces, quos acceptos Sartorius, nemine ex oppidanis, praeter quatuor illos coniuratos, con-

Thracum
manipulus
furtium
suburbio
inducitur.

scio, profunda admodum aurora, in suburbana inducit, atque in penetralibus, intimisque recessibus adducit, quas e regione Michaëlianae portae amplas habebat, nemine attendente, abscondit. Ita autem consilium inuadendae portae machinatus erat Stephanus, ut cum bene mane Michaëliana porta de more demitteretur, Spinosam ducem forte egredientem ex nec opinato comprehenderent: quo capto ad portas occupandas inuadendosque milites Germanos, duce simul et consilio destitutos, tum vero re inopinata percussos, tempestiua offerretur opportunitas. Hae dum machinationes inter Gabrielem Betlen, et suburbanos Albenses coquuntur, forte quattuor Valones, ignari omnium quae foris ageruntur, sine a Spinosa exploratum emissi, siue sua negocia secuti, Alba egrediuntur ac superato sublicio ponte, qui ad Marisum Albae obiacet, repentina Bethleninorum incursione circumueniuntur. Eorum uno caeso, duo alij, cum nullum aliud refugij haberent, Mariso altiori se in gurgitantes, vortice fluminis perierunt, quartus non ausus violentij fluminis fidej se committere, praepropera fuga Marisi ripas praeterlegens, in siluarum val-

liumque recessus se insinuat, insequentibusque Vngaris tempestiuo effugio se subducit; ita beneficio praeualentis equi Valone elapso, ratus non ab re Betlen, refugum Valonem praefecto Spinosae omnia quae vidisset renunciaturum; nihil moratus iubet Sartorio ac Kalmandio, caeterisque suburbanis ut protinus ad oppugnationem urbis aggrediantur, ne indicio Valonis in urbem se insinuantis, detectis Vngarorum insidijs, omnia ad expugnandum difficiliora explicata sint. Quibus ita comparatis, reclusis ambabus portis, laxatisque tamquam in re segura custodijs, diu expectatus Spinosae, fatali suo bono, nusquam foris apparet, nonnulli duntaxat e militibus prodijissent, sparsimque per fora et plateas suburbanas vagarentur, et jam multum temporis processisset, (erat enim hora octaua matutina) nihil ultra expectandum ratus Sartorius, derepente reclusis penetralibus Thraces in publicum effundit. Illi vexillum, quod unicum aderat, explicant, tympanis obstrepant, milites Germanos, qui ad XXV passim foris oberrabant, inpellunt, urgent, caedunt, ac tamquam ad hanc solam pugnam essent conducti, et ipsi Thraces, et conjurati, siue conscientia paucitatis suae (nam multi oppidanorum rerum poenitus ignari, ad excitatum tumultum, partim in aedem, partim in aedes suas se oculuerant) siue ab animo et audacia destituti, serio a porta occupanda abstinuerunt. Et quibus antea consilium et lingua ad facinus aptum fuerat, nunc cum manum res posceret, neque manum, neque linguam, neque consilium habebant. Et sane ita saepissime usu venit, ut lingua prompti, cum ad rem ventum est, manu tardi appareant. Tanta autem erat vel infimi vulgis in Germanos multa malorum perperessione con-

citatum odium, ut postquam fama insurrectionis in publicum erupit, arreptis fustibus et gerris, alijsque armis rusticis vel abjecti Caculae armatos adoriuntur. Inter haec Germani portis praefecti, ad subitarium motum inter se cohortati, portas repente catenis et vectibus subducunt, omnes aditus claudunt, foveas murorum obstipant, ad murorum coronas, ad propugnacula, atque alio, qua usus flagitabat, sparguntur. Vix Thraeces in apertum proruperant, cum alia ex oppidi parte Tatarum globus, ex insidijs subito coortus, pro muris aduolat, incursat, ac maiore terrendi quam nocendi periculo passim obequitat.

Quibus ita constitutis, Sartorius et alij spe sua in capiendo muro opprimendisque Germanis frustrati, renunciant Betleni consilium optime constitutum, minime ex sententia successisse. Aliam de integro incundam esse rationem; vulpinae leoninam esse assuendam. Frangi Germanos domarique non difficile posse, modo vis serio adhibeatur. Proinde obsidionem oppugnationemque cum nulla alia ratio oppidi capiendi supersit, maiore mole urgendam esse. Annuit ille, negociumque oppugnandi oppidanis simul alijs omnibus imperat, qui si in eandem operam cum coniuratis, et commilitum convenire recusarent, minatus est fore, ut Tataribus immissis, omnia eorum bona, ipsosque adeo omnes, in praedam conuersurus esset. Vacarent quam possent oppugnatione, saltem dum Moses accurreret. Nam ille ad Sargetiam adhuc annem, lentis itineribus progrediens, ob varias difficultates, viamque lutulentis obicibus impeditam haerebat. Utque oppidanj ad urgendam rem expeditiores essent, Betlen a Bectas passa idoneam Thracum manum se suppeditaturos, auxiliaque submissuros pol-

In occupando muro technae irritae vis adhibetur.

Alba
obsidetur.

licitus est. *) Hoc modo oppidani, cum communem operam, coniunctionemque cum caeteris popularibus suis conciliassent, ad rem aggrediuntur, sperantes ea se consilia, cepisse quae explicatu minime sint difficilia. Verum enimvero repente incepta non habere consilium, aut si habeant, pessime cadere solere, vulgo dicitur. Itaque conatum magis quam animum ad destinatum adhibent. Pro porta Michaëliana aggerem excitant, eo uinarias cupas admoliuntur, ac glarea obstipant, ad quorum interstitia tormenta bina aenea, quae Betlen petentibus submiserat, pilas oujanserini amplitudine elicientia subducunt, inde portas murorumque minas laccessunt, omnique qua possunt contentione Germanos infestant. Nec minore cura et industria intus Germani portarum tabulatis firmissimas vectes obicesque imponunt, aggerata mole aditus occludunt, stationes firmant, praesidia quaquauiersum disponunt, omnia propugnationis instrumenta ad arcendum hostem explicant.

Quae causa
Albanos
ad defectionem
traxerit.

Enimvero multj scio, mirabuntur, quatenam tam subita intemperies Albanorum animos, totamque adeo poene Transiluaniam ad defectionem traxerit. Sed admirationem eorum si non poenitus tollet, certe nonnihil eleuabit intollerabilis ac insolens militum in tota prouincia Albanaeque urbe licentia. Quae res (et quid magis aliud?) ad abalienandos non plane seruitutem seruientes animos et ab officio detorquendos, prima ac expedita ratio est. Neque vero haec insectandi studio, aut ex animi libidine, quod conuiciatoris est, aut ex aurium incerto sensu, quod bullatas nugas venditantium est, referimus, sed horum pleraque ex oculorum nostrorum fide testamur. Vbi si spernatur

*) E mondatban két szó : *a* az *et* helyett, *s* *est* a *sunt* helyett egy XVI. századi kéz által van javítva.

oratio, tamquam inculta, aut sermonis varietas, tamquam dubia: certe fides incorrupta sperni non debet, quam ea religione tuemur, ut omne á vero minus integrum inde amoliremur. Neque video, cur me magis odium ad incessendum rapiat, unde mihi nullum emolumentum; aut studium partis, quod peraeque officit: aut adulatio, quod suspicionem falsi impingit: quam amor veri scribendi, cujus causas, aut odio aut amore partium corrumpere, sane mihi religio fuerit facere. Quocirca nisi rerum causas vere deprompsero, aut si eas dissimulatione pressero, iam rerum gestarum series trunca erit, et narratio ad omnem posteritatem dubia. Quid autem magis in scribendo requiritur, quam veri dicendi sincera fides, falsique vitandi studium? Non dubito igitur, quin mihi verus et aequus censor veniam det, si rem prout est, ingenua descriptione detexero. Nam et ipsi, si quis in ijs est candor, qui publicorum malorum causa et occasio fuerunt, haec quae prodimus, si non apertâ oris confessione, saltem conscientia animi sui, nihil a vero abhorentia fatebuntur.

Beneficium amicitiae, injuria inimititiae artifex.

Historia vera magis quam culta debet esse rerum narratio.

Pracerat ea bruma ante Spinosam his praetorianis cohortibus Germanis Joannes Coppa Foroiulensis, acris vir ingenij, et ad compescendam militarem licentiam, modo voluntas non abesset, satis idoneus. Sed vix eos in officio continere poterat. Nam cum a Rodolpho Imperatore parcius, quam pro eorum numero stipendium administraretur, nec annona quotidiana in tam exhausto et ad extrema omnia redacto prouinciae statu, illis sustentandis par esse posset: nec amictus ad arcendam hiemis saeuitiam suppeteret; alijsque rebus ad vitam tollerandam necessarijs destituerentur; per rapinas et latrocinia, perque aliorum

Joannes Coppa.

Germano-
rum in at-
terendis
Albanis,
totaque
prouincia
saeuissima
licentia.

incommoda, quorum usus indigeret, sibi comparare cogebantur. Quapropter si demensum quotidianum parcius praebebatur, si stipendium differebatur, si quid minus ex sententia cadebat: statim ex plebis direptione, veluti ij, fidei ac promissi Rodolphi caesaris praedes et sponsores essent, iure se extorsisse arbitrabantur. Iam vero tabernas furtim expilare, rerum venalium macellum palam diripere, cellas vinarias effringere, dolia relinere, ad vinum, cuius est gens audissima, rixari, digladiari, obuios protrudere, verbisque et verberibus incessere: tum vero honestas matres-familias spurcis verbis appellare, sibilis consecrari, viduas, quam sanctitas earum postulat, secus nominare: item domorum materias euertere, ad depellendumque frigus adurere, vineta, pomaria, fruges vastare, nihil in agris et praedijs, nihil in tota domo a rapina tutum facere, alia infinita patrare, tritum usu ac poena quotidianum erat. Nam in hospitij foede comessari, scortari, ad multam noctem helluari, cantu dissono, tripudijs, idque genus tempestatibus bacchari, ferendum erat, nisi eodem simul barathro inquilini hospites laurirentur. Si verbo ab his laedebantur, protinus illi Tyria maria miscebant. Si de vi et iniuria questum adduces ibatur, frigidis responsis preces supplicum eludebantur. Et cum se amari cuperent, ipsi tamen nihil minus, quam ut redamarent, faciebant. Vatiniano odio totam gentem prosequabantur: omni vi, omni iniuria incessabant, ac peius quam bello capta mancipia ducebant. Haec autem et alia talia, quae diximus, Albae in ipsis Bastae et tribunorum oculis fiebant. Nam per uniuersam prouinciam quid ab alijs ageretur, quae miserae plebis expilationes, rapinae, spoliationes, verbera, caedes, furta, itinerum

Hinc illae
lacrymae

obsessiones, latrocinia fierent, scribere, Didymi voluminibus esset opus. Quid est animi et corporis seruitus, si hoc non est, quod cum extremum malorum omnium sit, et non modo bello, sed morte etiam repellendum, ut Tullius ait, sane providendum ducibus fuerat, ne ipsi materiam seditioni suppeditarent, imo quantum eius fieri posset, amari se potius, quam metui vellent, cum satis sciant, laesam patientiam saepe furorum fieri.

Dum in hunc modum aequo adhuc Marte Germani et Albenses inter se lacesunt, inuicemque colluctantur, noua clades non tam suburbanis quam intramuranae urbi, nec tam consulto quam fortuito superuenit. Prima enim statim obsidionis die, hora pomeridiana secunda, cum adhuc Bethlen ad alterum ab urbe lapidem proxime Uiuarium haereret, Germani aedium suburbanarum obstacula dimoturi, ne videlicet earum propinquitas propugnationi officeret, (vix enim nonnullae domus quindenis passibus a muris distabant) iniecto igne unam ex ijs succendunt, eo omnino consilio, ut deletis suburbanis, Albensibus nulla amplius statio, ubi haerent, superesset: et Germanis ad vitandos propul-
sandosque hostiles ictus, apertum coelum late pate-
ret. Sed fortuna, quae in mortalium actis maximam partem suo quodam jure sibi vindicat, Germanorum consilia, quae illi secunda sibi fore putabant, aduersa fecit. Forte enim per id tempus Africus vehementior, et veris intemperie et incendio increbescens, raptum ex abiegnis tegulis fomitem, nihil suspicantibus Germanis, in aulae principalis portam intra muros, pincis tectam scandulis dejecit. Illa correpta, validam flammam, in suprema proximarum aedium quae, Isabellae Reginae palatia appellantur, citissime promouit. Consti-

Atrox intra muros incendium

terat hîc incendium obiectu summi templi testaceis imbricibus tecti, nisi turris totâ aulâ temploque sublimior, ab Isabellianis aedibus auide excepisset cladem. Illa enim siue auara parcimonia, siue vaeccordia priorum, pineis asserculis serie inter se connexis imbricata erat, licet non contemnendo opere, corruptelae tamen facile obnoxio. Huc ubi impetus flammae assurrexit, protinus ab imis suggrundijs ad supremum usque apicem transmisit feralem ignem. Quapropter omnes contignationes, trabes, tabulata, ingens ac sonorum horologium, aeneae campanarum moles, arduj operis et praecellentis, horrendo incendio corruptae ac liquefactae, in cinerem ac informe aes sunt resolutae. Inde deinde velut e sublimi torridae turris culmine dejectum in inferiora malum, omnes magnatum domos ob tegulas ligneas concipiendo ignij obnoxias, populando peruasit, tam repentino impetu, ut mirum fuerit, nec interualla longiuscula aedium, nec vicorum laxitatem, ullam remoram ad cohibendum ignem praestare potuisse. Sed enim uero experientia cognitum est, vix aliud ullum fomentum esse concipiendo incendio habilis, siue quod velocius rapiat, siue quod longius trajiciat flammam, quam abieguas scandulas, personasque tegularum pineas, maxime ardore solis, arefactas, ac per versus vetustate striatas. At praesidiarij Germani et velocitate et atrocitate peruagantis omnia incendij perculsi, huc atque illuc cursare, non in murorum pinnis consistere, non in stationibus uspiam permanere. Alij in editis culminibus domorum scandulas decutere, quo violento igni materiam detrahebant, ruentique flammae nudum coelum patefaciebant. Alij aquâ, cuius magna erat penuria, incendio correpta restinguere: magna pars projectis

Alba incendio
hauritur.

Germani
incendio
turbati.

armis, urgente igne, in cellarum latebras, testudinumque recessus confugere. Nonnulli, dum morantur, dumque inter hostium et incendij metum tergiuersantur, a lateribus aut fronte circumuenti misere ustulabantur. Nec ullis artibus malum prohiberj potuit, quominus a principali aula ad Georgianam usque portam, dimidia amplius et potior pars urbis diro incendio hauriretur. Et sane haud cuiquam dubium esse potest, quin tunc murus grassante intus igne, capi potuisset, nisi oppugnaturientibus plus insolentiae quam audaciae, plusque arrogantiae quam animi fuisset. Haec furtiua obsidio, crudeliorque obsidione uolentia ignis, contigit ad XII. kal. Majas.

Quae dum geruntur, Moses interea, qui cum maiore exercitus parte modicis itineribus Betlenem et ^{Moses Al-} Bectam sequebatur, maturo aduentu, quinto tandem ^{ham} die post, cum omni Tatarum Thracumque, quibus ^{appellit.} pandur in vulgo nomen est, collectanea colluue superuenit, in agroque Albensi Borbandum versus ad alterum ab muris Albanis lapidem castra fixit. Tataribus, qui ad octo millia ferebantur, ne iisdem castris cum Vngaris, Turcis, et Thracibus miscerentur, Maris- ^{Tatares} ^{Mosiani.} sianum tractum supra Albam attribuit. His praeerant duces magni nominis Memhed et Ak, quod illis album sonat. Ambobus autem et cognatio mutua intercedebat, et nomen officij Murza erat, quod tribunum militum apud eos valet. Hos supremus eorum Imperator, cui Kazi Keraj Han nomen est, qui tunc Quinque Ecclesijs in Vngaria hiberna trahebat, Mosi ad hanc expeditionem adiunxerat validam sane manum, si ad numerum constantiam in re gerenda fortitudinemque attulissent. Adueniente Mose oppugnatio uehementius urgeri caepta: sed deerant tormenta

Oppugna-
tur Alba,
sed irrita
conata.

majora, quibus muri conuellendi sternendique essent. Eaque in re obsessis iuxta et obsidentibus aqua erat conditio. Nam et Spinosa bina tormenta, quae falcones dicuntur, in armamentario nactus, eorum alterum in quinquangulam turrim, quae aestiuo objacet occa-
sui, alterum in latera Michaëlianæ portæ subue-
xerat, hostiumque aggeres ne quid promouere possent
operas ijs inpetebant. Sed nullo operæ prætio, nul-
laque illustri ad memoriam contentione oppugnatio
aeque ac propugnatio tenebatur. Trahebatur obsidio
magis quam urgebatur. Itaque his totis diebus
velitatum magis utrimque præcludijs, quam pugna-
tum armis est, et hoc et illo hoste à grandium tor-
mentorum machinamentis destituto. Nam Moses uno
campestri praelio totam vim hostium debellatum,
Germanumque prouincia exclusum iri sperans, nul-
lis tormentis ad quatiendos debellandosque mu-
ros idoneis suam expeditionem armauerat. Velita-
res copias Tatarum et pandurum ad prædandum
magis quam pugnandum accomodas ductabat: quasi
ad persequendum hostem, terriculamentis suarum co-
piarum abactum ac fugientem accurrisset, promptam-
que ac paratam victoriam pro lubito in manu ge-
staret.

Temesuari
suburbia
ab Vnga-
rianis ex-
uruntur.

Dum Moses ad Albam haeret, Lippani, Jenuen-
ses et Varadjnenses iunctis viribus, Temesuariensia
suburbia, quo Bectæ passæ absenti stomachum faci-
ant, periculumque creent, succendunt, vastatisque
late agris in tutum reuertuntur. Nec multo post Hen-
ricus Dauallus præfectus Lippæ cum præsidio, mis-
sis militibus, Lugasi suburbana omnia, igni injecto, ad
solam vastitatem redegit: incolas, quorum opera pro-
ditus Huzar captusque fuerat, magna ex parte deleuit.

Interea dum haec aguntur, Moses missis quaqua-
uersum per uniuersam prouinciam minacibus edictis,
omnem nobilitatem, militaremque ordinem, omnes deni-
que armis ferendis idoneos, ad sua signa castraque, nulla
interposita mora accurrere iubet. Ni confestim pare-
rent, minatus est fore, ut missis Tataribus, omnia eo-
rum bona in praedam, corpora in seruitutem rape-
rentur, ferro flammaque omnia haurirentur. Et jam
Tatares omnes prouinciae partes percurrendo, ita a
depopulatione hominum praeter morem abstinebant,
ut a rapinis praesertim pecudum, minime arceri pos-
sent, unde illis et victus, et aliarum rerum, quae usui
quotidiano essent, facultas suppeteret. Proinde ingenium
tantisper in potestate continebant, dum illis solo nutu
ad agendum, ferendum, vastandum occidendumque
licentia daretur.

Moses
Transilua-
nos edicto
conuocat

Enimuero per haec tempora, ea erat nobilitatis
uniuersique populi Transilvani conditio, ut quo se
uerterent, quo reciperent, quid agerent, non satis
promptum factu deliberatuque haberent. Nam et Saxo-
nicis oppidis, quae poene sola in tota prouincia muro
cincta firmataque sunt, nobilitas Ungarica plebsque
multifarias ob rationes arcebatur. Et intollerabilis an-
nonae penuria, ob continentia bella et horrenda pestis,
omnia loca omnesque populos oppresserat. Et cum sui
generis plebem Saxones in urbem reciperent; non po-
terant, ne volebant quidem, prouincialem turbam Un-
garorum muris ingerere, ne et fami et pesti atrociori
fomentum materiamque suppeditarent. Et ab arcibus,
quarum summa erat infrequentia, Germanorum prae-
sidijs obfirmatis, quia nec commeatu diuturniore, ob
ingentem caritatem annonae, inopinatumque hostis
aduentum instrui poterant, omnes alienigenae sum-

A saxoni-
cis urbibus
Vngari
arcentur.

mouebantur: nec etiam, si daretur facultas, angustia locorum confertam multitudinem capere poterat. Quapropter omnibus munitionibus, quo se ab hostili iniuria reciperent, destituti, bona promiscuae plebis pars in montium siluarumque latebras, cum afflicta inbellique familia abscondebantur: alij in alia refugia, ut quemque non tam animus, quam necessitas ferebat, peregre rapiabant iter, peste ad ineluctabiles morbos, fame ad infames escas redactj. Nam ut hic quoque

Vngarorum regum in publicum bonum detestanda ignavia.

Ungarorum Regum et Procerum coniunctam cum summo dedecore et publica pernicië desidia incessam, non libido animi, sed tantæ calamitatis memoria vel inuitum cogit. Ea enim fuit a principio, nulla satis execratione detestanda, nulla satis philippica taxanda eorum oscitantia, ut ex amplissimis opibus, per manus a maioribus acceptis, ac plerumque, ut moris est, ex sudore et viscere miseræ plebis exsuctis, nulam partem in ædificandas urbes, oppidaque munienda commodare sustinuerint. Siue illos stoliditas securos animi fecerit, pacata semper reipublicæ tempora fore opinantes: siue auaricia, congestæ pecuniæ parcere studentes; siue luxuria, in alios non necessarios usus parta abligurientes: siue quâ aliâ causa a condendarum munitionum consilio abstraxerit, sane foedum in omnem posteritatem flagitium, nulloque satis supplicio expiandum commiserunt. Itaque eorum ignaujæ, per hæc miserrima tempora, satis superque posteritas poenam luit, seraque tandem in fundo poenitentia didicit, quantum momenti ad tutandam salutem in muris et oppidis fuerit. Sero sapere, et post plagam emendarj Phryges, tritum sermone prouerbium est. Utinam isti nunc ad extremum, post tam ingentes plagas saperent; et mallent, si non fuerunt

Nostri Phryges ne plagis quidem emendantur.

antea Promethei, nunc tandem licet sero serio tamen Epimetheum agere. At hi Sardaniapali, ignauie suae continentia bella praetexerunt. Recte, sed eo debebant magis munitionibus parandis incumbere, et quo magis perniciies incubuit, eo ualidiora ad propulsandam eladem praesidia praeparare, et sicut clympeum, cassides, thoraces, uniuersamque panopliam ad tutandum corpus induere; ita moenia, propugnacula, urbes, ad publicam salutem defensandam, hostilibus iniurijs opponere oportuerat. Deinde continentia fuisse, irrequietaque bella, nego. Saepe non defuerunt Alcedonia. Atque tunc meminisse debebant adagij uernaculi: non tunc saginandos esse equos, cum in bellum itur. Proinde siue secundae res fuerunt, siue aduersae: ibi opportunitas, hic causa suggerebatur condendis munitionibus. Chartaginem condebat Dido, cum ab Iarba infestaretur. Alexander Magnus bella gessit, inter haec urbes plurimas exstruxit. Romulus tenui adhuc aerario, et urbem Romam moenibus cinxit, et cum Vejentibus bellum gessit. Totaque Romanae urbis adolescentia bellando pariter et aedificando aetatem consumpsit. Iudaei Macchabaeanis temporibus altera manu gladium, altera coementum tulerunt. At arces condidimus, inquiunt. Raras, concedo, et eas quidem tibi soli, non reipublicae. Tu cum tuis aliquot latronibus te condis in ea latibula, populum inermem et tuae tutelae innitentem, ex cuius viscere antea saginabar, praedae in aperto relinquis. Ex quo patet, omnes arces, omnia castella, priuatorum esse subterfugia, non publicae rei praesidia; plus in commune nocere, quam prodesse; sed haec quaerimonia apud istos et intempestiua est, et nihil profutura et inuidiosa.

Basta in
nouam ar-
cem se
recipit.

Cacterum antequam Alba obsideretur, Basta de rerum euentu sollicitus, ne ex inopinato immunito loco ab hoste intereluderetur, Albâ Colosuarum, inde in Nouum Castrum, quod ad Samum fluuium situm est, se recepit, eodemque die, qui fuit ad XI. kal. Maias antequam Colosuaro moueret, signiferum Valonum Ioan-nem Antonium Bikipak nomine, ob multifaria scelera, quibus per prouinciam grassatus erat, et tres alios Germanici nōminis milites, ob raptum viduae cuiusdam matronae, Colosuari derepente capi iussit, accer-sitoque Mathaeo Alexandro cognomento Vmmach a Krumpenthal, spiculatore, protinus lictorem lege agere iussit, ac ne quicquam misericordiam altâ voce implorantes, ad Gemonios gradus capite plectendos curauit: nemomento quidem, velut in re confessa et manifesta ad cognoscendam causam adhibito: datum solum modo spatium, dum ad sacerdotem expiandorum criminum ergo confessionem peragerent.

Nobilium
nonnulli
ad Mosem
se
applicant.

Iam Moses, cum proposito edicto omniumque belli cladium denunciatione quaquauersum promulgatâ, ad se prouinciales nobiles inuitasset, statim ubi Albam appulit, Stephanus Tholdius, Cibinij ingressu prohibitus, una cum Georgio Balleo primarij in nobilitate homines ad Mosem accurrerunt. Horum exemplum secuti postmodum Georgius Barbelus et Nicolaus Vajda eius gener, Ioannes Boronkaïus, nobilissimi domi suae homines, ab Enyedjno quo se receperant, alij item complures, in Mosis castra confluxere. Mox et alij e minorum gentium nobilitate, fama ingentium Mosis copiarum percitj, quae e proximo terroribus et minis omnia compleuerant, alij post alios, cum plerique omnes vicatim habitarent, nec Tatarum quaquauersus euagantium impetum ferre

possent, Mosis se applicuere. Jam octauus dies Albanæ obsidionis agebatur, cum nihil pro futurâ oppugnatione, non tam murus ab obsidentibus, quam tempus terebatur. Quapropter Moses, re in senatum eorum, cum quibus consultare erat solitus, relata, cum non nihil deliberasset, quo potissimum modo pertinacia Germanorum retundenda esset, ita tandem consultius rem decidendam censuit, si cominus tentatâ semel inpressione, extremam oppugnationi manum imponeret. Ante vero, quam fortunam aggressionis experirentur, missæ sunt ad Spinosam litteræ, ab oppidanorum primoribus, ex ipsius Mosis sententia, quibus dedicio suadebatur, pariterque potestas in tutum abeundi, incolumitasque solita promittebatur. Per quendam e mendicabulo vitæ alimenta ostiatim quaeritantem, stipulati prius nuncio cum stationarijs et excubijs inpunitatem, litteræ per angustam posticæ portæ rimam immissæ. Verum lectis a Spinosâ litteris, confestim tormentorum vastis crepitibus, missiliumque omne genus infestis iactibus, indicatum magis quam responsum est, nullam ab hoste conditionem se accepturum, nec ullius postulati compotem facturum. Et jam antea Spinosâ in eminentissima quinquangulæ turris parte, hastam atro vexillo cum ventis luctantem, ac late sinus vibrantem statuerat, unde Moses doceretur, Spinosam Saguntinam pertinaciam in propugnando oppido seruaturum, nec, nisi cum extrema omnium internece præsidio cessurum; quem tamen animum postmodum ille exiit.

Mosiani
tempus te-
runt non
morum.

Deditio
suadetur
Spinosæ
sed non
persuade-
tur.

Spiposa
tormen-
torum fra-
goribus
respondit.

HEBDOMADIS VI.

LIBER III.

Argumentum libri III. *)

Alba co-
ninus op-
pugnatur

His ita constitutis, cum ad cursum victoriae suae Albensium Germanorum obstinationem ingens retinaculum objectum esse Moses videret, fortunam comminus aggrediendi periclitari decrevit. Praeparatis itaque omnibus, scalisque ad superandos muros fere octo et viginti confectis, ad III. kal. Majas, vixdum se aperiente diluculo, Thraces et Vngari ad id delecti muros adoriuntur. Signum inuadendi, nolae campanae clangor erat, quae in Bekesana turri suburbani templi, vastum quam poterat, ventilabatur. Ternis simul impressionibus eodem tempore oppugnatio tentata. Altera ab armamentario, foris arduo quidem ad inuadendum loco, sed introrsus ad desiliendum expeditiore. Quippe solum, ob multam exaggerationem humi purgamentorumque armamentarii eodem congestorum tumultum, ad supremum usque murorum supercilium ascenderat, ideoque facili decliuitate tumens, irrumpentibus procliuem descensum praebebat. Proinde quantum laboris foris in ascensu occurrebat, tantum facilitatis intus ad descensum patebat. Huic parti curandae Bectas passa cum Thracum cohortibus, et nonnullis Ungaris locorum peritis praeerat. Ergo applicatis illà primo statim crepusculo scalis fere XV. quarum

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

transuersi radij ternorum simul militum in summa
enitentium capaces erant, summa quam potuit vi,
vasto horrendoque clamore muros Thraces adoriuntur.
Tormentorum crebris fulgetris et fragoribus, per cre-
pusculi caliginem emicantibus, aër rumpi, conscindi,
contremere omnia contentique. Nec minore curâ intus
Germani, ut quisque maxime laboraret locus, eodem
circumfundi ac densari, insultus hostiles propulsare;
tormentorum globis, saxorum procella, quae antea in
aceruum congesta, ad manum habebant, omni genere
telorum missilium, cominus atque eminus subeuntes
prohibere, caedere, sternere. Alij liquidam picem,
flagrans sulphur, quorum intus abunde suppetebat
facultas, ardentes titiones, omnia laedendi interimen-
dique instrumenta in aduersos egerere. Foeminae Ger-
manae (nam et hae militibus frequentes aderant, munia-
que militaria strenue obibant) aliae lapides manuales,
quorum aderat copia, in subeuntes spargere, aliae
pone viros stantes, tormenta puluere et pilis onerare,
militique assistenti, et ad ictus ea alternis elidenti
per vices ministrare, nihil sibi reliqui ad summam
industriam facere: Thraces et Ungari scalis admotis,
confertim muros superare; caedere et caedi, pro vita
et gloria hi et illi pariter dimicare. Sed dispari utrim-
que ardore. Thraces enim sola pugnandi libidine
ruebant, temere magis quam consulto. Germani cu-
pidine vitae, ac veluti, desperatione muros, ut nouis-
simam salutis spem propugnabant. Et locus his
aequior, illis iniquior. Nam oppugnantibus grauis
occurrebat ad pugnandum conditio. Etsi enim murum
altitudini scalarum proceritas responderet; tamen
ob pronam decliuitatem fossae uix poterat uestigium
scalae humi infigi, et, si infigebatur, protinus ubi

Germani
strenue
murum
propu-
gnant.

Thraces
parum
promo-
uent.

confertim adhaerentes milites in summa enitebantur, pondere insistentium vacillantes, ac veluti in lubrico solo recurrentes scalae, ex alto illos praecipitabat. Proinde multis simul periculis circumventi, quodnam mali vel vitarent, vel quod commoditatis arriperent, non satis factu obuium habebant. Nam neque gladijs cominus uti satis erat expeditum, cum consistendi in scalis sine periculo, quam hostem incessendi prior esset sollicitudo. Itaque partes hostem impetendi diuisae erant. Alij enim tormentis armati, in extremis aggerum lacunis, quae fossae imminebant, abditi, Germanos per murorum minas ascendentium impetus propulsantes, pilarum plumbearum procellis eminus feriebant; quorum pugna protecti alij, scalas promouere, in supremaque murorum eniti contendebant. Inter haec ipse Bectasequo inuectus, nunc huc, nunc illuc volitare, modo hos, modo illos clamore et plausu fouere, virtutis admonere, nihil cedere, fessis et saucijs recentes submittere, nihil ad decus militare pertinens omittere.

Bethlen e
septemtri-
one muros
aggredi-
tur.

Iam vero Gabriel Betlen quoque, qui alteram oppidi partem, quae septemtrioni praetenditur, oppugnandam sibi desumserat, nec minore cura ac studio cum Ungaris, muris imminebat. Diuisas autem cum Becta habebat operas, ut bipartitis ambarum nationum viribus, aemulatione virtutis mutua, et Bectas illinc cum suis Thracibus, et Betlen hinc cum Ungaris, ad fortiter capessendam aggressionem acrius

Tatares ad
oppugnan-
das urbes
inepti.

accenderentur. Nam Tatarum agmen ferentarium et rorarium, campestribusque duntaxat velitationibus accomodum, minime omnium se muris admoueri patiebantur: negantes sibi cum brutis lapidibus, inerti- que murorum mole, sed cum armatis viris in aperto

negocium intercedere oportere. At Spiuosa intus cum suis, dux ad omnes casus circumspectus validam custodiam per omnes murorum coronas et propugnacula distribuerat. In aperta urbis parte, e regione majoris Basilicae, statariam aciem, ac tamquam laborantibus alijs triariam et subsidiariam posuerat, quos ita in statione locauerat, ut quacunque ingens necessitas postularet, ad omnem fortunae casum vocati statim praesto essent. Portam utramque magna mole humi aggesta, obstruxerat. Ipse, unde magis periculum imminabat per confertos volitare, clamore, manu, exemplo cohortari, vires lassis submittere, animum trepidis inspirare, cuncta moenia nunc equo, nunc pedibus circumire; nullum fortis ducis, fortisque bellatoris officium praetermittere. Erat turris in medio septemtrionalis lateris posita, singulis utrimque stadijs, parique interuallo ab extremis angulis dissita. Haec vetustate vitium fecerat, rimaque apparebat, quae vectibus et malleis facile aperiri putabantur, calce ob aetatem per se friabili, cementisque vix inter se cohaerentibus. Huc Betlen delectam manum Ungarorum cum bipennibus, malleis, dolabris, validisque tuditibus submittit, quibus negocium dat, ut cum ad muros inuadendos signo dato aggressum fuerit, ipsi omni studio atque labore id dent operam, ut patefacta excauataque late turri, viam irrumpentibus pandant. Utque extra teli jactum tutius consistant, validos crassosque asseres muris applicari praecepit, quorum munitione veluti pluteis tecti, a saxorum atque aliorum missilium tempestate securj, pertundendo parieti commodius insistere possint. Quo vero propugnantes dissipatis viribus, per murorum minas et propugnacula dispergantur, neue pares ad impetus propulsan-

Spiuosa
fortiter
vim repel-
lit.

Turrim
septemtri-
onalem
perfodit
miles Be-
thleninus

Antesi-
gnanus Be-
thleninus
muro
deturba-
tur.

Pentago-
nos turris

obsidentium esse possint: tertio quoque in loco murum tentari, perfodi, aggressioneqque infestari iussit. Quapropter angulus quoque recentis structurae orienti aestiuo obuersus, ad confluentem Apuli et Marisi spectans, quem pulvis tormentarius coelesti igne inflammatus, vicesimum abhinc circiter annum late disjecerat, ab aliquot militum manipulis valide tentatus est; atque praeter haec aulae quoque Principalis posticiana et Michaeliana Georgianaque porta, alijque passim loci, non tam spe superandi, quam obsessorum vires distrahendi, multa variaque contentione ac vehementia oppugnati sunt. Quorum impetum ac vim propugnantes non pro paruo negotio habebant sustinere ac refutare. Itaque dum Betlen admotis eodem omnino momento, quo Bectas armatorum cohortibus ac scalis, inter ingentes tormentorum fragores tubarumque ac tympanorum clangores, ad moenia expugnanda incumbit; signum, quod ejus miles murum superans, et ad victoriam audacibus auspicijs grassans, ad oppugnantium propugnantiumque conspectum in sublimi primus omnium statuerat, una cum signifero deturbatur. Germani interea superne e murorum pinis, in confertos ac temere se offerentes, plumbearum pilularum, saxorum, missiliumque omnium ingentem vim effundere, scalis ascendentes ruere, agere, tundere, deturbare: Ungari summo conatu alij per scalas in murorum minas eniti, alij turrim perfodere. Huic ex obliquo respondebat quinquangula turris, ad extremum murorum sinum posita. Hinc Spinosa curuli tormento, quod illuc subducendum curauerat, in Betleninos acerrime fulminare, quos tamen ne loco turbare posset, prostantis ex aduerso turris moles defendebat. At desuper in tabulata, et asseres, quibus Bet-

lenini tegebantur, congesta saxa, ubertim Germani degrandinare: picem sulphure ardentique taeda mistam depluere, omnibusque viribus id dare operam, ut irriti oppugnantium conatus graviore clade cumulentur.

Atque dum ita inter se saeuunt, ne illos quoque qui procul, ac quasi extra telorum jactum se stare putabant, in tanta globorum procella satis distantia loci munierat. E Mosis satellitibus unum, dum ipse equo per aequa et iniqua volitat, glans e muris emissa interfecit. Mosis paludamentum terno tormentuli ictu pertusum, iumentum quo invehabatur armo nonnihil oblaeso. Dum haec fiunt, ac turris, quam diximus, crebris malleorum ictibus a Betleninis perfoditur, signum militare amplum, quod Nicolao cognomento Lupo peditum ductori praevalenti creditum erat, quo militibus murum subeuntibus auspicio praeciret, una cum ipso antesignano, cum femur globo tormenti trajectory esset, e muro praeceps deturbatum est. Ille pugna ereptus, commilitonibus reliquum negotij expediendum relinquit. Instant quam possunt caeteri: nulla mora, nulla quies.

Verum enimvero cum diu frustra allaboratum esset, una cum conatu spes pariter visa est Mosianos deserere. Nam grandioribus tormentis destituti, nullam ad perrumpendos muros militibus viam patefacere poterant. Et erat murus ea altitudine, ut vix facile superari posset. Proinde obsessi majorem spem victoriae, quam obsidentes concipere caeperunt. Illi et loci tuti, quia ex alto pugnabant et nullius idoneae rei, praeter majorum tormentorum egentes erant, et ad omnem casum tempestiuam opem e suorum numero fessis submittere facultas erat; sed maxime prudentis, ^{Mosiani a} ^{muris re-} ^{ijciuntur.} sobrij et magnanimi ducis consilijs et imperio fulti

omnia ardua superabant. Quocirca quantum germanis spes melioris fortunae redintegrabatur, tantum sane Mosianis de fiducia detrahebatur. Quum in hunc modum quatuor circiter horas in oppugnando oppido Moses et Bectas cum Germanis colluctati essent, viresque magis periclitati quam experti essent; tandem cum omnem expugnationem in irritum casuram viderent, ne latius caedes euagaretur, receptui canere iusserunt. Atque ita saucijs, ut potuit, in tutum deportatis, tam Moses quam Bectas cum suis in castra se receperunt, ringentes frementesque unius vilissimi oppidi remora, nec tam natura et opere quam propugnantium virtute muniti, cursum victoriae suae refrinari, omniumque reliquam occasionem ad subjungendam provinciam intercipi. Cecidere ex oppugnantibus pro tanto nisu et numero pauci, saucij multo plures. Interfectorum capitibus, ab trunco decisis murorum pinnas, ut moris est, Germani coronarunt, acerbaque insectatione irritae oppugnantium operae identidem insultauerunt.

Prodigia. Prodigia, praesentium imminentiumque malorum conscia, plurima Varadino nunciata sunt. Postridie idus Majas, hora prima pomeridiana vehementi terrae motu Varadinum, omnisque circa plaga non concremuit solum, sed magno etiam habitantium damno conquassatum est: cujus vj tecta rupta, convulsa, caminorum minae aliaque ruinae obnoxia, multa labe afflicta sunt. Mense Febuario, in fossa arcis ad propuguaculum, cui nomen Mancum est, proxime portam, ingredientibus ad laevam, purum putumque cruorem ab imo terra ebullijt, cujus sanie late congelata aqua focdata est. Devincti superstitione animi, quo prodigium miraculo cumuletur in

crucis formam sanguinem diffusum fuisse fabulantur. Sub exitum veris vinea in monte diui Stephani sereno coelo, fulmine icta esse fertur, cuius tanta vis fuit, ut omnes late palmites, virentesque quaquauersum herbae ad solum usque flamma depastae sint. E fermento, quod coquendae pani adhibebatur, teterrimus sanguis derepente effusus est. Puerpera gemellos enixa est, alterum agnina, alterum humana plane specie; ibidem quadrupes anseris pullus itemque foetus suis, capite canino, binis linguis, totidem caudis, octo pedibus, reliquo denique corpore bimebris editus. In horto sacerdotis urbani, cui nomen Ambrosio Dereskei, mense Aprili, e pomi ramulo vera genuinaque rosa candida enata est; prorsus ut ex immutato naturae ordine mutationem rerum, confusumque regni statum consecutum iri, atque protendi, non difficile ad conjectandum fuerit.

Moses, Bethlen et Bectas praecipui nominis duces, maiore probro quam clade ab oppugnatione Albani murj rejecti, quidnam amplius consilij de domanda Germanorum pertinacia caperent, plane ambigui tanquam in vado haerebant. Proinde Germanij praesidiarij fiducia e feliciore certamine sumpta, confidentioribus ausis oppidanos in suburbio degentes, ac rerum potius euentum expectantes, quam oppugnationi insistentes impetere ceperunt. Ergo ejusdem diej, qua impressio frustra est tentata, hora prima pomeridiana, aut non multum altera proximam muro suburbanam domum, quadrato iniecto jaculo, taeda, sulphure piceque ardenti, ac stuppa obvoluto succendunt. Forte per idem tempus remittente Africo, qui ventus Transylvaniae popularis ac poene perpetuus est, Eurus spirara coeperat, eamque duntaxat

Suburbium Albani incendunt Germanj.

dem Germani expectabant. Nam flante Africo, id tentare de industria hactenus praetermiserant: ne incendium a suburbanis intra muros secundo vento delatum, quod pridem contigerat, reliquam urbis partem, quae intacta adhuc a flamma restabat, intempestiua clade aboleret. Atrox incendium a prima in alteram (erant enim contiguae domus, intergerinisquae parietibus, pleraeque inter se conjunctae) atque inde a vicinia in viciniam, opinione celerius transuolauit. Nam cum aedificiorum superna e materia iligneae abietinaque essent contexta, ideo conceptus ignis statim incremento ob ventum etabilem materiam sumpto, late transfudit incendium. Ne vero facile per interualla aedium, si quae occurrebant, interstingui ignis posset, Germani per murorum minas omnes opportunitatis opperientes, tormentorum crebris globis incendio subuenire volentes prohibebant. Itaque omnia remedia, quae arcendo igni essent, et velocitatis mali, et obnoxia flammae materia, et aedium contiguitas, et Germanorum hostilitas abstulerat. Proinde suo quisque periculo intenti, ab hoste iuxta et igne longius recedebant. Nam et armata Ungarorum Thracumque manus, e statione ignis vehementia accedente, excesserant, et alij e plebe ad sua quisque curanda, trepidi diffugerant; inde per tubernas ad domorum edita pervagatum incendium, delubri suburbanis vicinias corripuit; omnibus repentina clade haustis, ne delubrum conflagraret, testaceae tegulae protexerunt.

Hunc in locum plebs oppidana cum uxoribus et liberis confluxerant, huc omnem facultatum supellectilem ingesserant. Verum inde furore incendij passim vagantis trepidi, prout cuique promptum in-

tegrumque erat, omnibus praeter carissima suorum corpora relictis, turbato turbulentoque cursu in commune oppidanorum pontificiae religioni deditorum sepulcretum, amplo muro sed humili cinctum confugere. Teterrima rerum facies suburbium inuaserat; morabantur fugam lamenta pauentium foeminarum, teneraeque aetatis, matrum gremijs adhaerentium: dumque aut trahunt ipsae matres suorum carissima corpora, aut omissa praestolantur, interque fugiendi aut refugiendi propositum haerent: dirum incendium aut a tergo superueniens, aut à fronte occurrens, ad celerandam fugam horsum aut illorsum consternatas rapiebat. Nonnulli in proxima secedentes, dum se securos, aut fornice quopiam inuento aut spatio loci putant, flammacircumventi misere vstulabantur. Itaque alij morantes alij festimantes, multi respectantes, et suorum carissimorum accursum praetolantes, flentes gementesque alij alijs occurrebant. Postremo quid vitarent, satis certi, quid peterent, et in quacnam locorum incerta se reciperent ambigui, in medijs malis haerebant. Inter haec Thraces et Ungari e gregarijs milites, alijque item multi, qui ex aliorum miserijs pascuntur, Tatarumque manus, atrocitate incendij accurrentes, non tam ad sopiendum malum, quod iam incremento tantas vires conceperat, ut vix ullum remedium admitteret, quam ad rapinam exercendam frequentes suburbio infunduntur. Hi partim tabernas inuolare, euersas pariter et intactas adhuc ab incendio merces semiustulatas, suppellectilesque domesticas a trepidis heris desertas conuasare, consarcinare, humerisque impositas vel in castra, vel in alia loca secretiora raptare. Delubrum suburbanum, plebeja ope refertum, pauci, licet saeuiente circum incendio, concamerata

Gregarij
milites
Mosiani
suburbio
infusi mi-
seros de-
praedan-
tur.

fornicatione tecti, ne militum rapacitati pateret, vix defenderunt, donec tandem deferuente conflagratione partem quantulamcunque bonorum residuam, inde alio ut cuique libebat, asportarunt.

Euerso flamma suburbio, ac in meram solitudinem redactis longo a muris interuallo vicorum ordinibus, nec minus extra quam intra in deformem faciem tota urbe transformata, videbantur Germani satis abunde oppidanorum intemperiem, ne impune rebellionem ceptauerint, ultum iuisse; nec tamen spes erat eos de pertinacia quidquam remittere, oppidumque dedere velle. Et iam Moses, missa facta oppugnatione muri, cum eius capiendi spem omnem abjecisset, mouere inde castra, Colosvarumque versus abscedere constituerat, ut cum Basta ubi-ubi inuento aut manus consereret, aut in Nouo castro, quod ad Samum est, ubi haerere fama erat, obsidione circumuentum opprimeret. Sed Georgius Barbelus repudiato eius consilio, negauit tutum toti huic tractui fore, nec sibi honestum, nec denique uniuersae prouinciae utile ut inde abscederet, nisi quibuscunque tandem modis et conditionibus oppidum in potestatem redigeret. Nam et Albenses tuae, inquit, tutelae et praesidio innitentes, erupturis ex oppido Germanis praedae omnes dabuntur, extremaque occidione afficientur: et quicquid est reliqui in suburbio, circumiacentesque passim pagi, et oppida absentibus nobis incendio delebuntur. Iam et Saxo sebesani Germani, et alij omnes, qui vel a tergo in praesidijs, aut circa huius obsidionis euentum speculantur, multum spei et fiduciae ad obstinationem animi adjungent. Et tu tuas vires ad famam et opiniones hominum nudabis; Siculis ad defectionem non alienis, oppidis ad deditionem pro-

Moses
deserere
Albam
constituit,

sed a Bar-
belo
retinetur.

cliuibus, nobilitati et ordinibus in te inclinantibus, toti denique provinciae, tuo nomini suffraganti, non leuem ad ambigendum animumque submittendum occasionem praebebis. Durandum itaque et praestolandum, urgendumque obsidione oppidum, tandiu quam pertinacia eorum, vel commeatus penuria, vel alia qua de causa frangatur. His aliisque dictis Moses iam vasa collecturus, remoratus est, et quia vires nihil successisse videbat, alia via ad rem aggrediendum esse censuit. Itaque nova consilia capere, et quae natura eversae spei est, cum praesentia non successerint, alio animum intendere. Erat Barbelus militares animos tractandi valde peritus, quippe qui bellicis rebus ab ineunte aetate versatus, omne suum studium et operam in eo collocaverat. Is non tam ab animi constantia Spinosam depellere, quam rerum circumstantia animaduversa, opportunitatem dedendae urbis, tempestivaeque in tutum abscedendi inculcare illi caepit. Cuius tamen nulla ad persuadendum facultas valuisset, nisi commeatus omniumque rerum penuria, Spinosam ad maturandam deditionem, seque ac suos, in meliora tempora reservare volentem sollicitasset. Ergo interprete, internuncioque Sigefrido Ribis, primum gregarius miles Germanus, qui apud Zazvaros captus, et ad Mosem delatus fuerat, nuncius ad Spinosam mittitur: dederet oppidum dum adhuc dedendi in tutumque abundi opportunitas superesset. Fore enim ut si pertinaciam saluti et incolumitati suae praeponeret, neque Mosem de obsessionis oppugnationisque destinato quidquam remissurum. Rebus nondum in arctum redactis de tradendo vacuo et desolato muro tempestive transigeret. Non esse cur a Basta

Barbelus
 Spinosam
 deditionis
 admonet.

Spinosa
primum
rennuit
mox
annuit.

Alba Mosi
deditur.

quicquam auxiliij expectaret, qui in Nouo Castro obsessus, nec tuto remanendi nec in tutum euadendi facultatem haberet. Diploma incolumitatis, quaecunque et quibuscunque conditionibus vellent ad lubitum eorum suppeditatum iri. Quibus in hunc modum nunciatis, Spinosa non tam curae propugnationis, quam periculi expugnationis expers, ita respondit, ut negaret se eo angustiarum redactum, et vel a spe vel a fiducia tantopere destitutum, ut oppidum suae fidei commissum, ultronea deditioe Mosi patefaciat, praesertim cum experimento iam didicerit, quantum Moses in oppugnandis muris valeat, nec dubitare se, quin ut obsidionis huius ita totius expeditionis euentus irritus Mosi sit futurus. Verum tamen scire se cupere dixit, quibusnam conditionibus tanti rem momenti ab se Moses postularet. Hoc modo cum spes non tam data, quam ostentata a Spinosa esset, tandem ultro citroque iterata legatione, ac ipso etiam Sigefrido Ribis, ac Joanne Sulyok nobilissimo viro, fide a Spinosa accepta, vim abfuturam introeuntibus in has tandem utrinque conditiones conuentum est: utj Spinosa oppidum in eo statu, quo in praesentiarum esset Mosi traderet: utique Moses et Bectas de incolumitate omnium, qui sub Spinosae ductu et signis emigrarent, datis diplomatibus sincere cauerent; utique pro saucijs commilitibus, facultatibusque suis ipsorum proprijs deportandis, duodecim currus darent; atque cum explicatis signis, et tympanis, omniue armorum utensilium apparatu, militari more discedere liceret: utique tormenta quae in oppido essent, aliaque omnia, quae urbani iuris essent, intacta incorruptaque ad Mosem relinquerent: utique datis fidis itineris comitibus Zalathnam usque deducerentur: denique ut dux

cohortis Germanicae, qui ad Saxonum oppidum captus erat, restitueretur, unaque secum in tutum abire, insoluto lytro permetteretur. Erat is uti supra diximus, Joannes Elias Teck, quem iure belli captum Gabriel Bethlen in vinculis detinebat, luculenti quaestus gratia: pactus enim orat pro capite pretium tredecim talerūm millia, nec libenter Bethlen tantam spem lucri manibus dimisisset, nisi Moses eius jacturae resarciendae gratja, Deum uberis agri arcem illi inscriptione daturum obligaturumque promississet. Ita constitutis firmatisque inter se rebus, nonis Maij, decimo octauo nempe ab obsidione die collectis impedimentis, quorum portandi facultas aderat, Georgianā portā trecentifere armis idonei ferendis ac praeter eos mulierum ac puerorum turba ad ducentos Sardum versus deducti sunt, aduersoque Apulo amne Zalatnam versus iter intenderunt.

Spinosa
cum suis
Alba ex-
cedit.

Est is locus aurifodina nobilis, quatuordecim passuum millibus, quod duorum milliarium Transilvanorum spacium est, Alba remotus. Infra Zalatnam binis passuum millibus ad ripas Apuli amnis, Coloniae Romanae euidens vestigium adhuc super est, quam Ptolomei Petrodanam arbitramur, ejus in ciuitatibus Daciae meminit, eleuationumque poli gradus ponit, licet non nihil corruptis, quod suspicamur, numerorum notis. In ejus confinio etiamnum superest Valachorum pagus Petredan nomine. Dictam autem Zalatnam usu populi. putamus, quasi Salatinam, quod ex ejus fodinae vectigalibus annuis, salaria siue stipendia legionarijs militibus in Dacia olim colligerentur. Fodinam enim auri in ijsdem locis a Romanis quoque cultam fuisse, tum ingentes et vetustissimae specus, unde metallum olim erutum est, aurariaeque

Zalatna
est
Ptolemaei
Petrodana

officinae frequentia vestigia testantur: tum vero etiam inscriptio sepulchralis, in porta coenobij Tótfalud, septenis passuum millibus Albâ pariter ac Zalatna remoti ostendit. Id Epigramma ingredientibus a dextra hunc in modum legitur: D. M. M. VLP. AVG. LIB. HERMIAE. PROC. AVRARIARUM. CVIVS RELIQUIAE. EX. INDULGENTIA. AUG. N. ROMA. ALATAE SVNT. SALONIA PALESTRICE CONIUNX. ET. DIOGENES. LIB. BENEMERETI FECER. VIXIT. ANN. LV. Quorum verborum haec est sententia, ut dicat sepulcrum conditum esse diuis manibus Marci Ulpij Hermiae, Augusti liberti procuratoris aurariarum fodinarum, quae id temporis apud Petrodanam urbem colebatur: cuius Ulpij defuncti reliquias seu ossa ex indulgentia Augusti numinis, Traiani opinor, Româ in Daciam esse alata (pro allata; nam sculptores etiam antiqui, manu magis, quam mente docti non raro fit, ut in insculpendis litteris errent, sensumque turbent). Ei Marco Ulpio benemerenti Salonia Palestrice coniux, et Diogenes Libertus, id conditorium fecerunt. Qui Ulpius vixit annos LV. Eorum qui militiae vel peregre obierant, ossa in patriam referebantur, ex permissione Imperatorum, quod et Cicero Lib. 2. de Legibus, fieri permittit. Alias homini mortuo non licebat ossa legere, id est: tumulo eruere, et alio transferre.

Iam Germani vix dena passuum millia Alba processerunt, cum Tatarum nonnullae cohortes fere ad mille, inuito, quod satis constat, Mose et Becta, abeuntes, per easdem vallium angustias insequuntur. Bectas cum Turcis et Thracibus prohibere illos, voce, manu, omnique conatu repellere, petere, ne pactam Germanis incolumitatem interpellent, datam ipsorum

ducumque nomine fidem, denique honestatis et decoris militaris famam foeda ad omnes memoria ne corrumpant. Tatares pertinaces in destinato pergere, nihil exaudire, et nisi facessat Bectas, sagittis se illum repulsuros, ac e vestigio interfecturos indignantes comminari. Ita rejecto redeunteque Becta, extrema agminum Germanorum curruumque impedimenta adoriuntur. Quae quia per itinerum confragosa non satis ad vectandum prompta et expedita Germani habebant, non difficile barbaris in praedam cesserunt; caetero agmine, quod praecedebat, magis in salutem suam quam ad impedimenta, ab iniuria hostili vindicanda, sollicito, coeptum iter prosequente. Nonnullj tamen quâm aurigarum quâm calonum, non tam sponte, quam necessitate, cum euadendi copia non superesset, se illis opposuerunt. Quibus caesis, omnem supellectilem, qua currus onerauerant, atque insuper ex imbelli aetate et sexu multos captos, pluribus in nemorum deuia tempestiue insinuat, in castra reduxerunt: indignantibus Mose et Becta, Barbeloque ac Ribis, ita sibi illorum perfida audacia fidem et estimationem in discrimen vocatam esse; quo violatae fidei exemplo alios quoque absterrerj, ne Mosi et Bectae posthac in re simili facile credi possit, cum videant fidem publicam tam Tatarica religione seruata esse. Hoc modo Spinosa periculo cum suis elapsus, peruasta abruptaque montium, quam facillimum, quoad ejus fieri potuit, tranitem et compendium secutus, ad Banyam oppidum Chrysianum, inde Belinies, ac tandem Varadinum cum suis se contulit. Quibus ita constitutis, Moses, postridie eius diei, quae deditionem secuta est, ascensioni Domini quam vocant, sacra in maiore aede urbis sacram concionem haberi voluit, eamque

Tatares
Germanos
abeuntes
inuadunt.

Tatares
Germanos
afficiunt,
non
conficiunt.

Moses Al-
bam intrat

Nocturnus
hubo cladem Al-
bensem
praenun-
ciat.

in usum damnatae iam pridem a Pontifice Rom. religionj Helueticae, quam Evangelicam vocant, asseruit, nondiu in eo statu duraturam. Albensem cladem totamque adeo rerum Mosianarum, quae insecuta est, tragaediam non dubijs documentis, tum illa quae supra memorauimus prodigia, tum feralis noctua nunciauit. Illud enim noctis monstrum, aedis maioris latebrosis culminibus insinuatum, totis quatuor ante mensibus, quam dirus hostis prouinciam inuaderet, non cantu vocali, sed abominabili gemitu omnes noctes transegit. Multis autem de causis haec dira uates in ostentis habita est. Nam et vix unquam antea istie loci audita fuerat; nec tamdiu urbium inquilina este solita: non instar aliarum clamor, sed tremulo flebilique ululatu auribus infesta, interdiu tacita, noctu dire clamosa: quo nomine minime iucundam ab auribus inibat gratiam. Ea multis machinamentis primorum iussu tentata, nunquam tamen vel uiua vel mortua intercipi potuit. Demum velut euentum eorum, quae portendisset, assecuta, pridie quam obsideretur oppidum euauit magis quam abscessit. Strigem aut spinturnicem dixeris.

Bruchorum
illuvies.

Accesserat bruchorum ingens vis, (nam et hoc ob infrequentiam exempli in prodigium vertit) quae Aprili et Majo mensibus ab orientali prouinciae parte ingenti cum fremitu conuolans, imminente crepusculo aërem late obscurabat. Feruntur e conuoluuli ouis nasci transformata specie, quod genus natalium insectis poene omnibus a natura datum est. Is enim ubi vitigineis folijs se inuoluit, oua in pampinis ponit, quae postquam una cum nido, ineunte autumno humi deciderunt, vere nouo tandem ob teporem terrae, in vermiculum albidum bombicique ac erucæ similem formantur. Inde sensim e longo in compactam

breuitatem constipantur, ac plane in aliam speciem digeruntur; dicas rudimentum naturae esse scarabaeum effingere condiscantis, nam et bruchis, bracteolarum fragilitati, quae illis pennarum instar sunt, alarumque tutelae clypeata lamella superuenit, volantque magno murmure, alarumque fremitu. Flauent hi, scarabej nigrant. Laterum et clunium color serpentino aluo similis, alboque ac nigro alternatus. Ipsius venter est, ac praeterea nihil, locustacei magis quam scarabaei generis. Pampinorum, arboreorumque foliorum, ac potissimum iligneorum, dum adhuc tenella sunt, praecipua pestis, quae morsu lento, veluti locustae absumunt. Unde apud Ungaros illis nomen. Post solstitium aestiuum, siue aestus vehementia, siue pabuli indurescentis, ac veluti succo exhausti atque siccescentis inopia sensim deficiunt, nullo faetu, ac ne ouo quidem generis propagine post se relicto. Haec lues omnia arborum vitiumque germina toto tractu Albensi deuastauit, nec solum omine hostilem illuuiem, sed et effectum vini caritatem, rerumque omnium penuriam peperit.

cherebo-
gár.

Huiusmodi auibis Moses in Transiluaniam ingressus, tertio statim die quam Albam in potestatem redigit, Kolosuarum versus uniuersis cum copijs mouit, quo jam antea velitares Tatarum cohortes magno numero praemiseraat, tum ut Bastanorum militum si quos forte inuenirent, diuisas manus, antequam ipse appelleret, dissiparent: tum ut terrorem uniuerso illi tractui incuterent. Durante quoque obsidione Albensi, Stephanum Tholdium cum mille Tataribus, et Thracum Ungarorumque cohortibus, in Siculiam miserat, quos omnibus quibus posset modis Tholdius in castra conflaret, suppetiasque Mosi adduceret. Ni parerent, prae-

Moses Co-
losuarum
mouet.

Tholdius
ad Sclulos
domandos
mittit.

Moses
principis
titulum
sibi
adscribit.

senti depopulatione, immissis Tataribus eos affligeret. Verum Tholdius a penitiorē Siculia de industria abstinens, Marisianae sedi, quam vocant, quae propinquior, ideoque iniuriae hostili magis obnoxia erat, magnis praemijs, et pollicitationibus persuadet, uti Mossem sequantur, ad cuius fortunam et victoriam tota adeo prouincia aut se contulisset, aut certe magna inclinatione voluntatis breui conferret. Interea cum captae Albae fama totam poene prouinciam peruasisset, multi e prouincialibus, qui simulatione constantis fidei Germano adhaerere videbantur, praecipiti ad victoriam successu Mosis nudauere animos, et cum a Tataribus urgerentur, nec haberent, quo se conferrent, interclusis ob quaquauersum vagantem hostem itineribus, clausisque oppidis, ne in aperto cunctantes deprae-hensi, praedae immanj hosti fierent, ad Mosem se contulere. Is statim ab Alba capta, usitato iam pridem Principibus titulo, vajuodam se Transilvaniae scribi dicique volebat: quum ad id locorum (modestiam credo simulans) ab ambitioso titulo abstinuisset. Nec egre aulici, ut est hoc hominum genus leue ad desultorium, ad quaesitum elogium usitatas nomenclationes illustrissimi Principis assuebant: atque ad emendandum fauorem omni assentationis aucupio illius gratiam adulabantur. Et ipse Moses, ne elementariarum quidem litterarum gnarus, ijs verborum lenocinijs ante electionem prouincialium sciens prudensque inponi sibi patiebatur. Quippe jam fortunae indulgentia et spe plenus, cum praedatorijs manibus omnes tractus impleuisset, ac tamquam certum duraturumque Transilvaniae dominium creuisset, omnem deinceps fortunae successum in manibus se ex animi sententia gestare arbitrabatur.

Sub hoc tempus, ob continentia bella, cum arua passim deserta incultaque iacerent, et ob militum assiduas rapinas cum nulla omnino annona in tuto condj possit: et ob interceptam frumentandi facultatem, ob immensamque militum crudelitatem, cum ne oppidis quidem tuto exire liceret: ingens admodum rei annonariae difficultas uniuersam prouinciam oppressit, quae eo erat grauior, quod ne superiore quidem triennio quicquam, aut exiguum admodum in horrea congeri, ob vastata praedia, compressamque supramodum annonam, tum vero propter abactum omne genus pecorum ab agricolis potuerat. Proinde omnia macella ita penuria frumenti conflictabantur, ut extremam populo perniciem, inopia minitari viderentur. Medimnus Albensis, quam cubulum vocant, (ea mensura vehes mediocris bajuli est, et quatuor modios continet) ad viginti et octo taleros Albae; Colosuari ad quadraginta accreuerat. Est autem Colosuaritanus cubulus, uno modio, Albensi maior. Et notatus est, in eadem urbe e ciuium numero auarissimus manceps qui cubulum frumenti quinquaginta florenis vendiderit. Itaque egentium pauperum ingens ac miserabilis turba vitae alimenta stipemque ostiatim lugubribus vocibus postulantium, per omnes prouinciae partes, perque oppida resonabant. Nam cum pagi, ex quibus bona prouinciae pars constat, propter militum ingentem crudelitatem omnibus habitatoribus et incolis vacui desertique essent, idcirco in oppida hominumque contubernia agrestis plebs confluebat, ubi vitam et tueri ab iniuria et sustentare precario cibo trahereque posset. Orphanorum et pupillorum ingens numerus, quorum parentes et cognatos, vel militum immanitas hausisset, vel fames, famem-

Atrox fa-
mes in
Trausilna-
nia.

que secuta pestis exstinxisset, miserabilibus gemitibus die iuxta et noctu omnes plateas, omnesque vias implebant. Ad quos alendos cum civium quantumvis opulentorum per se satis proclivis liberalitas non sufficeret, partim hyemis acerrimo gelu sub dio, partim fame in gurgustijs consumebantur. Multi cum vitam amittere non possent, extremis membris a diro frigore ustulati, semianimes inter vitam et mortem luctantes, in vijs passim et plateis volutabantur. Uix unquam tam dirae calamitatis species in Transylvania visa auditaque est. Vidimus complures e plebe alienae opis antea non indigentes, ad obscoenas escas redactos. Vidimus canum feliumque carnes, velut usu esculentas in cibum assummi. Bene secum actum putavit, qui morticinâ carne equi, pecudumque quarumlibet satur esse potuit, aut crustaceis resegmentis panis ab aliquo se demereri cerneret. Hi erant effectus in consultorum bellorum, haec euenta furialis sapientiae Principum nostrorum. Subsecuta est quadriennem caritatem (id quod fieri necesse erat) pestilentia crudelissima quae summos, medios, infimos, perniciali contagione traxit. Quippe insalubrium ciborum succo maceratis corporibus, humoribusque corruptis primum ipsi virus concipiebant, mox alij ab alijs insanabile malum transitione rapiebant. Et quia nullum malum venit solum, tot ac tam foedis cladibus accesserat insuper ferrum, cuius inmanitas. Bastanis praesertim temporibus per omnia cruciatuum genera ita euagata erat, ut ex tot capitum myriadibus, quibus provincia cumulatissime abundabat, exiguam omnino partem superstitem reliquerit.

Obscoeni
cibi in
fame.

Post famem saeva pestis secuta.

Sub hoc temporum tractu, dum Moses per Transylvaniam bello grassatur, dirum, ac haud scio an

ullis seculis auditum nefas contigit. Valacha foemina quaedam, in Rusinar, qui et Steterdorf Saxonibus vocatur, agri Cibiniensis pago, ad quintum ab urbe lapidem, sex pueros, alios post alios, paucis temporum interuallis abominando plagio surreptos atque in ijs cognatam puellam iugulauit, obscenoque eo obsonio famem, quâ nihil est miserius, depulit. Id facinus simulac innotuit, Cibinium ad primores delatum est, itaque mulier capta, atque in urbem rapta, custodiae traditur; nec multum intercessit morae atque operae, fassa est ipsa nefas, omnesque patratae rei circumstantias enarrauit. Proinde ad senatum refertur, factum cognositor, executitur, iudicatur. Una erat apud infelicem ream atrocis facti purgatio, fames. Crimen videbat ipsa, culpam quoque agnoscebat, sed scelus ab se remouebat, atque necessitatem excusabat, dignamque se venia putabat. Verum crudelitas facti omnem miserationem in animis iudicium extinxerat. Ferunt, qui cognoscendae causae interfuerunt, mulierem taetro horridoque aspectu, atque etiam totius corporis graueolentia, quae vel eminus persentisci poterat, ab humanarum carnum esu, praeditam fuisse. Itaque illa ex iudicii sententia capitis damnata, carnificique tradita est, hinc quadripartito, ad gemonios urbis gradus secta, cadauer in partes lacerum, ad quatuor urbis Cibiniensis angulos extra pomaeria obscaeno palo suspensum. Hoc sub exitum Maij. Per idem tempus in pago Reiz, quindecim passuum milibus a Cibinio, mater enecatam aut fame aut sua manu filium, ne cadauer frustra periret, ipsa vorauit suisque visceribus viscera impleuit. Non est propositum, ac ne factu quidem integrum, omnes prouinciae angulos excutere, locorum abdita perscrutari, omnes

Humanæ
carnes in
cibum as-
sumptæ

omnium conscientias detegere. Quae si nudari ad aspectum possent, non est dubium quin tetra rerum facies animis omnium atque oculis sese offeret. Multa alia horrenda, alijs locis visa auditaque accepimus. Nec dici potest facile, quanta clade hoc triennio, ferum, fames, pestilentia, tres abolendo generi humano, a Tatareis furijs immisae in orbem pestes, uniuersam prouinciam affligerint.

HEBDOMADIS VI.

LIBER IV.

Argumentum libri IV. *)

Iam Moses majore fama victoriae quam virtutis occupata Alba, nullo alio praesidio, quam ciuibus, habitatoribusque inposito, Colosuarum versus duxit. Ad quod antequam aggrederetur, ad Nouum Castrum, quod profluenti Samo adjacet, tribus, parasangis seu milliariibus Ungaricis Colosuaro remotum, appulit. Cum enim hic Bastam cum Pancratio Semmeio, Mortagnio aliisque Germanicarum partium viris inclusos esse intellexisset, ad rationes belli sui, et ad gloriam comparandam permagni interesse putauit, si Bastam ducem, in quo oppresso totius victoriae summa consisteret, vel viuum vel mortuum in potestatem redigeret. Sed enimvero cupientissimae voluntati facultas defuit: ipsam quoque facultatem, si qua aderat, postmodum negligentia et incuria corrupit. Quapropter cum arcem maioris momenti esse videret, quam ut ab senullo tormentorum apparata instructo, expugnari posset, relictis in obsidione cum mille qua equitibus qua peditibus, Alberto Magno, et Joanne Capturio, praestantibus ut rebatur copiarum ductoribus, ipse Moses Desum versus mouit, ut inde in finitimas Ungariae partes, emissis

Moses nouum castrum obsidet.

---

*) Az argumentumnak egy lapnyi üres hely van hagyva.

Caesaria-
nae
copiae a
Mosianis
profligau-
tur.

velitaribus copijs, Bastanorum partium disjunctos exercitus (nam jam passim in castra conflari audiebantur) tempestive discutiendum curaret. Inde reuersus tandiu Nouum Castrum obsidione premeret, dum vel fame, vel quibuscunque tandem belli cladibus, Bastam inde eliceret, ad deditionemque faciendam redigeret. Hoc Mosis consilium cum ad rationes suas non male initum esset, tamen ab Alberto et Capturio pessime administratum est. Paucis enim post diebus Basta, falsis omnibus hostium excubijs, relicto in Nouo Castro praesidio, in tutum elapsus est, totamque spem Mosis egregie frustratus est. Interea dum Basta in Nouo Castro haeret, caesarianarum partium partim voluntarij Haidones, partim stipendia merentes, alijque diuersi nominis milites ad Caplyan infra Desum magno numero collecti, atque in statuis aestiuantes, rerum momenta quae in Transyluania gererentur, eminus speculabantur, ut captata opportunitate, Mosianos incursione aliqua turbarent. In ijs erant e Transyluana quoque nobilitate, Germanorum partium asseclae Ungari Balthasar Cornis, Gasparis filius, earum copiarum ductor, et Stephanus Kendius, alijque nonnulli, qui fidem, quam opinabilem successum rerum Mosianarum sequi maluerant. Moses his intellectis, ratus non esse expectandum, ut maiore numero vires aduersariorum augeantur, misso his mille Ungarorum Tatarumque equitatu, aggredi illos iussit. Hi in tempesta nocte, duce Francisco Redeio et Cantemir Merza Tatare profecti, cum iam non procul ab hoste constitissent, astum virtuti coniungere statuerunt: non aperta luce, sed tenebrarum beneficio adiuti, manus cum illis conserunt. Animaduertentes siquidem omni eos metu esse solutos, omnisque periculi securos,

et aut nullas excubias, aut secordes circum collocatas esse; Idibus Maij profunda omnino aurora, cum acrior somnus corporibus obrepere solet, facta e duobus lateribus impressione, alteque elato clamore, inopinantes, atque incompositos adoriuntur. Illi pars altum dormientes, pars semisomnes et adrepentinum tumultum titubantes, et si qui vigiles erant, alia negocia facientes, cum nec manus ad pugnam nec pedes ad fugam expedire commode possent; fugam tamen prius quam pugnam capessunt. Cornis dux, ac caeteri suae quisque militiae tribuni, ut in re inopina ac in summum adducta discrimen, fugitantes repraehensare, qualemcumque formam aciei conari, cohortari, urgere quae blandis verbis, quae minis. Sed tardiora prope omnia Mars ad pugnam, celeriora metus ad fugam fecerat; pedes carebant auribus. Proinde non multum intercessit temporis, cum magna parte foeda strage trucidatis, reliqui, ut quemque metus aut fugae impetus ferebat, late disijciuntur. Expeditissimi quique partim pedibus, partim, desultorijs arreptis ut potuit, equis, tenebrarum tutela periculum euadunt, plurimi semisomnes, seminudique caesi, capti: quorum magna pars Tartaris cessit. Vix euadens Stephanus Kendius, iuuenis praeclarus, et summo loco natus, primum Bastae in Novo Castro haerenti, mox et Colosuaritis infelicem suorum casum renunciauit.

Jam et in alia prouinciae parte, Lupus Kis idest Paruus quem supra memorauimus, natione quidem Thrax, sed habitu, lingua, usuque militandi ita Ungaro assimilis ut poene Ungarus haberetur, peraeque aduersum fortunae euentum expertus est. Ad eum specie quadam assimilatae virtutis, magnum in re militari nomen praese ferentem, ingens militum vo-

Kis Far-
kas apud
Demeteri
pagum
sternitur.

luntariorum manus confluxerat; nec enim deerat homini in militando industria, in agendo sollers et dexter animus: sed non tam suis moribus improbus, quam eorum quos ductare consueuerat, insignibus latrocinijis per totam prouinciam famosus, nam superiorum annorum rapina dulcedineque praedae allekti, Thracum, Ungarorum, ac Valachorum multa manus, cum domi non haberent unde anhelantem famem refocillarent, facile in eam militiam nomina dederant, nec tam in pugnandi commilitium, quam in rapiendi sodalitium se aggregari passi erant. Ita autem Lupus consilium iniuerat ut ubi ubi posset suas copias cum Bastanis, quas Balthasar Cornis ducebat, coniungeret: minime commodum suis rationibus existimans, modica manu cum Turcis et Tataribus numero valentibus, ante idoneum tempus pugnam conserere. Siquidem hunc Lupum et Joannem Cyonkam idest Mutilum, Radul vajuoda, Bastae iteratis nuncijs auxilium sollicitanti e Transalpinâ Valachia, miserat, non tam fidelis animi obsequium testaturus, quam ut rapace et praedatore milite prouinciam suam veluti sentina quadam exaneraret. Sed non defuit suspicio, Lupum Paruum, parum sincera fide ducatum gessisse, atque eos, quos sub signis habebat, Mosianis trucidandos prodidisse. Is igitur ad Demetriadem, Bistriciensis regionis amplissimum pagum suos milites ingenti cum rusticanae plebis terrore deduxerat. Numerus eorum mille quingentos explebat. Sed ut incondita multitudo armari solet, libidinem potius animi, quam animum in bellum attulerat, ignoti inter se et ignobiles: casus eos, quam certus delectus contraxerat: alij equites, alij pedites; armati inermes; Ioui praedatori quam statori militantes. Quamquam autem Paruus occasionem pugnandi

dare Mosianis subterfugeret, quod tamen eius voluntas decreuerat, necessitas abrupit.

Erat Georgius Maco Siculus Transylvanus, certarum cohortium praefectus non ignobilis, multisque preliorum experimentis satis notus. Hunc Moses cum Ak Merza, et Cantemire ducibus submittit uti copias Lupi conserto proelio dissipent. Ducebat Maco qua Ungarorum, qua Thracum mille. Ak Merza et Cantemir bis mille Tatarum. Erat autem Ak e penitior Scythia, quam Novaij Tatares incolunt, oriundus. Cantemir e Bosporana, ubi Cremmij idest campestris Tatares degunt, et Keray Hamis peculiaris ditio est ultra Boristhenem. Aderat his Mehemed Begus quoque Mudouanus. Is locus infra Temesuarum Danubij tractus oppidum est, cui ille praefectus erat, ac paucis ante diebus Mosi in oppugnatione Albae adhuc haerenti, cum ducentis Turcis equitibus, ac quadrigentiis Thracibus peditibus suppetias aduenerat. Hi Lupum ex nec opinato opprimere constituerant. Verum ille appropinquantem persentiscens, minime suos in apertum educit, sed praesidijs quam potest firmat, omnes Demetriadis angiportus et vias stationarijs occupat, aditus intereludit, oportunitatemque loci secutus, casas aliquot rusticanas succendit, ut non solum flamma, sed et ferro irrumpenti hosti ingressum obstruat. Verum Mosiani expectato aliquantum, dum deflagret incendium, eos adoriuntur; nec multum intercessit pugnae et temporis, cum illi desertis stationibus, quaquauius in fugam effunduntur. Magna caedes patrata, multi capti, in ijs et ipse Lupus à Tataribus captus, quem Moses opinatae virtutis memoriâ deprecantem ac obtestantem, ne in profanae gentis seruitutem abripi pateretur, ducentis

aureis nummis redemptum, suorum commilitio adscripsit. Sub idem tempus Demetrius Merza quoque (id verbum praefectum militiae apud Tatares acque ac Valachos valet ut diximus) a Radule Transalpino cum ducentis partim Valachis partim Thracibus, missus, apud Segesuarum, pari euentu a Mosianis fugatus, fususque est. Ne vero Bastana fortuna, ulla ex parte vires et incrementum acquirere posset, Thomas comes a Capreolis Italus, patria Brixiensis, summo et illustri loco natus juvenis missus a Basta ad Siculos in arma contrahendos, a duobus Bogatijs fratribus Nicolao et Melchiore, in arce Georgina captus detentusque est. Eam arcem Siculjae finibus adjacentem Sigismundus princeps, ob mutuatam quandam pecuniae summam, Bogatijs fratribus conditione inscripserat, tamdiu possidendam quoad de ijs nominibus, vel a se, vel a succedentibus principibus satisfactum non esset. Ibi captus Thomas ac dies aliquot liberali custodia asseruatus, absente Nicolao (nam is Mosis castra sequebatur) ac non attendente Melchiore, occasionem euadendi nactus cum aliquot suorum consensu equis inopinato effugio arce alapsus est. Vix ad decem millia passuum processerat, cum Melchior, animaduversa fuga, omni suo famulitio armatus, fugientem magnis itineribus insecutus assequitur. Ibi caesis alijs Thomas reprehensus denuo capitur, ac Goerginum ex fuga retractus compedibus oneratur. Inde iussu Mosis Radnothum, ac postea Albam victus deducitur.

Merza Valachus a Mosianis profligatur.

Thomas Capreolius capitur.

Hoc modo Siculi remorati, ne Bastanarum partium conatus ulla ope adjuuare possent, postmodum in Mosem inclinare ceperunt. Misso enim iterum Alberto Magno et Lupo Paruo cum mille amplius Un-

garis et Thracibus Moses, eos ad imperata facianda primum pacatis verbis adhortatus est, ne se rempublicamque obstinatis animis perditum irent; fore enim ut Tataribus immissis pertinaciam quam fouerent, magna cum clade commutarent. Siculi aliquamdiu pro minacibus verbis bona verba dare, nunc haec, nunc illa causari, cauillis jussa eludere. Albertus et Lupus ubi verbis nihil promouere vident, in penitio-rem Siculiam, quam Tres Sedes vocant, penetrantes, eos pagitim degentes adoruntur, nec tam corpora eorum quam bona in praedam vertentes ad imperata facienda adigunt. Nam Moses gentilibus popularibusque suis de industria parcendum statuerat, neque hac-
 tenus ad eos domandos ullam Tatarum manum mise-
 rat; sciebat enim fore, ut non tantum bona eorum in
 praedam sed et corpora in seruitutem a Tataribus
 raperentur.

Siculorum
 nonnulla
 pars
 domatur.

Interea dum haec fiunt, Basta Nono Castro inclusus longe et sibi et saluti publicae conducibilis fore ratus est, si deserto praesidio ocio negotium praeponeret. Nam reuertente forte Mose, arcemque arctius obsidente, omni tandem exeundi facultate priuaretur: atque ita rerum gerendarum commoditates ipse sibi veluti data opera internerteret. Ac primum quidem hostium velitarium globis, quibus Albertus Magnus et Joannes Capturius (ut retulimus) praeerant, undique obsessus, quidnam consilij in tam turbatis rebus Basta caperet, summa cura secum voluebat. Itaque dum diebus aliquot inter manendi emigrandique consilium diuersus haesitat, hostium stationes summa curâ ac diligentia obseruare explorareque. Illi siquidem plus a cunctatione et metu quam ab audacia instructi, ab oppugnando poenitus supersederant. Qua

quidem in re irritam operam se facturos videbant: arce et ingenio locj et arte et viris, armorumque omnis generis apparatu ita instructa, ut vel multis mortalium millibus expugnatio arcis negotium facesseret. Ipse Basta quandoque, quo hostium animos exploraret, quindenis, vicensque suorum stipatus velut animi gratia arce egrediebatur, ac versus hostium stationes pedibus deambulando ad terna quandoque stadia interdiu exspatiabatur. Illi turpi segnitia desides, procul Bastam contemplari, nihil moliri, nulla aggressionem prae oculis ambulantem, ac veluti ad pugnam eos irritantem tentare. Quocirca Basta, cum repetito identidem egressu, animaduertisset, sibi cum effoeminatissimis meticulossimisque hominibus rem esse, nihil amplius prolatandum ratus, emigrandi opportunitatem in tempore arripuit. Proinde sumto ex re temporeque consilio, ne abeundi commoditatem mora corrumpere, assumptis secum quadraginta equitum praetorianorum Germanici nominis militibus Nouo Castro concubia nocte egreditur, omnesque obsidentium custodias, omnes stationes, denique Tatarum vagas velitationes praeteruectus, quibus Colosuaria vicinia, totusque Samianus tractus continenter infestabatur, per medias adeo hostium stationes ad IX. Calendas Junias Colosuarum XVI. passuum millibus inde distantem summo diluculo peruenit. Ubi paucis duntaxat horis ad requiem datis, adulta statim meridie urbe excessit, Zathmarum petiturus. Adjuncti sunt praetorio ejus roborj triginta duo equites, ex urbanis ciuibz, qui abeuntem quamdiu eius voluntas ferret, in tutum comitarentur. Hoc modo Transylvanja elapsus Basta, ubi Zathmarum incolumis peruenit, missis confestim per omnes Hun-

Basta Colosuarum inde Zathmarum emigrat.

gariae tractus litteris et nuncijs, nihil antiquius duxit, quam ut ad maturandam expeditionem, copiasque colligendas omnem operam, studium et cogitationem conferret. Reliquit in praesidio Noui Castri Panera-
 tium Sennejum, summae virtutis et fidei hominem,
 cum ducentis armatis, magnoque ad omnem obsi-
 dionis propulsandam iniuriam si quae inferretur,
 rerum apparatu. Is cum nihil sibi reliqui ad summam
 in tutanda arce diligentiam fecisset, duobus amplius
 mensibus, quoad usque bello Mosiano ultima manus
 inposita est, summa constantis animi laude omnes
 hostium minas pertulit, velitariosque insultus con-
 tempsit. Eo dierum tractu Achilles Tarducius Italus
 vernacularum duntaxat litterarum gnarus, cui Basta
 consignandarum ab se gestarum rerum historiam
 commiserat, e sublimi arcis muro forte delapsus,
 mortem quam naturae arbitrio debebat, praecipitio
 acceptam retulit.

Pancratius
 Senniel
 Nouo Ca-
 stro (*mds*
kézzel: et
 Leuinus
 Mortagne)
 praefici-
 tur.

Achilles
 Tarducius
 qui de Tur-
 ca vinci-
 bili libel-
 lum edidit,
 historicus
 Bastae
 lapsu pe-
 rijt.

At Moses ubi Bastam Nouo Castro elapsus intellexit, detestatus suorum, quos in obsidione reliquerat, oscitantiam, cum summa timiditate coniunctam, collectis copijs ad Colosuarum, relicto a tergo Nouo Castro se applicuit. Nam cum ej arcis expugnandae se poenitus imparem esse videret, nullis omnino apparatibus, quae ad expugnationem usuj essent, instructus, non vana conjectura ducebatur, Colosuarum licet munitionibus et propugnatorum robore firmum, minis tamen et promissorum lenocinijs in potestatem a se redigi posse. Est Colosuar nobilis Transyluaniae ciuitas, incolae honesti, ac bene morati, denique siue corporum elegantia, siue humanitate morum, siue quaerendi habendique industria, siue habitandi cultu nulli in Transyluania secundi. Ab Saxonibus, et

Colosuar
 urbs.

Ungaris aequo iure incolitur, alternisque per annos singulos, binos praetores, quorum alter *Judicis Primarij*, alter *Regij* nomen fert, curis urbanis, causisque cognoscendis praeficiunt. His duodecim viri, qui senatus est, ac postea centumviri assistunt, penes quos, secundum illos, omnis in urbe jurisdictio consistit. Moris est apud Colosuaritas, jam unde a condito ejus urbis statu receptus, ut ipso natalitij Domini festo, ambo consules seu praetores, Saxo et Ungarus, magistratu quem annum gesserunt, sponte abeant, et fasces duodecem virum senatui, et centumvirali electioni committant. Namque hi magistratus perpetui sunt, nec qui semel in decuriam senatus, vel in centuriam patrum lectus est, unquam, nisi grauissima de causa remouetur. Nihil in horum consulum vel magistratuum caeterorum electione juris vel praejudicij quisquam, ac ne ipse quidem princeps provinciae habet. Quidquid centumviralis concio sciuerit, princeps et praetores ratum habent. Id in alijs quoque Saxonice urbibus fit, ut potestas omnis penes populum sit, quo inconscio nihil statui, nihil decerni a duodecimvirum senatu potest. Populum dici volo, centumviralem senatum, quia ex corpore civium urbanorum siue plebe legitur, ita ut XII virum seminarium, ex centumvirum legatur concilio. Etsi autem XII virum senatuj autoritas magna est, potestas tamen penes centumviralem senatum consistit. Ac dum suffragia ineuntur, centumviri ouile occupant, id domus senatoriae superior pars est: praetores autem et XII viri inferiorem aedium partem obtinent. Ciuitas in quadrum posita XIV stadia in ambitu complectitur. In valle Sami amnis sita est. Is e vicinorum montium saltibus, qui ex delineat-

atione Ptolemaei, ramenta Carpati sunt, effunditur. Ipsa urbs bifariam diuiditur: in veterem et nouam, sed quae iisdem moenibus clauduntur. Veteris, quae nouis tamen aedificijs constat, non nulla memoria in antiquis inscriptionibus superest. Ex quibus satis apparet, Romanorum coloniam Napucam fuisse, cuius urbis Ptolomaeus in ciuitatibus Daciae meminit, licet nonnihil corruptis isthic eleuationum Napucae notis. Napucae siquidem eleuatio apud Ptolomaeum est graduum 49. 47. 20. At si quis recte in numerum digerat, inueniet eleuationem poli Colosuaritani ad gradum 46. ser. 32. praecise accedere. Aqua Napuca apud Ptolomaeum nonnihil abscedit. Quae distantia numerorum et in Apulo, quae ad Albam Juliam est, et in Sarmiz Egethusâ, siue quae eadem est, Ulpia Trajana, ad Ferreas Portas in exitu Transylvaniae meridiem versus, et in alijs Daciae vetustis oppidis vitiosa apparet; ubi ad exactas supputationes eleuationis parum Ptolemaei notae accedunt, non tam auctoris quam temporum vitio, et libriorum. Lapis quadratus in vestibulo aedium Petrij Barat, proxime ad Basilicam parieti coaedificatus, Coloniam Napucam sic habet:

Colosuar
est Ptole-
maei Na-
puca.

NUMINI. AUG.
M. ULP. CAECIL
BASSIANUS
. . . . CALLISTII
M. AGG.
AUGUSTALIS
COL. NAP
D. D.

Et in urbismuro, introrsus, qua parte Samum spectat, uncialibus litteris, in elaborato lapide, caeteris cae-

mentis inserto, eadem Colonia Napuca legitur hoc modo:

M. AUREL. PAPIA. AUG. COL. NAP.
VIXIT. ANNIS. LX. AURELIA. BONA
CONJUX. MARITO PERFICIENDUM
CURAVIT.

Et in ea parte interiore muri, qui Samo profluenti imminet:

FORT. AUG. ULP. MASCULINUS. VET.
EX. SIGNIF. LEGVM. FECIT. COL. AV.
PRO SA. SVA. ET SVOR. PL.

Nec desunt coctiles quoque lateres, pentadori, notabili firmitate ob vetustatem indurati, in quibus litterae eadem visuntur, non incisae ut in marmoribus dedolatis, sed eminentes: quippe typo, dum lateres ducerentur, impressae. Colonia haec fuit LEG. I. ADIV. id est adjutricis. Sicut Apulum, LEG. XIII. G. id est Legionis decimae tertiae, Geminae: Ulpia Trajana vero LEG. VII. CL. idest Claudiae. Haec enim omnia in lapidibus, marmoribus, lateribusque frequentia Albae, ad Ferreas Pylas, alibique passim visuntur. In occidentalj Transylvaniae limite, ad Regiam vjam, qua in Ungariam per saltus Carpaticos exitur, Colosuar sita est. Urbs est non minus ab elegantia aedium, quam ab amoenitate loci iucunda. Nam neque laetis vinetis, nec ubere aruo, nec limpido flumine, nec pagorum vicinitate, nec sylvis, nulla denique ad usus urbis commoditate destituebatur, cum nondum dirum mortalibus bellum omnia his temporibus pessum dedisset. Natalibus Matthiae Coruini Regis et Stephani Botskay inclytorum principum merito gloriatur, quorum ille in urbe veteri in aedibus Joannis Adam; alter in proxima ijsdem

domo primam lucem hauserunt. Juniores heri et nudius tertius ex Romano Graecoque verbo nomen urbi affinxerunt, quasi eos taceat pigeatque usitatae appellationis. A Claudio nescio quo Italo conditam urbem commenti sunt. Quae opinio tam vana ac delira menteque capta est, ut merito ad agnatos ac gentiles sit deducenda. Vox quidem bonae est monetae, sed iniquo iudicio circumuenta. Extat enim apud Ammianum *Claudiopoleos* cujusdam mentio, in Isauria a Claudio conditae, sed illa nihil ad hunc *Bachum*. Tale est, quod hanc eandem urbem scholasticam ciuitatem Bonfinius interpretatur ex eo, quod unius aut alterius litterae lineamenta in hac vel illa voce appareant, alias quid sibi voluerit, ne *Oedipum* quidem perspicere posse reor. Taceo alia sexcenta, quae Bonfinius suae sibi libidini indulgens, temere confingit, ac tamquam poetae, *Mineruam* ex cerebro *Jouis* sine *Junone* natam producit : ita ille ex se sine exemplo, sineque ulla auctoritate comminiscitur, cujus audaciae refellendae integro esset volumine opus. *Colosvari* non est tam vetus, haec quidem, quae nunc extat, structura, ut ad Romanum aliquem conditorem referri possit. Sub *Ungariae* regibus annos abhinc trecentos caepit et adoleuit. Sub *Sigismundo* Imperatore moenibus cineta est. Nec ab re opinamur e ruderibus euersae *Napuae* coloniae resurrexisse. Ex memorijs *Tabularij Albensis* habeo *Carolum Regem Ungariae* uillam *Colosuár* (sic enim habet diploma) *Albensi Episcopo Benedicto* donasse, anno domini millesimo trecentesimo tredecimo. Ex quo satis constat per id adhuc tempus aetate infanti necdum adulta

Claudio-
polis ua-
num ac
friuolum
verbum
est-

pagum adhuc fuisse.*) Moenia habet aduersus quamlibet hostilem iniuriam valida, modo ciues propugnandi artibus cum opus fuerit, non desint. A porta Libitinensi, que Puticulos seu sepulcretum spectat, assurgentis cliui inopportunitas urbem hostili oppugnationi obnoxiam facit, cui tamen ardua moenia et fossa objecta, praesidium non leve spondent.

Moses de-
ditionem
Colosuari-
tis
imperat.

Huc postquam Moses duxit, omnesque copias ciuitati circumfudit, primum verbis pacatis, mox minacibus atque hostilibus ciuium animos pertentat: ferro flammaque excindere atque exurere omnia minitatur nisi quamprimum de deditione secum transigant. Ejus urbis potiundae maxima libido Mosem incesserat; videbat enim sibi ex usu belli minime fore, locum praesidijs Germanicis insessum a tergo relinquere. Tum vero si Basta prouinciam armis repeteret, quod propediem augurabatur fore, non absurde conjectabatur, illum eam primum urbem inuasurum, belli que sedem facturum. Quae auxiliorum spes cum Mosi non esset obscura, ideo ad maturandam deditionem omnes ingenij neruos intenderat. Statim autem ubi Suburbia incendit.

appulit, quicquid in suburbijs, quae supra infraque ciuitatem atque a latere septemtrionali longo tractu diffusa erant, praedae hosti dedit. Unde licet potiora facultatum suarum habitatores in urbem inuexerant; permulta tamen, angustia temporis circumuenti, foris relinquere erant coacti. Ubi edictis minacibus, muncijs, litterisque nihil proficit Moses, ignem suburbijs atque ante urbijs, tribus simul ex partibus

*) A ritkított betűvel szedettek az eredeti codexben egykoru kéz által ki vannak törölve.

immittit, ut saltem terrore incumbentis in urbem incendij, obstinationem eorum frangat. Sunt qui inuito inscioque Mose suburbia ab ebrijs Hajdonibus et Tataribus incensa esse perhibeant. Uerum ciues jam antea, ne inprouiso malo obruerentur, dolia vinariasque cupas aqua plenas, pro aedibus omnibus statuerant, cuius ope subito incendio, si quid oboriretur, subuenirent. Denique decussis ordinatim scandulis, quibus aedes omnes contactae erant, apertisque per summis tectorum fenestellis, scalas, stationes excubiasque ubique disposuerant. Oblongis perticis, longurijisque madidos centones per singula tecta suspenderant, quibus flammam forte emicantem in fumo opprimerent. Qua propter ubi caligine noctis flamma suburbij in altum assurrexit, fumo, fauilla, aëris feruore omnia impleri: hostes ad moenia, ad portas, ad fossas incursare: tormentis, telis omnibus missilibus et collibus, qui muris imminet, ciuitati extremum exitium minari. Tanta autem erat atrocitas incendij, ut a brumali potissimum occasu, Africo, fauillas ardentes, titiones, scintillasque rapiente atque agglomerante, frustillatim ac minutatim creberrimae grandinis instar, in xylimbices passim dispergeret. Proinde nunc hinc, nunc illic aedium culmina primum lento fumo incendium minitari, mox etiam casu fallente excubias inflammarj. Hic alij alios ad subueniendum inclamare, interse cohortari, scalas raptare, applicare, flammae suborienti aquâ imminere: alia, quae restinguendo igni essent, trepidi portare, clamore lamentis uirorum, mulierum omnia misceri. Tanta autem vis est pineis illis lamellis, quibus alijs super alios sedentibus, clauulisque ferreis per seriem tigillo impactis tecta inter se de more imbricantur, ut ad

Custodiae
disponun-
tur ad
incendij
pericula.

bina ternaue stadia, quod experimento cognitum est, incendium ob leuitatem transmittant. Nam ad hos ignes, aestatis quoque sicca admodum intemperies accesserat, quum ab aequinoctio verno, ad solstitium usque aestiuum, aut rarae aut nullae pluuiæ terras colluerint; præter hyemalem humorem, qui vere nouo resoluti, terram madefecerant, lutulentaue itinera primis mensibus fecerant. Eo autem vehementius oppugnationi urbis Moses instabat; quod meminerat triennio ab hinc Sigismundum quoque Principem Turcarum Tatarumque fultum viribus, Colosuarum per speciem magis et simulate quam serio expugnatum venisse, paucisque post diebus re infecta inde discessisse. Porro Moses in clade nobili ciuitati inferenda fuisset temperantior, nisi Bectam suspicione aliqua inclinati in partes animi offendere veritus fuisset. Itaque patientiorem quam cupidiorum patrati incendij fuisse satis constat. Tatares quoque et Traces magnam se inituros gratiam apud utrumque ducem arbitrati si malum malo accumularent, nihil, quæ cladi promouendæ erant, omittebant.

Cum in hunc modum Moses triduum in suburbia sacuijsset, feciales exinde in urbem mittit. Primum Samuelem Ouarium, litteratum iuuenem cum litteris claudestino: postea palam Stephanum Samuelis fratrem germanum; ac Joannem Tamasfaluium, cuius supra meminimus, demum Lupum Petkium, nobilem virum in urbem immittit, per quos minabatur hortabaturque, consulerent maturæ incolumitati urbis, dum spes ruinae tempusque superesset. Habere se ingentem scalarum numerum ad superandos muros, ignitorum globorum, sulphuratorumque jaculorum multa millia ad exurendam urbem: obstinationem animi ponerent,

Nuncios
Moses in
urbem
mittit.

mallent clementiam suam, quam vim furoremque militum experiri. Seram tandem in fundo poenitentiam eos incessuram, cum auidus praedae miles muris admoueretur, quorum immani furori ubi habenae ad licentiam laxatae fuerint, nullis postea minis, nullis precibus sedari ab incepto possent. Falleret eorum expectationem euentus, si a Basta quicquam auxiliij sperare in animum induxissent. Germanum Imperatorem Turcarum bello implicitum, ne ad sua quidem defensanda, parem id temporis fore. Itaque nisi missis quam primum nuncijs de deditioe transigerent, fore, ut omnibus Tatarum Ungarorum Tracumque copijs ad oppidum subito adoriendum inflammandumque immissis, potestatem diripiendi in praedamque omnia vertendi, atque etiam in corpora ferro seuiendi esset permissurus.

Dum his atque alijs nuncijs urbanorum mentes Moses perterret, interea seditio, nunquam non perniciosum in republica malum, in partes diduxit populum. Binae vexillationes Germanorum non satis fisae urbanorum fidei, secessionem in urbem veterem facere, gentiles suos Saxones urbanos ad se pertrahere. Tormenta, quae in foro octo numero erant, pro se ad tutelam vindicare. Aperte Ungarorum societati et commilitio nuncium remittere, quorum tandem dissensionem Stephanus Seres, uir praetorius, per omnia sacra obtestatus utcunque sopiuit. Pridie nonas Iunij tota communitas populi et Senatus utraque videlicet natio, ex quibus corpus reipublicae coalescit, duos e iuratis Senatoribus ad Mosem legant, qui de deditioe urbis cum eo transigant. Caetera plebs intus incendij metu, minarumque Mosianarum ter-
riculamentis percussa, tumultuari, primores non au-

Seditio in
ciuitate.

dire. Numero supramodum valebant. Nam et è suburbanis, et vicinis undiquaque pagis accolae huc confluxerant. Sana consilia reclamando rixandoque, qui mos obstinati animi est, refutare; mitti contendunt, qui Mosem salutaria suadentem deprecarentur. Nullam in Basta spem esse ponendam, qui prouinciam effugio deseruit, proinde deditionem faciendam, pacem oblatam in tempore accipiendam. Nec deerant e primoribus, qui Mosem donarijs placandum ducerent, alioque auertendum censerent. Hoc alij refutare ac dicere, serum esse in fundo consilium effectuque cariturum: id enim antequam copias urbi admouisset, periclitandum fuisse. Hostem suis tantum rebus studere, non alienis; opportunitatem quam arripuisset, minime iam deserturum.

Milites
Caesarei
deditionem
detrectant.

At Germani Bastani, omnia deditioni potiora esse, clamare. Obsidionem hanc, quâ Moses urbem premeret, non difficilem toleratu fore. Nullis tormentis, nullis alijs rebus, quae ad oppugnationem usui essent, instructum Mosem, parum promouere posse. Nec spem omnem de Bastâ abijciendam esse. Afforet ille omnium opinione citius, virumque fugientem, ut vetus prouerbium habet, iterum pugnaturum. Honesti maiorem esse habendam rationem, quam non diu duraturae incolumitatis. Quod Basta prouinciâ excesserit, id ex usu belli fecisse, cessit necessitati, ab occasionibus et opportunitatibus non recessit. Frustra sapere, qui Bastam nunquam prouinciam repetiturum sibi atque alijs persuaderent. Non in tam arctum redactam esse obsidionis patientiam, quominus dies aliquot vis hostilis ferri possit. His alij occlamitare ac dicere: facile esse Germanis deditionem disuadere, qui praeter nuda corpora nihil haberent, quod perdant. Fa-

Plebs deditionem
urget.

cile est vobis, inquit, odisse uitam mercenariam, eamque temere proijcere. Primum quia ad id solum stipendio conducti estis. Caput uestrum octonis florenis uenale ad lauianam fecistis, aut interfectori aut interficiendi. Vobis nouerca est Transyluania, nobis mater. Hic geniti, hic educati et alti, non possumus eam nisi impie deserere. Et si deseramus receptum alio nullum habemus. Nam praeter caduceam hanc uitam, cuius si usus poscat, iacturam facile parati sumus facere, habemus alia nobismet ipsis cariora: conjugum, liberorum aliorumque charissimorum corpora, quae nos vel cognatione vel affinitate contingunt. Horum saluti ac incolumitati ob aetatem et sexum omni iniuriae obnoxiorum, pietas ipsa ratioque ut consulamus praecipit. Non cum Christianis hostibus nobis res est, quamquam et ipsis nihil profano hosti crudelitate cedentibus, sed cum Turcis et Tataribus, qui ubi nos nostraque in servitutem traxerint, abditi alibi intra muros Germani, nostram cladem eminus contemplantur, ipsi omnium periculorum securi, ac tamquam extra iactum telorum positi, quid de nobis fiat otiose negligent, exemplorum satis abundamus. Plena sunt Tatarum castra Christianis mancipijs, qui dum fidem servare pergunt, salutem perdiderunt: atque insuper publica eorum miseria perfidiae crimine ab ipsis suggillatur. Fidem cum extrema omnium perniciie colere, humani potius est juris, quam divini. Nullus portus ad honeste servandam salutem, e naufragioque eripendam est ineptus. Vobis Germanis si quid gravius acciderit, non deerit ad et fugium via. Et foris domique vestrae melius vos habebitis quam hic peregre. Nostram cunctationem si dirus hostis occupabit, unâ eâdemque calamitate nos, nostraque omnia haurien-

tur. Una internecio omnes delebit. Fortium virorum est, ubi honestas flagitat, contemnere vitam: odisse salutem publicam, cum ea honeste seruari possit, non nisi insipientis est, sensuque communi destituti. Iam vero Imperator Germanus, plusne ab excidio nostro utilitatis, quam ex salute detrimenti accipiet? Enimuero ipse Basta, qui urgenti necessitati cessit, adeoque ipse Rodolphus Caesar si in hoc rerum articulo praesto essent, haud sane dubium est, quin nos perinde necessitati, cui omnia humana parent, parendum esse permetterent. Romani sapientissimi homines maluissent Saguntinos deditione seruari, tollerabilibusque conditionibus cum hoste Annibale de incolumitate pacisci, quam nihil profutura pertinacia urbem, simul publicamque rem pessum iri. Ex eorum siquidem salute plus emolumenti Romanus, plus etiam ipse Poenus hausisset, quam ab extrema eorum internecione, qui dum specioso nomine constantiae fidem saluti praeponunt, crudeli occidione a stirpe sunt deleti. Romanae cohortes in caudinis faucibus maluerunt deditionem pacisci, atque ad meliora reipublicae tempora se reservare, quam nil profectura perditione sui, rem Romanam in discrimen vocare. Quid igitur nobis dubitatio est, — num urbem in potestatem valentioris hostis committamus? Quando necessitas, salus communis, ne honestate quidem repugnante, id a nobis, velimus nolimus extorqueat. Hoc modo plebs*) publicam incolumitatem deditioni praetexens, nullum non mouebat lapidem, uti senatum quoque omnem in eandem sententiam pelliceret.

---

*) Kijavitva: populus.

HEBDOMADIS VI.

LIBER V.

Argumentum libri V. *)

Erant hac tempestate praetores annui urbani: Emericus Bogner, Chiliani filius, Saxo; Michael Tot-hazy Ungarus. Ille primarius Iudex, hic Regius, quos vocant, et quidem Emericus in administratione rei-publicae primas partes tenebat, auctoritateque per vices alternantis inter utramque nationem muneris, eo quidem anno praecebat: Michael ratione officij et functionis dignitate Emerico secundus erat. Hi aduocatâ concione, ac populo quoque in suum Ouile de more aggregato, de ancipiti factu deliberatuque negotio in senatum referunt. Tum vero sedulo exquirunt, quid sint acturi**): deditionemne paciscendum cum hoste, an pertinaci defensione ad omnem euentum durandum. Sententiam, quaecumque tandem sedisset, communi consilio publicoque senatusconsulto roborandam esse praetores volebant: ne ipsi tantum, siue res bene siue secus caderet, auctores esse dubij euentus censerentur. Erat Lucas Transnerus ejusdem urbis ciuis, fidus ab initio Germanarum partium assertor, origine Saxo, aetate grandis, ac rerum usu, humanitatisque studiis eruditus. Et video, inquit, nos a Mose non aeneis, sed

Lucas
Transne-
rus anceps
consilii.

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

**) Kijavítva egy helyett: auctores.

chartaceis tormentis oppugnari, video verborum, non ferreorum globorum telis, non tam portas, quam mentes nostras peti. Praeter suburbanam cladem, ne putri quidem caseo, quod ajunt, muri nostri hactenus sunt laccessiti. Sed vereor, ne dum ictum nolumus moenibus excipere, jugulo postmodum simus excepturi. Toties ruptâ iurisjurandi religione noua labe fidem conuellere pergimus. Verum enimvero cum haec videam, video ex aduerso necessitatem, cui omnia humana cedunt. Video populares tumultus, famem in urbe tantum vix non Saguntinam, ac poene ad extrema quaeque redactam urbis conditionem. Videmus hostis quoque in obsidione pertinaciam: qui non prius statuit hinc discedere, quam nos in potestatem redigat. Quo tardior erit deditio, eo ciuitati perniciosior. Et sane hostis exhaustus, quo nouâ praedâ anhelautem inopiam reficiat, tantaque militum colluio extrema omnia ad inuadendam euertendamque urbem tentabit. Nihil factu facilius, quam pineas tegulas sole torridas, iniecto igne inflammare. Quod si forte factum fuerit, cohaerentibus omnibus aedificijs, actum protinus de tota urbe fuerit. Quid igitur suadeam, non satis promptum habeo. Quid utriusque timeam ominari horreo. Quid sperem, nescio. Anceps sum et, quod dicitur, inter saecrum et saxum haereo. Verum tamen ne solus sapere videar, cedam consentientibus vobis: malo ad commune emolumentum priuatim delirare, quam ad perniciem publice sapere.

His tam ambigue a Transuero in medium dictis, diu deliberatum est, ancipitique voluntate, in varias itum sententias. Tandem ex re et tempore consilium capientes, cum ipsa plebs praeceps ad deditionem faciendam raperetur, veriti ne insano perditoque eo-

rum furore, res in maius discrimen vocaretur, totus senatus centumvirique utriusque nationis patres, unâ eâdemque animorum consensione, Mosi renunciant, se in potestate ejus futuros, urbemque dedituros. A cujus tamen consensionis constantia, caeso Mose, ac Basta denuo superueniente Saxonicae nationis senatu et centumviris, in invidiam aduersae partis, complures defecerunt. Quae res magnarum postea in urbe inter utramque nationem dissensionum causa extitit. Ante vero quam deditionem facerent, pacti militibus Germanis solidam incolumitatem et liberam quocumque vellent abeundi potestatem, litteras insuper illis petentibus, ex senatusconsulto dant, quibus testimonium perhibent, non magis ex voluntate eorum, quam ex decreto totius populi urbani urbem hosti, studio conseruandi publici status, patefactam esse. Ei in hanc sententiam erant scriptae, ut dicerent: non esse quod quisquam de se deque Germanicis militibus sinistri quippiam suspicetur; non enim temere, aut inconsulto sed ingenti necessitate adstrictos, ad nova consilia animum communibus suffragijs applicuisse. Nam dum, inquiunt, inter spem auxiliorum et hostilem metum ancipites haeremus, totis quinquaginta tribus diebus, jumentorum rapinas, hostiles incursiones, ciuium popularium caedes, seruitutes, incendia, famem, pestem, tumultum urbanum, inquietas dies ac noctes, omniaque alia mala, quae obsidio hostilis afferre solet, ingenti cum totius urbis aerumnâ et jactura perpassi, eo tandem redacti sumus, ut non armis hostem, cui nos in pares esse videbamus, sed obsequio vincendum censuerimus: praesertim cum iam hostis bona Transyluaniae parte vel terrore vel armis subacta, nouis eladibus illatis pronam sibi ad

Colosvár
deditur
Mosi.

victoriam viam fecerit. Nam apud Desum auxiliares copiae Ungarorum, apud Segesuarum Valachorum, apud Demetrinum Hajdonum, in Sicilia Siculorum, apud Zazvaros denique jam antea Germanorum valida manus, fusi, fugati, profligatique sunt. Alba Julia capta, praesidia alia in potestatem sunt redacta. Thomas a Capreolis non mediocre momentum partium in vinculis tenetur. Quapropter cum omnia secundae fortunae hostium suffragari cerneremus, nec spem ullam auxiliorum videremus; non tam auctoribus quam consentientibus Germanicis militibus, nec clandestinis consilijs, sed palam, facultatem cum hoste transigendi, id quod necessitas extorquebat, inuiti arripuimus: consultiusque duximus per honestam deditiorem una cum Germanis Caesareis militibus seruari, quam nihil vel nobis, vel alijs pro futuro excidio urbem in extremam adducere perniciem. Ac nos quidem idoneo fidelique nostrarum literarum documento apud omnes testari volumus, Germanos milites, nihil a decore militari, virtuteque, in hac urbis tempestate descivisse: ac pariter suffragantibus ipsis et nobis locum deditiōni fecisse, uti saluti et incolumitati urbis, quam minimo cum illorum nostroque periculo consulere possemus.

Georgius
Golnitz
moritur.

His in hunc modum constitutis, Georgius Golnitius, ductor cohortis Germanicae, vir eximiae virtutis et generis, pridie eius diei, quam ciuitas Mosi dederetur, summo cum omnium suorum dolore vitam morbo finiuit, ac in aedem urbis minorem honorifica pompa elatus. Vix funeri exequiae solutae fuerant, cum horrendus turbo subito exoriens totam ciuitatem tantum non sedibus suis disiecit. Ac primum quidem coelum caligine atrisque nubibus inuolui, mox typhon ingruens violentissimo impetu aedium summa

concutere, pinceos imbrices conuellere, disijcere, omnia ruinae obnoxia lacerare: stipulis, festucis, rapto a terra puluere, quem aestatis sicca admodum intemperies fecerat, aërem implere, oculos praestinguere: densis ^{Saeua pro-} cella.
 concursionibus per inane pugnas inter se miscere. Putares omnes Democriti atomos sedibus suis ejectas, regnoque pulsas, furenti ac volatica confusione in antiquum Chaos dissipatas esse, ac iterum in noua corpora coalescere, nouosque rursus mundos condere meditari. Augebant horrorem veluti ruituri coeli fragores, tonitrua, fulgetra; omnium elementorum promiscua violentia ac sine ratione furens licentia. Immoderatam hanc et infrequentem procellam secuta est prostmodum imbrium nymborumque spurcissima tempestas, quam tamen auide inbibit tellus diuturno aestu torrida. Nec sane abre hic insolens aëris motus in prodigium a plerisque vertit, timentibus fore, ut haec inusitata vis procellarum, turbinem pacis, tempestatemque ocij et quietis non solum urbi, sed totae adeo prouinciae propediem sit allatura. Cui quidem prodigio, ea quae de hinc secuta sunt mala, fidem non dubiam fecerunt, uti uix unquam fallit prodigia euentus. Et sane si unquam alias, nostra hac tempestate multa ac varia poene quotannis contigerunt, dum inauditis foedisque cladibus omnes prouinciae partes insania regum et populorum concutiantur.

Moses cum omnibus ad dedendam urbem conditionibus subscripsisset, V. idus Junias patefactis portis ciuitatem occupat. Eademque die Germani milites, duce Joanne Zeidenstorfer, signifero Adamo Volner ex regimento, quod vocant, illustris Joannis Prajner, viris praestantibus et eximijs, collectis omnibus rebus, quae auferri a peditibus possent, datis-

Germani
 milites Co-
 losvaro
 excedunt.

que tum ex urbana plebe, tum e copijs Mosis fidis viarum comitibus, militari more cum tympanis ac vexillis explicatis, urbe egressi sunt. Quo vero ab omni vi et injuria tutiores essent, comitatus est abeuntes ipse Moses ad tria passuum millia, valido cum suorum agmine, ut a Tataribus praesentiâ auctoritateque sua omnem inuadendi carpendique licentiam, quod non ita pridem versus Zalatnam Albâ excedentibus contigerat, amoueret. Albertus Magnus ad Somlyo usque arcem, quinquaginta passuum millibus, quae septem sunt Transylvanica miliaria Colosuaro remotam, trecentis militibus stipatus, in tutum eos deduxit. Inde illi ne uno quidem e suis desiderato Zathmarum se recepere.

Secundum*) haec ne non semper Dacia ut Africa aliquid noui apportet, deditionem urbis sacerdotum clades exceptit. Dimissis enim Germanis, plebs urbana, quae toto obsidionis tempore in armis fuerat, licentia majus audendi arrepta, opportunitateque in pontificios grassandi utendum, aut potius abutendum rata, magno numero inde in forum confluit, incertumque, quo malo urbis genio, quae ineclementia fati percita, non iubente, nec uolente aut quod aliqui contendunt, tacite conuiiente senatu, centumuirisque patribus, in templum ac collegium Jesuitici sodalicij sacerdotum furenti impetu irruunt. Erat ingens hominum colluuius; nam aute obsidionem, cum ab imminentium hostium incursione pagani uicanique circa locorum incolae, non haberent, quo se reciperent, Colosuaram velut in tutum receptaculum confugerant, ubi dum tempestas belli posceret, tutius

Plebs Jesuitarum collegium primum diripit, subinde euertit.

*) Ettől kezdve az eredeti codexben, hiányozván mult századi másolatból pótoltatott.

latere magis quam degere possent. Erat id collegium a Stephano rege Poloniae, eodemque Principe Transylvaniae ex Gregorii XIII. Pontificis Romani iussu instructum, ad urbis angulum qua orientem solem spectat, in extremo plateae, quae a Lupo nomen habet, nonnihil reluctanti ciuitate damnatae ab Ecclesia Romana religioni adhaerenti impositum, aedificijsque in templo, omnique sacrarum rerum apparatu satis excultum. Ubi a principio doctores artium liberalium studijs, eruditioneque insignes lauto salario ex Italia a Stephano Rege, et Sigismundo Principibus excitati, iuuentutem in omni genere sapientiae docebant, quam nondum infelicia haec tempora, bellorumque procellae prouinciam obruissent. Sed male trahebat ciuitatem aduersae religioni deditam illorum celebritas et frequentia. Multa enim insolentiâ Principum fauoribus fulti, tum uero inusitatis oneribus ciuitatis priuilegia conuelli ab ijs urbani quaerebantur, eoque jam pridem stomachum in eos eruperant, ut facile illorum inociabili societati nuncium remittere prima quaque occasione pararent. Haec erat aut prima aut non ultima eos eliminandi causa.

Nec defuit multitudini ad conceptum facinus dux et author. Erat Mathaeus cognomen a patria Torotzko Mathaeus
Toroczkaï. trahens, urbis sacrorum antistes, sparsorumque per Transylvaniam Colosuaritiae religionis flaminum proto-mysta, quem superintendentem vocant; vir populari facundia atque etiam eruditione in urbe clarus auditoribusque acceptus, cui adiunctus erat collega Paulus Tonsorius, et ipse inter suos celebris. Unitarium hoc dogma (sic enim dici volunt, ut distinguantur a trinitaria confessione) siue sit Arianum, siue Samositanum (nam alterum alteri confine est) primitiuus

ecclesiae temporibus oppressum, ac postea per uices resuscitatum, nouissime in Transyluania a Georgio Blandrata, ex Italia ob nouatam religionem profugo, et Francisco Dauide Colosuariense, Daudidis opificis calcearij filio, XL circiter ab hinc annos, primum occultis cuniculis, mox etiam aperte palamque excitatum erat, atque diuulgatum. Et Blandrata quidem apud Joannem secundum Regem Principemque Transyluaniae, atque eius matrem Reginam Isabellam, diu medicinam factitauerat, sed non contentus muneris sui finibus, cum ingenio plurimum valeret, indignum duxit ad curandas tantum corporis partes vitiosas operam conferre, nisi etiam animi morbos longe perniciosiores e medio sublatum atque sanatum iret. Itaque a physiologicis theologiae labyrinthos ingressus; primum omnium Joannem Principem adolescentem praetextatum, et tyrocinio aetatis non satis cautum sibi obnoxium fecit. Is per illa adhuc tempora pontificiae religioni addictus, qua parens Isabella illum imbuerat, serpentem religionem primum dissimulare, et parum curare, mox patrocinio fouere, ac tandem passim increbrescenti assentire cepit. Et Franciscus ab initio Lutheranus, subinde Arianis mysterijs inauguratus simul, ac primum Colosuaritas municipes ac populares suos repetitis ex ipsa antiquitate sacris imbuit, mox etiam eadem late per Transyluaniam diffudit. Nunc vero Paulus et Matheus Daudici eiusdem dogmatis successores, Mosianas turbas suam fore opportunitatem arbitrati, ad exturbandos sacerdotes pontificios animum iuxta et operam adiecerunt. Nam et antea illos cum aperta vi non possent, clandestinis simultatibus, et perpetuo nocendi studio insectabantur.

Enimuero his temporibus opiniosissimae religiones, quarum in Transyluania maior quam par sit superest copia, capitalibus inimicijs et odijs inter se dissident; ob meras opiniones et vanas inutilesque contemplationes inter se bellum gerunt. Putes primas materias atque ideas in mentibus conceptas, indiuiduasque atomos per immensum aëra digladiari, ac se ipsas irrita et nihil profectura pugna conficere. Et tamen cum debellatum fuerit, videas tam non esse confectum bellum, ac si nunquam fuisset inceptum, non restinctam, sed maiore incendio inflammatam pugnam. Post tot argumentorum caedes, post tot confossos et iugulatos syllogismos nulla clades controversiae cauta infertur, imo maioribus copijs ac telis castra augentur. Lerna est, cuius pars sublata subinde pluribus partibus redintegratur, prorsus ut nequeat esse quisquam satis securus, num ulla sit religio, quae errori cuiquam non sit affinis? siquidem prauus quamlibet cultus deorum numen metumque eorundem praetendit errori, quem si quis veri non ignarus conuellere attentet, protinus profanus, sacrilegusque clamatur, ac Tatareis intemperijs damnatur. Proinde cum humana commenta sapientum sententia vellicantur, confestim mentes mortalium timore percellentur, nedum superstitionibus emuncto cuiuspiam naso persona detrahitur, diuini iuris aliquid simul violatum iri vulgo putetur. Ita vel purissimae siligini cum lolia misceatur, cum detrimento et noxa bonae frugis sarculis ea euellere colonus piaculum ducit, ac ne Cererem offendat, religioni habet. Sane nihil dissoluedae societatis humanae et rerum publicarum est, quam veram in speciem religionem mordicus tueri; consuetudini quamlibet receptae adhaerere, quam ve-

rae pietati; non quo eundum est, sed quo itur brutorum more praeceuntem errorem sequi. Dij quantos tumultus ciet, quali morte, caedeqe pianda clamabitur; una quaequam, nec ad concordiam humanae societatis, nec ad aeternae salutis participationem nuper nata, ficta inuecta diuinis superstitione. Dicas deos omnes deasque ad humanos furores uniueris legionibus caelitum diuisque perennibus e coelo descendisse, ac factionibus diuersis adhaesisse, quod heroicis temporibus ad Trojam factum fabulae narrant. Sed enimvero ita comparatum, siue a deo, siue a natura, siue ab hominum moribus videmus, ut una quaeque religio aliam oppugnare, conficere, atque euertere contendat, nunquam pacem ineat, perpetuis turbis atque rixis laboret. Nam cum nulla sit tam profana mens, quam deorum aliqua opinio non imbuat, eam, quaecumque est, mordicus tenere atque tueri nititur, nempe ne in re tanti momenti hallucinari ac prauis opinionibus ferri dicatur, aliam sectam adeoque id nescire, quod scire putauit, crimini detur, aliam sectam una quaeque confodit, ne ipsam occumbere videatur, pugnam sempiternam ciet, ne se ipsa victam cum rubore fateatur. Clamat semper, ne tacendo causam prodere dicatur, seu persapit, ne dissipere putetur, et quanto a coelesti veritate longius recessit, eo ad tenebras proprius accessit, ubi se in.....superstitio semel induit, vix unquam exitum inuenit. A primo puncto et simplice principio non in rectam lineam ducitur, sed in spinas et anfractus contorquetur. Nec aliter se habet quam Euclideae lineae compares, quarum puncta parallela diduci semel ceperunt, quanto longius trahantur, eo amplius dissidebant, nec, si in infinitum ducas, un-

quam coibunt, quo magis recedunt et multiplicant errorem atque distantiam. Quia procedente tempore, etiam ea, quae erant salutaria, in vitium vertuntur.

Ergo Matthaeus et Paulus sacerdotes, dum Moyses terriculamentis copiarum suarum urbi imminet, in forum armati proruentes, ita ad multitudinem sacerorum mysteriorum interpretem egerunt, ut perorationem in inflammanda atque concitanda plebe ad exturbandos aduersarios sacerdotes terminarent, odium intimo corde conceptum atque inueteratum in Romana sacra, eorumque operadores effunderent. Proinde Matthaeus Pontificali authoritate utendum ratus, ac tamquam vates diuino quodam furore percitus, sed non satis futuri prouidus, concionali clamore confusam multitudinem aggreditur, docet adesse tempus diuinitus datum, quo isti sanctae religionis tendines, reipublicaeque hirundines, ceruice ciuitatis atque provinciae reijci poterunt. Qui extra ceremoniarum suarum orbitas euagati, dum principum negocijs se immiscent, Transylvaniam in ineluctabilium malorum gurgitem praecipitarunt. Qui non contenti singulari numinis Maiestate trifariam illud nobis dispescunt, ac parientem ab omni aeternitate, atque etiamnum parturientem Deum comminiscuntur, qui non minus vanae ex suo ipsorum cerebro opiniones, quam procreationem diuinam ab infinito tempore educunt, qui eundem Deum ex omni aeternitate fluentem, in quo neque figuram neque sensum quisquam suspicari posset, crusto cuidam farraceo insinuant; Deum ab omni materiae contubernio remotum, ac ne mente quidem facile apprehensibilem, in suam hostiam velut in carcerem includunt, unde non pateat exitus, nisi per sacerdotis ingluuiem, ruptis ergastuli seris et pessulis:

Matthaeus
concione
plebem
exacuit.

Molam non saltam, ut Romani olim illorum maiores, sed insaltam nobis praelibant, atque illam piaculari hostia se pulcherrime litari credunt, omniumque criminum expiationem pollicentur. Hoc modo religiones animis iniicientes, mēra superstitione mentem obligant, omnibus sensibus et iudicio nos spoliant, ipsamque adeo naturam rerum commentis ex aduerso repugnantibus refellere conantur. At certe si verum testatur natura, ad nihil assensionem mens adiungit, nisi ad visa et ab sensibus quasi accepta. Estque haec a Deo condita regula, plusquam Lesbia ut ea corporata credamus esse vera, quae sensibus tamquam certis et indubitatis interpretibus et nuncijs nostris comprehenduntur, et confirmantur, isti vero fanatici, ea placita effingunt nostris sensibus, quae naturae et ipsi Deo prorsus contraria, plane ut ipsi sensus communi carent, qui ijs nos spoliare contendunt, ac si crustum illud pollinarium sacerdotis Itali incantatione in vertumnum aut Prothaea transformatum, homo idemque Deus opt. Max. esset. Quid non et coelum et stellas; uniuersum adeo mundum et cunctos mortales eidem libo inclusum nobis persuadeamus. Haec enim omnia in Deo et nos ipsi. Dii anechontes haec portenta auerruncate. Quae nostra adeo sunt bruta creditu atque a natura absona, ut non solum piaer mentes ea aspernentur, et respuant, sed nec naturae ipsius adeoque Dei creatoris, qui inesse eo artolagano fingitur, stomachus concoquere potest. Proinde vana superstitio utpote mente capta et delira, adeoque furiosa, ac quartâ lunâ nata, ad Italos unde prodijt, et Hispanos tamquam agnatos et gentiles hujus fabulae jure optimo erit deducenda. Fruantur illi hac sua astocrea, hac placenta ac vescantur. Nobis ita in spongiam

Nihil est
in intellectu
quod prius non
fuerit in
sensu.

incumbat hic stupor, ut ne in mentes quidem unquam piorum succedat. Nec solum enim a ratione et pietate, sed a Deo adeo ipso freto quam longissimo est diremptus. Denique isti fanatici totum urbem simulacris ac idolis impleuerunt. Mentēs piorum, quae ex mortalium contubernio, in coetum coelestium ac sanctimoniam commigrarunt, assiduīs sed incassis praecibus obtundunt, quas solus deorum Aeolus exaudit. Hinc ubi plebem religione obstrinxerunt, pauoreque numinum deuinxerunt, tum vero prodigiosa miracula fingunt; quorum fidem si quis vel verbo interpellare aut contrā hiscere ausit, protinus scelus capitale, ac nullis satis inferum supplicijs expiandum censeat, quod vindices scelerum furiae ardentibus caminis sub tartara decoquant. Si propius eos urgeas, errorisque canonicas, ad diuinas quasdam intelligentias profugiunt, maeandrosque et ambages quaeritant, nec secus rem ludere videntur, quam comoediarum actores, qui cum forte argumentorum exitum inuenire non possunt, ne in media fabula haerere videantur, de repente ad deos confugiunt, eosque e machina quāpiam eliciunt, qui reliquum fabulae vel interrumpant, vel explicent. Verum enimvero hodie eluxit illa dies optatissima, qua ipsos Romanenses una cum absurdissimis suis sacris urbe eliminare potestis. Quapropter ego vos, viri Colosuaritae, pro sacri mynisterij mei munere obtestor atque adhortor, ne patiamini illos in viscere ciuitatis amplius inhaerere, nisi aeternum seruire, perire corporeque ac animo moriri mauultis. Concordi mente, consentientique voluntate est opus. Idem velle et idem nolle id demum firmamentum ciuitatis est. Ite, adeste, et me ductorem et auctorem sequi-

mini. Vestrorum in patria meritorum nulla aetas, nulla hominum memoria obliuiscetur.

His ita pro concione habitis, quo mystagogus Matthaeus ad expediendum conficiendumque negotium plebem acrius inflammaret, diris omnes deuotuit, superiorum atque inferum deorum omnium intemperis addicit, quicumque salutare facinus detrectarent, operam suam recusarent, consensionem eodem non conferrent, qui non animis et corporibus praesto essent. Qui in exturbandis pontificijs flaminibus, profligandis eorum sacris, aedificijs demoliendis, caeremoniarum apparatus euertendis atque exterminandis [nunc] voce, nunc exemplo non participaret, idem tamquam exhaeres, bonorumque omnium coelestium exsors, nullo sempiternae vitae consortio impertiretur. Ne vero haec fabula solemni suo »Plaudite« careret, praesens multitudo ad singula mysteria consona voce applaudebant, atque amen respondebant. Hoc modo plebs Mathaei oratione, veluti flabello seditionis concitata partim in foro, partim in alia urbis parte conglomata, eodem ruere, adunari, insaniam audacia armare. Ac primum clamoribus instare, atque interse cohortari. Nec multum intercessit temporis quum furor in apertum prorupit. Quare ingenti cum vociferatione alij armati, alij inermes, hi gladijs, illi sudibus, saxis, aliisque missilibus instructi, urbani pariter ac vicani milites, agrestes, Thraces, Ungari, Saxones, Valachi, mixti inter se confusique, in ijs principes Mathaeus et Paulus sacerdotes, totaque scholastica iuuentus, ac denique quilibet eorum dux et rector, prout uniuersos temeritas congregauerat, collegium versus contendunt. Audaciam et ferrum, ardoremque animi, quae in hostem muris incumbentem fuerant conuer-

Plebs fu-
renter Je-
suitas
inuadit.

tenda, in sua veluti viscera adigunt. Hoc modo exter-
num bellum in intestinum conuertentes sacras aedes
adoriuntur. Non latebat eos permulta Transyluano-
rum bona nobilium hic velut in tuta fidaque custo-
dia esse deposita, tum vero sacerdotum ipsorum lo-
cupletem cellam omni abundantia eorum ad penum
pertinentium refertum esse, quae illos rapinis ad
votum explere queant. Itaque deiectis valuis ac portis
eliminatisque cardinibus omnibus quidquid furentibus
occurrebat, quidquid denique rapinae obnoxium fue-
rat, ad lubitum, nemine prohibente in praedam con-
vertunt. Quae actuario ordine asportare non poterant,
plaustris atque vehiculis euehunt. Inde belli genus
commutant, a penu in libros et litteras pugnam trans-
ferunt, volumina sacra pariter et profana, quorum
luculenta supellex erat, ac si cum illis iuratum bel-
lum suscepissent, inhumana quadam barbarie, ac ne
Turcis quidem ac Tataribus imitata vel usitata, dila-
niant, securibus et gladijs conscindunt. In ijs Flavij
Proculi Iustini de origine Regum et Regnorum Epi-
tomen, in membrana elegantibus characteribus ma-
nuscriptam ex Mathiae Regis bibliotheca Budensi
casu quopiam ad me delatam, totius meae librariae
supellectilis principem, quam ante hanc bellorum
voraginem non contemnendam habebam, eadem in-
temperie stolidae multitudinis amisi. Hunc librum
paucis ante mensibus, quam haec clades patriae in-
cumberet, Antonio Marietto erudito Jesuitae, malo
codicis genio et meo fato utendum accomodaueram,
quod ideo libentius in hac publicae priuataeque cla-
dis memoria refero, quod praeclarus auctor praeno-
mine et nomine temporum iniuria amisso atque etiam
libri titulo, quem adscripsi, interecepto solo cognomine

residuo ex omnibus opinor, typographijs Achephalos haecenus prodiit. De quo quid eruditi censeant, viderint, mihi satis fuerit ex fide haec referenti fidem haberi. Taceo multa alia quae in toto huius libri corpore aliter quam in vulgari legebantur. Exinde praedatoria haec manus omnes aedium latebras, ubi aliquem praedae nidorem olfecerant, excutunt, vastant, exhaustiunt, nihil ad summam perditamque licentiam sibi reliqui faciunt. Et cum ceterae nationes pro delubris atque fanis, proque diuina religione bellum suscipiant, atque propugnent, hi contempta omni pietate deos ipsos oppugnant, vastant, evertunt. Non erat obscurus sacerdotibus hic ciuitatis stomachus. Nam licet populi fauorem omni contentione semper sibi demereri perrexissent, tamen in eo tumultu omnis officiorum memoria apud vulgus obsoleuerat.

Proinde sacerdotes, qui tunc ad modicam paucitatem redacti erant, a bacchantibus in aedium penetralia concesserant, in medium furibunda multitudo protrahit, unum ex illis trucidat, alterum sauciat, alios verberibus et vibicibus affatim inscribit. Ac non solum facultates omnibus, sed et vitam eripuissent, nisi quodam ciuium interuentu effrenatae eorum insaniae modus impositus fuisset. Nec tamen impetrari potuit, ut eam saltem noctem caesi, pulsati, ac male multati in urbe transigerent. Quamobrem correptos magna cum insectatione eorum fortunae, uti semper calamitatem ignominia comes sequitur, urbe eliminant, ac in hospitalem domum, a diua Elizabetha nomen habentem, quae pro porta flumentana in suburbio, ex incendio reliqua fuerat, ubi mendicorum contubernia stabulari aliquae solebant, protrudunt. Hinc

ne in Tatarum passim diuagantium, ac omnia foris rimantium manus inciderent, Stephanus Tholdius unus ex optimatibus patrocinio tutelaque susceptos in arcem Bogathiorum Georginum liberaliter alendos, submisit. Quia vero licentiâ populi, cum liberas habenas est adeptus, nihil potest esse efferacius, quippe qui nec rationem in incipiendo, nec ordinem in exequendo, nec denique modum ullum tenet in desinendo, exhausto exinanitoque omnibus rebus sacerdotum collegio, in parietem saeuire caepit. Tuditibus, malleis, vectibus, omnique machinamentorum ad demoliendos muros accomodorum apparatu moenia inuadunt, caementa conuelunt, rumpunt, tundunt, sternunt. Eoque processum est, ut deiectis, corruptis, perfossisque parietibus exstantem molem aedificiorum plane ad incolendum inutilem fecerint. Quibus tamen non tam furor populi pepercit, quam firmitas coementorum ne depilarentur obstitit. Materiam omnem quibus tecta innitebantur, veluti ferali incendio fuisset assumpta deuastant, ac crassum nefas sacrilegio cumulant. Ardui aedificij sacram aedem, quae ex vetustate supererat, cameratoque fornice in altum assurgebat, tegulis, trabibus, tignis, omnique tecto denudant, praeter nudos vastosque parietes nihil relinquunt. Diuorum diuarumque simulacra bipennibus atque dolabris discerpunt, ac ne sepulcris quidem defuncturum parcunt. Omnem templi apparatus, omne denique quidquid erat furori, rapinaeque obnoxium abolent, nec ullum prius effrenato facinori modum et finem statuunt, quam omnem locum, in vastam et meram solitudinem redigerent. Complures dum deiiciendis tectis imminet, ac male sibi cauent, à ruina oppressi feruntur. Erant è Colosuaritanis

Aedificia
demoliantur.

nonnulli, qui cultu numinis, cerimonijsque retinendis maiorum instituta tuebantur. Horum aliqui veriti, ut non bene prouisa principia urbis deditio- ni ponuntur, apparitoribus stipati ad furentes contendunt, non tam iniuriam propulsandi compescendique quam fieri posset tumultus causa. Videbant enim fore, ut haec priuata sacerdotum clades, in publicam urbis calamitatem verteret. Nam licet consiliorum nefario- rum conscij non fuissent, tamen infeliciū euentuum, si qui contingerent, participes se futuros persentisce- bant. Itaque orant, obtestantur, precanturque, nec tam minacibus verbis, quam placidis hortamentis, de- bachantes ab incepto desistere iubent. Respicerent, quod facinus molirentur, quid agerent, quo progred- derentur. Huius audaciae euentum in ciuitatem re- dundaturum, eladem horum priuatam publicam futu- ram: sacerdotes hos esse, legibus diuinis atque hu- manis sacro sanctos ac inuiolabiles, non hostes illos, sed urbis huius plusquam ciues esse, communes pe- riculorum socios, omnium tristium laetorumque co- mites, et si usus poscat commilitones. Egregiam vero rem et dignam, quae perpetuis monumentis littera- rum ad omnem posteritatem testata relinquatur. Quasi vero non satis sit Turcas et Tatares capiti ciuitatis imminere, nisi intestino quoque malo, et in mutua viscera strictis ensibus alij aliorum vitae et fortunae insidiamur, unde miseria urbis maioribus accessio- nibus cumuletur; quin ibitis et deposito furore, sacer- dotes missos facitis, bona erepta reponitis, sacra lecta rapta, profanata restituetis? Haec et alia ciues in testatam plebis vesaniam remoraturi. Verum illi nihil exaudire, imo gliscens malum fomento cohortationum inter se urgere, in cepto pergere. Eoque furor erat

magis exitiabilis, quod sine capite, et sine ullo consilio ferebatur. Quapropter non prius ullum modum deiecto ad omnem contumaciarum furori fecerunt, quam ultimam manum destinatae malitiae imponent. Praeter Colosvarienses ministros et plebem non defuerunt alij quoque, qui ad intemperiem hanc audendam frigidam taciti suffunderent. Fama est, nec a vero abhorret Mosem et Bectam in potestatem redactae urbis successu inflatos, misisse e suis quosdam ac subornasse clandestino ad promiscuam plebem, quorum bona pars, ex confluentia circa vicorum et oppidorum militumque constabat, ut concitata seditione conflatoque tumultu, sacerdotes pontificios una eademque opera urbe externimarent aedesque eorum everterent, fore id et ciuitati, totique adeo prouinciae salutare, et ipsis ducibus gratum atque acceptum. Ita illos delirio mentis captos, caecosque tum odium religionis et sacerdotum, tum vero potissimum prae-dae auuiditas ad patrandum nefas allegerit. *)

Enimuero ita natura comparatum videmus, ut secundam fortunam fauor hominum, aduersam odium consequatur. Proinde cum Mosianarum quoque rerum cursus secundo vento ferretur, eo quique opinionem suam inclinabant: ignari sudam et blandientem tempestatem, in terram horribilemque procellam breui commutatum iri. Omnia Mosi suffragari videbantur, omnia illi secunda fortuna pollicebatur. Itaque (uti mortalium est) orientem solem pronius quam occidentem adorare, incauti plerique pergebant. Quae dum in hunc modum secunda Colosuaritanorum fortuna administrantur, interea Moses non leue opere praetium fore arbitratus est, si dum ipsi urbium oppug-

---

*) Az eredeti cöllexből a 96-ik laptól eddig ki van szakadva.

Redeius
Bastanis
clade
afficitur.

nationibus vacat, missis quaquauersum velitaribus copijs omnes prouinciae partes extra intraque partim minis, partim armis deterreret, adversarumque partium conatus infringeret. Nam jam tum fama erat, Bastanarum partium manus diuersis in locis in castra confluisse. Exeunte itaque Majo bis mille partim Christianos partim Tataros leuis armaturae equites, ex quibus omnes poene Mosis copiae constabant, ducibus Francisco Redejo, et Balad Zultano, Tatarici Principis, quem Hanem vocant, ex sorore nepote, ad Varallyam tractus Zathmariensis oppidum submisit, ubi Germanorum, Vallonum, Ungarorumque nonnullas cohortes aestiua trahere nunciatum erat. Redajum autem potissimum isthuc delegandum Moses censuerat, locorum scientem: quippe eiusdem regionis nuper incolam, sed qui paucis ante diebus impotentia iniuriaque praedatorum Vallonum, Germanorumque offensus ex Ungaria in Transylvaniam confugerat, nonnullosque militum manipulos secum una in transfugium traxerat; eaque propter ductor popularium in exercitu Mosis meruerat, vir strenuus ac animo et manu promptus. *) Hi profecti non leuem hostium numerum in castris partim loci ingenio, partim opere firmatis et circumseptis, praeter opinionem ad Varallyam inuenerunt. Quippe ab una parte ardui montis moles, ab alia Samus fluius modicam planitiem claudebat. Aditus loci aggere juxta, ac stationarijs militibus Bastani muniuerant. Verum Rhedeius arbitratus illos se imparatos offensurum, nihil explorato loco et hoste, recta in eos ducit. Bastani velut ex insidijs coorti et effusi, tor-

*) Itt a codex szélére Bethlen Gábor maga kezével jegyezte föl: Franciscus Redej.

mentorū crebris globis eos petere, trudere aduersos ac repellere. Tatares inopino praelio, ac tormentorum crepitibus, quae vehementer formidant, perculsi, nutare, tergiuersari, cedere. Ac mox Mosiani non diu sustentata aduersariorum saeuitia, retrocedunt, amissisque nonnullis, in ijs Kendeffium, summo loco natum, summaeque indolis adolescentem, re infecta, non sine malo gestae rei probro ad Mosem redierunt.

Per idem tempus praedonum militum voluntariorum, unus atque alter manipulus, conspiratione facta, ne non semper nomini suo responderent, in Vngariae partibus Nicolaum Bornemissam locupletem nobilem ad Tibiscum, furtim domi suae interfecerunt, expilataque omni eius substantia, una cum praeda Transylvaniam ad Mosem transfugere, quos ille protinus in commilitium suum cooptauit, stipendioque affecit.

Nicolaus
Bornemi-
sza in
Vngaria
ab Haidu-
nibus
occissus.

Mense Iunio aestate in solstitium iam adulta, Segesvarienses Saxones nonnulla clade sunt affecti. Nam cum ibi Germanorum validissimum praesidium, et urbanorum Saxonum frequentiam velut in tuta statione haerere Mosiani cognouissent, tentare eos velitari dumtaxat praelio constituerunt. Siquidem Mosiani non paucitatis quam inbecillitatis suae conscij, verebantur sese iusto apertoque Marte in discrimen dare: non ignari audaciam aduersus audaces minime esse tutam. Profecti igitur Albertus Magnus et Lupus Paruus, partim Christianis, partim profanis instructi cohortibus, insidias in recessu montium ponunt, qua itur militari via ad Album Templum (id nomen vici est septem millibus passuum supra Segesuarum) velitaresque nonnullos praemittunt, qui fugam simulando incautos in structas technas deducant. Quo facto, magnum protinus urbanorum numerum, atque in ijs prae-

Seges-
varienses
a Mosia-
nis cae-
duntur.

sidiariorum Germanorum turmas opido eliciunt. Erat ad primum lapidem angusta admodum via, quam hinc surgentis montis arduum supercilium, illinc Cocalus amnis perpetua alluione ripae in praeruptam aretauerant. Itaque Mosiani distantibus dispositi locis, urbanos extra eius viae angustias in apertum trahunt. Albertus et Lupus ex insidijs subito effusi, trudunt aduersos, instant cedentibus, caedunt refugientes. Multi in angustijs partim in praecipitium dati, partim in Cocalum fluuium ingurgitati: alij diu sustentato hostium impetu, dum frustra reliquos hortantur, ut ingruentes hostium turmas globo facto frangant, una cum ceteris et ipsi cedunt, in oppidumque se recipiunt. *)

---

*) Bethlen Farkas oldaljegyzete: Fejéregyház felé volt az nagy árkon túl.

HEBDOMADIS VI.

LIBER VI.

Argumentum libri VI. *)

Redacta in potestatem Colosuaro, Moses locorum, bellicae opportunitatem secutus, Bistricium ducit, Saxonum urbem, Moldaviae Vngariaeque finibus appropinquantem. Paulo minor Colosvaro, sed Moses Bistricium inuadit. loco munitior erat. Quippe Bistricius amnis (nam urbi cognominis est) e montibus Sarmaticis ortus, asciticio alueo non solum intra muros deriuatus est, sed et fossam urbis aduentitiâ late implet aqua, atque etiam pomaeria circumeire piscinis occupat. Quapropter licet moenia, et propugnacula non satis sint in altitudinem erecta, nec ad vastos tormentorum ictus ferendos opportuna, aquarum tamen munimenta non nihil ab iniuria tutantur. Proxime oppidum, Sajo amnis alter, Bistricio abundantior praeterlabitur, ad omnes usus oppidanorum non leue adiumentum. Erat Bistricianis sufficiens facultas rerum, quae ad bellum Mosianum excipiendum usui essent, tum vero etiam (quod in defensandis muris rerum potissimum est) robur propugnantium ad quamlibet belli iniuriam remouendam par. Oppugnationis seriem ordinatim prosequemur, quam bona ex parte, ne quid a notitia scriberemus alienum, ex eorum vernaculis narrationibus

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

Jeremias
vaiuoda
filiam Po-
lono elo-
cat.

accepimus, qui non solum rebus Bistricianis interfuerunt, sed et partes officij sui non leuibus in commune adiumentis sustinuerunt. Tertio Idus Junias Simon Porcolabus, vir senatorius, cuius Bistriciensis, a Jeremia vaiuoda Moldaniae reuerterat. Nam Jeremias filiam suam quam ante Joanni Iffju, Andreae cardinalis Bathory fratri uterino desponsauerat, nunc postremum eo, (ut supra memorauimus) e viuis sublato, cuidam e proceribus Polonis summo et potenti viro nuptam dederat: ad earumque nuptiarum solemnitatem cui calendae Juniae praestitutae erant, Bistricianum senatum inuitaverat. Hi cum luculentis muneribus Porcolabum miserant, qui confecta legatione ubi Bistricium redijt, renunciauit Jeremiam non contemnendas copias ad Jazvasarum eius provinciae oppidum conflasse: eo omnino consilio, ut simul atque geniales nuptiarum dies exirent, mox totis viribus Transmontanam Valachiam adoriretur, pulsoque Radule, provinciam Simoni fratri suo, unde pridem eiectus erat, vindicaret. Ad haec molienda, summa quam posset contentione Jeremiam Moses instigaret, eamque ob causam ad eum Balthasarem Kemen virum nobilem et ad res quaslibet dextre obeundas prudentem, ac subinde Sigismundum Hatuanium, homines Transylvuanos misisset, qui sollicita cura ad eam expeditionem suscipiendam Jeremiam cohortarentur. Eo sane proposito, ut dum Radul saluti suae aduersus Jeremiam tutandae inhaeret, ad turbandas res Transylvuanas nullam occasionem arripere queat. Hos rumores Porcolabus exceperat apud Moldauum et retulerat Bistricium. Sed ijs postea euentus fidem detraxit.

Legati
Mosiani ad
Bistrici-
anos.

Pridie idus Junias Stephanus Ouarius et duo Joannes, quorum alteri Rakocio alteri Thamasfalvio

cognomen erat, viri nobiles et rerum usu pollentes, Bistricium a Mose mittuntur, negociumque illis datur, ut verbis, minis, omni denique studio et cura Bistricianos in partes trahant. Hi profecti, antequam à ciuibus opidanis saluum commeatum impetrassent, ad tertium ab urbe lapidem in pago Besenyõ consistuunt. Inde praetentaturi oppidanorum animos, exempla litterarum Mehemedis Turcarum Imperatoris, Mosis, Bectae, et Colosvarinorum, per quendam e triuio agrestem in senatum intronittunt. Imperatoris litterae in hanc sententiam erant scriptae: uti Transilvani Mosem reciperent, fide et obsequio colerent. Mallent principem popularem et ex suo sibi sanguine procreatum, iure ac legibus dominantem in prouincia rerum summae praeesse, quam alienigenam tyrannum pro sua libidine prouinciales vexantem, atque omni genere cladis atterentem in ceruice sustinere. Mallent libertatem cum perpetuo otio et tranquillitate coniunctam amplecti, quam continentibus malis per Germanum illatis atque inferendis ad extrema omnia redigi. Huc si animum adjungerent Transyluani, mandatisque obsequerentur, jurare per sanctos Mahumethi manes, perque Jesum summum Christianorum prophetam, super quos esset gratia et auxilium dei; itemque per centum et viginti quatuor prophetarum millia, per denique parentis sui animam, quorum quies esset in paradiso, se omnem memoriam iniuriarum quaecumque hactenus inter se et Transyluanos intercessissent, sempiterna obliuione deleturum: statim ubi pacata fuerit prouincia, neminem hominem Turcam aut Tatarum invitis Transiluanis residere isthic passurum; omnia in pristinum statum et libertatem redacturum; ijs iuribus, ijsdemque legibus, qui-

Turcarum
imperatoris
litterae
ad Transiluanos.

bus sub Solimano proauo suo, cuius memoria esset in benedictione, usi gauisique essent, in posterum quoque uti ac frui permissurum; quidquid hoc octennio aerario Turcico debuissent, quod bellorum tempestate hactenus intermissum esset, ad extremum usque assem remissurum, atque condonaturum: omne tributum quod vel sibi et decessoribus, vel purpuratis, certis nominibus, atque tabulis debuissent, indulturum atque aboliturum. Quo vero majorem ejus clementiam atque liberalitatem Transyluani cum animo suo recognoscerent, non solum praeterita pollicitus est se non exacturum, sed etiam in futurum, quantum aerario aut fisco deberent, sexennio tenus condonaturum; imo ex sua ipsius quoque gaza quantuncumque usus belli Transylvanici poposcerit, liberaliter subministraturum. Vacationem ab omnibus oneribus bellicisque expeditionibus consessurum; pacem et tranquillitatem, quantam animis concipere possent indulturum. Si vero tam propensum ad salutem et incolumitatem eorum animum et beneuolentiam suam aspernarentur Transyluani, comminatus est fore, ut omni Turcarum et Tatarum inmissa multitudine, ferro flammaque totam prouinciam excisurus esset, nec interea quieturus, quoad per omnes belli clades una cum Germanis prouinciales ad extremam interneccionem esset deleturus. Haec Mehemed Imperator ad Transylvanos.

Tributum
ordina-
rium
Transilua-
niae.

Porro Transylvanum tributum (ne quis hoc quoque a nobis desideret) quod mense Septembri, qui initialis noui anni mensis est apud Turcas, quotannis Turcarum Imperatori pensitatum est, Joanne principe decem aureorum nummum millia annua fuit. Postea cum Stephanus Bathorius in Principatum inaugu-

ratus esset, ac mox Gasparus Bekes exul, Maximiliani Imperatoris copijs fretus Transylvaniam adortus esset, et Stephanus illum paucis adhibitis Turcarum auxilijs profligasset, ea pensio subinde quinis millibus aucta est. Quam accessionem Turca ob missum subsidium iure quodam suo ceterae summae accrescere quotannis iussit. Itaque postea Transylvanorum ordinarium tributum Imperatori, quindena aureorum millia, itemque centum pondo pustulati argenti fuit, senûm denûm unciarum singula pondo; praeterea dena paria falconum seu accipitrum generosioris *) notae, quibus ad inuolandas praedandasque aues principes utuntur. Item supremo Veziri, qui sanctioris consilij, quod illi Diuan vocant, praeses est, thalerum quina millia annua numerata sunt. Si vero abdicatione vel defuncto principe Vezirio, in eius locum sublektus alius esset, recensque magistratum iniuisset, totidem millibus, honorarij nomine summa in praesens augebatur, atque item vicena argenti pondo annua adijciebantur. Subsequentibus deinceps annis prior numerus continuabatur. Veziri, qui primo proximus est, milleni thaleri ordinarij erant, siue is recens in consilium cooptatus, siue iam pridem fuisset. Tertio Veziri et qui sequuntur reliquis numerus (nec enim semper est idem) quinarium aut senarium olim, nunc etiam denarium explet, treceni thaleri singulis numerati sunt, itemque dena pondo argenti, in solidam massam conflati. Duobus praecipuae auctoritatis ciuizis treceni thalleri. Duobus alijs dragomanis, qui interpretum munere funguntur, centeni. Nisanczi passae, qui cancellarij munus obit, centeni et quinquaginta.

---

*) E két szó »seu accipitrum« le van huzva s oldalt írva »sólyom.«

Mosis et
Bectae
minaces
ad Bistri-
cianos
litterae.

geni thaleri, atque in super scyphus argentens auro perfusus, trium pondo. Praeter haec donaria beglerbegis alijs; ianitorum magistris, quos capuci bassas vocant, praetorianorum Janizarorum tribunis qui Agae dicuntur, alijsque inferioris dignitatis satrapis, ad aulae ministeria allectis, pro cuiusque praestantia, donatiua congiaria dispertita. Horum omnium summa ad sexagena thalerum millia assurgebat. Hac effusa liberalitate Turca Transiluanorum obsequium demereri sibi, studebat, propensumque ad omnem fauorem et benevolentiam animum, litteris testatum fecerat. Earum literarum non fama tantum in vulgum ferebatur, sed et exemplum in manibus multorum terebatur. Caeterum Mosis et Bectae literae, quibus Bistricianis subiectionem imperabant, in eam sententiam erant scriptae ut dicerent, se nihil prius neque antiquius habuisse, quam ut Transylvanos Germanorum tyrannide oppressos ad veram duraturamque libertatem restituerent. Scire se Transylvanos ad libertatem aspirare, voluntatemque eius adipiscendae habere, sed quo minus hactenus voti compotes sint facti, Germanum in provinciae cervice residentem effecisse. Quem non robor, virtus, non ullum ius, sed Sigismundi Principis cothurnatus animus in viscera Transilvaniae clandestina opera insinuasset. Pastorem simulans lupis oves prodidisset. Eoque iam miseriarum rem prouectam esse, ut ne in extremis quidem cladibus Transylvani ad sese in libertatem vindicandos, animum erigere possint. Miseram provinciam, afflictamque nationem, ac plus quam Mysos aut Syros, perpetuae natam seruituti, qui nedum amissam sua sponte recuperare, sed ne oblatum quidem libertatem recipere audeant. Mauelint aeternam seruitutem seruire, quam

sensus ullos ad dulcedinem asserendae quietis, et pacis erigere. Verum enimvero Bistricienses cum in praesentia, non tam opportunitas, quam Deus, a tot claudibus respirandi facultatem vobis tribuat, quae de mentia fuerit, oblatam pacem et libertatem repudiare? Dum patrocínio Turcarum imperatoris subnitebamini, salutarique foedere tenebamini, sane interea summa tranquillitate fruebamini, omni rerum abundantia exuberabatis, Croesum et Crassum vivebatis. Nunc postquam pacis et fidei vincula abruptistis, Iro pauperiores, Sambico miseriore estis. Germanum militem, quibusuis harpyis rapaciorem, Ungarianos praedones nulli Proculi cedentes, nullâ non Erymi inferiores, in viscere miseri sustinetis. Qui non sat habent, omnes vestras fortunas euertisse, atque in suam ingluuiem conuertisse, nisi extraordinarijs quoque pensionibus, ex viscere et sudore civitatum per nefas extortis, atque insuper sanguine vestro et corporibus vestrorum furialem suam libidinem exsaturent. Hic dies vobis ad recuperandam salutem diuinitus datus est, quam si in praesens abnueritis, certum vobis atque indubitatum fore scitote, in ea mala vos redactum iri, quae nec cogitatione quidem unquam concipere potuissetis. Nos igitur Dei hominumque fidem testamur, ac vobis, atque omnibus aequis pariter et iniquis harum rerum aestimatoribus denunciamus, nos excidij vestri causam non futuros, si vos summi Imperatoris benignitati, qua vos complectitur, sponte submisceitis; sin minus: omnis mali causam, originem et principium penes vos fore, qui repudiatis salutaribus ad honestam pacem et perpetuam quietem conditionibus, malueritis in infirmis et fugitiuis Germanorum auxilijs spem et fiduciam collocare, quam in praesentanea

Colosuari-
norum
litterae.

Turcarum Imperatoris protectione. Propterea si incolumitas vestra, Bistricienses, cordi vobis est, agite in tempore, quod in rem et salutem vestram interest, et quid animi habeatis nobis tempestive renunciate, ne vos sera et nihil profutura in fundo poenitentia iam iam incessat.

Mosiani
legati Bi-
stricium
intromit-
tuntur.

Colosvarinorum vero litterae, per eosdem treuiros legatos missae, malorum suorum, quibus ab hoste affecti essent, compendium continebant. Se quinquaginta tribus diebus nulla interjecta quiete, omni belli clade vexatos esse, ciues spoliatos, suburbia atque anteurbia amoenissimis aedificijs, atque praedijs et hortis exulta diro incendio combusta esse. Et nisi solerti ac diligenti cura, malo obuiam itum fuisset, haud dubium est, quin feralis et atrox flamma intra muros irrumpens, extrema perniciie oppidum pariter et oppidanos hausisset. Proinde cum a Germano nullam spem auxilij, ne rumore quidem, nedum spe conciperent, darent operam ipsi quoque Bistricienses, ut honestis ad salutem oblatis conditionibus, Mosis imperio se submitterent, in quo pacem et quietem rebus perditis inuenire possent. Ni huc animum applicerent, scirent, se, si cum detrimento rerum suarum obstinationem non deponerent, cum periculo vitae post modum deposituros. Cederent ipsi quoque necessitati, cui Basta in tempore cesisset. His ita ad Bistricienses nunciatis, Idibus Junijs Martinus Tousor, Colosvaritanus, cui cognomen a naeuo gulae strumoso erat, ac postmodum Ouarius, ac duo alij Johannes, quos diximus, potestatem intrandi, ac coram colloquendi a Bistricijs postulant. Illi audiendum, nec statim pertinaciter repellendum Mosem arbitrati, funibus e muro demissis, (nam portarum omnes introitus muniti-

bus obstruxerant) legatos excipiunt. Hi, protinus, ubi senatus ipsis datus est, quid venerint, rite exponunt omnia. Non ad suadendum tantum, sed etiam ad persuadendum omnia explicant verborum, sensuum affectuumque momenta. Nec deerant legatis verba, aptaque ad fidem faciendam facultas. Petunt oppidanos, atque obsecrantur, dederent urbem Mosi, ne se unâ cum fortunis manifesto exitio perditum irent. Tota iam fere Transyluania in fidem Mosis concessisset. Demens pertinacia esset Bistricienses solos victoriae illius cursum vana reluctatione impedire velle. Quorum quo tardior eo grauior atque periculosior esset dedictio. Nam diutius obsidionem atque oppugnationem sustinere posse, sua ipsorum quoque conscientia, damnata jampridem res esset. Non esse quod a Basta quiquam opis sperarent, qui desperata Transylvaniae tutela, non solum hanc prouinciam, sed etiam Hungariae fines dereliquerit. Mosi satis certum atque exploratum esse, nullas copias uspiam Bastam in Ungaria habere, quibus ne laboranti quidem Ungariae succurrere, nedum amissam pudenda fuga Transylvaniam recuperare queat. Nec spes esset, conflare illum posse. Nam Tatarum Han ad Zolnocum cum ingenti exercitu ferro flammaque ad Zathmarum usque omnia infesta faceret. Mehemed Zerdar ad Petri-Varadini oppidum innumerabiles Turcarum copias iam Danubium trajecisset, et aut Varadino aut Cassovia obsidendae immineret. Satis negocij Germano fore, si sua saltem defendere posset. Transylvaniam cui temere manus admovisset, suo ipsius malo coactum facile missam facturum. Nec est, inquiunt, quod vobis fidei datae velabrum aliquam remoram inijciat. Si omnia nostra consilia ad conseruandam patriam, quae

communis est omnium nostrum parens, ad liberos, fortunas, aras atque focos, deosque penates tutandos referenda sunt: quae dementia est, temporum prolatione, vanaque auxiliorum expectatione, maioribus periculis illa inuoluere, exitiumque cunctatione vobis accersere? Nulla-ne remedia quaerere licet ad ea pericula cauenda, ad quae Basta tempestiue sibi remedium quaesiuit? Non possumus nos patriam, quae nostra parens est, nisi impie deserere. Potuit ille, quia in eo, quod suum non erat, nullam jacturam fecit amittendo. Quorum defensionem colore ipso professus erat, potuit illos absque sui detrimento relinquere. Nunc vero adest vobis Moses princeps popularis, clemens, pacificus, non sibi sed patriae et in patria natus, idemque pro patria paratus vel viuere, vel, si ita in fatis est, mortem occumbere. Quapropter viri Bistricienses, si sapitis, si vestri atque vestrorum ulla cura tangimini, non est, quod ullam amplius occasionem exspectetis, nisi forte irrita spes vos magis ad cunctandum, quam praesentia pericula ad salutem deditione redimendam movent.

Haec Ovario et Rakocio dicentibus, Tonsor etiam lacrymis, miserationis indicibus, fidem orationi suae facere conatus est. Adjecit quoque Colosuaritanos sapienter saluti urbis suae prouidisse. Qui non solum Mosem salutari foedere recepissent, sed et Iesuitas in viscera ciuitatis regum tyrannide intrusos eliminauerint, collegia eorum euerterint, ac denique ad fundandum urbis statum opportunis consilijs prospexerint. — His ita expositis diu multumque senatus haesitauit, quidnam in tam dubijs et perplexis rebus consilij caperent. Hinc datae Rodolfo Regi fidei religio, constantiam; Bastae aduentus

Bistriciani
haesitant.

spem juxta et timorem; hinc praesens periculum, deditionem animis ingerebat. Non sat erat ab optima fide, et sincero animo profectum consilium, sed ex ipsa futuri notione, atque ex ipsis factorum arcanis deprompta euentuum noticia opus erat: ad quod sane mens humana quamlibet perspicax, velut oculi in tenebris, caecutire solet. Praesentia videbant quo tenderent, ad futuri intelligentiam animus caligabat. Obligatae fidei stare pulchrum honestumque ducebant, sed eam pertinaciam nihil ad salutem reipublicae conducere videbant. Metuebant, ne Saguntinorum instar, fidem, quam sponte mutare nollent, periculo illato coacti exuerent. In his salebris haerentes Bistricianos Ouarius et alij, nihil non egerunt, quo in eundem portum pertraherent, praesentique illorum fortunae salutaribus consilijs occurrerent. Ne itaque Bistriciani nihil respondere Mosi viderentur, consultum fore duxerunt, si missis legatis, quae in rem essent deprecarentur.

Prudens
futuri tem-
poris exit-
um cali-
ginosa
nocte pre-
mit Deus
Horatius.

Erat tunc adhuc Moses in castris, ad lacum Cagianum proxime pagum Camorasum duabus parasangis, idest milliaribus Transylvanis Colosuaro distantem. Missi sunt Georgius Francus et Andreas Lanus, viri senatorij ordinis, prudentes et eximij, unaque cum illis Ovarius, et alij nuncij Mosiani remissi. Per hos Bistriciani summis precibus Mosem petiuerant, ne infestus oppido aduenire pergeret. Exercitum populandum, et in perdendis mortalium fortunis nihil pensi habentem, alio e finibus auerteret, saltem dum Cibienses reipublicae Saxonicae primores, de praesenti discrimine consulerent, ac quibusnam remedijs, affectis rebus occurrendum esset, in tempore exquirent. Deinde largiretur XV dies, dum Bastam, ubi ubi es-

Nuncios
ad Mosem
legant
Bistrici-
ani.

set, de praesenti rerum statu certiore facere liceret, ad deditionemque bonâ ipsius veniâ faciendam, potestatem praecarentur. Consideraret Moses, quatenus rerum fortunarumque detrimenta, triennium abhinc ciuitas Bistriciensis accepisset, dum Sigismundianis tergiuersationibus in quemnam tutiorem portum se applicarent incerti, tandem Stephani Cyakij ipsiusque Mosis instigationibus ad Sigismundum Principem descuerint. Qui cum ingentibus promissis auxilia, et quicquid aduersus Bastam ad tutandum opidum usui esset, pollicerentur, postea tamen ubi res praesentaneam opem obsessis ferendam poposcisset, nullis omnino aut exiguis admodum auxilijs afflictas res urbis subleuauerint. Quapropter deditione Bastae facta, praeter infinitas alias rerum iacturas, XVI insuper aureûm millibus defectionem illam luerint. Consularet Moses afflictac urbis fortunis. Vicinales fundos et urbana iugera segete culta esse, non illa quidem ubere, sed ad leuandam tamen praesentem annonae caritatem, maximo plebi futuram adiumento, eamque jam ad messem flauescere. Tunc vero res aliae rusticae, prata, vineae, arbusta, pecuaria, ad inopiam victus tolerandam, non mediocrem frugem pollicerentur. Ea omnia ab insolenti multitudine, paruo cum ipsorum commodo, ingenti vero cum urbis damno, interuersum protritumque iri. Diuerteret Moses, animum simul et exercitum ab opido oppugnando, ac dum alijs rebus conficiendis instaret, se quoque interea temporis de opidi deditione consilium capturos, ac quid praesens necessitas imponeret, in tempore arrepturos. Reuersi postridie quam abierant, Francus et Lanius, nihil eorum quae petebant a Mose impetra-

runt, immo grauissimarum cladum denuncia tione prae sentem deditionem Bistricianis Moses imperauit.

Itaque XVI. Kalendas Julias summo diluculo, Ad sena-
tum atque
populum
de urbis
deditione
refertur. frequenti senatu, centumvirisque patribus conuocatis, consultationem redordiuntur. Ne quid vero clam, aut inconscijs alijs in tanti re momenti agere viderentur, populum quoque accersiri placuit. Nam ut in liberis municipijs usui venit, ita hic quoque autoritas in consilij capiendis penes senatum erat, potestas penes populum. Illi consilij, hi viribus praepollebant. Gra uissimis atque ancipitibus circumuenti malis, quid in medium consulerent, ac velut in labyrinthum quen dam ingressi, quemnam rerum exitum inuenirent plane haerebant. Bastanorum aeque ac Mosianorum consiliorum euentum dubium atque incertum videbant. Non poterant finis, ad quem consilia applicanda es sent, praeuideri. Fatorum arcana omnem rerum ex itum tenebris occultauerant. Quid vitandum, quid se quendum esset, deprehensa prudentia, tamquam in densa caligine requirebat. Ne tamen Academicorum instar, quasi desperata cognitione certi, quicquam de cidere viderentur, eo tandem sensum et animum conformarunt, quo imperiosa necessitas inuitos tra hebat.

Erat Andreas Remplerus, Lutherianae religionis sacerdos (nam et is adesse consultationi iussus erat) qui in pago Demetriade sacris ministerijsungebatur, sed tunc ob Mosianam tempestatem Bistricium, velut in portum quendam et profugium publicum se rece perat: vir Saxo, honestarumque litterarum studijs apprime excultus. Is dicendi potestatem nactus, pro latis quibusdam libellis, quo maiorem dictis fidem faceret, orationem exsorsus est, summaque contentio-

Andreas
Remple-
rus magna
vi dediti-
onem
suadet.

ne egit, ut qua hactenus fide et obsequio Rodolpho Regi obstricti fuissent, absque ullo laesae fidei numine, fas et liberum esset repudiare. Omne vinculum foederis, quod Transylvanis cum Germano hactenus intercessisset, id Bastae e provincia excessu, conuulsum irritumque factum esse. Qui non ignarus hostilis aduentus, maluerit tempestiuo effugio salutem sibi prouidere, quam opportuno subsidio periclitanti prouinciae subuenire. Neminem nescire, mutuum esse nexum in religione fidei, ac tamquam stipulationem intercedere inter patrocinium et clientelam, inter tutelam et subjectionem. Eodem, inquit, vinculo nobis ad defendendum Rodolphus Rex et Basta obstricti erant, quam nos illis eramus ad obsequendum. Nunc cum illi suas partes in nobis tutandis deseruerint, quod amplius vinculum nos illis obnoxios facit? Hoc Dei hominumque fides testabitur, prius nos ab illis, quam illos a nobis desertos esse. Non erat Bastae ignorandum, nec erat ignotum, omnem hujus prouinciae salutem in aperto Marte campestrique bello sitam esse. Totam hanc rempublicam Transylvanam unam veluti ceruicem habere, quae ubi semel uno praelio iugulata fuerit, tota simul prouincia unius victoriae mancipium fuerit: quod frequens experientia his paucis annis testatum fecit. Itaque omnia nostra in praesidio campestris exercitus consistunt. Perpaucae sunt arces, perpauca oppida: et ea quidem nullis, aut infirmis munimentis ad hostilem vim adornata. In militari manu situm est robur prouinciae, non in imbelli ciuium numero. Basta nobis debebat firmus ab equitatu et peditatu adesse; arces et oppida, si quae essent, valida militum manu munire: ne, cum hostis foris grassatur, praecipuos regni artus, veluti vitalia quae-

dam membra laedere posset. Et cum nos, manus, pedes, aliasque corporis ac facultatum appendices jam amiserimus, saltem ejus praesidio caput, ceruicem, ac latera tutari potuissemus. Ille Vallones, Thraces, Haddones, aliaque militiae dedecora, ad signa conuocare, atque in castra conflare debuerat. Qui cum melioribus temporibus e viscere nostro saginentur, turbatis rebus plus praesidij in pedibus quam in manibus ponunt: ac tamquam aduenae grues, cum secunda sunt tempora, nobiscum degunt; cum aduersa in tutum se recipiunt; ut fortuna spirat, ita animos gerunt. Nunc illi gloriosi defensores, et quorum supercilijs inniti salus nostra videbatur, e speculis Cassouianis aut aliunde locorum, ociose contemplantur nostrum naufragium. Itane nos sanguine et iugulis nostris fugam illorum perpetuo sustinebimus atque expiabimus? itane ore oppresso obmutescemus, ut ne ad gemendum quidem aut conquerendum ullus halitus liber nobis relinquatur? Qui in desertores grauissimis supplicijs animaduertere debuerant, ipsi omnium impune primi desertores sunt. Tertius iam imminet mensis abs quo hostis Moses in viscere prouinciae grassatur, nec interea ullus apparet, qui saltem vicarias partes in propugnando obiret, ciuiumque pericula defenderet. Velut oues pastore destituti, in luporum faucibus haeremus, agimur, ferimur, trucidamur. In medijs fluctibus veluti fragmina naufragij jactamur. Quod cum ita sit, quid vetat nos in tutum aliquem et tranquillum portum ex alto inuehi, lacerisque nauibus perfugium aliquod, quod Deus et necessitas ostenderit, quaerere? Obsequendum tempestati suadeo, quam arte frangere non possumus: et si portum non tenemus quem volumus, teneamus eum quem possumus, omnemque

demus operam, ut in tuto nauigemus. Quicquid isti calumnientur, non Turcis nos applicamus, sed christiano principi, nostris legibus et immunitatibus nos uti atque frui permittenti. Nemo est tam ab omni Deo alienus, qui Turcas in prouinciae sinum recipi cupiat, nisi non tam ipsis, quam ipsorum operis, ad propulsandum malum, utendum esse necessitas cogeret. Potentiori patrocinio ad salutem tutandam iuncti nullae diuinae humanaeque leges vetant. Quoties Judaeorum respublica Assyriorum Romauorumque iugo fuit subiecta? denique quum a Persis grauiter affligerentur, quamuis Macchabaeorum secundis praelijs communiti, non dubiam securitatem rebus suis polliceri possent; tamen quo tutiores essent, ad Romanorum societatem se se applicuerunt, profanisque armis statum reipublicae suae firmare non dubitarunt. Ac postea quoque pulso Archelao, sub dominatu Romanorum Caesarum esse perseuerarunt. Et Abraham sacramento se adstringit Abimelecho pacis gratia, profano regi. Et Sedechias Nabuchadnezaris Assyrij regis cliens tributarius fuit, qui tandem frustra dehortante Hieremia et Ezechiele prophetis, ubi fidem fregit, misere regnum amisit. Quid? quod ipse dominus Christus Romani Imperatoris seruitio subditus, non solum patienter profanam dominationem, in viscere Judeae tyrannidem exercentem tulit: sed et Judeaos ad rebellionem procliues, a nouarum rerum studijs dehortatus est, ac quae caesaris essent reddenda caesari, quae Dei, Deo, iussit. Isti, vero qua sunt religione praediti, negant patrocinium profani dominij vel honestum ad homines, vel pium ad Deum vel salutare ad rem Christianam esse. Si illis tantopere placet nuda patrocinio honestas, agant, faciant, quicquid in rem suam videbitur conducibile,

modo salutem nostram nobis missam faciant, ne cum rebus ipsorum semiperditiis misceant. Sed enimvero dum proram rerum suarum mergi fluctibus vident, ne soli perire videantur, etiam puppin nostram in eandem secum voraginem trahere conantur. Nec aliud dederunt his totis quinquaginta amplius annis operam, quam ut quietem nostram in hanc tempestatem conijciant, in quam horum atque illorum malèferiatis consilijs ingurgitatam videmus.

Plura dicentem Remplerum, ac summa contentione deditionem suadentem Joannes Budakius in eadem urbe sacrorum antistes, et ipse vir eruditus, ne senatus Rempleri sententiae assentiretur, magna vi animi intercessit. Et inquit, si una quaeque res ad utilitatem et honestatem, atque etiam pietatem, quae eadem pene cum honestate est, tamquam ad quandam amussim expendenda est, quod non solum profana, sed et sacra philosophia docet: sane nos in his rebus, longe alia consilia inire debemus, quam quae nobis in praesentia obtruduntur. Nam et multum ab honesto sunt aliena, et in speciem tantum salutaria. Itane enim perfidiae foedum crimen nobis non solum viuis, sed et cineribus atque ossibus nostris, toti denique generi nostro inuri patiemur, ut fidem qua non semel atque iterum, sed repetitis subinde iuramentis Rodolfo Imperatori nos obligauimus, nulla graui necessitate impulsì rumpemus, atque irritam faciemus? Itane Gordium nodum quem soluere non possumus gladio amputabimus? quatenam tam perditam religio est, quae aequo animo ferre possit, hanc nundinationem identidem iterati, redintegratique iuris iurandi? quantumlibet alij eleuent verbis iuratum fidem: profecto in ea verba iurauimus, quae a nemine

Joannes
Budakius
deditioni
refragatur

eludi possunt. Nempe nos ad extremum usque spiritum, fideles constantesque in utriusque casus euentum caesari Rodolfo futuros: nec vero quemquam tam ab omni conscientia remotum esse puto, qui ex veteris tragediae verbis, lingua se iurasse, mentem iniuratum gerere profiteri ausit. Quicquid verbis concepisti, atque ex animi tui sententia iuravisti, illud demum facere fides est: contrarium fecisse periurium dicitur. Notus est veterum ritus in pangendis foederibus et iuramentis, quippe quomodo pater patratus scrofam perfidiae symbolum silice feriret, sic periurij delibutus a Ioue vindice percuteretur. Si nihil nobis haec execratio timori est, at exempla domestica satis superque testantur, qualiter adhibitus iuramentis Deus testis periurium, veluti nomini suo illatum dedecus, magna clade ultus fuerit. Quis nescit Uladislai Poloni, Ungariae Regis ictum cum Amurate iuramentoque firmatum, ac postmodum ruptum foedus quanta Ungarorum perniciem ad Varnam sit expiatum? Pleni sunt exemplis sacri profanique libri, testes historiae, quam grauium cladum a principio fuerit causa violata fides; nec domestica desunt vobis in hanc rem exempla. Quid enim lucrifecistis cum triennium ab hinc a Basta desciscendo Sigismundi Principis levitati vos applicuistis? Nonne ingenti rerum fortunarumque detrimento inconsultam defectionem luistis? et nisi benignum victorem Bastam nocti fuissetis, non solum de fortunis vestris, sed et de capitibus universae reipublicae vestrae iam tum actum fuisset. Quid dicam de totius Transylvaniae accumulatis alijs super alia periurij, quae quantam ruinam toti prouinciae his paucis annis inuexerint, non oculis tantum et auribus accipimus, sed omnibus opinor corporis sensibus exce-

pimus. Etiamne maiore accessione publicam cladem coaceruare pergemus? Quid referam legatos, totius prouinciae senatus consulto ad caesarem superioribus mensibus missos? Itane nullo expectato responso, legatos pariter et fidem nostram certo exitio dabimus? Quid ad Mosis velitationes et turbatam magis quam occupatam prouinciam animos tam repente submittemus? Unicum castellum, unum vile oppidum virtute sua Moses non coepit, partim fraude, partim metu iniecto nonnulla loca in potestatem redegit. Deditione intempestiua obsessi, et fidem suam corruperunt, et malo exemplo constantiam aliorum infirmarunt. Maluerunt praesentem Mosem formidine et obsequio, quam absentem Bastam sincera fide at officio colere. Nec vident isti quam in caducum parietem inclinauerint: quam arundineo scipioni innitantur. Nondum Moses totam prouinciam in potestatem redegit. Lubrica est admodum et nullo munita fulcro eius potentia. Super glacie domum aedificat, in aream paleas seminat, ex quo paulo post miserias metet; facile hic oppida fraude occupauit, facilius Basta virtute recuperabit. Qui vero Bastam abscessu suo prouinciam deseruisse clamitant, ij non vident quod Basta videt in re militari, ad rem bene et feliciter gerendam tempori et opportunitati seruiendum esse. Saluti ipse Basta suae primum consuluit, fateor, sed ut ad Transyluaniae salutem expeditior redeat. Cessit inuitus de praefectura, sed ad tempus cessit, at non fugit, quia sapientes negant fortis viri esse fugere: sed fortunae cedere in quemlibet cadere posse. Et prouerbium testatur, virum fugientem denuo pugnare. Affuturus est ille prius, quam aut Moses putaret, aut alij expectarent. Mauult ille suam, quam prouinciae salutem deserere. Grassa-

tus est hactenus Moses in prouincia, non bellum gessit : quia nullus intercessit hostis cum quo vires contulisset. Speciem quandam fortitudinis militaris ille mentiretur, sed quam tamen ne de facie quidem nosset. Ubi sibi cum Basta negocium ad esse senserit, tum vero demum quid sit pugnare, suo edoctus malo, discet. Ego, inquit, quod solum possum, hortor vos, populares optimi, atque obsecro, durate atque constantiam et firmitudinem animi ad fidem adhibete. Nec Deus pietati, nec Basta spei vestrae deerit. Satius est detrimenta rerum qualiacunque perpeti, quam nomini vestro notam sempiternae perfidiae inurere.

Populus
sententiam
rogantur.

Haec Budakius in medium dixerat, Remplerumque summa vi arcere conabatur, ne deuotum ciuium suorum animum, ab honesto auocaret. Sed ille contempta Budakij omni refragatione proposito tenaciter inhaesit, plusque fidej animis auditorum persuadendo, quam Budakius disuadendo inspirauit. Ad postremum dum ita sententijs fluctuatur, ne solus ipse senatus temerariae cuiuspian deditiois crimineretur, libuit a populo quoque, quid in tam perplexa re auctores essent, expiscarij. Accita multitudine ac seorsim in conclaue quoddam insinnata, duos e primoribus ciuibz senatus ad eos mittit, suffragiumque postulat: dedendane urbs Mosi esset, furentibus copijs ad exitum imminenti, sed aequis et honestis conditionibus ad pacem omnes inuitanti: an ad extrema quaeque ferenda durandum, Bastamque praestolandum esse, qui salutem suam cum totius prouinciae discrimine redemerit. Futurane dubia cum incerto successu expectandum an haec praesentia cum certo exitio coniuncta repudiandum. His ita in medium propositis, primum quarta pars populi, in praetorium accersitur:

ac quaesiti, deditiōni urbis visi sunt astipulari; nec triens, ac ne semissis quidem ab eadem sententia discrepare. Quamquam ut in re dubia et ancipiti nonnulli maluerint tacendo haesitare, ambigentisque animi scrupulos silentio tegere, quam profitendo certae alicujus sententiae auctores esse.

HEBDOMADIS VI.

LIBER VII.

Argumentum libri VII. *)

Plebs Bis-
triciensis
seditione
mota
deditioni
reluctatur

Haec dum fiunt, interea cetera plebs, quae passim in urbe per omnes vicos et plateas armata, turmatim manipulatinque conglobata erat, concitata seditione, concursuque facto, pro aedibus Georgij Budakij viri ciuis primarij vexilla explicare, tympanis obstrepere, tormentorum sclopis increpitare, una cum Germanorum Bastanorum manipulo frementes ac saeuum minitantes, ad praetorium irruere, verborum contumelijs primores incessere, nudatis gladijs senatum ad necem poscere: quippe qui de urbe dedenda consilium cepissent, ac Mosis eam prodere constituissent: clamitari, ni autores tam foedi consilij dedantur, omnem protinus senatum nefariae conspirationis conscium, membratim dilaniaturos, tantumque flagitium multa caede et sanguine expiaturus. Proditam esse rempublicam et in gratiam Mosis omnia comparata criminarij: cum tamen ille ostentaret, potius bellum, quam serio inferret. Verbis moenia quam verberibus expugnatum venisset. Indignum Saxonum nomine esse, fortissimam viris locoque civitatem, et ne validissimis quidem exercitibus expugnabilem, ad-

---

*) Az argumentumnak a codexben egy üres lap van hagyva.

vanos bombardarum bombos protinus hosti patefacere. Nec dedecus solum, sed et periculum esse, Mosi profanis hostibus suffulto, fidem habere: qui praeter nomen vajuodae nihil traheret; caeterum imperium penes Bectam Turcam et Tatares haereret, qui omnem fidem in libidine animi posuissent. Eoque insolentiae effrenata plebis licentia processerat, ut ad sopiendum demulcendumque armatorum furorem, nonnullos e senatoribus non sine ingenti trepidatione ad eos delegare senatui fuerit opus. Qui magna animi et verborum contentione adhibita vix perfecerunt, ne rabies inconsulta in praesentem caedem erumperet. Negare illi senatum de dedenda Mosi urbe, quicquam constituisse, nec velle inconscijs ipsis, de tanti momenti quicquam statuere. Ponerent arma, quiescerent, hunc furorem in hostem Mosem conuerterent, intestinae seditione faces accendere parcerent, meliora omnia de senatu animis conciperent. Non sibi senatum tantum summere, ut inconsulto populi plebisque suffragio rem arduam et factu difficilem decidere ausit. In eo esse senatum, eaque consilia capere, quae ad concordiam ciuium pertinerent. His dictis exasperatos non nihil sedauerunt: et nisi senatores simulassent se mutare mentem, haud sane cuiquam dubium est, quin captatae seditioni sanguine primorum ciuium finem imposuissent, nec secus in factiones et caedes ciuitus discessisset, quam Hyerosolymitani duces, Simon, Joannes et Eleazarus, qui se prius ipsos sibi et mox Romanis expugnandos prodiderunt. Sedato aliquantum tumultu, non tamen impetrari potuit, ut plebs arma deponeret, immo duces sibi dari postularunt, quorum ductu et auspicijs, quae in rem ciuitatis essent facerent. Acriter instantibus datus est Valen-

tinus Corigiarius opifex collegaue additus Georgius Budakius, viri praestantes, et ei ducatu in primis appositum. Hoc modo dedendae urbis consilium, tunc quidem plebe ferociter intercedente irritum est factum. Mosiani legati, qui in suburbio quidnam responsi ex senatus consulto ad Mosem referrent opperiebantur, audito in urbe tumultu, tympanorumque ac tormentorum bombo, veriti, ne incoepti introrsus motus in ceruicibus suis terminentur, trepida fuga se ad Mosem contulere.

Litterae
Mosis ad
Bistricien-
ses.

Moses de-
ditionem
urget.

Eadem vespera a Basta litterae sunt Bistricianis allatae, quibus perseuerantiam et fidem illis inculcabat, neue ullis conditionibus Mosis se applicarent mandabat. Se cito affuturum, ac res ipsorum opportunis auxilijs ad meliorem statum erecturum. Eae litterae nonnihil urbanorum animos confirmarunt. Ad XV. kal. Julias Moses quoque litteras misit, in quibus responderi sibi ad priora postulata cupiebat. Sed senatus tumultum plebis veritus, silentio quidquid Moses iubebat praetermisit. Eadem die urbanorum delectus habitus lustratioque facta est, septingenti circiter armis ferendis idonei, bonaque ex parte tormentis et gladijs adornati ad signa asciti sunt. Rerumque quae ad propugnandum usui essent, summa cura facultas prouisa est. Ad singulas murorum fenestellas, tormentis exonerandis destinatas, terni milites cum aeneis ballistis, quas barbatas vocant, adhibiti stationesque suas firmiter tueri jussi. Ad XIV. kal. Julias Moses iterum litteras ad senatum e pago Lekence octo passuum millibus Bistricio distante, misit, in quibus itidem deditionem urbis graui comminatione malorum urgebat. Flagitabat praeterea ad se mitti duos e ciuibus urbanis: neue quid frandis a se intentari suspicaren-

tur, se vicissim duos e suis exploratae nobilitatis viros obsides missurum, quorum opera, quae in rem urbis conducerent, tractarentur atque deciderentur. Sed hoc quoque silentio praeteritum est, nec quicquam responsum. Eadem die Michael Kolopcius vir animi et corporis robore praestans, cum septem duntaxat commilitonibus, eruptione ex urbe facta è vagabunda quadam Hajdonum manu duobus tribusve caesis saluus cum socijs redijt.

Haec dum aguntur paucis interiectis horis, Moses uniuersis cum copijs proxime urbem consedit ac denuo litteras per quendam e mendicabulo adolescentem ad oppidanos dedit. Eodemque tempore suburbana aedificia iniecto igne Mosiani succenderunt. Georgius Budakius plebeiae militiae tribunus quinquaginta cum socijs eruptione tentata spe frustratus est. Hoste enim oportunis ad insidias locis non inuento, urbj iterum successit, Siculus tantum qui non satis fideliter sibi in pugna cauerat, amputata manu in urbem tractus est. Hostis riuum Bistricij fluminis, qui in urbana compita actis fossis accersitus erat, ad caput diuortij septa conuellens in genuinum alueum diuertit, opidanisque aquandi usum abalienauit. Quamquam exiguo cum urbis detrimento. Nihilominus enim omnes plateae partim fluuiatili partim puteali aqua satis abundabant. Atque etiam pro aedibus singulorum ciuium dolia, cuppaeque ingentes aqua plenae constitutae erant, quibus proceri longurij maddique centones adhibiti, ut ijs ignem forte illatum in ortu opprimerent. Multi domorum tecta, quae poene omnia abiegnis tegulis erant obducta, ad vitandum periculum detexerant. Denique portas urbis graui materia, aggestaque humo obstruxerant, ne

verberatione tormentorum facile patefieri possent. Ad XIII. kal. Julias, tres militum centuriae totidem vexillis instructae, nocte intempesta pro porta urbis, Tormentis urbem impetit. quae Besenyő pagum spectat, actis aggeribus, dispositisque vimineis manifesta obsidione urbi imminere, omniaque infesta facere inceperunt. Eadem die hora matutina sexta, quae ab ortu solis altera est, euectis sex tormentis ad supercilium montis, qui interfluente Sajó flumine urbi imminet, continuis pilarum procel-
lis ad seram usque vesperam urbs impeti coepta est. Serio instare hostis, acerrime fulminare, ignes et excidium minitari, omnia denique in speciem quandam annectendae atque inflammandae urbis componere. Tormentorum globi anserini ouj magnitudini respondebant. Et jam ducentis et quadraginta octo pilis ea die summa tecta aedificiorum concussa, perfossa, lacerataque erant, pinnae murorum passim deterrentaeque deiectaeque. In ijs octo pice sulphureque illitae ardentium titjonum instar ad incendendas aedes conuibratae. Sed praeparatis remedijs ne quid inflammare possent ingruenti malo obuiam itum est. Moses fronte magis ac vultu, quibus simulatio facile sustinetur, quam reuera, grauem impotentemque dolorem prae se ferens, non prius se inde discessurum comminatur quam urbem in potestatem redigat, corpora fortunaeque deditionem detrectantium Tataribus et alijs militibus in praedam conuertat. Nec defuerunt urbani suae saluti, quam videbant in summum discrimen adductam esse. Ad XII. kal. Julias missus a Mose Lucas Trausuerus per plebeium adolescentem, colloquium sibi a ciuibus dari postulat, quoque id expeditius fieri posset, data atque accepta fide, a tormentis ultro citroque abstineri postulat. Id ubi utrin-

que factum est Trausnerus portae succedit. Misuss est ad eum audiendum Andreas Lanius, vir e senatorio ordine primarius, quem diximus, Trausnerus omnibus ad persuadendum argumentis, animosque expugnandos adhibitis arietibus, ita urbanorum pertinaciam eneruauit, at pacta conditionibus deditione se in potestate Mosis futuros pollicerentur. Martinus Pellius unus è senatoribus vir strennus cum sex milibus porta superiore erumpens, claustrum piscinae urbi imminenti pròpere dissoluit, unde larga aquae copia in urbem influxit, ad XI. kal. Julias hora nona appropinquante in meridiem die, a tormentorum ictibus utrinque penitus cessatum est. Nam Trausnerus, Ouarius quem diximus, et Joannes Jacobinus a Mose missi, intransique in urbem potestatem nacti, pacis rursus et concordiae actionem tractare ceperunt. Jis primum deductis in aedes Laurentij Rotarij opificis, omnique officiorum frequentia honestatis, postmodum senatus datus est, qui multo verborum apparatu è praesentium rerum circumstantijs petito, tandem oppidanorum animos flexerunt, atque a pertinacia nonnihil deiecerunt. Ac primum quidem suaserant illis deditionem inuitis, mox etiam persuaserunt volentibus; nam cum aequo animo urbani non possent ferre belli iniuriam, consultius fore rationibus suis putarunt si obsequio hostem vincerent, quam nihil profectura obstinatione irritarent. Illinc enim rebus suis nonnullam commoditatem sperabant, hinc ingens detrimentum aut certe excidium futurum timebant. Ceterum ut cuique affectus erat, ita condiciones a Mose oblatas aut accipere, aut abnuere contendebat. Cum itaque Moses in oppidanos omni vi bellorum grassari videretur, tandem metus periculi concor-

Trausnerus ad Bistriciensis missus.

Induciae ad faciendam pacem.

diam urbanis iniecit, eosque ad urbis in fidem Mosis tradendae consilium perpulit. Quod antequam praestarent, has nouem condiciones praescripserunt, quibus si Moses assentiretur se in eius potestate futuros confirmarunt.

Primum iniret Moses rationem, et modum, ageretque cum Rodolfo Imperatore, ut qua religione iuris iuriandi ciuitas hactenus illi obstricta fuisset, honestis rationibus ad eundem caesarem soluatur et oblitteretur. Deinde ne respublica Bistriciensis sacramento Mosi sit obligata. Tum ut in omnibus immunitatibus, priuilegijs et receptis iam pridem legibus rempublicam Bistriciensem sartam tectamque habeat. Ut ab Imperatoris Rodolphi ingruente vi omnique bellorum iniuria saluos se atque incolumes pro viribus custodiat. Ut quoslibet alienigenas extraneos emigrare urbe volentes, absque ullo vitae fortunarumque detrimento tutos liberosque dimittat. Ne tormenta, pilas, puluerem, atque alia quae bello usui sunt, a Bistriciensibus petat. Ne ulla militum praesidia urbi imponat. Uti negociatorum conciuuium bona et merces, quae extra Transyluaniam per vim detenta vadataque essent, legitimis possessoribus remittenda, relaxandaque curet. Postremo, ne ulla vel pensione, rerumque detrimento, vel poena quacunque alia, quicquam e republica multetur, quod tamdiu Mosis conatus in dedenda urbe remorati essent, obsequiumque detrectassent.

His ita ad Mosem nunciatis, Trausnerus et Jacobinus, praeter alia, quibus illos a Germano auocare contendebant, edicto quoque Pontificis deterrebant. Scire se, litterarumque exemplum penes se Colosuari habere, Rodolphum Caesarem e pontificis Ro-

Conditio-
nes deden-
dae Bistri-
cieij.

Religionis
machina
expugnan-
tur Bistri-
cieij.

mani instinctu, Bastae summa cura iniunxisse, ut in Transyluania omnes alias religiones, a Romanis sacris et ceremonijs abhorrentes, vi, minis, armis extirpandum curaret. Sectatores dogmatum Caluinianorum, Lutherianorum, Arianorumque et aliorum omnium grauissimis irrogatis supplicijs, aut ad antiquos ritus, Romanaeque instituta reuocaret, aut una cum populorum pertinacia coelestem hanc pietatem diuinitus illuminatam, quam illi haeresim vocant, extingueret. Cui sacrosanctae religionis cladi tempestiue remedium quaerendum, obuiamque eundum esse consulebant. Idque pietas Deo debita requireret, ne una cum corporum seruitute, tot piorum simul animae sempiterna perniciē haurirentur. Hoc Saxonum imprimis animos tangere debere, qui deuotis Deo animis puram religionem praec alijs castius colerent, actum fore de omni pietate, si Romani Pontificis tyrannis animos populorum et conscientias inuaserit: cui sollemne esset ferro flammaque superstitiones suas propagare, religionem publicam priuatis affectibus anteponendam esse, ipsa sacrosancta religio doceret. Omnia perderent si diuinum cultum amitterent. Cum igitur Moses Romanis Pontificis superstitionibus non sit obnoxius, sed eandem religionem cum popularibus suis coleret, nec denique gladiatorio animo ad prouinciales perdendos affectaret viam: aequum sane esse ac toti Transyluaniae salutare, potissimum autem maxime ad pietatem conseruandam interesse, si in eius potestatem Saxones quoque sese committerent.

Haec machina ita mentes Bistricianorum percussit (sunt enim omnia Saxonum municipia in Transyluania Lutherano dogmate imbuta) ut non multam moram deditioni fecerint. Reuersi igitur ad Mosem

Conditio-
nes Mosi-
anae.

Trausnerus, Ouarius, et Jacobinus postridie rursus urbem repetiuerunt, conditionesque urbanorum a Mose apporobatas confirmatasque nuntiarunt: adiectis a Mose his insuper concordiae legibus: primum quod praesidium Germanicum, quod Basta in urbe reliquisset, una cum uxoribus atque facultatibus, ad se in castra mitterent, se illis de fido tutoque comitatu prouisurum. Viennensibus mercatoribus qui Bistricij negociarentur, eorumque mercimonijs reuertendi aut alio se conferendi transferendique potestas interdiceretur, eousque dum legati Transyluani incolumes reuerterentur. Hi erant ad Rodolphum Caesarem superiore bruma ordinum Transylvanorum decreto missi: Benedictus Mindzentius vir senatorius, itemque duo Joannes Kiralfalvi et Petki, viri nobilitatis Ungaricae primores, et patriae amantes, atque una cum his Gallus Lucz, et Georgius Enyedi in republica Cibiniensi ciues praestantissimi, quibus Moses, etiamsi non ipse eos ad caesarem amandaverat, tamen quia Transyluani et populares ipsius essent, de saluo in patriam reditu negociatorum vadimonijs cautum volebat. Deinde postulatum a Mose uti Bistricienses duos e primoribus ciuibus obsides, qui castra eius sequerentur, darent: nominatim Georgius Budakius mitti iussus, atque etiam missus, quem concitati paulo antea in urbe tumultus authorem esse suspicio erat. Postremo, ne cum Germano aut Basta, aut quoquam alio diuersarum partium homine ullis vel internuncijs, vel litteris, vel quibuscunque alijs clandestinis tractatibus colloquia miscerent, ab omni illorum sensu et fauore animos abstinere. Ad haec postulata quum aliquam diu senatus haesitasset, tandem vero secundis omnium admurmurationibus, pacta conuenta, legesque

Deditur
Mosi
Bistricium

dedendae ciuitatis admissae sunt. Ad IX kal. Julias hora octaua matutina, tormenta, quibus urbs impetita erat e munitionibus deducta sunt, atque in castra relata. Eadem die tria mediocris magnitudinis tormenta, quorum plaustra, caeteraque instrumenta rupta atque conuulsa erant, e castris secundum portam urbis deuecta sunt; quae Mosis iussu opidani adhibitis materiarijs et ferrarijs fabris restauranda reficiendaque curarunt. Quae dum fiunt Melchior Bogathi et Joannes Kernen, a Mose missi bina tormenta maiora, quae Basta in urbe reliquerat, atque ab oppidanis pilas pulueremque postularunt, sed non impetrarunt, eo quod pactis in quae convenissent, aperte ea petitio refragaretur. VIII. kal. vexilla, quae turribus, murorum minis atque in foro fixerant, refixa, Joannes Gyeroeffi et Volphgangus Betlen *) aduersarum partium bona, ac potissimum Pancrentii Senneij, et Balthasaris Bornemissae vina, aliamque omnem penum, tum vero domesticas supellectiles complurium nobilium, qui se Mosi non aggregauerant, in eius rationes auerterunt. Opidani, postulanti insuper Mosi vina, hastas com meatum, atque in usum belli ligones, palas, rutabula, alucolosque subministrarunt. VII. kal. Julias Germani milites Bastani, qui minus quam XX erant, una cum mulieribus et reculis eorum, quarum asportandi facultas erat, in Mosis castra, XXX. peditibus opidanis comitantibus deducti sunt. Eademque die Moses motis castris Medgyesum versus discessit. Milites Germanos legatorum ad caesarem missorum sistendorum gratia, quos diximus, vades sibi retinuit; eos subinde partim Albam partim alio in praesidia mandauit custodiaeque inclusit, comites eorum Bistricianos una secum in militiam abduxit.

Mosiani
in urbem
admittun-
tur.

Milites
Germani
vadimonio
adstrin-
guntur.

*) Bethlen kitörülve s helyette egy XVII. századi kézzel írva : alii

Michael
Zekel
moritur.

Sub hoc temporum tractu Michael Zekel Ungarus, praefectus praesidij Zatmariensis, vir amplissimi dominij in carnis, majorumque imaginibus magis quam suapte virtute illustris, repentina resolutione nervorum, quam apoplexiam vocant, Zathmari oppressus, vita pariter et praefectura defunctus est. Transylvano nomini quibuslibet occasionibus vehementer infestus, tum vero in rationes suas magis quam publicas aeruscatore insignis. Eius cadauer, evisceratis intestinis atque cerebro, a filio, quem unicum habebat, eumque gibberum, in patriam usque relatum est, honorificaque pompa in majorum monumenta elatum.

Cyengeri-
enses
expilantur
a Valloni-
bus.

Haec Mosiani belli tempestas, quae Transylvaniam inuaserat vicinas quoque Ungariae partes non exiguo metu perculit, praesertim, cum Samianum tractum velitarium hostium Mosianorum manus quaquaversum excursionibus inopinatis infestum subinde facerent. Quapropter plerisque in locis desertis laribus, aggrestit multitudo secessum in tutiora quaeritabant ac transibiscanas partes profugi petebant. Est oppidulum Cyenger nullis munimentis, ne vallo quidem ac fossa firmatum, ad ripas Sami amnis in Ungaria. Ij exemplum aliorum secuti, conuasatis quae commode auferri poterant, cum uxoribus et liberis in proximam arcem Ecyed, tribus inde milliaribus distantem se recipere tentarunt. Quove tutius discederent, quinquaginta Hajdones ducemque eorum Mathiam Zenassy multo aere conducunt, qui aduersus vagabandam et praedatoriam Vallonum manum, subsidio sibi essent. Centum amplius plaustris loco mouent. Vallones ducenti, qui in proximis castris caestiuabant, discessum illorum suam esse praedam conspicati, incautos adoriuntur, repugnantes agunt, feriunt, trucidant. Haj-

dones pariter atque opidanos fugant et dissipant. Omnes eorum facultates in praedam conuertunt, ac postmodum veluti ex hostico partas manubias in castris publice auctionantur. Paullus Melyth et Stephanus Sulyok, alijque nobilium, quorum clientelae opidani innitebantur, cum graui quaerela nefandum latrocinium ad praefectos rerum militarium retulissent, nihil effecerunt. Quicquid erat, in irritum abiit, ac tamquam facinus usu iam pridem receptum, atque in more positum, silentio antiquatum est.

Haec dum ad Bistricium, atque in Ungaria geruntur, interea Moses minime ex usu belli futurum arbitratus, si praesidia nonnulla Germanicis partibus addicta a tergo relinqueret, Georgio Barbelo, quem Albae ad tutelam loci reliquerat, negocium imperat ut Saxosebesum ab omni studio sensuque Germanorum in eius potestatem nomenque flectat. Est Saxosebesum sex millibus passuum Albâ remotum, ad fluuium Sebes (id nominis rapidum ungarico idiomate valet, unde opido nomen) Saxonicarum urbium ultimum. Quadratum ambitum habet, decem stadia complectentem. Per id tempus cum Moses in Transylvaniam irrumperet, Albanque oppugnaret, praerat oppido Maximilianus comes Salmensis vicarius dux eius semi-legionis quam Joannes Prayner vir illustris, in expeditionibus Bastanis ductare consueverat. Is Saxosebesi haerens, dum Moses majore terrore quam viribus Albam oppugnaturit, animum a publico periculo summittens, cedendum fortunae consultus duxit. Deditione enim a Mosi receptâ Albâ, non ignarus Maximilianus omnem belli molem in Sebesanos conuersum irj, una cum suis Cibinium Saxoniae metropolim, se contulit. Illud praetexens et sibi hones-

Georgius
Barbelus
Sebesinos
Saxones
in fidem
Mosis tra-
hit.

Maximili-
anus Sal-
mensis.

tum, et partibus commodum fore ducens, si obuiam hosti potius prodiret, quam in immunito loco latens, eminus velut e specula, hostium conatus ociose contemplaretur. Hunc Maximiliani abitum cum Barbelus auditione cognouisset, accepta a Mose prouincia utendum ratus, Joannem Boronkaijum virum nobilem ad Sebesinates mittit, per quem partim minitando partim admonendo, summa quam potuit contentione ad deditionem faciendam eos cohortatus est: nj dicto parent, fore ut omni genere cladis in eos saeuiret: dentes se, in potestatemque Mosis submittentes omni genere fauoris et clementiae prosequeretur. Desertam destitutamque eorum fortunam a Maximiliano comite esse, inculcabat, qui intempestiuo effugio receptum sibi in tutiora quaesiuisset. Plus illi sua, quam Sebesinatium salus curae fuisset. Irent igitur et Mose se applicarent, in cuius benignitate tutelam sibi certumque praesidium reponere possent.

Lupus
aeneum
tormen-
tum Albae

Erat Albae ingens aenea machina, Lupus, annos ab hinc nouem a Sigismundo Bathorio Principe Transyluaniae omni elegantia exulta, nec tam ad usum, quam ad splendorem, et magnificentiam, fusili opere elaborata: unum totius Transyluaniae insigne monumentum. Ea moles verius, quam machina (quid enim vetat in tam eximio opere pauxillum immorari?) triginta et tres spithamas in longum porrigitur; ambitus crassitudinis, qua maximus: decem, qua minimus: septem spithamarum. Totum corpus anaglyphicis sculpturis, exstantibusque palmarum atque florum formis, itemque ad similitudinem expressis hippopotamorum, syrenum, Medusarum, serpentum, voluerum, ementitisque aliarum animantium figuris mirifice exornatum atque excultum. Prorsus, ut non immerito inter

fusiles celeberrimi operis veterum statuas accenseri cooptarique possit, cui Lysippus et Polycleetus inuidere possint, tam insigne opus e sua officina non prodijsse. Auctor operis clarissimi Mauritius Hass patria Saltzburgensis, et Jeremias Aurifaber Segesuariensis Transylvanus, natione Germani. Ac Mauritius quidem pane pumilio, nec tam corporis quam ingenij elegantia insignis. Is Lupus centum et quadraginta massas continet. Massam vocant centenariarum librarum pondus. Quae si in numerum digerantur, quatuor decim millium librarum tota moles erit. Hoc Sigismundus in sui nominis illustrisque familiae memoriam conflandum curauerat, in quo tridentes lupini, insignia gentilicia visuntur, addito epigrammate Francisci Hunyadi elegantis poëtae et medicj:

Sum Lupus, Alpinum nomen ne temnito Lector:
Auspicijs creuit maxima Roma meis. *)

Hoc tormentum Moses, nuperrima conflagratione armamentarij, omnibus ad vehendum adminiculis spoliatum, basi cui incumberet, imponendum iusserat. Sigefridus Ribis, coactis fabris operisque imperatis, sar-raco fabricando praeerat, cum alios ardui et vasti operis difficultas ab incepto deterreret. Postquam ultimam manum aedificio Archimedes Ribis imposuisset, famam divulgat, se ad delendum Sebesum, insanam molem educturum. Quapropter Barbelus quo-
Barbel Sebesinensibus deditio-nem impe-rat.

---

*) Egy későbbi kéz javítása szerint: Auspicijs nata est inclita Roma meis. — A codex 136. lapján alól Bethlen Farkas ezeket jegyzé meg: Nb. az porsákjából az fél farkas tátott szájjal állott ki . . . . . kis farkas kölyök volt, az . . . . . (a többi nem olvasható, mert a lap széle el van vágva).

cum transigerent. Habere se omnium rerum, quae ad op-
pugnationem essent necessariae, ingentem copiam,
scalarum vim maximam, nec militibus destitueretur.
Et iam iumenta ex omni circumviciniâ cogebantur,
quae vastam machinam ad eradicandam Sebesum eue-
herent. Inter haec admoniti persuasique a Boronkaijo
ciuem quendam e suis Sebesinates ad Barbelum mit-
tunt, qui post alias atque alias pacis conditiones se in
potestate eius futuros nunciarunt, modo armatus ab
illis, non incrimis; cominus, non eminus; cogendo, non
monendo, extorqueat, non petat deditionem. Barbelus
mentem eorum assecutus, collecta conflataque omnium
urbanorum vicanorumque opificum, artificum taber-
nariorum, mediastinorumque aggestium manu, fere
ad quadringentos minitabundus Saxo-Sebesum ducit.
Lupum, quia nec facultas suppetebat, nec necessitas ma-
gnopere flagitabat, domi reliquit, ita nihilominus prae
se ferens, ac si ad singula momenta praesto afforet. Ibi Sa-
xones cum Barbelum instructis copijs adesse vident, ne-
cessitati obtemperandum rati, in Mosis fidem et potesta-
tem se suaque submittunt. Satis se excusationis olim
habitueros existimantes, quod et Maximilianus comes
salutem eorum in medijs hostium faucibus dereliquis-
set, et Barbelus armatis copijs ad euertendum oppi-
dum aduenisset. Erant Sebesinates propter saeuam
eius superiorumque annorum pestilentiam, ad exigua
admodum capita redacti: tum vero penuria alimen-
torum quae totam prouinciam oppresserat, supramo-
dum exhausti, omnibusque propugnandi opidum
facultatibus et adminiculis indigi. Nam et a Salmensi
potestate opitulandi praecisa, desertos se ac hostibus
praedae objectos videbant. Quae ratio illos ad matu-

Sebesum
Mosi se
dedit.

randam immuniti opidi deditioem, necessitate quadam astrictos coëgit.

Sub idem tempus voluntariorum nonnullorum e vicinia Albensi ac passim aliunde collecta manus ad ducentos, eorum instinctu et ductu, quos in Ungaria trucidato Nicolao Bornemissa transfugium in Transylvaniam fecisse diximus, Cibiniensibus, cum aperta vj non possent, per insidias periculum creare constituerunt. Profecti igitur praemiserunt ad suburbia usque e suis nonnullos, qui hostem ex urbe elicerent. Caeteri supra pontem lapideum, qui urbi et Vizaknae opido intercedit, vallis cuiusdam opportunitatem secuti in insidijs consistunt. Praemissi velitares, tumultum in suburbijs miscent, alij pecus, alij homines diripiunt, agunt, ferunt: clamando turbandoque urbanorum magnam cateruam in arma concitant. Qui studio vindictae, desiderioque opis popularibus ferendae, frequentes urbe effunduntur. Illi fugam simulantes, reque ipsâ fugientes, ne a pluribus opprimantur, in planitiem insidijs obiectam sequentes extrahunt. Mox ceteri e latebris coorti, in patentem campum productis signis, in aduersos nihil aduersi metuentes irruunt, agunt, caedunt, proturbantque consternatos. Et quia urbani sine duce, sine ordine palantes, distantibusque locis, alij alios consequentes in pugnam proruperant, non difficile ab instructis refutantur. Proinde quam alacres et erecti ad pugnam excurrerant, tam moesti ac deiecti in urbem recurrere sunt coacti. Capti ex omni numero duodecim, caesi plures, sauciati complures. Pecora, lectasque a pugna manubias et spolia, tum vero captiuos foedo ad omnem memoriam flagitio, in suburbanis compitis Albae auctione facta, auarus miles diuendidit. Repertique sunt

Cibiniensibus nonnulla illata clades.

Tatares
multa ca-
ptiuorum
millia in
Turciam
rapiunt.

e nobilibus qui sub infami sectione, Christiana capita ad quaestum licitarentur, atque alios centum aureis, alios pluris vel minoris emerent, turpi foedaque nundinatione. Sub exitum mensis Junij, Tatares e finitimis Vngariae regionibus, potissimum e Zilagio et Magnae Bányae tractibus adeoque ex ipso viscere Transylvaniae, raptis in captiuitatem multis mortalium millibus, cum ingenti pecudum rerumque omnium praeda per mediam Transylvaniam, nequicquam reclamante Mose, quibus non erat integrum resistere, in Turciam redierunt. Tria millia Tatarum fuisse feruntur, qui captiuorum Christianorum plus duo decim millia secum traxerunt. In ijs praeter Vngaros Germani erant, Germanaeque mulieres atque Saxones, magno numero, quos passim per prouinciam excursionibus inopinatis rapuerant. Et iam antea quoque Tatares semel atque iterum, coacta hominum pecorumque ingenti praeda, ad suos reuersi fuerant, tantaeque vastitate populos affecerant, ut hac grassatione Mosiana plus viginti capitum millia è Transilvania, tot alias bellorum cladibus exhausta finitimisque Vngariae tractibus in diram seruitutem rapta fuisse memorentur. Nam dum Moses expugnationibus opidorum vacat, Tatares interim domandae in fidemque Mosis redigendae prouinciae speciem praetexentes, quoslibet agrestes, cuiuslibet denique conditionis et sexus homines rapiebant, agebant, ferebant, quos postea ne ducum quidem potestas extorquere ab illis poterat. Quanta clades his temporibus domesticorum iuxta atque externorum principum furore illata Transylvaniae et Vngariae sit, ex eo apparet, quod iam bona harum regionum pars caret hominibus, quibus homo imperet.

HEBDOMADIS. VII.

LIBER I.

Argumentum libri I. *)

Hæc dum in hunc modum non satis secunda Bastanorum iuxta atque Transylvanorum fortuna administrantur, Rodolphus Caesar interea, qui formidoloso Turcarum bello in Vngaria implicitus erat, ne vires et animum bipartito diuidere cogeretur, salutare et Vngariae et Transylvaniae ex re et tempore consilium inire cepit. Videbat Mosem in Transylvania eo progressum, tantaque incrementa virium adeptum esse, ut non possit, nisi cum ingenti populorum exitio inde dimoueri. Videbat Turcarum obstinationem ita et Transylvaniae recuperandae, et Vngariae occupandae imminere, ut tamquam sitientissima cruoris hirudo a neutra manus interea abstinere constituerit, donec ex utriusque sanguine et clade se ipsum saturauerit. Videbat, se dum binos lepores uno eodemque tempore venatur, aut alterutrum aut utrumque amisurum. Consultius itaque duxit, totas vires in Vngariam defendendam adunare, quam bifariam dispertiendo, nullo cum operae precio, aut irritas operas nauare, aut publicam rem maiore accessione malorum cumulare. Nam etiam illis bellis, quae hactenus hoc de-

Rodolphus
Caesar
Transyl-
uaniam
Mosi re-
nuncian-
dum con-
stituit.

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

cem annorum curriculo aduersus Turcam gesta essent, depilatae saltem res eorum, non expilatae viderentur: barba tantum et capilli, non lacerti resecti essent. Fruticantes ramulos luxuriantissimae arboris, non radicum fibras amputatas esse. Quapropter ne id usu contingeret, quod Salomoniacae illae meretrici, quae maluit controuersum infantem discindi atque perire, ac nec sibi nec alij viuere, quam genuinae matri saluum et incolumem addiej: ideo pio omnino et laudabili consilio Transyluaniam Rodolphus Rex missam facere, suasque res sibi habere iussit: praesertim cum videret, ea inquietudine mentes prouincialium laborare: ut mallent ad extrema quaeque redigi, quam Germanum nisi violentum in sinu prouinciae perpeti.

Gyulafius
et Nyarius
concordiae inter-
pretes.

Erat Franciscus Gyulai ex Vngara nobilitate vir rerum usu et ingenio praestans, quem Caesar dato diplomate peculiaribus mandatis ad Ladislaum Gyulafium, et Paulum Nyarium, Varadinensis arcis praefectum, summos in Vngaria et magnae autoritatis viros mittit, eosque concordiae interpretes et pacificatores inter se et Mosem constituit. Jubet, dent operam atque elaborent, ut in tolerabiles pacis condiciones Mosem perducerent. Eae in hanc sententiam ferebantur, ut Moses Transylvaniae solius possessione contentus, iure eo, quo superiores principes, potiatur: fines Transylvaniae Carpatici montes, quorum circumplexu prouincia clauditur, terminent: Lippa, Jenoe, Lugas, Caransebes, earumque appendices Transyluaniae cedant: Varadinum, Koeuarum, Hustum, adiunctosque tractus, Zilagium, et Maramorosium ne sibi Moses vindicet. Pacem cum Turca Transyluani quibuscunque volent foederibus paciscantur: amicitiam saltem et vicinitatem cum Vngaro sine noxia colant:

ab Vngaria omnem iniuriosam appetitionem abstineant. Has ineundae conuentionis leges a Caesare Rodolpho sponte oblatas Gyulaffius et Nyarius Mosi, omni reiecta cunctatione denunciarunt ac sua quoque ipsi suffragia adiecerunt, petiueruntque, ne tam aquas et salutare firmandae concordiae conditiones recusaret. Fore id et Vngariae et Transyluaniae supra quam dici possit, conducibile; nam et Transyluania a tot cladibus spiritum tandem reciperet, et inter ambos Imperatores pacis actio hac commoditate ocyus decideretur. Minime consultum esset expectare quonam bellorum euentus essent euasuri. Arriperet hanc occasionem in tempore Moses, quam si in praesentia negligeret, verendum esset ne dimissam à manibus frustra postea requireret. Volucris esset occasio quae ubi semel auolaret, vix se postea comprehendere unquam permetteret. Ne putaret Rodolphum Caesarem, suis vel viribus vel aequitati diffisum, Transyluaniam renunciare velle; non illum formidare, Transyluanorum et Tatarum imbellem bellum, quibus Moses succinctus captaret magis quam pararet victoriam. Populorum ruinis ille quietique Transyluaniae consulere vellet, quam videret bellorum continentibus cladibus ad extrema quaeque redactam. Perpenderet secum Moses vel iniustam pacem in malis intestinis (quamuis haec iniusta non esset) iustissimo quouis bello aequiorem esse ac utiliorem. Tranquillam libertatem et incolomitatem omnibus rebus, quae in vita expetuntur, redimendam esse, et morditus arripiendam. Neue Moses hanc sinceram actionem pacis et concordiae, ulla suspicione in dubium vocare posset: polliceretur Caesar ex suo ipso consilio viros auctoritate et fide praestantissimos, quoscunque et quocunque Moses vellet, ob-

sides missurum dum decisio mutui foederis inter ambos bona et incorrupta fide terminaretur.

His ita a Gyulaffio et Nyario nunciatis, visus est Moses aqutate postulatorum expensa, oblatam concordiam summa consensione voluntatis admittere; admisissetque sane si suo se ingenio, non alieno ferri sivilisset. Sed Stephanus Tholdius potissimae vir auctoritatis, et postremi Sigismundi Principatus temporibus in XII. virum senatum cooptatus, summa quam potuit contentione intercessit, ne Moses iniquissimis, ut ipse volebat, et a salute Transylvaniae abhorrentibus conditionibus adstipularetur. Quid inquit, tanta imperij Transylvani parte te spoliari sines? Amplissimam portionem regni a maioribus nostris tanta indole quaesitam et possessam, nulla vi nullaque belli necessitate adactus, in Germanorum potestatem recidere permittes? occasionem extorquendi, qua vix unquam tempestas opportuniorem adferret, e manibus elabi sines? Toto Maramarusio, Zilagio, Bihoriensi Comitatu, tot munitissimis arcibus et opidis, quae Germanus per nefas involavit, decedere, non esset aliud quam datâ opera totam Transylvaniam Germano mancipare. Non ignorat ille, quod neque tibi ignorandum est, ex horum munitissimorum tractuum possessione ipsi huic provinciae se quovis tempore compedes injicere posse; novis bellis semper impetere, vexare, in servitutem atque potestatem redigere, aeternam discordiae materiam serere. Ingens angvis latet in hac herba, quem ubi in provinciae nostrae finibus concipere vires, atque in draconem adolescere siveris, non tam postea fuerit integrum loco deturbare. In sinum Transylvaniae non tam oblatis quam quaesitis quibuslibet praetextibus facile irrumpet. Ea

Tholdius
non solam
Transilva-
niam sed
omnes ejus
appendi-
ces remitti
postulat.

claustra et propugnacula Transylvaniae Germano tradere non est Transylvaniam recuperare, et a servitute vindicare, sed in servitutem praecipitare. Aequum est te non solum emolumento, sed et dignitati atque honori provinciae atque tuo consulere. Quid dicet de te posteritus, quibus nos criminationibus incesset, cujusnam dementiae et ignaviae insimulabit? qui nedum bello, sed neque praelio victi, tam cito animos submittemus, et ad iniquissimas pacis conditiones redigi nos sinemus? vano metu periculi percussos, et perniciosis contractibus illaqueatos Oreste ipso insaniores nos judicabit, si plus quam sesquialteram Transylvaniae totius partem vel ignavia vel timore hostibus nostris trademus. Haec pax non erit pax, sed pactio discordiae, vinculum servitutis sempiternae. Ita patriae est consulendum ne quam ansam ad detrimentum ejus demus, ita paci consulendum sit, ne quid habitura sit insidiarum. Quis non videt Varadinum, et reliqua provinciae hujus membra sempiternarum dissensionum inter nos et illum materiam fore. Non erit hoc facere pacem in omne tempus, sed differe bellum ad tempus. Suae opportunitati tacite prospicit Germanus. Itane nos caeci erimus, atque ab omni ratione destituti, ut non perspiciamus quid his ambagibus moliatur? Ijs finibus nos circumscribit, in eas angustias redigere conatur, quae semper illius libidini obnoxiae sint, quas pro lubito semper inuolare possit, unde te atque posteritatem nostram, ad leuem quamlibet occasionem dimouere possit. Necdum tibi sunt exploratae Australium artes, qui semper pactionibus, jurium praetextibus, foederibus, nuptiarum lenocinijs, alijsque id genus strophis acquirunt sibi potentiae incrementa? His cuniculis in totum orbem Christianum

Germani-
cae artes.

se insinuarunt, in omnia omnium iura irrepserunt. Nisi praevideris in nassam te quoque illicient, tuo te gladio iugulabunt. Hebetis animi est in tam apertis et manifestis discriminibus halucinari, ad salutem publicam caecutire. Ne speres ea munimenta abs te unquam recuperatum iri, nisi hac occasione, quae nunc tibi divinitus oblata est, recuperatum iueris. Necdum perspicis Germanum, nisi formidine tactum, Transylvaniam tibi nunc sponte remittere? Nempe cuius potiundisperm omnem abiecit: unde illi plus periculi quam emolumenti imminere videt, libenter tibi donat. Vide mihi quam liberalis sit ex alieno, cum totum retinere se non posse videt, dimidium ejus pro sua liberalitate tibi largitur, ac tamquam herciscundae familiae honorarius quispiam arbiter patrimonium tibi ex semisse addicit, adquem ex asse totum pertinet. Nihil cede, insta, bello urge, quicquid inuolauit, omne restituet. Satiusest hac quoque carere, quam luculentam illam Transylvaniae partem illi concedere. Quod si Germanum audiveris, verendum est, ne Turcarum Imperator facilitate tua offensus, aliquam defectionis suspicionem de te concipiat, quod clandestina conventionem de Transylvaniae principatu cum Germano transegeris, quo facto irritatus ne hanc quidem partem tutam tibi ad possidendum relinquat. Ea consilia tibi in praesens capienda sunt, quae patriae in posteritatem ne officiant: quae tutam tranquillamque pacem in omne tempus efficiant, quae Turcae fauentem tibi animum ne offendant. Jam vero cum Germanus in primis statim initijs ad concordiam conciliandam tam laxis utatur conditionibus, indicio est, si propius urseres, ad angustiores se redigi facile passurum, et si non omnia iuris Transylvani, Varadinum tamen, aut

dimidiam eorum quae foris occupavit partem, tibi non difficile restitutum, modo praesta te virum, qualem coelestis ista opportunitas iubet te praestare. Postremo, quod ad concordiam conciliandam obsides tam benigne Germanus pollicetur, putasne ea quoque in re tecum bona fide agere? Nihil illi facilius fuerit quam prolationibus atque praetextibus ementitis te tardare. Hac simulatione mittendorum obsidum te eousque circumventum lactabit, dum conflatis copijs ad te aggrediendum aptissimum se videbit. Hac concordiae actione bellum inuolutum intelligito. Vbi te remissum animi, pacisque actionj nimis intentum perspexerit, tum vero si profana auxilia Turcarum dimiseris, inopino bello te protinus circumueniet. Ita fiet, ut apud Turcam imprudentia tua te in suspicionem, apud Germanum credulitas in exitium trahat.

Haec et talia Tholdius, sua ipsius sapientia fretus, Mosi consulebat, ignarus quam caecae et hebetes sint hominum mentes non solum in futuris perspicendis, quae vix ulla ex parte cernuntur: sed etiam in praesentibus, quae magna ex parte videntur. Itaque non levis scrupulus Mosem incessit, diuque dubitavit utram in partem et sententiam mentem inclinet. Hinc illum metus futuri sed anceps urgebat. Si nunc ex ultronea Caesaris liberalitate oblatam Transylvaniam respueret, posset contingere, (ut sunt humana omnia perpetuae variationi obnoxia) ut ne partem quidem eius adipisceretur. Bello rem recuperare aureo hamo esset piscari. Incertos, et nimium suspectos esse bellorum exitus. Qui caput habere nollet, ne in cauda quidem haerere posse. Aesopicus ille, dum umbram quam non habet captat, bolum, quem habebat amit-

tit. Haec dubitatio accipere conditionem svadebat. Turcas et Tatares e provinciae sinu ablegare, pacem provinciae, quietem populis comparare, plurimum in rem esse videbat. Bellum ex bello serere, nihil esse aliud sciebat, quam rempublicam maioribus cladibus inuolvere. Euentus belli quamlibet confidentissimi incertos esse. Satius esse bellum in medio hoste praecidere, quam ad incertum euentum cum probro et dedecore coniunctum, spem applicare. Saepe bella cum summa confidentia suscipi, eademque cum summa desperatione terminari. Haec et talia metus dubitanti Mosi inculcabat; contra spes, sed et ipsa anceps, contraria suggerebat. Nihil desperare regiae indolis esse ducebat. Non esse fortium virorum ad non explorata pericula, inanesque metus despondere animum. Sperare semper, sperataque capessere, contra audentius ire, ad ardua conniti, nihil adversis cedere, fortunam apprehensam retinere, ac sibi obnoxiam facere, summi animi et virtutis esse dicebat. Angustis finibus, nec Transylvaniam, nec spes suas comprehendere volebat. Tanta erat in homine fiducia, ut cum Transylvaniam in potestate nondum omnem haberet, Vngariae partem se adepturum speraret. Dì superi, quanta vis fati, quanta spei et fortunae? Fatum trahebat, spes eum incitabat, fortuna, quae et ipsa caeca est, excaecauerat. Non erat compos sui, si praevidere exitium suum atque suorum potuisset, vilissimo tugurio contentus, cum Rodolpho Caesare decidisset. Verum enimvero cui Transyluania tota angusta videbatur, eum tricubitalis postmodum fossa comprehendit. Quapropter ubi Tholdium audire cepit, tam coecum futuri quam ipse erat, statim ruere caepit. Ita siquidem usu fieri videmus, ut ipsa principia finem in se includant,

et ipsa incoemptio seminarium sit extremi exitus. Porro Tholdius usu rerum, et nonnulla litterarum latinarum cognitione, opinioneque prudentiae instructus, non difficile Mosem obnoxium suae sententiae fecerat, hominem rerum non satis peritum et illiteratum. Nam a consilijs destituti, proinde agunt uti admonentur, tantum valent ingenio quantum usu capione acceperunt. Sed maxime omnium ne oblatae conditioni acquiesceret, Turca eum deterrebat. Non putabat Turcarum Imperatorem, ejus patrocinio inniteretur, eam Vngariae partem, quae a XXXVII. Annis Transylvaniae adhacsisset, Germano ullis modis relaxaturum. Proinde Turca non consentiente non poterat ipse ullis rationibus cum Rodolpho transigere. Nec Bectae collegae suorem aperire volebat, ne suspicionem aliquam minus constantis fidei sibi apud illum conciliaret, quippe qui clam cum Germano transigere atque decidere de re tanti momenti vellet, quod superiore anno Princeps Sigismundus fecerat. Cum itaque eligendi optio penes Mosem non esset, in medio diu rem reliquit, ac multa prolatione corrumpit.

Ex alieno
consilio et
arbitrio
pendens
frustra
ipse sibi
sapit.

Dum ita secum Moses anxius futuri haesitat, ambiguumque habet, nam cum Rodolpho Caesare de Transylvaniae possessione transigat, totos duos menses eum scrupulum dubitabundus, atque cunctabundus, secum circumtulit, ita fore rem existimans, ut quanto maiores successus victoriae consecutus fuerit, eo cum Rodolpho honestioribus et aequioribus conditionibus pacis negotium conficere queat. Verum enimvero cum videret Valachi Radulis importunitate victoriam suam nonnihil interpellatam, ac parte copiarum suarum profligata nonnihil labefactatam esse, sero tandem pacis condiciones arripere in animum

Moses pa-
cis conci-
liandae
actionem
arripit sed
sero.

Joannes
Gieróffy et
Joannes
Kolosva-
rius missi
ad Nia-
rium.
Mosis di-
ploma
quo pacis
cum Ro-
dolphi
caesare ne-
gocium
orditur.

induxit, eo omnino tempore cum iam de rei summa cum Radule decernendum esset. Mittit ad Paulum Nyarium pacis, ut supra diximus conciliandae interpretem, duos Joannes e primore Transylvanorum nobilitate viros multi consilij et industrios, alterum Gieróffy Comitem Colosiensis Comitatus, alterum Colosvarium, quem Directorem Causarum Judiciariorum principalium vocant.*) Postulata ex tabellis referam, quas suo publicoque signo obsignatas, his legatis Moses dederat, ad quorum mandatorum normam pacis conficiendae condiciones conformarentur; nonnulla verborum silua circumcisa, ceterum sensu, ea, qua par est religione servuto. Vbi, inquit, ad Ladislaum Gyulaffium in arcem suam Cseh ventum fuerit, litteris salui commeatus a Paulo Nyario acceptis, exponant quid venerint, quaeque causae Mosem ceterosque regni ordines mouerint, cur oblatam a Rodolpho Caesare concordiae pactionem accipiant, nempe non odium Christiani nominis secessionem ab Vngaria nos facere cogit, in qua quidem Christianitate asserenda, et in libertatem omnibus modis ponenda, nullis alijs Christiani orbis nationibus cedimus, imo parati sumus vitam et omnia quaecumque vitam comitantur, pro ijs ponere, modo inter haec spes adsit, his communibus bellorum conatibus salutem et tranquillitatem patriae nostrae parare posse; sed cum videmus eam spem ita deploratam esse, ut parum ab fuerit, quin iam non semel atque iterum, sed saepius haec patria a Turcarum potentia obruta fuerit, dum hi atque illi bello patriae salutem periclitantur: haec ratio nos movit, ut alia consilia, quam hactenus capta

*) Bethlen Farkas oldaljegyzete: inferius inserenda. Lásd a Hebd. VII. lib. III. végén a jegyzetet

sunt, de patriae incolumitate in tutum ponenda, ex re et tempore iniremus. Sane in toto consilio Rodolphi Imperatoris neminem quemquam exstare arbitramur, qui certa fide certaue conscientia polliceri ausit, Rodolphi Caesaris viribus Transylvaniam adversus immensas Turcarum opes conseruari posse. Proinde ut extremam patriae cladem et interitum, saltem ad tempus quousque Deo omnipotenti visum fuerit, averteremus, ad haec consilia, quae sequimur, extrema et dura necessitas nos impulit, ut nimirum reiecta a ceruice patriae Germanica dominatione, Turcarum potentiae nos agglutinaremus, in cuius tutela si non certa fiducia, spes tamen esset, aliquantum hanc miseram patriam requieturam. Quid possit Germanica potentia ad tutelam patriae, periculo nostro et quidem ingenti cum periculo, edocti iam pridem sumus. Quid in inferenda clade, expilandis populis, toto regno euertendo valeant, nostris id quoque sensibus excepimus et corporibus perpassi sumus. Vbi non parsum est dedititijs, non mendicabulis, non viuis, non sepultis; prorsus ut maluerimus extrema omnia perpeti, quam impotentem et crudelissimam eorum tyrannidem, quae omnes iam numeros acerbitalis impleuerat, amplius in ceruice prouinciae sustinere. Ad postulata Rodolphi Imperatoris, quae per Franciscum Gyulai nobilem virum et per Paulum Nyarium ad nos missa sunt, quod hactenus non respondimus, in causa est magnitudo rei, de qua seriam constantemque deliberationem haberi oportuit: memoria identidem repetentes, quam inique aliquoties, et a dignitate regia prorsus indecoro dolo, superioribus temporibus alij Principes Transylvaniae et Vngariae a Germano Imperatore ludificati et in discrimen ad-

Germani-
cae frau-
des.

ducti sunt, dum diplomata foederis et pacis, in quae vtrinique tactis sacris conuenissent, eaque clandestino interse pepegissent, ut illis periculum crearent, atque in inuidiam vocarent, ad Turcarum Imperatorem patefecissent, cuius foedae rei non vnum extaret exemplum, prorsus pudendum et execrandum. Haec causa cunctationis et prolationis nostrae, ne videlicet in tanti re momenti consimili fraude circumueniremur. Atque ideo non potuimus committere, quin haec quoque pacis actio clam Becta Passa esset, uti videlicet ipse quoque aliqua ex parte eorum quae inter nos agerentur, conscius esset. Illud autem proponendum, propositoque constanter inhaerendum, nos a foedere, Turcarum Imperatoris quidquid suaserint diuersum aduersarij, ne lätum quidem vnguem discessuros. De limitaneis arcibus, Transyluaniae appendicibus, Varadino, cum comitatu Bihoriensi, Iluzto, et regione Maramorusiensi, si aduersa pars pertinaciter a Transyluaniae corpore ea secludere volet, cedendum ad tempus est, concordiae et inceptae pacis gratia. Illud autem danda est opera; ut Kewuar et totus Zilagÿ tractus Transyluaniae ascribatur, ne Turca assiduis depopulationibus eam plagam diuexet; tum vero Varadini quieti et aedificationi multum fuerit conducibile, si eos tractus Transyluaniae ascitos Turca intellexerit. Si vero obstinatio aduersariorum, ne de Keowaro quoque et Zilagio, in quorum potestate in praesentia sunt, decedere constitutum habuerit, nos ne eo quidem nomine pacis incundae negotium rescindemus. Opportunitas olim ad ea recuperanda idonea expectanda est. Ceterum Lippam, Lugos, et Caransebes, Turcis finitima oppida, quorum duo posteriora praesidij iam nostri sunt, neutiquam a corpore

Moses de
in re suo
non nihil
decedet.

Transylvaniae diuelli patiemur. Nisi enim ea ex liberali voluntate Turcarum Imperatoris Transylvanis possidenda relinquatur, nulla omnino spes est, Germanicis armis aduersus immensas Turcarum vires defendi posse. Proinde satius esse ea loca a Transylvanis secure possideri, quam a Germanis irrita spe salutem eorum periclitari. De dimittendis ex Transylvania Germanicis praesidijs maturato est opus. Nam quamdiu ij hic residebunt, tamdiu profana auxilia Turcarum et Tatarum ne nos quidem missa faciemus. De saluo vero Germanorum exitu fide publica cauebimus, recipimusque incolumitatem eorum, ne minima quidem ex parte labefactatum iri. Heder Passam ad Danubij ripas magno cum exercitu Transalpinæ Valachiae imminere, si quid aduersus nos Radul moliri velit, eique ab Imperatore Turcarum serio mandatum est, ut si res nostrae auxilium ejus poposcerint, rejecta omni cunctatione suppetias nobis adueniat. Cum Radule, totoque bojerorum eius provinciae senatu, quo in statu sint res nostrae, Nyario aperiendum est. Eius copias, quae in Transylvaniam descenderant, magna illata clade in montana reiectas profligatasque esse. Ad Turcarum Caesarem triginta duos praecipui nominis bojeres pro impetranda sibi ac provinciae suae incolumitate missos ab illo esse, certum est, ac nos quoque, ut illi eodem in negotio adiutores et deprecatores simus, enixe contendit, idque per litteras et bojeres, quos apud nos habemus, summo studio laborat. Nec vero nos illi operam nostram recusamus. Misimus ad Imperatorem nuncios cum litteris, quibus summo quam potest studio agimus, ut quicquid in hac temporum nouitate offensum ab illo esset, comminis tranquillitatis gratia benigne

ignoscere velit. Ac ipse quoque Raduliurisiurandi religione interiecta, sancte pollicetur et recipit, ut si rerum nostrarum status opem suam poposcerit, nullam occasionem promerendi et tempestiuum auxilium mittendi sit neglecturus, adeoque ipsum, si res ita poseat, praesto nobis affuturum. Postremum cum jam ciuitas Coronensis nostrae fidei se submiserit, et quicquid vsus belli poscit, liberaliter pro caritate in patriam vsibus nostris suppeditauerit, totamque Siculorum rempublicam dicto audientem habeamus, nihil superest, quod nobis hic vllam afferat moram. Itaque confectis hîc negocijs, ad finitima Vngariae excedemus, inceptoque pacis negotio finem imponemus, modo ij his praeclaris conatibus ne desint, qui eius conficiendae partes in se receperunt. Datum, inquit, in castris nostris ad Ciuitatem nostram Coronensem positis, die quarta decima Mensis Julij Anno Millesimo Sexcentesimo Tertio.*)

---

*) *Egy ismeretlen, XVII. száz. kéz ide a következőket jegyzi meg:*
 »Hic in dato magna difficultas occurrit cum scribit ex castris ad Coronam (de qua praesenti pagina scribit eam se fidei suae submisisse) positis 14. Julij. inferius vero scribitur Mosem Claudiopoli et Bistricio in potestatem suam redactis (Bistricium autem redegerat die 24. Jun.) castra mouere constituisse Segesvar versus, vide p. 157., idem repetitur pag. 159., et dum adhuc ad Megies haereret, scribitur pag. 181 Mosem a Coronensibus informatum esse de exercitu Radulis indeque Maconem aduersus Georgium Racz expedivisse, qui, Mose interim ad Alutam castra habente (NB. quomodo Moses Megiesinum et Segesvarum reliquerit hic author nihil refert, ita hoc alibi est investigandum) cum Radulianis primum conflictum instituit 2. Julij vid. pag. sequentem, atque hoc est quod Moses per legatos suos Nyario aperiendum vult pag. 154. nimirum copias Radulis quae in Transilvaniam descenderant in montana etc. rejectas. Quod vero scribitur pag. 150. Mosem hunc pacis condiciones arripuisse, cum partem copiarum suarum profligatam esse intellexisset, hoc referendum est ad illam cladem quam Makó et alii a Radulianis ad Rozno acceperant quod describitur pag. 187. Post istam autem Makonis cladem Mosem demum peruenisse ad Apacam scribitur pag. 190. Quod vero Moses in eadem diplomate legatis ad Nyarium iturus nunciat, Coronenses se filii suae submisisse et quae

Haec Moses suo ac ex consilij sui decreto ad legatos Giereoffium et Coloswarium dabat mandata: sed nimium sero, et iam in cenfinio cladis suae et ruinae patriae constitutus. Legati Mosiani vix Almas oppidum appulerant, cum fama affertur a Radule ex Valachia insperato egresso, Mosem ejusque exercitum apud Coronam oppressum ac plane debellatum esse. Ita omnis pacis actio malo quodam fato et genio prouinciae in irritum euanuit.

Pacis actio
in fumum
abit.

---

castris suis usui essent suppredditasse, hoc tantum biduo aut triduo ante praelium cum Radule initum fuisse, patet ex iis quae exponuntur pag. 197., nam praelium ipsum institutum fuit 17. Jul. vid. pag. 204. Ex hoc itaque compuncto patet authorem diploma illud anticipatiue historiae inseruisse: manifestum enim est nec legatos expediri *) ad Nyarium neque diploma illis dari potuisse prius quam ea quae nunciari iubentur, euenissent, itaque alio meliori iudicio expeditio ista legatorum quae describitur pag. 151. referendam esse duco ad pag. 197. ubi scribitur Coronenses Mosi deditionem fecisse, ita tandem quadrabit, quod pag. 155. scribitur, legatos Mosis vix ad Almas appulisse, cum illis famâ allatum fuisset, Mosem a Radule esse ad Coronam profligatum.

*) Itt Bethlen Farkas e szavakat szúrta közbe: »imo legati manifeste expediti fuerunt;« — azt hívén, hogy az ismeretlen a követséget tagadja, holott csak az események sorrendje ellen tesz kifogást, mint maga Bethlen is; lásd a Hebd. VII. lib. III. végén a jegyzetet.

HEBDOMADIS VII.

LIBER II.

Argumentum libri II. *)

Jam Moses ab extremo Lugaso Colosuarum et Bistricium usque, redacta in potestatem Transylvania, loci bellicae opportunitatem secutus, Segesuarum versus mouere constituerat, ut pari victoriae successu eam quoque sub iugum mitteret. Verum enimvero non tam fortuna quam diuina prouidentia, quae sola in rebus humanis utramque facit paginam, conatus illius inexpectata clade, ne quid promouere posset, interceptit atque euerit. Et cum ille videretur sibi per medias laudes, quasi albis, quod aiunt, quadrigis vehi; ne adepta dominatione diutius frueretur, in medio victoriae cursu praeceptum ex alto datum est: suscitatumque ab se incendium ne sua ipsius quidem ruina restrinxit. Sed enimvero videbis hinc quam inevitabilis factorum vis res humanas gubernet, quanta inbecillitate atque fragilitate communis natura laboret. Stabat ille in medio Transylvaniae, quasi quispiam pugil olympionices, expectans aduersarium quocum brachia conferret. Cum vero putaret gloriosum quendam et robustum Milonem ab occidente proditurum, à quo etiam si vinceretur, cladis solamen ex victoris clari-

---

*) Az argumentumnak egy lapnyi üres hely van hagyva.

tate haberet: ecce prorupit ex cauea, ab oriente, nescio quis Pacidejanus nullo poene princeps numero, tam sibi ipse atque suis, quam hostibus contrarius: nec scias unde tantam fortunae indulgentiam promeritus. Vincitur ab hoc et ab equis aurigam ferentibus habenasque non audientibus. Qua in re tamquam in limpidissimo fonte perspicias omnium regnorum fatales esse conuersiones, fatalesque periodos, quas certorum annorum curriculis diuina prouidentia comprehendit, cuius ex arbitrio non uniuersa solum, sed et singula administrantur. Haec miseranda Transyluaniae elades, quibus modis creuerit atque adoleuerit, iam diximus, quo fine sit clausa nunc dicemus.

Erat Radul Transalpinæ Valachiae Regulus, quem Vaiuodam vocant, Radulis boerum olim nobilissimi filius: Bazaradi principis ejusdem Valachiae nepos. Nomen ante adeptum principatum Serban fuit: sed insolentiam vocis, quae summae dignitati minus conuenit, auersatus, totius senatus Valachici decreto Radul, siue is sit Radulphus, quod in superioris aeni commentarijs legimus, usu et consuetudine apud eos tritum nomen, nouus princeps accepit, atque fortunam cum nomine simul immutauit. Accedebat hominis ad principatum consequendum idonea indoles, tum vero splendor familiae; abauo magis quam a patre illustratae. Is enim principatu Valachiae defunctus, honestam sui memoriam apud populares reliquerat. Porro hunc Radulem Georgius Basta dum Transyluaniae rebus componendis vacat, Rodolphi Caesaris auxiliarijs copijs, expulso Simeone, consentientibus boërum suffragijs prouinciae suae reddiderat. Confisus opportunam magis olim quam fidelem operam eum Rodolpho Imperatori praestaturum. Ad

Radul siue
Radulfus
Valachiae
Vaiuoda
qui et Ser-
ban.

Basta Radulem
fidei et officij
admonet.

hunc in Valachia rerum potentem, Basta in Noua Arce adhuc haerens, VII. Idus Maij litteras dederat, petiueratque, ut pro ea, quae inter eum et Rodolphum Caesarem intercederent, fide et necessitudine ad reprimendum Mosem in Transyluaniam copias quas posset educeret. Habere se quoque in praesidiis diuersisque alijs in locis numerosum agmen, quorum coniunctis viribus non difficile profanus hostis e prouincia eliminari posset. Sed Radul religionem fidei non in factis, sed id verbis consistere ratus, tantum abest ut Bastam auxiliaribus ullis copijs iuuandum in animum induxisset, ut potius cum Turcarum Imperatore et Tataribus de conciliando foedere et pace clandestinas conuentiones ceperit inire, atque ita admodum illustri cessatione, quae iubebantur neglexerit.

His quiescentibus ac circumspectantibus Moses omnem opportunitatem inceptum promouendi quam poterat urgebat, eoque progressus fuerat, ut ad Segesuarum expugnandum copias adiuuere pararet. Est Segesuarum pulchro ad aspectum loco situm, saxonum opidum, natura magis quam opere munitum. Ipsum edito colli, ac singulari a vicinis montibus, perpetua ualle diremto incumbit. Ambitus vix quinque stadia complectitur. Illinc Cocalum fluuium subterlabentem, hinc suburbium, sed nullis muris cinctum alte despicit. Hic praeter urbanorum et circa ex opidis conuenarum numerum quingenti circiter Germanici nominis milites in praesidio erant, duce Joanne Coppa Tergestino et Urbano Pergman signifero, valentissimis et exercitatissimis bello viris. Eodem sese contulerat Stanislaus Kracker domo Craccouia, ortu Polonus. Hic Mose in prouinciam irrumpente Alba secedens, ubi aedilis cerealis erat, quem rei an-

nonariae magistrum vocant, Segesuarum se contulerat, ita ex usu muneris sui conducibile ducens, si com-
 meatui per prouinciam cogendo, ciuitates annonae
 caritate oppressas impleret, alijsque rebus quae ad ob-
 sisionem ferendam usui sunt, in tempore prospiceret.
 Hi Colosuaro et Bistricio iam captis, non absurde con-
 iectabantur, Mosem deinceps omnem belli molem in
 Segesuarum translaturum. Qua etsi non tam facile
 rebantur potiturum, quam alijs Transyluaniae opidis
 tempestiua deditione gratiam eius redimentibus: in
 rem tamen fore duxerunt, si, antequam Basta adue-
 niret, rursum Radulem Vaiuodam, Rodolpho Impe-
 ratori incorruptâ, ut rebantur, fide adhaerentem, de
 omnibus quae facto essent opus admonerent, auxili-
 umque ab eo ad hostem propulsandum peterent. Habito
 super hac re consilio missus est Kracker ad vaiuodam
 Radulem cum litteris, plenaque potestate, quae in rem
 essent, dicendi, agendi, fidem faciendi, omnibusque qui-
 bus posset modis vaiuodam in Transyluaniam auxi-
 liatum euocandi. Ille profectus, commissarijque cae-
 sarei titulum prae se ferens, ubi Tergouistiam appulit,
 eodem statim die conueniendi, mandataque referendi
 potestatem a vaiuoda impetrauit, ac mox explicatis
 omnibus ad persuadendum argumentis, petiuit preca-
 tusque est vaiuodam uti fidem, qua se Rodolpho Im-
 peratori difficillimis suis temporibus obstrinxisset,
 bona fide, nunc in periclitantem Transyluaniam de-
 monstraret. Moses, inquit, homo hominum omnium
 ambitiosissimus, profanis copijs armatus, furtiua ex-
 peditione Transyluaniam, Romani caesaris tutelae
 innitentem aggressus est. Etiam non tantum sua vir-
 tute usus, quam prouincialium fide ad acquirendam
 potentiam abusus, opida deditionibus, populos depo-

Kracker
ad Vaiuo-
dam mis-
sus.

Oratio
Gracceris
ad
Radulem.

pulationibus, milites caesareos caedibus, omnia denique terrore armorum inpleuit, cepit, afflixit. Quod cum nobis dedecori dolorique maximo est, tum vero tibi, illustrissime Vainoda esse debet, quippe qui cum vicinum et conterminum regnum ex benignitate clementissimi Imperatoris obtineas, non ab re timere possis, ne incendium quo nunc Transylvania flagrat, in tuos postmodum parietes serpat. Nec enim profanus hostis ullum finem, ullum terminum, ullummodum occupandarum prouinciarum statuit. Quaecunque armis uincere, eadem se iure possidere censet. Nulla iusti, nulla aequi, nulla apud eum honesti ratio superest. Quid consilij aduersus Mosis molitiones capiendum sit, tute perspicere potes, si et fidem tuam, et potentissimi caesaris prolixum in te animum expenderis. Pulso Simeone cum vix ulla spes unquam recuperandi prouinciam superesset, tibi Rodolqhus caesar solium eius principatus attribuit, tibi clauum ad regendos populos commisit. Apud bonum magis quam apud fortunatum se beneficium collocasse putauit. Mores tuos magis, fidelemque animum, quam splendorem generis, fortunamque in committenda tibi prouincia respexit. Nec dubitat etiamnum Caesar, se peraeque optimum gratumque hominem meritis sibi deuinxisse. Cum itaque clarissime vaiuoda hoc honore praeditus tantis ab eo beneficijs sis affectus, aequum fuerit debitam ac meritam gratiam ei referre, cujus benignitati innixus, exilium cum patria redux commutasti, cujus beneficio ex cliente amicus, ex modico magnus, ex humili illustris, denique quod inter mortales maximum est, ex seruo dominus es factus. Irripuit Moses potius quam venit, tumultuario quam iusto bello Transylvaniam adortus est. Sed qualibus

succinctus copijs? Tataribus et Thracibus, mortalium omnium in timidissimis audaces, in timidos audacissimis. Ad depraedandam, ad deuastandam, ad depopulandam, urendam, affligendamque prouinciam introduxit eam colluuiionem mortalium, non ad bellandum, ad quod sunt plane asini ad lyram. Vno tormenti fragore, uno sclopi bombo manipulus Tatarum Thracumque fugatur. Vnus valens nostras manipulus cohortem eorum, cohors legionem fundere potest. Non bello aduersus hos opus est, sed praelio; bello vincesmus si praelio vicerimus. Animus ijs in calcaneis non in pectore sedet. Pauori, non armis, sed effugio remedium quaerunt. Marte cursore duce non Ioue Statore militant. Non est itaque quod hostium multitudo te deterreat. Numerus sunt, non vires. Fortuna illis pro duce est, temeritas pro auimo, fuga pro praesidio, neminem hactenus hostem nacti sunt, cum quo manus contulissent, viresque periclitati fuissent. Non est igitur mirum si grassentur potius quam bellum gerant, latrocinentur quam praelientur, audaciores sint quam fortiores. Retuso primo eorum impetu veluti vespae amisso aculeo diffugient. Protinus ubi appuleris, non deerunt tibi varia copiarum incrementa. E Siculia iam in statituus haerent tria armatorum milia, e Saxonice ciuitatibus mille amplius hominum tibi aggregabitur. E Segezuaro sola sexcentorum armatorum Germanici nominis accessio fiet. Tum vero e plebe armis ferendis idoneus quisque ad primum protinus aduentum tuum cupientissimis animis nomina tibi dabunt. Et Basta ad Zathmarum ingenti conflato exercitu a tergo trepidis imminebit, nam ille non tam nos quam prouinciam ad tempus reliquit, tempori cessit, necessitati paruit, quod semper sapientis est habitum.

Aderit, imo iam ad est nobiscum spe, fiducia, auxilijs conatus nostros adiuuare pergit. Populus omnis Transylvanianus, quos immanis barbaries agit, rapit, trucidat, te summis extremisque votis inuocat, a te auxilium sperat, tibi supplicat. Abhorret a profana barbarie, Mosem malorum omnium pestem execratur. Ne desis illorum precibus illustrissime princeps, neue spem et expectationem quam de te Caesarea Maiestas concepit, falle. Nulla erit tam surda posteritas quae tuorum in Transylvaniam meritorum non reminiscatur. Copias quas sub signis habes, suppetias venire ad nobis iubeto: tuque adeo, nam potes, aduersus hostem egreditor, pro fide, pro Rodolpho Caesare benignissimo patrono tuo, pro Christiano nomine, denique pro illustri nominis tui laude, una nobiscum duc in hostem. Hanc polmam tu primus capesse, tu lauream carpe, trophaeum statue, triumphum deporta, dignitatem tuam sempiterna gloria cumula.

Radul re-
cusat auxi-
lium.

His ita a Stanislao peroratis, Radul postidie, quam haec exposita essent, cepit varijs excusationibus postulata renuere ac dicere: se beneficiorum Rodolphi Caesaris, dum vita supererit memorem gratumque futurum, eumque solum tutelarem patronum suum sempiternis officijs agniturum et culturum. Fidem quoque qua illi esset obstrictus sanete et incorrupte seruaturum. Nulla pacta, conuenta, stipulationes cum profano hoste in scio inuitoque Imperatore admissurum, sed quominus eorum, quae Rodolphus Caesar postulet, compotem facere possit, multas ac grauissimas obstare rationes. Nam neque, inquit, militibus debita iam pridem stipendia soluimus, nec in tanta prouinciae desolatione aerarijque nostri angustia habemus unde soluamus. Ob quae

illi difficile in castra conflari educique provinciâ poterunt, et si educantur in praesens, tunc tandem cum manum eorum necessitas postulabit, aut transitione ad hostem facta, rem pessumdabunt, aut tumultu, seditionibusque omnia miscebunt. Hoc modo futurum est ut a milite destituti, a fortuna simul deseramur, nec ullum operae pretium sortiamur. Nihil enim est milite stipendijs fraudato asperius, nihil magis ad rebellandum, imperiumque detrectandum, pronius. Deinde vero Simeon vaiuoda, pridem ex hac provincia in Moldaniam exturbatus, ad omnem occasionem intentus, ac cum fratre Ieremia huic provinciae identidem imminens, simul atque meam, vel copiarum mearum absentiam auditione acceperit, infestus in provinciam irruet, ac periculum erit, ne me alienis malis opitulanti regno solioque excludat. Ita fiet ut in medijs malis destitutus, nec intus nec foris fuero, ac tamquam fenestra in pariete excludar simul et includar. Aut quod aiunt, inter duo sedilia haerens, dum neutri commode insidere licet, humi decidam. Iam etiam Lupus Paruus, et Joannes Cionka, superioribus diebus cum mille et quadringentis auxiliarijs ad vos missi, siue morbo animi proditores facti, siue suapte negligentia rem male gerentes, in hostium castra transiere, militesque secum traxerunt. Quae sane res, ita copias meas diminuit, ut quid inde amplius in auxilium vestrum sine meo detrimento commodare possim, plane videam nihil. Denique tormentorum, hastarum, telorum, aliorumque quibus hostis expugnari posset, summa apud nos penuria est, nec unde comparari possit, prompta adest facultas. Qua igitur ope, quibusue auxilijs fortunam vestram subleuare possim, nullam plane viam opportunam habeo.

Kracker
 cum Ra-
 dulem non
 posset, mi-
 lites eius
 in senten-
 tiam tra-
 hit.
 Deli Marco

His ita a Radule dictis, Stanislaus cum vidisset
 nec consensum, nec auxilium a Radule se impetrare
 posse, minime tamen destitit rem urgere et quod a
 vaiuoda non potuit, a ducibus militibusque extorquere.
 Aggreditur ad Marcum Delium natione Thracum, cui
 Delimarco nomen erat in vulgo. Deli autem Turca-
 rum verbo militem impetuoso animo inconsultaque
 audacia praeditum significat, quem lucumonen dixeris.
 Eum adolescenti, quam viro propiorem, ideoque tyro-
 cinio aetatis, audacia magis inconsiderata, quam for-
 tis animi robore praepollentem, verbis promissisque
 adoritur: copias suas quas sub signis habebat, (erat
 autem mille praemiatoribus quos Haydones vocant,
 quà Valachis quà Thracibus praefectus) in Transyl-
 uaniae subsidium educeret, pollicitus affore protinus
 ingentem militum manum, Siculos, Vngaros, Saxones,
 Germanos, qui ejus militiae se ascribi paterentur.
 Paruo negotio Mosem frangi, prouinciaque eliminari
 posse, qui periculorum omnium securus, Tatarum
 bonam partem, quos introduxerat prouinciae detri-
 mentis consulturus, in Turciam remiserit, solum Be-
 ctam passam Achatem suum, cum exiguis Turca-
 rum satellitibus penes se haberet. Ceteram par-
 tem Transylvanorum nobilium agmen esse, sed id
 omne specie tantum fortitudinem mentiri, ceterum
 re ipse ignauiae instrumenta esse. Non hostes, inquit,
 erant vobis illi, sed praeda, idemque eorum splendor
 causam victoriae vobis simul et fructum praebebit.
 His atque alijs persuasionum illecebris Delium mili-
 tari ardore per se satis inflammatur, in sententiam
 suam Kracker traxit, eoque tandem perpulit, ut seces-
 sione a Radule facta, assumtisque secum mille quos
 sub signis habebat militibus, in Transylvaniam ad-

uersus Mosem duceret. Postquam Delium Stanislaus sibi obnoxium fecit, eâdem via, iisdemque modis Georgium Thracium inuadit; petitque socium se, fautorem adiutoremque honestae conspirationi adiungeret, atque aduersus Mosem in Transyluaniam educeret. Georgius se in mora minime futurum respondit, Georgius Râcz consentit. modo Vaiuoda ei expeditioni consensum iuxta et auxilium praebeat. His ita constitutis Radul ubi animaduertit Delium, Thracium atque alios pronos ad defectionem esse, et vel inuito se aduersus Mosem exituros, veritus ne hoc dissidio maioris mali ansa praebeatur, unaque cum Delio caetera quoque contubernia omnia in eandem mentem conspirent, satius duxit omnem Thracum Moldauorumque *) manum tam Radul ex- una fidelia duos parietes dealbat auide praelium anhelantium, sponte sua auxiliatum emittere, quam seditione incitata, rem in discrimen adducere. Hoc modo et apud Rodolphum Imperatorem atque Bastam gratiam demereri posset, procliuem voluntatem suam in mittendo auxilio praetexens, et apud Mosem suspicionem hostilis animi dilueret, quod se inuito et refragante, milites aduersus eum in bellum prorupissent. Itaque huic militiae ductandae ipsum Thracium praeficit, iret, ageret, faceret, quidquid collibitum animo esset, modo videret, ne quid detrimenti respublica Transalpina acciperet.

Erat Georgius et ortu et cognomento Râcz idest Thrax, **) patria Zalankemenius, quod Danubianae orae ad Belgradum opidum est, extremae aetatis homo, sed vigore corporis et ingenij valens. Illic ab ineunte aetate Transylvaniae alumnus fuit origine tam humili et obscura, ut terrâ genitum dicere possis.

*) Kijavitva Valachorumque suorum. — **) Oldalt: Truncatur in campo Brassaiensi. Anno 1611 die 9 Mensis Iulii.

Inter
kufalkodo
elszerző.

Racz in
Transilua-
niam du-
cit.

Adulta iuuenta stabuli ministerijs fricandisque strigili equis apud Joannem Iffju seniore[m] vitam tolerauit. Deinde apud Alexandrum Kendium parario aere diu meruit. Exinde mutato hero apud Joannem Iffju Andree cardinalis vitricum paulo luculentiore conditione vixit. Tandem ex his natalium aulaeque sordibus sensim eluctatus ad Michael[em] Valachiae vajuodam se applicuit, vbi veluti crocodilus e pusilla origine tantum adoleuit, ut inter Boeres conspicuum obtineret locum. Postea Michael[em] Transyluaniam furtim inuadente, ac cardinalem Andream prouincia simul et vita exuente, partes suas non contemnendâ operâ in praelio obiuit, legationibusque tum ad Rodolphum Caesarem, tum ad Bastam dextre obitis, nomen suum quantum quidem eius fortuna cupiebat, illustrauit. Demum pulso ex Transyluania eodem Michael[em], Valachiae inquilinus esse, lucusque perseuerauit. Hunc Radul magnum in re militari nomen sibi vindicantem cum tribus millibus qua equitum qua peditum, magna ex parte Thracibus et Valachis, quos e Moldouia conductos habebat, (nam hi Valachorum omnium promptissimi et expeditissimi habebantur) in Transyluaniam emittit; Deliumque, qui iam praecesserat, alia via sub sequi iubet. Ad iuncti sunt illis Aloysius Radibratus Illyricus, commissarius caesarius, ac postea castris metandis praefectus, vna cum Attilio Vicomercato Cremensi, viro et ipso rerum gerendarum usu, et bellorum experimentis praecellenti. His additi Stanislaus Kracker, quem diximus, atque Merza, certae militiae ductores, viri praestantes, et summa virtute praediti, quorum quilibet in hac expeditione suas partes dextre obiuere. Hoc modo Radul misso exercitu, putauit se officio

probe defunctum, magnamque apud Bastam initurum gratiam, quod Caesareae partes in Transyluania auxilium etiam haberent Transalpinum. Sed enimvero in hoc subsidio mittendo, non tam officij, quam commodi sui rationem secutus est, id quod multi non ab re sunt suspicati. Cum enim Traces et Moldavi stipendium merentes, quotidiana egestate praemerentur, nec illis Radul ob ingentem aerarij difficultatem soluendo esset, militari licentia totam eam Valachiam atterebant, intolerabilibusque aerumnis atque rapinis vexabant. Malebant inopiam suam domestico latrocinio sustentare, quam in Turcas praedatum exire, vel a signis discedere, atque in stiuas et ligones se applicare. Quamobrem Radul cum nullo satis edicto intemperiem eorum coercere posset, maluit eam sentinam in Transyluania effundere, quam in viscere suae provinciae alere, a quibus plus detrimenti quam opis in rempublicam relundare videbat. Dederat quoque mandata Thracio, ne ulla pugna Mosianos interea lacesseret, dum ipse uniuersis cum copijs adueniret, castraque sua cum illorum copijs conferret. Quae omnia vafre et simulate Radul faciebat, atque dicebat, quo scilicet gerendarum rerum opportunitatem dilatione temporis extraheret. Namque jam tum cum Mose non pugnae sed foederis ineundi modos inuestigabat. Dum in hunc modum Radul dies prolatat, interea frequentes transfugae ex Transalpina ad Mosem accurrebant. In ijs Stephanus Halmagius, Michaëlis olim Vaiuodae dum aetas fuit, stator et apparitor, origine Siculus, patria Transiluanus, cum triginta plus minus equitibus, non inconscio (ut putatum est) Radule ad Mosem venit, ac postea ducendis ordinibus praefectus, collecta vo-

Radul sua
commoda
sequitur.

luntariorom nonnulla manu, ad quingentos sub signis habuit.

Moses ad
Radulem
de concordia mittit.

His in hunc modum constitutis Moses et Bectas Ladislaum Zalanziū, Ladislai filium virum nobili ingenio ac familia natum, legatum ad Radulem mittunt, cui consensionem foedus et pacem mutuan, cum Turcarum Imperatore ineundam suadebant, atque inculcabant. Videret, quid ageret, quo progrediretur; consideraret secum, quid opis à Germano se habere posse speraret; contrà quid mali a Turca et Tatare impendere sibi, uniuersaeque Valachiae posset, serio secum expenderet. Michaël Vajuoda acerri- mus Germanarum partium assertor, constantis fidei obitorumque tot periculorum fructum, indignam caedem cum summo ludibrio coniunctam a Germano receperit. Idem praemium eum mansurum, ni mature resipuerit. Caesarem Germanum ne ad sua quidem defendenda satis opis habere, tantum abesset, ut remotam hanc abstrusamque in Turcarum Tatarumque fauces prouinciam ullo adiumento subleuare posset. Huius quoque Transylvaniae patrocinium et tutelam in praesentia professus, omni subsidio destituerit, opemque eius expectantes frustraerit. Daret operam ut foedere sancto et sempiterno in eandem societatem utraque prouincia coalesceret, ita futurum esset, ut sperata, tranquillitate pacis et oei, frui perpetuo liceret. Cum autem pax non sit, nisi domestica libertas, cum tranquillitate coniuncta: sane cum Germanis factam pacem, numquam fore pacem, sed continuae seruitutis pactionem. Quae enim tranquillitas sperari potest, ubi aliena miles insolentia tumens, auaritia rapax, licentia effrenis, prae se omnes alios tamquam bello captos seruos ducit? Cum vero

defensionem necessitas postulat, collectis vasis tam trepide effugit, quam audacter intrauerat, atque omnes qui se eius tutelae commiserant, in medijs periculis dereliquit. Si qua in re Turcarum Imperatorem Radul offendisset, se curaturos, ut veterem illi gratiam reconcilient, omniumque offensionum memoriam ad illum oblitterent. His ita expensis, Radul re in consilium boërum relata, duos e suis ferendi foederis et concordiae patres patratos ad Mosem legat, III. Idus Junias: Emmanuelem Zulcuyer, stabuli principalis magistrum, quod apud eos summae dignitatis munus est, et Zlattam, unum ex aulicis satellitibus, quos Armas vocant, prudentes et experientes viros. Per hos Radul renunciat, se malle foederis et amicitiae conjunctione cum eo copulari, Turcarumque Imperatorem placatum habere, quam Tataribus et Turcis non profutura inimicitia regnum suum maioribus discriminibus obijcere. Satis haecenus sanguinis fusum, satis miseriarum exantlatum esse. Miseræ provinciae velle se iam consulere. Malle cum suorum salute, quam cum publica pernicie regnare. Quapropter quod felix et faustum esset promisit se sanctae et illibatae amicitiae foedus cum eo perpetuo culturum, omni studio et diligentia conatus mutuos promoturum. Ne vero vlla suspicione fides in dubium vocaretur, diploma foederis ad Mosem dedit, quod ex archetypo exemplari desumptum mutatis quidem nonnullis verbis, ne stribiligo styli ingrata ab auribus iniret gratiam, mente tamen orationis per omnia seruata, subijcere volumus.

Ex litteris tuis illustrissime Princeps, quid animi habeas intelleximus. Ad concordiam et foedus cum potentissimo Turcarum Imperatore sancendum nos

Radul pacem et foedus cum Mose sancit.

Diploma Radul's ad Mosem de pace concilianda.

adhortaris, in cuius tutela spem omnem incolumitatis prouinciae repositam esse ostendis, pollicerisque omnium offensionum veniam ab eo nobis impetraturum. Nos igitur habito super hac re senatu, consentienti omnium voluntate, id quod nos admones, praestare contendimus, omnique studio, opera et cogitatione ad obedientiam et obsequium summi Imperatoris nos conferimus, atque caput illi submisce inclinamus. Quod cum ita sit, petimus abs te pro nostra conjunctione, proque perpetua inter nos benevolentia et fide, omni qua potes cura et diligentia perface et elabora apud potentissimum Caesarem ut et gratiam nobis apud eum reconcilies, et durabilem incolumitatem nostrae prouinciae impetres, pacem et tranquillitatem afflictis rebus praestes et exores. Videmus enim nos certam et exploratam tranquillitatem non habituros, nisi eam nobis summi Imperatoris benignitas indulgeat; nullum malorum finem futurum, nisi illius tutelae innitamur. Caeterum quia Simeon Vainoda identidem infestus huic prouinciae esse pergit, ac rapinis, depopulationibus, miseraeque plebis ex-pilationibus agere, ferre, miscere omnia contendit, petimus etiam atque etiam, uti consentiente vestra amborum voluntate et auctoritate, Bectas Passa Imperatoris summi legatus, serio seuereque illi mandet, vim omnem manumque a finibus nostris absteineat, prouinciam fidei et patrocini summi Imperatoris iam innitentem missam faciat. Alioquin si turbulentus infestusque nostris rebus esse perget, omnis discordiae, rumpendaeque pacis et initi inter nos foederis conuellendi (quod Deus auertat) ille fax et autor fuerit. Quia vero Tatares quoque Bucyakienses continentibus cladibus huic prouinciae imminent, quae-

sumus horum quoque licentiam atque grassationes graui seueroque edicto compescere, ne vlla ex parte nobis molesti esse contendant. Ita fore ut pari studiorum et voluntatum consensione foedus sempiternum cum potentissimo Imperatore, et tecum mutuae amicitiae atque sinceræ vicinitatis iura sancte illibateque conseruare possimus. Pro cuius rei fide et testimonio hos duos Boëres nostros sinceræ mentis et voluntatis nostræ conscios, plena cum potestate agendi tractandi, pacemque et concordiam transigendi atque decidendi ad te misimus, quibus ut omnibus in rebus fidem habeas petimus. Datum ex Civitate nostra Tergouistia die XI-a Junij Anni MDCIII.

Boyerum autem epistola XII. eorum sigillis munita, in hanc sententiam erat scripta: Hortaris nos illustrissime Princeps, ad eam fidem et obedientiam, quam a principio cum potentissimo Turcarum Imperatore coluimus, unde certam incolumitatem prouinciae nobis sponderi pollicerique possumus. Nos igitur graui seriaque consultatione, una cum principe nostro super ea re habita, constanti ac consentienti omnium voce et mente, in eandem sententiam conuenimus uti nos prouinciamque potentissimi Turcarum Imperatoris patrocínio et tutelae submitteremus. Videmus enim idque certa experientia exploratum habemus, non aliunde nobis ullam spem quietis et tranquillitatis, nisi ex indulgentia potentissimi Turcarum Imperatoris futuram. Quapropter constanti fide omnes ad unum idem sentientes, foederis et pacis salutare conditiones non solum non libenter recipimus, sed etiam cupide poscimus. Quibus ita inter nos constitutis petimus abs te illustrissime Princeps, et a Becta Passa, ut cum vos authores in his consilijs capiendis fueritis,

Aliud
Diploma
senatus
boierici.

simul etiam adiutores apud potentissimum Caesarem in rebus agendis et impetrandis, tum vero deprecatores in offensis remittendis sitis, prout nobis in litteris vestris certam spem et fiduciam eorum facitis. Non te latet illustrissime Princeps, quam primum Simeon Vaiuoda per vim, hujus prouinciae rebus se se ingessisset, regnumque occupasset, varijs et innumeris oneribus cepit prouinciam vexare, atterere et affligere. Cuius impotens dominatus cum omnibus grauis et acerbus esset, unanimi omnium voluntate contra eum arma cepimus, atque paribus studijs prouincia ejecimus. Ac tunc statim erat animus a potentissimo Turcarum Imperatore principem nobis impetrare. Sed varijs intercedentibus difficultatibus, cum tota prouincia sollicita suspicione, suspensa metu, perturbata seditionibus esset, totos tres menses spe incerta, caeque expectatione futuri ancipites pependimus. Qua de re Sigismundum quoque Bathorium tunc temporis Principem Transyluaniae certiore fecimus. Cum autem vafra callidaque Simeonis consilia minime nos laterent, quippe qui omnem cogitationem et studium ad recuperandum amissum principatum intendisset, idcirco salutaribus id temporis conditionibus ad Romanorum Imperatorem Rodolphum tamquam tutelarem patronum nos applicauimus, sperantes fore, ut in eius protectione saluj et incolumes durare diutius possemus. Inter haec Simeon validis fretus copijs prouinciam iterum inuadit, quem nos fusum ac fugatum fractumque quiescere inter pelliculam suam coëgimus. Et quia Raduli Vaiuodae principi nostro benignissimo fidelibus obsequijs fidem nostram obstrinximus, ac tactis utrimque sacris, iurisiurandi religione nos nostramque prouinciam obligauimus, malumus omnes

ad interneccionem deleri, quam praeter hunc alium quempiam rerum summae praeficere ac subrogare, impotentemque ac crudelem Simeonis dominatum perpeti. Petimus itaque te Princeps illustrissime, apud potentissimum Turcarum Imperatorem veterem gratiam nobis reconcilia, foedus et pacem stabili, praecumque nostrarum apud illum particeps, adiutor fautorque esse velis. Tum vero una cum Becta Passa studio et auctoritate vestra agite et perficite, ne Simeon nobis amplius infestus esse pergat. Tatares quoque Bucyakienses manus et animum a praeda agenda incursionibusque abstineant: nullis detrimentis prouinciam summi Imperatoris protectione fretam afficiant, unde pacis et foederis inter nos initi ansa ulla conuellendi arripi possit. In cujus nostrae fidei, sempiternique foederis testimonium litteras nostras, sigillo nostro obfirmatas, per Emanuelem Zulcyer, et Zlattam Armas, interpretes pacis et concordiae, ex omnium reliquorum boyerum consensu et voluntate ad te misimus. Datum XI-a die Junij Anni 1603.

Haec dum in hunc modum administrantur, interea Georgius Thracius, Radibratus et Kracker per vallem Telesinam, quae Carpati pars est, non tam impetratis quam extortis a Radule copijs in Transylvaniam ducunt, atque ad Coronensis agri oppidulum, cui Foeldvár nomen est, appellunt, ibique in statuiis haerent, diem ex die expectantes, dum Radul, ut spem fecerat, ad eos accurreret. Nec deerat illis voluntas ad Bastam exeundi, si qua commoda occasione per infestas hostibus obsessasque prouinciae partes viam ad exeundum aperire possent. Sed cum id vix fieri posse sperarent, necessitati potius quam voluntati morem gerentes non prius digredi a Foelduaro sta-

Thracius
ad Föld-
vár castra
ponit.

Siculorum
magnus
numerus
ad Radu-
lianos se
applicat.

tuerunt, quam aut Radulem praesentem, aut Mosem infestum aduentantem viderent. Quamquam Radulem frustra videbantur expectare, qui Mose et Becta conciliantibus, tam cum Simeone quam cum Tataribus Bucyakinis in eandem concordiam coiuerat: neque eorum quos ablegauerat militum opera amplius sibi opus esse videbat. Est autem Bucyakum ad Euxini Ponti oras non procul ab Hutino oppido, quod ad Tyram siue Nestrum fluiuium est, Turcarum et Tatarum oportuna sedes. Vnde Valachia Transalpina, Jeremia et Simeone annuentibus, incursionibus facile infestari poterat. Interea dum haec fiunt Georgij Thracij, Radibrati et Krackeris litteris euocati, ter mille Siculi equites atque pedites, vulgari armatura ornati, e vicinia (est enim Siculia Coronensi tractui contermina) diuersis temporibus in eadem castra confluxerant, nec sane mediocri adiumento atque augmento Valachos subleuarant. Jam mensis amplius effluxerat cum Radulem spe Mosem metu solliciti Thracius et caeteri duces praestolantur. Nec tamen aut ille, licet urgentibus alijs super alias litteris vocatus, aut Moses hostis apparuit. Inter haec dum miles longa cessione frustra teri ab se tempus videt, nec ulla experimenta armorum edere potest, non tam suapte sponte, quam ex aliena persuasionem tumultuari, et ut sunt ingenia collectitiae multitudinis, in varias sententias discindi cepit. Audito enim Mosem cum Radule percusso foedere in concordiam coaluisse, per omnia protinus contubernia varij animorum motus gliscere ceperunt. Pro se quisque probabilitate coniecturam suam stabilire, credulitatem opinionibus suspicionibusque firmare, dubitare, haerere, pendere animi. A Radule se deceptos circumuentos dicere, spe lactari, bellum

ostentari, cum transactum inter eos de pace et concordia sit. Frustra se hic tamdiu fame, rerumque penuria omnium enectos, belli euentum praestolari: nullo operae pretio, segne ocium tempusque teri. Augebant famam initae concordiae ultro citroque volitantes nuncij, tum vero maxime Joannes, cognomento et origine Thrax, unus è boyeribus Radulianis, qui ad Mosem cum mandatis de concilianda, firmandaque concordia missus, decusum cum Radule transactumque penitus de mutuo foedere esse propalam pronunciauerat. Jam vero rumores, vera falsis miscere soliti, nescio quas insuper opiniones animis hominum inflauerant, satis quidem illas frequentes, sed sine ullo authore: Mosem nonnullas in Transyluania arces initae conspiracy praemium et pignus, Raduli iure perpetuo donasse, ceteros quoque boyeres Valachos, pro sua quosque virtute luculentis praedijs remunerasse: sincera pace et concordia utrosque principes, communi omnium ordinum sententia copulatos esse. Non esse cur amplius in castris inutili et nihil profuturo ocio tempus tererent. Haec fama postquam opinionibus et susurris late per omnia contubernia increbuisset, temerario atque inconsiderato motu excitati milites, mirum quantum tumultuari, quantisque animorum motibus et dissensionibus per singulas poene cohortes turbari. Proinde vasa collecturis similes, alij ab alijs seiungi, animorum contentionibus, opinionumque dissensionibus inter se discrepare, dicere, se frustra in castris haerere, si inter Principes de pace transactum esset. Quapropter bona pars in Transalpinam redire, pars in Siculiam, multi ad Mosem deficere, eiusque copias auxiliaribus armis iuuare constituerant. Adeoque prouectum animis fuerat, ut non

Duces tu-
multum
sedant.

solum ij, qui in castris sub ducum imperio erant, sed insuper alia quoque municipia Siculorum, quae in fide hactenus Caesarea perstitisse visa erant, audita concordiae fama fidelitatis officium exuere putarentur. Dilapsique sane omnes a signis fuissent, nisi Krackeris, Radibrati et Thracij singulari studio gliscenti malo obuiam itum fuisset. Hi etenim uti vanam suspicionem animis eorum euellerent, accitis tribunis ac centurionibus: quid causae, quae ratio tam subiti motus, tam repentinae inclinationis animorum, interrogant. Irent per singula contubernia, manipulatimque eos alloquerentur atque renunciarent: pacem inter Radulem et Mosem, quam fama incertis auctoribus disseminasset, friuolam nullamque esse. Furiosorum hominum et Christianis rebus male consulentium fraus esset; fortem, stabilem et constantem animum adhiberent. Falsam opinionem deponerent. Fidem, qua se Imperatori Rodolpho obligassent, sancte conseruarent. Ne desponderent animum, omnem belli fortunam, in ipsorum manibus sitam esse scirent. Afflore ipsum quoque Radulem propediem, unaque cum eo vires in iuratos Christiani nominis hostes exsererent. In proposito susceptoque consilio permanerent, falsum, corruptumque pessimorum hominum commentis, iudicium corrigerent. Componerent se in obsequium. Magnam et a Rodolpho Imperatore et a Basta et a Radule inituri essent gratiam, si in sancto et honesto proposito perseuerarent. A Radule quidem ad Mosem mitti frequentes ultro citroque nuncios, sed ea quae inter eos tractantur, non esse talia, quae illorum interesset scire. Nec rationem pati omnia principum consilia propalam tractari. Immo ea bellorum esse, non pacis praeludia. Relinquerent illis sua secreta,

ipsi disciplina militari se continerj, ducumque monitis parere discerent.

Sopitis in hunc modum militum discordijs, discussisque opinionibus, quas non e vano haustus rumor animis eorum objecerat, non sine ingenti labore duces perfecerunt, ut in castra milites redirent. Post haec aliquod Siculorum cohortes duce Stephano Bedoe *) Siculae nobilitatis primario, ad Thracij castra advenerunt. Adeoque jam non contemnendis viribus pollebant, ut timeri magis quam timere viderentur. Tanta siquidem erat Siculorum frequentia, ut Valachos et Thraces Radulianos et robore et numero superarent. Quo vero Kracker majorem a militibus gratiam aucuparetur, multa ac varia armorum genera, quorum usus castrensis indigebat, quingentis florenis Coronae marcatus, in eorum usus distribuit, idque non magis captandi fauoris, quam necessitatis gratia. Videbat enim e militibus alios semiermes, alios plane inermes in bellum venisse, quorum fiducia ne indigentia armorum obstaret, memorabili magni animi documento, maluit cum privato detrimento publico emolumento consulere, quam quod alij solent, odiosa et contrâctâ parsimoniâ communem salutem in discrimen vocare. Praeter haec ibidem Coronae sex vexilla rubra holoserica, in ijs bicipites aquilas, expansis alis, imperij, in earumque umbilico crucem Christiani nominis insignia curavit inscribi, eaque per cohortes diuisit, mox etiam exercitum manipulatim atque viritim cum alijs ducibus lustravit. Ne vero ulla tergiuersatione Imperium detrectare, a signisque secessionem amplius facere ausint, solenni sacramento militiae eos obligant, in nomenque Rodolphi Caesaris denuo iurare cogunt.

Stephanus
Bedoe dux
Siculorum
Radulianorum.

Kracker
arma et
vexilla militibus
suppeditat.

*) A codexben a lap alján e jegyzet áll 17. száz. kéztől: Csikbol Matjuk Janos.

HEBDOMADIS VII.

LIBER III.

Argumentum libri III. *)

Haec dum apud Thracium administrantur interea Radul ad Mosem et hic vicissim ad illum, alternatis inter se nuncijs foedus et consensionem firmare non desistebant. Fama quoque increbuerat utrosque principes ad Coronam conventuros, ac de concordia coram transacturos. Verum duces veriti, ne hac nunciorum missitatione noui motus in castris suborian-
tur, et vel Moses vel Radul mobiles militum animos, excitata seditione misceant, atque perturbent, consul-
tum duxerunt, si missis speculatoribus nuncios alter-
nis volitantes interciperent, eoque remedio viam ad
tractandum foedus intercluderent. Itaque nonnullos
ex nuncijs captos, in vincula conjiciunt, alios quam
possunt, clandestino obtruncandum curant, idque
omnibus modis dant operam, ne alter alterius sensa
intelligant, sed interuersis nuncijs, omnia consilia
principum, quae de concordia ineunda conflarentur,
euertantur. Haec dum aguntur Moses interea ne inter
ancipites belli casus et Radulis nutabundam fidem,
rem in discrimen adducat, mittit ad Siculos, tres se-
des (ita illi tractus suos appellant) incolentes, qui ad

Moses con-
cordiam
urget ad
Radulem.

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

fidem Mosis, communemque belli societatem eos quibuscunque possent modis pertraherent. Verum illi ^{Siculorum pertinacia.} violato iure gentium, comprehensisque nuncijs, non infimae nobilitatis viris, ad Joannem Coppam Germanarum copiarum ducem Segesuaro captos deducunt, quos ille varijs cruciatibus et morte affecit, alijs caput manusque detruncans, alios varis infigans in sublime erexit, inter quos Benedictum Henter, exquisitis supplicijs necavit. Est enim hoc genus hominum in eos quos sibi semel obnoxios fecit, barbara quadam crudelitate insanum et asperum. At Moses postquam vidit pacti conventique foederis spem sensim laxari et a Radule, aut tarda aut non satis congruentia responsa dari, veritus ne cunctatione sua res in maius discrimen adducatur, consultius fore censuit, si antequam numerosa manu Raduliani augerentur ^{Moses armatam pacem tractare constituit.} (nam ex Siculiae delectu plures adhuc adven- turi ferebantur), eam quae sub signis esset, Valachorum, Siculorum, Thracumque copiam misso exercitu tempestive dissiparet. Quos si profligare posset, futurum rebatur, ut Radulem cunctabundum ac concordiae foedera ludificabundum, ab euentuque belli pendentem, facilius in suam sententiam pelliceret, et quem ultroneum non posset, vel inuitum ad pacem ineundam adigeret. Eoque pronius consilium in eos mittendi Moses arripuerat, quod a quibusdam Coronensibus acceperat exiguum esse Radulis exercitum, militesque nutabundos, atque inter spem et metum haesitantes, ad primam quamquam occasionem facile dissipatum iri.

Apud Medgyesium Saxonum opidum ad Cochum annem, tunc adhuc in statuis haerebat Moses, ^{Maconem mittit Moses adversus Georgium Racz.} a Basta et Radule aequis poene spatijs discretus. Missi sunt a Mose Georgius Maco, et Michael, Imeccius viri

nobiles e Siculia oriundi, quibus nemo in exercitu Mo-
 sis militarium rerum callidior habebatur, multisque
 experientijs praeliorum ordines ducendi munia me-
 ruerant. His adiungit Moses ex omni delectu copiarum
 suarum tria millia equitum, et quingentos in super
 Tatares quibus Kazi Merza, Aki Merza, et Balad Zul-
 tan praeerant, ac Balad quidem auunculo Tatarum
 Hane suaque virtute apud suos notus. Hi dignum
 fama sua arbitrati, si quamprimum fortunam belli
 periclitarentur, XIV passum millibus ab urbe Corona
 ad Remete, quae hospitalis domus est, omnium per
 vasta montium eorum et sylvarum commeantium
 constiterunt: Mose interim ad traiectum Alutae fluij
 totius Daciae maximi castra habente ac Maconem
 cum tota belli mole modicis itineribus subsequi me-
 ditante. Quamquam autem Moses ducibus iusserit, ne
 praelij illius discrimini se objicerent, confectumque
 pacis cum Radule negotium intempestiuo ullo praelio
 interpellarent, sed reliquas eius copias, quae multis
 passuum millibus consequabantur, ad praelij incertos
 casus opperirentur, tamdiu occasiones pugnae trahe-
 rent, dum totis simul atque integris viribus certam
 spem in certamen afferre possent. Maco tamen et Mi-
 chaël plus ab audacia quam prudentia parati, festina-
 tionem morae et cunctationi praeposuerunt. Proinde
 ad IV nonas Julias exercitu in quatuor acies dispo-
 sito, Radulianos feroci admodum impetu atque impres-
 sione adoriuntur. Maior Merza quem vocant, cum bis
 mille equitibus qua Siculis, qua Thracibus et Valachis
 se illis opponit frontemque suorum acerrime propug-
 nat, quinis prope stadijs a cetero exercitu discretus.
 Sed cum vim incurrentium Macouianorum non sus-
 tineret, parua interiecta mora, in phalangem Raduli-

Maco Ra-
 dulianos
 aggreditur

anorum trepidus cum suis Thracibus et Valachis compellitur. Soli Siculi totam hostium molem non sine ingenti virtute sustinuerunt actumque iam tum de omni exercitu Raduliano fuisset, nisi impetum Maconis constantia suâ illi remorati essent. Hic Merza duo vexilla, quae repentinis discriminibus subduci non poterant, in pugna amittit. At duces Raduliani inclinatam primorem aciem suorum Merzamque fugatum videntes, protinus, ut in re trepidare ne in rerum summa periclitentur, loco se munire pergunt, curruum inter se connexorum compaginibus de repente castra conuallant. Hîc ruentes opperiri statuunt, tormentis manualibus ac telis oppositos propulsant. Instant Maco et Imecius ad consternatos munitionumque septis inclusos summa vi expugnare contendunt. Clamor undique accurrentium inter se cohortantium impellentium, et ut cuique audacia ad aggrediendum, formido ad regrediendum erat, ita in primam postremamque aciem quique vel prorumpebant vel resiliebant. Nec Raduliani suo officio deerant, praesidio et manu validi insultus hostium egregie repellebant. Et si certam sibi victoriam comparare non possent, certe dubiam adeoque cruentam hosti relinquere commitebantur. Adeoque prouectum est pugnando, ut a meridie ad decedentem solem usque acerrima velitatione summaque contentione sit utrimque dimicatum, ac tandem cum neutri alteris cederent, ancipiti Marte discessum.

Thraciani
castra sua
curribus
circum-
uallant.

Hoc modo Macouiani missa facta oppugnatione, retrocedunt, cum viderent et tempus in crepusculum inclinatum ad rem conficiendam inidoneum, et pertinaciam hostium ad consequendam victoriam magno esse detrimento. Quapropter consilio ex re et tempore capto, ad septem passuum millia retrocedunt, ac pro-

Aequo
Marte
utrinque
disceditur

Maco ex
ancipiti
pugna ve-
xilla ad
Mosem
mittit.

cul ab hoste castra ponunt. Hoc modo utrimque respiratum ad corporaque curanda itum est. Cecidit hoc velitari conflictu ex Radulianis maior, ex Macoianis numerus paulo minor, utrimque fere ad ducentos. Deflagrante hac pugna, Merza alter, quem minorem vocant, eadem vespera cum trecentis equitibus Valachis et Thracibus opportuno supplemento e Transalpina accurrens, castra Radulianorum adauxit. Post haec Maco duo vexilla rubra, bicipitibus aquilis signata, quae in praelio interceperat, cum duobus captiuis Thracibus ad Mosem mittit, atque renunciat: conserutum cum hoste praelium, neque optatos, neque tamen hactenus poenitendos euentus sortitum esse. Sed quia numero illi praepollerent, pluribus opus esse auxilijs, quare aut ipse veniret, aut partem copiarum quamprimum mitteret, ne si iterum ad manus ventum fuerit (ut sunt ancipites praeliorum euentus) dubia hactenus victoria, in certam alterutri vertatur. His ita a Macone nunciatis, Moses consultius tutiusque ratus, uno simul praelio rem decidere, misso ad Maconem Francisco Redeio (cuius supra meminimus) cum trecentis circiter millibus se ipsum cum vniuersis copijs iam iam affuturum renunciauit. Ageret interea Maco quae usus belli ferret, omnique occasione aduigilaret, sed maxime praelij conserendi casus, quantum posset, singulari prouidentiâ dum ipse adueniret moderaretur. Nec nisi summâ coactus necessitate, cum hoste amplius conflingeret. Se enim de inita et firmata cum Radule pace certa documenta habere, quae nefas esset armis violare, ac ancipitem Martem ad alterutrius cladem prouocare. Ea quae leni fomento sanari possent, ustione sectioneque non esse curanda.

Porro Mosem quominus Maconiprotinus adesset, Polonicorum auxiliorum expectatio retardauit, quo facto et suam ipse rem valde corripit, et Maconis expectationem ad exitum maturauit. Erant hi Poloni ultroneam militiam professi, atque a Polonia in Vngariam primum delati, ubi stipendio Rodolphi Caesaris conducti in expugnatione Pestj diuersisque alijs locis laudabili industria munia militiae obiuerant. Verum semestris stipendij dilatione offensi, ne missione quidem a Caesarianis ducibus impetrata, in Transylvaniam se receperant. Quos Moses protinus sacramento militiae obligatos stipendio affecit, sibique mereri iussit. Horum numerus ad bis mille ferebatur. Dux eorum Joannes Kaminsky e nobilitate Polonica, vir domi et militiae insignis. Ejus frater germanus Samuel, Transylvaniam conspiratione Michaëlem Vauodam secutus ad Mirislo uicem, Marisi gurgitibus fuerat iugulatus. Itaque iubente Mose ad Desum Samusiani tractus opidum salis metallaria celebre considerant. Quibus Albertum Magnum cum aliquot centurijs Vngarorum adiunxerat, finesque illos ab iniuria tueri iusserat. Nam iam Basta collectis undique militibus, prouinciae imminere ferebatur, verebaturque Moses, ne a tergo Hajdonum effrenis licentia, Zatmaro irrumpens, periculum vicinis oppidanisque populis crearent, in quos illi perniciali clade pro more soliti essent grassari. Id Polonorum agmen Moses summa quam posset celeritate adhibita, ad se contendere iusserat, ut plenis viribus certam spem victoriae spondentibus, bellorum discrimini se se obijceret. Sed fatalis necessitas quae iam ingruerat, nec tempora, nec occasiones eligere permittebat, omniaque Mosis consilia corruperat. Nam et Maco, vrgendis

Poloni-
cum auxi-
lium Mo-
ses
expectat.

quam cauendis hostibus promptior, primum suis rebus mox etiam Mosis ultimum exitium peperit.

His ita constitutis Raduliani ancipiti praelij discrimine defuncti ac veriti ne Maco accersitis a Mose suppetijs iterum eos adoriatur, tertia post initam hanc pugnam die, quae Dominica erat, hora tertia antelucanâ, inter Rosno ac Christianum (pagorum sunt nomina) a Coronâ urbe ad septimum, a Földuaro ubi conserto praelio poene pares utrique discesserant, ad decimum quartum lapidem castra sua transferunt, eo omnino consilio (quod postea satis compertum est) ut abiecta spe pugnandi continuatis itineribus, in Valachiam reuerterent. Quamquam Thraciani ne videantur desperationem suam fateri, alias causas profectionis post felicem pugnae euentum comminiscuntur, uti nempe Radulem, qui iamiam affore nunciabatur, cominus praestolarentur, utique a commeatu qui e Valachia cogebatur, propius abessent, neue is velitari incursione hostium interciperetur atque caperetur; tum etiam ut loco, manuque muniti, Maconis insultus, si quos forte rursus intenderet, commodius excipere possent. Erat is locus a tergo arduis collibus, a fronte fossa quadam munitus, quae influentis riuuli beneficio nonnihil excauata erat. Ea fossa Radulianis hinc pro munimento, illinc colles pro muro erant.

Thraciani
carragine
se
muniunt.

Huc deductis agminibus, carrorum protinus compaginibus quaquauersum se muniunt, praesidia disponunt, omniaque propugnandi instrumenta, non tam ad inferendam, quam propulsandam vim explicant. Hic Maco alter Thrasimachus, ferox animi ac morae impatiens, ubi per speculatores accepit hostes loco mouisse, cessionem eorum a timore atque trepidatione ortam interpretatus, quippe qui viribus suis

diffidentes, recessum in tutiora latebrasque quaesitassent, adeoque praelij aleam subterfugerent, insequi eos constituit. Quapropter idoneam, ut rebatur, pugnandi ac tamquam victis instandi opportunitatem nactus, totis simul viribus, quas in octo acies diuiserat, rursus ad illos aggreditur, quo scilicet ante Mosem nouae alicujus gloriae choragium sibi comparet, victoriaeque primitias ipse primus delibet. Laudare Maconis consilium omnes, neque commodissimam occasionem praetermittendam esse, urgere; affirmare, post hac aliam similem se nunquam nacturos. Itur igitur, pugnatur, certam sibi exploratamque victoriam de hoste spondentes. Sed Raduliani nec viribus, nec armis destituti impetum incurrentium fortiter sustinent, ac repellunt. Maco cum suis nihil periculo cedens, verbo, manu, exemplo instat, ad carrorum valles rumpendos, in mediasque hostium stationes viam patefaciendam esse, summa contentione inclamat. Verum Raduliani catenarum rudentumque vinculis ita currus adstrinxerant, ut non facile rumpi diuellique possint, praesertim cum strenue propugnantes ad tutandam eorum seriem confertim assisterent. Dum in hunc modum utrique magno animorum et virium ardore per horam dimicassent, ac ut quemque spes vincendi accenderat, ad victoriam grassati essent, Macouiani deposita fiducia, carrorum contexta per-rumpendi, ceperunt sensim animos remittere, ac pedem referre. Et quemadmodum perendie pugnatum erat, dubium pugnae euentum in medio relinquere, atque retro cedere. Quorum ardorem et impetum, quem pro virtute in hostes tulerant, cum Raduliani nonnihil refrigeratum esse cognouissent, ceptamque per-tinaciam in securitatem conuersam animaduertissent,

Marco
Thracia-
nos iterum
inuadit.

Maco foe-
da clade
profliga-
tur.

subito totis simul castris erumpentes, pugnam extra praesidium restaurant, cominus ensibus, globorum stanneorum procellis, omne genus telis congregiuntur, mutatoque pugnae genere atque statu, qui antea satis se gloriae adepturos arbitrabantur, si vim repellere possent, nunc ijs fiducia terminis non contenti, vim inferre, certamque victoriam sibi spondere audent. Itaque urgendam praecipitem occasionem rati, in Macouianos totis viribus incumbunt, agunt eos, atque propellunt. Ac vix semissis horae intercessit cum Maco cum suis omnibus foeda trepidaque consternatione in fugam conijcitur. Instant cedentibus Siculi, Thraces, Valachi, alijque omnes, quos hactenus post principia pauor delitescere fecerat, animum ex euentu sumentes, in fugientes effunduntur. Multaque et magna occidione per octo millia passuum victos persecuti, ad siluam usque Kotlam, quae est apud Feketehalom, idest, nigrum tumulum, cadaueribus eorum late campos strauere. Periere ex Macouianis ad mille et quingentos, magnusque, nobilium Siculorum, et aliorum Transylvanorum numerus. E Radulianis supra trecentos. Cladem auxit Maco saucius et captus. Inecius in praelio occubuit. Franciscus Redejus, Lupus Paruus, Joannes Cyonka, Valentinus cognomento Magnus, Stephanus Huzar, Petri quem supra diximus, filius, Bartholomeus Somogius, alijque e nobilitate, copiarum quique suarum ductores, effugio salutem quesiuere. Akj quoque et Kazi Tatarum Merzae cum suis, cauendis, quam cominus lacesseendis hostibus diligentiores, trepida fuga ad Mosem euasere.

Raduliani
castra ad
Tercij po-
nunt.

Patrata victoria duces Raduliani castra introrsus ad arcem, cui Tercij nomen est, promouent, septem passuum millibus a Rosno distantem, atque in ijs an-

gustijs, faucibusque vallium ex vicinis Alpibus descendendum in statuis haerere constituerunt, eo poenitus consilio, tum ut praesidio loci se tutari, impetusque hostium retundere possent, si forte Moses, qui iam appropinquare ferebatur, uniuersa cum belli mole adueniret; tum ut Radulem propius opperirentur, quem ad residuum belli conficiendum, e Valachia summa contentione elicere conabatur.

Hic Maconi praeciso iugulo caput ademptum, atque ad Radulem Tergouistiam, ubi illi regia erat, missum, quo magis eum ad persequendam victoriam accenderent, animumque illi ad egrediendum inspirarent. Fertur, Maconi quidam e ducibus Siculis Stephanus Bedeo, quem diximus, oborta inter eos contentione perfidiam exprobrasse, quippe qui ab initio proditiionibus et insidijs gradum ad aucupandos honores promouisset, et non nisi infamibus transfugijs principum negocia polluisset. Cum Maco maiore quam captiuum decet audacia obiectum crimen ab se remouisset, nec se unquam nisi honesta fama viam ad promerendam principum gratiam secutum esse dixisset, immo ipsum Bedeo sceleratoris perfidiae reum esse criminatus esset, Bedeo bilem non ferens atque indignatus, nihil de ferocia animi illum adhuc remisisse: at enimvero, inquit, quia video te nec praesentis fortunae memorem esse, nec ulla scelerum conscientia tangi, faxo iam iam, ut haec conuicia per iugulum redeant; totque nefariorum flagitiorum, dijs hominibusque commertitas poenas expendas, scelus: arreptoque ense iugulum in vestigio contrucidat. Erat Maco e Sicula nobilitate non ultimae vir notae, militaribus studijs ab incunte aetate deditus, in quibus tamen non semper constantiam, incolumi fide seruasse fama erat. Nam Michaële

Maco iugulatur.

tyranno Valachiae in Transylvaniam furtim irrumpente, Maco deserto Cardinale Andrea, Michaëli se applicuerat, ac in patriam et principem perfidiosa arma cum pluribus alijs strinxerat. Postmodum rursus in ciuili discidio prouinciae cum idem Michaël e ceruice Transylvaniae opera Bastae depellendus esset, superiorem impietatem noua pietate Maco correcturus Michaëlem deseruerat, ac in partes nobilitatis non contemnendis auxilijs, quae sub signis habebat descuerat. In alijsque prouinciae turbinibus Sigismundianis temporibus, nunc in has, nunc in illas partes se transtulerat, atque fidem cum fortuna identidem commutauerat. Ita tandem poena pede non claudō, quod aiunt, illum assecuta, digno factis praemio affecit. Non defuerunt destinatae cladi sua signa. Cum Maco suas copias in Radulianos educeret, miluorum pabulo cadauerum asuetarum volucrum agmen, infaustumque semper bello omen, totum exercitum veluti carptim consecutando, per longum spatium comitatum esse ferunt; ac prout exercitus incederet, castra tamquam sua circumuolando subsecutum esse. Tantamque interitarum alitum fuisse confidentiam, ut plaustrorum tegiminibus insidere, et nisi depellerentur inhaerere sustinuerint: quasi indicarent infausto eos augurio in pugnam descensuros, idemque sodalitium se nunc pro comite itineris, postmodum pro esca habituros.

Moses ad
Maconis
cladem
haesitat.

Cum infelicem Maconis pugnam Moses acciperet, iam trajecto Aluta flumine, siluosisque montibus superatis, quibus tota ea regio Coronensis a ceteris Saxonibus Valachiam versus secluditur, apud Apaczam pagum, quod si interpretaeris Monacham significat, castra posuerat, tantaque suorum clade audita, inter retrocedendi procedendique consilium ambiguus

haerebat, satis conscius a Macouiana calamitate reliquas suas copias veluti succisis poplitibus enervatas, debilitatasque esse. Sed spe maxime ducebatur, Siculos se secuturos ratus, quorum voluntates nisi Valachus praeoccupasset, Moses in ea temporum suorum nouitate etiam metu illos sibi iungere constituerat. Multi Polonorum auxilia, quae diximus, ceterasque copiarum suarum partes, quae passim per provinciam distractae erant, conuocandas adunandasque suadebant. Nam Albertus Magnus cum non contemnenda Polonorum Ungarorumque manu ad Desum ut diximus, Georgius Barbelus, Valentinus Teoreokius, Gabriel Bethlen cum multa nobilitatis portione totoque Hunyadiensi et Zarandiensi comitatu apud Sargetiam fluium circa Denam excubabant Magna Tartarum pars Transyluaniam excesserat. Alij alijs locis ad custodiam tractuum et praesidiorum dispositi erant. Sed profecto non tam fortuna quam Deus rerum humanarum moderator, cuicumque cladem parare constituit, consilia eius primum corrumpit, deinde omnia prona ad exitium facit. Nulla tam cauta consilia, nullum tam plenum prudentiae et fidei cogitatum, quod fatorum vis ineluctabilis pro suo arbitrio non immutet. Nam qui fortunam pro libidine rebus humanis moderari credunt, illis quicquid euenerit, recte atque ordine accidisse putandum est. Siquidem fortunam sapiens quisque tam non putat numen, quam brutum quippiam sensu atque ratione carens; dementia mortalium fecit deam, coeloque locauit, quum ne in terris quidem usquam vel opinabili coniectura appareat.

Mosis copiae sparsim per Transyluaniam.

Moses a militari prudentia parum instructus.

Vis consilij experta mole ruit sua.

Haec dum fiunt interea Radul assiduis suorum precibus rogatus, uti vel residuum militem, qui in

Radul
duos boie-
ros ad suos
mittit.

Radul
bellum si-
mul et
tempus
trahit.

Valachia esset, supplemento mitteret, vel ipse cum universa suorum manu laborantibus adueniret, nunc hacc, nunc illa causatus, cunctatione ac tergiversatione omnes suorum preces elusit. Ne tamen quicquam quod ad rem esset respondere videretur, duos e suis boyaribus, amplissimae fortunae homines, statim post illatam Maconi cladem apud arcem Tercium castris ad huc haerentibus ad eos mittit. Horum alteri Dan erat nomen, et quod cancellarij partes obiret, Logofet, idest: λογοδέτης, a muneris quod sustinebat dignitate vocabatur; alter Constantinus erat, e Vajuodarum genere natus, cui Michaël Vajuoda, cum oppresso Andrea cardinale Transylvaniam occupasset, Albae inuento ac ne se tyranno subducere posset, graui valetudine impedito nasum castrauerat; eundemque postea in boyerum suorum contubernium cooptauerat. Castratio autem nasi fit, ex infima eius parte, frustillo vix apparente desecto. Id solet fieri Vaiuodarum genere natis, qui se clam vel palam eius principatus candidatum gerunt. Hoc corporis detrimento ita protinus animos submittunt, adeoque se capite diminuunt, ut vix unquam amplius ad eum magistratum aspirare ausint. Per hos Radul diserte renunciauerat, ne cum Mose armis configerent, neue ullo modo infesti illi pergerent; inducias, quas cum Mose ipse pepigisset, bona fide seruarent, se quoque nulla interiecta mora affuturum, ac quod vel ad pacem ineundam, vel ad praelium conserendum conduceret, potissimum autem quod maxime reipublicae interesse iudicaret, omni studio et diligentia esset perfecturus. Hac denunciatione a militum sententia abhorrente, Thraces totaque castrensis multitudo exasperati, consentiente voce in legatos irruunt, ringentesque ac

frementes per omnia contubernia, per castrorum ordines obtorto collo eos raptant, atque trahunt; proditos se a Radule ac boyeribus consiliarijs summo clamore, conuitioque criminantur; conflatae proditiōis interpretes atque internuncios hos esse, petulanter incedunt; desponsam et iam destinatam ipsis a Deo victoriam pernicioso cum Mose tractatu interuerti a Radule vociferantur; omnibusque probris et maledictis e triuio arreptis, atque ex scurrarum contubernio haustis eos onerant, nihil ad summam et extremam licentiam sibi reliqui faciunt. Neque his contenti, post criminosa verba verbera miseris ingerunt. Alij obtusa parte auersae securis, alij marculis militaribus et clauis, alij fustibus atque lapidibus, huc atque illuc raptatos impetunt, tundunt, feriunt. Eoque tandem crudelitatis atque furoris euagantur, ut multis vibicibus atque pulsationibus mactatos, vita simul et legatione infelici, paucis post diebus exuerint.

Raduliani
milites
legatos
Radulis
verberibus
conficiunt.

Quibus ita patratis ex totius militiae decreto Raduli denunciant, exemplo quidem inutili (quis enim milites duci summam rerum gerenti praescribere ferat?) sed facto eorum votis opportuno: se a Christiana societate infame transfugium in Turcarum partes non facturos, cogitationem pacis et concordiae cum Mose conciliandae, si quam Radul animo concepisset vel iam sanxisset, exueret, atque ad communem omnium sententiam se se conferret. Sciret, si victo pulsoe Mose, victoria sint potituri, alium Vajuodam se Valachiae imposituros, ipsum cum uniuersa progenie exitio daturus. Quodsi illi et consiliarijs eius, tanta libido cum Mose transigendi incessisset, ageret, faceret, quidquid lubitum esset; caeterum experientia prope diem disceret, quantum suis rationibus officeret, à

Aloisius
Radibra-
tus ad euo-
candum
Radulem
pergit.

Radul in
Transyl-
uaniam
traiecit.

communi omnium sententia in partes descivisse. His ita non sine minis et indignatione nunciatis, ipse insuper Radibratus in Valachiam Radulem accersitum proficiscitur, dolens ac fremens ducem deesse, qui ceptae victoriae felicem Colophonem imponeret; deesse qui duceret, cum non deessent qui sequerentur. Radul veritus ne ab effreni ac perditissima militum fece, aliquid periculi rebus suis crearetur, necessitatem pro voluntate sequi consultius duxit, concordiaeque initae foedus rescindit, ac in medio relinquit. Videbat enim pertinaciam militum e felici successu captae pugnae eo iam processisse, ut etiamsi vellet a persequenda victoria furentes eorum animos inhibere non posset. Quapropter frustra bellum atque tempus trahere conatus, cum residua copiarum parte, quam secum habebat, nonnullisque boyeribus, relicta domi omni familia rerumque suarum substantia, per difficilem asperamque viam cui Rucari nomen est, ubi castellum Brano visitur, ad IV. Idus Julias in Transylvaniam transmisit. Qui antequam suis ne dicam vel alienis castris se se applicasset, nuncium rursus ad duces Georgium Thracium atque alios mittit, summaque contentione atque deprecatione egit, ut depositis simultatibus et suspicionibus, si quos forte de se vel ipsi, vel milites concepissent, tutam sibi in sua castra potestatem se conferendi facerent. Ne sibi fraudi foret, quod expectationem eorum cunctatione tamdiu detinuisset. Si quid peccatum ab se esset, quominus haecenus venisset, animumque militum suorum inconsulta procrastinatione offendisset, vitio sibi ne verteretur. Omnia meliora de se sperarent, quippe qui ne transuersum quidem unguem ab ijs esset discessurus, quae ipsi concordia omnium voluntate statuissent;

omni ope, studio, cura et diligentia conatus eorum et voluntates esset promoturus. Quibus ita a Radule nunciatis, duces ac milites quo magis illum ad se pellicerent, animumque eius ad reliquum belli conficiendum acuerent, atque accenderent, omnem simultatem seposituros, omnium commissorum offensionumque memoriam silentio et obliuione oblitteraturos responderunt: modo ipse quoque a cunctatione atque cessatione animum ad constantiam atque consensum militum serio transferat. Datisque dextris sincerae fidei pignoribus nuncium remittunt. Hoc modo Radul abjectis precibus, et ea dignitate qua fungebatur indignis, gratiam et fauorem suorum militum mercatus atque stipulatus, non sine metu male focillatae gratiae conscientiaeque ambage in castra sua, sed poene semi hostilia descendit.

Radul suis
militibus
reconcili-
atur.

Interea dum haec aguntur, Moses quoque sensim appropinquans, non expectatis Polonorum, quos diximus agminibus, una cum Becta Passa totaque Tatarum, Turcarumque, Vngarorumque mole, quorum numerus ad sexies millia censebatur, fatalem suae cladis agrum Coronensem petit, ac iuxta quemdam amnem ad trapetum, binis ab urbe lapidibus remotum, ubi chartarum lintea materia praelis tunditur, atque in plagulas constipatur et elaboratur, castra locat. Hic considens omnem protinus exercitus ambitum, perpetuis carrorum compaginibus, tamquam vallis circumplectitur. Catenis atque rudentibus, quarum larga aderat copia, detractis e tormentorum quoque sarracis, funibus, burres ac temones, quam potest arcissime inter se constringit atque connectit; omnem denique suorum manum in haec septa ingerit, ut omnes scirent, salutis spem in pugnando non in effugie-

Moses ad
Coronam
appellit.

Moses
castra sua
currubus
circumdat.

Bectas di-
uersum
suadet.

sitam esse. Curruum sepimenta a fronte amuis profluentis alueus veluti fossa claudebat, qui etsi nonnullis in locis limosus ac lutulentus esset; facile tamen tam ab equitibus quam peditibus superari poterat, aquis vix femorum tenus pertingentibus. A tergo nemus modicum, a latere officina chartaria quam diximus erant. Non videbatur opportunum Bectae hoc Mosis consilium. Liberum se campum ad committendum praelium habere malebat, obsidionis specie castra ab hostibus cingi, nihil ad rem salutare esse putabat. Copias curruum circulis arctare, ac veluti carceri, claudere, pugnaturisque compedes iniicere, desperantium de victoria esse. Si non aliud, certe commectatus penuria his latebris clausos expugnatura esset. His retinaculis clausum atque implicatum militem recte suo officio fungi non posse. Trepidantium esse, atque extrema quaeque metuentium his munimentis irretiri. Pro incerto praeliorum euentu ad utriusque fortunae casum circumspectos esse oportere dicebat. Nec, si secundum praelium contingeret, ad urgendum persequendumque hostem, nec si aduersum, ad effugiendum ulla facultas superesset. Hostibus autem omnia ad agendum expeditiora facerent; meminissent se inferre, non illatum propulsare bellum, ideoque plus fiduciae inferenti quam repellenti esse debere. At in his claustris multum de ardore atque fiducia militum detrahi. Ante tubam trepidari. Ante praelij experimentum turpem receptum quaeritari. Cum haec atque talia Bectas in medium dixisset, Moses ad ea, quae destinarat obstinatus: ego vero, inquit, potestatem pugnandi tunc hostibus dabo, quum mihi libuerit atque ex usu fuerit, opportunitate meis rebus consultum, non hostium volo. Oppugnaturientes istos non

difficile fuerit tormentorum telorumque procellis reijcere, quorum repentinam impressionem atque incursum aperto Marte liberoque campo refutare anceps factu res fuerat. Ubi semel atque iterum se reiectos senserint, non difficile ad pacis conditiones descendant. Et qui per se, ac suâ sponte nolabant ad ullam concordiam redigi, accepto detrimento, inuiti ad pactiones certas adducentur. Haec Moses sua ipsius fretus sapientia et dicebat et faciebat. Sed iam fata omnem humanam prudentiam occaecauerant, non instigabant illum, sed trahebant ad ruinam. Serum erat in fundo consilium. In arcetissimo constitutus salutis et exitij confinio, nec exitium suum, nec salutem videre poterat. At Bectas nihilominus suam ipse mentem secutus, cum duobus millibus Tatarum, quos ex omni numero secum trahebat, ducensque Turcis extra carrorum vallum consistit, dextrumque latus Mosianarum copiarum claudit, salutari non tam ad pugnam proposito, quam ad effugium consilio. Moses tormenta campestria mediocra et nonnulla pensilia, quae ad eiaculandum circumagi pro lubito possunt, XXV habebat, quae passim ex captis praesidijs et opidis in expeditionem rapuerat. Nam e Turcia plane nullum secum aduexerat. Ea idoneis locis disposita, ita tormentarijs magistris commiserat, ut ipse quoque non solum hortamentis, sed et manu operas eorum ad ictum dirigeret. Coronaci, qui deditione facta, Mosi obsequium suum detulerant, ducentis peditibus et multa armorum suppellectile et commeatu, inter haec, duobus curulibus tormentis et tribus hastrarum plaustis, castra Mosis locupletauerant. Tataribus, Turcis, Ungaris, omnibusque

Bectas in
libero
campo ca-
stra sua
locat.

alijs promiscue intrandi in urbem exeundique potestatem fecerunt. *)

---

*) *Jegyzet a lap alján Bethlen Farkas kezével: Hic inseratur legatio Győrőfi. (E követség a Hebdom. VII. lib. I.-ben van leírva, de Bethlen Farkas a maga »Historiá«-jában csakugyan e helyen, a hová valóban is tartozik, t. i. Székely Mózes és Bektas pasa hadai Brassó mellett történt elhelyezésének leírása után adja elő. Tom. V. 379. s köv. lapokon csaknem szószerint kiírva Szamosközyből).*

HEBDOMADIS VII.

LIBER III.

Argumentum libri III. *)

His tam male ad exitialem pugnam constitutis, dux Moses nec a fiducia nec a robore instructus, quippe qui iam in Macone dimidium virium, et animi ^{Moses etiamnum de concordia Radulem interpellat.} perdiderat, non alienum suis rationibus arbitratus est, si postremum Radulem, de inita pactaque concordia compellaret. Tantaque spe ducebatur, ut vel in hac hostis propinquitate locum aliquem de pace decidendi super esse confideret. Malebat absque sanguine bellum finire, quam ingentium malorum moli ansam praeberere; ignarus, hoc bellum Valachianum peruirorum velabris simulationumque inuolucris tectum esse. Mittit igitur ad illum Stephanum Halmagium ^{Halmagius ad Radulem.} et duos in super ciues Coronenses, petitque missa tergiuersatione bello supersederet, sinceram mentem aperiret. Non esse locum simulationis. Militum suorum pertinaciam sua autoritate frangeret. Tanti rem momenti non e libidine militum esse tractandam. Indignum esse tantam rerum molem, ad illorum arbitrium temperare, quorum partes essent parere, et dicto audientes esse, non condiciones ferre, legesque principibus praescribere. Siue pacem siue bellum

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

Tumultus
iterum in
castris
Radulis.

vellet, paribus armis se alterutrum accepturum, et quo acciperet pacem animo, eodem culturum; quibus bellum animis, iisdem gesturum. Profectus Halmagius cum Raduli omnia, quae concordiae stabiliendae essent, exposuisset, non prius reuersus est, quam bellum extrema clade terminaretur. Nam Kracker et ceteri duces ubi Halmagium pacificatoria opera fungi acceperant, Siculis atque Thracibus asperis ingenio nationibus ad aurem accedentes, tumultuosos eos sermonibus concitant. Mosem firmandae paciscendaeque pacis gratia, Halmagium perfidum transfugam ad Radulem etiam nunc misisse, sopitum inter milites et Radulem discidium resuscitare denuo conari. Nullam fore turbandae intestinae quietis finem, si quibusvis improbis opportunitas dabitur à destinato dimouendi Radulis animum. Irent, et Halmagium omnium malorum interpretem, dissidij authorem, rebellionis fomitem, reconciliati animi hostem vel volente, vel inuito Vaiuoda ad supplicium raperent. Siculi atque Thraeces, intractabilis animi milites, ob praeteritae dissensionis memoriam omnibus suspicionibus obnoxij, manipulatim primo, mox turmatim conglobati, ex improviso pro tabernaculo Radulis frementes consistunt; ne irrumperent, praetorianorum manus coercuit, atque graui stomacho, prodi se rursus, clandestinisque pactionibus opportunitates bene gerendae rei interuerti sibi quaeruntur; cum proditoribus atque transfugis consilia contra milites Radul caperet, clandestina cum hostibus consilia misceret. Halmagium omnis dissidij seminatorem ad poenam poscunt. Ni sponte tradatur, vel inuito Vaiuoda se tabernaculo per vim extracturos minantur, iniecissentque haud dubie Halmagio manus, ni a Radule protectus fuisset,

sacrumque etiam inter profanas gentes legatorum ius, adeoque ipsam principis dignitatem, militaris furor sanguine temerasset, ni praetorianae cohortes violentis atque amentibus intercessissent. Horum intemperiei Radul interueniens per Attilium Vicomercatum Cremensem castris metandis praefectum tumultuantes alloquitur, omnem de se suspicionem ponere iubet. Nullum responsum nisi conscio militari senatu Halmagio se daturum affirmat. Jus gentium permittere, neminem tam atrocissimum esse hostem, cuius legati et postulata audiri non debeant. Si quid inter principes inconscijs gregarijs militibus agitur, aequumne fuerit, protinus in suspicionem prodicionis trahere? Principis vestri tentorium ad libidinem per vim irrumpere? proiecta conculcataque honestate imperatoris auctoritatem conuellere? Sumus in bello, rerum grauissima momenta tractantur: par-ne est omnia consilia, omnes nuncios, omnia rerum obscondita militibus promiscue patefacere? At ratio dictat, alios parere, alios imperare debere et oportere. Si partes obediendi iubendique confundentur, quomodo stabit disciplina militaris? quomodo principum auctoritas? Scire quaedam vulgo milites, quaedam nescire oportet. Tractare arma, ad hostem collimare, valenter ferire, ardorem animi in praeliandum adferre vestri muneris est. Ducibus incumbit consilia ad salutares euentus dirigere. Instrumenta animata vos estis: princeps ipse anima exercitus est. In ducibus consiliandi, in vobis consilia dextre exequendi ratio sita est. Ite igitur et quiescite tumultum et suspicionem ponite. Si tanta vos prurigo incessit digladiandi, ne quid hoc nomine nobiscum queri possitis, eras ducam vos in arenam, ubi ab intestinis tumultibus in hostem enses transferre, strim-

Radul tumultuantes Siculos et Thraces sedat.

gereque dabitur, modo exiguam hanc quietem nobis in praesentia missam facite. Legatos, quos ius gentium sacro-sanctos facit, violare ommittite. Quid de Halmagio fiat, nobis relinquite. Sopitis in hunc modum Siculorum Thracumque fremitibus, Halmagium Vaiuoda apud se detinuit, neque foras exire tentorio permisit, ne male frenato furori occasionem ad eum opprimendum faceret.

Excubiae
Mosis ad
Radulem
transfu-
giunt.

Ita retentus Halmagius euentum praelij opperiri iussus est, nec de mandatis, quae tulerat, ullum ad Mosem retulerat responsum. Iisdem diebus antequam arma inuicem stricta essent, triginta duo Thraces, quibus nocturnae excubiae demandatae fuerant, e castris Mosis ad populares suos in castra Radulis transfugere, quae res nonnihil Mosem ac duces turbauit.

Basta sa-
tagit.

Haec dum iam ad Coronam aguntur, interea Basta ingentibus instructus Germanorum, Vallonum, praedonumque Vngarorum, quos Haidones vocant, copijs, ijs nempe quibus antea provinciam toties oppresserat, Zathmario soluens ad Maytinum Samiani tractus pagum appulerat, eo omnino consilio, ut si de coepta cum Rodolpho Imperatore et Mose pace non conueniret, manum cum Mose consereret, etiamsi Radul omni pugnae consilio abiecto, operas sibi in bello conficiendo nullas commodaret. Sed fatalis rerum ordo ipsum Radulem ad hoc bellum conficiendum destinauerat; confecitque ille mira quadam fortunae indulgentia, non tam suum, quam suorum secutus auspiciū. Prorsus ut Basta prius sedenda vicisse, quam bellum intulisse cognosceret, adeoque victoriae nuncium ante quam praelij periculum acciperet. Non erat obscurum Mosi Bastae consilium. Sed ne duobus simul praelijs implicaretur, neue utrimque

circumueniretur, Radulem primum inuadere unde si victoria potiretur, Bastam postmodum adoriri constituerat. Sed enim vero repugnantibus fati nihil promouent humana consilia. Ergo rebus ita constitutis, Thracius et ceteri duces Radulem cunctantem adhuc alternisque fidentem et diffidentem in praelium descendere suadent. Omnem componendi transigendique cum Mose voluntatem ponere iubent. De certa explorataque victoria spem illi faciunt. Si vero in tam prona ad vincendum occasione cunctaretur, rem omnem corruptum iri dicunt. Iluc se non spectatum, non fuitiles res tractatum e Transalpina venisse nunciant, sed hostes quaesitum, manusque cum ijs conserutum. Ipse una cum suis omnibus ad praelium descenderet, qui principis sunt partes obiret. Iniquum esse, ut quae desertores atque emansores grauissimis supplicijs castigare debeat, ipse suorum esset desertor; ac postea ut ociosus alienae victoriae spectator totam victoriam ut suam interpretaretur, quaesitam alieno sanguine laudem sibi vindicaret. Quod felix igitur et faustum esset expeditis animis et corporibus in hostem duceret, nullam aliam occasionem quam pugnandi expectaret. His ita nunciatis Radulem in tanta ducum militumque suorum obstinatione, nec tutum nec honestum sibi videret diuersum sentire atque audere, necessitatem et fortunam magis, quam certam rationem animique libitum secutus omnes copias in praelium educit. Quapropter pridie ejus diei, quam pugna commissa esset, inter Rosno et Volcanum pagum castra metatur. Hic Volcanates ingen- Radul ad conserendam pugnam a suis adigitur.

Radulianis rapinae, vexandaeque plebi adsuetis afflicti sunt; non iubente quidem, sed nec prohibente Valacho. Volcanus pagus male tractatur a Valachis.

Pugna Radul
et
Mosis 17.
die Julij.

Radul in
aciem
suos di-
sponit.

Deli Mar-
co prae-
lium au-
spicatur.

Postridie quod fuit ad XVI. Kal. Augusti, copias ita disponit, ut ambobus Merzis sinistrum latius, quod septemtrioni et Tataribus objectum erat, curandum committeret. Georgio Thracio dextrum, quod Coronam spectabat. Pedites omnes et voluntarios Haidones in medium tamquam phalangem redigit. Ipse Radul cum decumano vexillo post principia extremum quadrati agminis obtinuit. Ita Radul contra Mosem tendens, collium extremas radices Coronam versus legit, praemissisque velitibus, qui explorarent num in suburbijis ceterioribus urbis, aliquae forti haerent insidiae, ubi nullas esse compertum est, ad Mosis castra diuertit iter, qui continuis tormentorum crepitibus pugnae praeludebat. Quia vero Moses plaustrorum connexis ordinibus, castra sua, ut diximus circumvallauerat, eoque modo equitatu hostili commoditatem adoriendi ademerat: libuit Raduli, ut ipsi quoque equites, ablegatis iumentis, pedestri pugna, carrorum munimenta inuaderent, atque conuellerent, viamque ad interiora patefacerent. Quibus ita ordinatis, quum iam plerumque diei processisset, signo dato, stentoreo clamore alij S. Nicolaum tutelarem patronum Valachorum et Thracum, alij diuae Virginis, Jesuque auxiliatoris nomen per tota simul castra utrimque simul explorantes, quasi eundem opitulatorem dissentientem, atque in partes diuisum essent praelio commissuri, horribili impressione Raduliani Vngaros adoriuntur. Ac primum Deli Marco Thrax iuuenta ferox et audacia, cum suis peditibus contra crebras tormentorum telorumque omnium procillas, ad compages plaustrorum reuellendas aggreditur. Secures, dolabras, roboreos stipites, omnes explicant machinas, quibus curruum cancellos demoliantur, pro-

pugnantes obruant, agant, repellant. Alij, quorum levis armatura, volucris saltu se traieciunt, alij, dejectis fractisque rotis, commissuras dirimunt, diuellunt, disturbant, caedunt utrimque et caeduntur. Ceteri circumfusi partes alias castrorum impressionibus lacescunt. Introrsus pro se quique furentibus obijciunt, infestorum hostium tela repellunt. Cohortantur plerique inter se, ac quod in re trepida usu venire solet, dum omnes consilium dant, omnes pariter periculum subeunt. At Moses praenalenti equo inuehens, per ordines, perque omnes casus cursare, manu, verbo, exemplo circum munimenta praeliantes officij admonere, omnia belli pericula temnere. Diu in ambiguo atque ancipiti haesit pugna, plane ut videretur deliberare cunctarique fortuna in utram se partem propitia inclinet. Tandem cum dira feritate, quae ne inter belluas quidem usu venire solet, caedem et occidionem alternis miscuissent, coniunctiones atque claustra plaustorum totis connixi viribus late Raduliani diuersis in locis perfringunt, ingentem viam dilatant. Tum vero acerrima impressione incitatum agmen late irrumpit, ac Mosianos veluti caueis circumretitos, metuque consternatos, pro voto agunt, feriunt, contrucidant, quidquid furor ac ferrum potest, in victos effundunt. *) Nullo teli genere crudelius sacutum est, quam oblongarum hastarum cuspidibus, quibus in confertos adactis, bina ternaque corpora uno eodemque impulsa traieciuntur. Itaque Mosiani primum fugitare, declinare: mox veluti attonita armenta septis undiquaque inclusa densari, **) alij alios equis

Mosiani
dira clade
conferuntur.

*) Oldaljegyzet ismeretlen kéztől (mely azonban Bethlen Farkas előtti): Bectas tanácsát meg kell vala fogadni.

**) A codexben a lap alján Bethlen Farkas kezével e jegyzet: itt

proterere, confertim conglomerari, hostium pariter et suo ipsorum impetu ruere, atteri, prosterni, nec corporibus, nec animis, nec armis sibi constare. Nec uniri interse recte, nec diuelli a sese posse, quem quisque locum occupauerat ibidem deprehensus animam amittebat. *) Caedem furor, furorem ira, iram odium incitabat atque acuebat. Tum vero opportunitatem saeniendi locus praebebat, numerus augebat, cohortatio incitabat, vindictae cupido irritabat; strues caesorum, strue caedendorum cumulabatur. Quanta occidione sit saenitum a barbara rabie victorum aestimare potest. Quicquid post immanem Sigismundi Batorij lanienam, quicquid post tantas et tam crebras bellorum clades, quidquid ex aliis Transylvaniae funeribus e nobilitate omnique militari ordine reliqui superaret, hic totum crudelis fortuna, velut in communi totius prouinciae ceramico tumulauit, unaque cum illis Transylvaniam suae ruinae molibus sepelliuit. Haerebat in memoria Thracibus et Valachis et Siculis Michaële tyranno in Transyluania fuso et fugato, quanta clades popularibus gentilibusque suis illata ab Vngaris fuisset. Ad eam calamitatem vindicandam hac victoria opportunam esse oblatam occasionem videbant. Proinde quicquid impotens animus atque odium tempore inueteratum, intimoque corde conceptum, illis ad ultionem dictabat, cumulatissime ferro, cuius in victos prona iam erat facultas, exequiebantur. Vtque in civilibus malis solet, praedam tantum et manubias sectioni reservari satis ducebant, caeterum corpora de-

Thrax, Siculus et Valachus caede et vindicta saturatur.

hogy jól emberségeket sem mutathatták (t. i. megemlítettő, a mint azt Bethlen F. Hist. tom. V. pag. 399. föl is említi.)

*) Oldalt Bethlen F. kezével: de peditibus. Ő ki is emeli külön a gyalogokat Tom. V. p. 399.

victorum, ne quicquam super esset, cui pepercisse dicerentur, extrema occisione occidebant.

Bectas passa, quem cum Tataribus et Turcis extra curruum septa, discretis a Mose castris constitisse diximus, nullo edito pugnae experimento, cum conclamatae partium suarum pugnam cernit, deserre Mosem et ipse maluit, quem iam a fortuna desertum videbat. Ante vero quam in fugam se conijceret Mosi renunciat, salutis suae, quam desperatae pugnae potiore rationem habere velit. Euadendi una secum occasionem dum posset arriperet. At Moses negat se comitem illi futurum. Bellatum se non fugitum venisse ait Vitam quam patriae deuouisset, cum patria positurum respondit Bectas incitato suorum agmine in fugam effunditur, ac tandem Alutam fluuium quâ venerat, traiecit. Inde per Coronensem ac Saxosebesinum agrum ad ferreas portas trepida fuga contendit. His superatis Karansebesoque praeterlecto, Temesuarum euasit. Moses frustra fatiis reluctatus, cum viam a tergo per disruptam carrorum seriem nactus esset, e confertissimo suorum funere elabitur, atque Coronam versus spadice inuehens equo iter intendit. Sed in quas latebras se condet, quem fatalis ultio prosequitur? Nempe eadem ipsum, quae exercitum eius, fortuna traxit. Georgius enim Thracius popularium manu stipatus insequitur fugientem, et assequitur. Ac protinus minaci ac confidenti voce, qualis victorem decebat ad se se dedendum illum cohortatur. Moses memor dignitatis suae statuit non abiectiore animi morte defungi, Transylvaniamque amittere, quam illam quacsauerat, consiliumque pugnandi iniuerat. Itaque nullum interesse arbitratus, quomodo caderet, negat se extremum spiritum nisi per virtutem

Bectasfugax priusquam pugna.

Moses in fugam se proripit.

amissurum. Neue segnius facere quam dixisse videretur, cum arrepta ferrea claua, quam gestare solitus erat, repellere ictum pararet, a quodam Graeco Pana (id nominis, hodie apud Graecos Paulum valet) Radulis Vajuodae apparitore per medium dorsum tormenti globo percutitur. Delapsus equo Georgius Thracius inuestigio occupat, atque caput jacenti spatha auellit. Id mox Coronam intromissum, quod testimonio fieret, nequam ultra spem de illo fouerent. Visa caede, spem protinus in desperationem vertentes immane quantum Coronenses tota mente perculsi sunt. Eiusdem capitis postea direpta cutis tomento referta est, ac murorum coronis in arce Fogaras more militari imposita, ubi carie putredineque consumpta est. Cranium cuti exutum in publico fori ad omnium conspectum, coeno ac sordibus diu jacuit coopertum, quod postea Michaël Albus ejus urbis ciuis primarius, hostium ludibrijs subtractum, in viridario quodam suo breui scrobe facta, humo obruendum curauit.

Constans fama est ex sex millibus vix dimidium euasisse. Testaturque cladem Transyluania omni potene nobilitate, omni militia exhausta. Majorum gentium procures Sigismundi crudelis laniena exstirpauit. Medioximos idem in bellorum clades ingurgitauit. Minorum gentium patricos, qui tot funeribus supererant, Mosianum bellum, ex iisdem fontibus manans, aboleuit. Signa militaria praeter Turcarum et Tatarum, qui tempestiue sibi fuga cauerant, capta ab Valacho triginta duo. Hic duces inter se, atque etiam milites disceptare, studiaque in contraria scindi, Bastae ne an Raduli vexilla essent praesentanda. Negant Kracker et Atilius Caesarianis partibus addicti, Radulem licet pugnae praesentem, quicquam ex hac laude decer-

Moses trucidatur.

Clades Transyluanorum.

pere aequum esse, qui perniciosus cum Mose tracta-
 tibus victoriam, quantum in se fuerit, corrumpere sit
 molitus. Qui vultu nobiscum, ceterum mente cum <sup>Altercatio
super ca-
ptis vexil-
lis.</sup> Mose fuerit. Semi transfugam, semique desertorem
 suorum esse. Qui sciens ac prudens omnes pugnandi
 commoditates subterfugerit. Spem suscepti belli non
 in fiducia, sed in desperato successu collocauerit. Qui
 tamquam per vim e Valachia excitus, vix tandem ei-
 dem militiae se aggregari passus sit. Omnem laudem
 nauatae operae ad Caesarem Rodolphum, eiusque
 legatum Bastam redundari oportere, quorum auspi-
 cijs et incitamentis res gesta, victoriaque sit quaesita.
 Quapropter haec illis tropaea, haec militaria orna-
 menta figenda decernendaque esse ipsa ratio aequi-
 tasque postulat. Thracius contra et Merzae iniquum
 esse contendebant Radulem expeditionis principem et
 praesentem praesenti victoriae honestamento parataque
 gloria fraudari, cuius militum sudore et sanguine ho-
 stis fusus fugatusque sit. Si cunctatio futuri an-
 ceptis consilium nonnihil Radulem tardum ad rem ge-
 rendam fecit: omnem tamen cessationem postmodum
 tempestiuo aduentu praesentiaque sua correxit. Ne-
 que crimini dandum illi esse, si casum euentumque
 belli non duces sed comites consiliorum suorum du-
 xerit. Ex euentu bella, non ex spe vel metu futuri pro-
 bari iudicarique solere. Cui totum fortuna indulsit,
 nonne aequum est eidem partes quoque vindicare?
 Denique quid opus est verbis, muliercularum armis?
 Si tanta libido disceptandi animos incessit, ponantur
 in medium vexilla, scindamur in acies, descendamus
 in noua praelia. Iterum victor potiatur duplici gloria
 pariter et vexillis. Ferrum dirimat, quod aequitas con-
 ciliare non potest. Tandem ne in partes animis et vi-

ribus scinderentur, controuersia hunc in modum composita est, ut pro singulis vexillis, Radul denos flores praesenti pecunia militibus numeraret; pro Turcico vexillo singulari, specioso illo quidem, sed nullo auro argentoue exculto quadraginta.

Signa capta ad Rodolphum regem mittuntur.

Ita Valachus signis potitus triginta duo vexilla per Nicam (Nicolaus est) supremum suum cubicularium, quem illi visterem dicunt, primum ad Bastam, quo ab eius praeconio, maiorem virtuti suae auctoritatem conciliaret, subinde ad Caesarem Rodolphum, veluti prospere gestae rei lauream transmittit. Contra Caesar postmodum, honestandi eius remunerandique ergo diploma dedit, quo illi possessio provinciae Valachiae Trausalpinae stabilitur, quam ipse filijque eius aetate natuque primores per omnem virilis sexus directam propaginem perpetua successione cernere possint. Dedit etiam torquem aureum magni pretij, ipsius Imperatoris effigie ex auro ad viuum expressa adhaerente. Itemque binos abacos escarijs patinis, discis, poculis, scyphis, malluuijs, esculentorumque ac poculentorum instrumentis, auro, argentoque celatis, atque principali Majestate dignis, luculenter instructum. Haec per Radulem Kulcyarem boiërem senatorem, virum prudentem, et summae dignitatis, qui decem ante mensibus legationem ingressus fuerat, a caesare Raduli missa sunt. Patrato bello, Radul omnia tormenta ab hoste capta felicis victoriae documentum, ingenti plausu postera die, quam debellatum esset, explodenda curauit.

Milites Raduliani ad diripiendam Coronam anhelant.

Ferox miles, et cum alias semper, tum hac victoria parta insolens, ad diripiendam Coronam summa pertinacia exarserat. Quae etsi valido ciuium praesidio, atque robore munitiombusque minime praedato-

riac manui obnoxijis firmata erat: tamen vel ancipiti euentu destinatum tentassent, nisi Radulis atque ducum edictis ac minis, dehortamentisque, tum etiam largitionibus deliniti, a propositoque deterriti fuissent. Quapropter ne qua occasio fremendi, tumultuandique esset a Coronaeis infelici euentu pugnae consternatis, XX millia florenûm Radul emunxit. Eam summam in stipendia militum erogauit obiectaque offâ stomachum eorum latrantem placauit. Et hac quidem pactione pecuniae non tam incolumitatem urbis, quae non facile iniuriae praedonum obnoxia erat, quam suburbiorum, quae tribus ex partibus late urbi adiunguntur, tum vero totius circa tractussalutem redimere Coronaei voluerunt, potiusque duxerunt priuato detrimento publicum periculum ab urbe, ferrum et flammam a villis et opidis auertere, quam impotentem animi victorem et praesentis fortunae successu libidini suae plus aequo indulgentem, recusatione aliqua officij ad cladem accessionibus cumulandam exasperare atque irritare. Quippe ita siue natura, siue hominum moribus animique morbo comparatum videmus, ut victoria ad quamlibet moderatos veniat, tamen eos ferociores, superbos, impotentioresque reddat. Qui tamquam mortalitatem exuti, diuinitatem quamdam consecutos se esse putant, si quando euanidae cuiuspiam gloriae auram adepti fuerint, ignari quam cito res humanae in contrarios casus praecipites ruant, ac tamquam externi rotarum orbes, quod rex Sesostris admonebat, a summo ad innum vicissim reuoluantur. Nobilium Transsylvanensium qui se factioni Mosis applicuerant, opes Coronae depositas, victor Valachus summo studio conuerrens, suo fisco intulit, ac quicquid e nobilium bonis intra extraue

Coronenses incolunitatem a Radule mercantur

Omnis victorioria superba.

Tholdius
et Boga-
tius e
vulnere
moriuntur

urbem rapinae iniuriaeque obnoxium obuenerat, expilauit, paucisque post diebus in suam Valachiam reuertitur. Miles barbarus nobiliores captiuos forte superstites, a quibus sectionem collorum abstinerat, in sectionem praedae adhibuit. Stephanus Tholdius*) et Nicolaus Bogatius, ille quatuor, hic tribus florenorum millibus ciuibus Coronatibus venditi, ex vulnere, paucis post diebus vitam quam precio redemerant, gratis amiserunt. Et cum in ceteris extreme crudelis fortuna fuerit, in hoc tamen propitia illis fuit, quod nouissimum spiritum, quem per supplicium et ludibrium ereptum iri metuebant, fato praelij rediderint. Begus praefectus Mudouae (id castellum est in citeriore ripa Danubij post Karansebesum) Mehemed nomine, origine Bulgarus, graui plaga saucius, Raduli cessit. Is postea lytrum pro libertate pactus, duobus generosi armenti equis e vinculis se redemit. Caeteri Tatarum Turcarumque primores, ipsique omnino Tatares, cum se auerso Joue in praelium descendisse dixissent, una cum ipso Becta tempestiuo effugio salutem sibi redemerunt.

Franciscus
Redejus.

Lupus Paruus, celebris Haidonum ductor, cum fugae beneficio euasisset, ac postmodum veniam a Basta impetrasset, eidem nuperrimi transfugij oblito, ac malae conciliatae gratiae subnixo, Colosuari ad Gemonios gradus, jussu Bastae, laqueo gula fracta est. Franciscus Redeijus, vir cum cetera eximius, tum quod fortem ac fidelem operam in expeditione Mosiana nauauerat: desperata spe veniae, una cum Becta in Turcarum prouinciam concessit, transfugi-

---

*) Oldalt egykoru kézzel: Rosszul esett neki a tanács, szégynek.

umque ex Ungaria transfugio Turcico coniunxit. Et Transylvaniae nobilitatis flos una cum duce Mose, perfidia Valachi plus quam barbara, in hunc modum cecidit. Qui eo plus decoris et laudis, et sempiternam memoriam obtinent, quod pro patria, pro qua nemo sapiens dubitavit unquam occumbere, ultimum spiritum posuerunt; vitam quae necessitati debebatur liberandae ab ignobili servitute patriae morti sponte donauerunt. Exitum illis fortuna licet iniqua non supplicij sed honestatis loco dedit. Numquam enim sunt praeclariores mortes, quam cum boni patriae ciues pro aris et focus alacri occidioni se deuouent. Agat triumphum barbarus quantum volet: ascendat Capitolium albis quadrigis, ducat prae se capta signa: cingat tempora lauru, aut quo dignus est, stipulis stramineis, quod perfidiosorum insigne est: periurium certe primis feret ferculis ad diuam Virginem, sanctum Nicolaum, Precupem, Costam, tutelaria ipsorum numina, ad omnes denique coelites, quos prius, quam Transylvanos perfidia polluit. Enimuero tanta a principio fuit erga Christianum nomen Valachorum inconstantia et perfidia, ut Sigismundus Caesar et rex Ungariae, in concilio Lucensi anno domini millesimo quadringentesimo vicesimo nono, publice proposuerit, totam Valachorum progeniem a stirpe delendam esse, (quod Mathias Michouius tradit) eo quod nemini unquam fida esset, clandestinis rapinis, proditionibus, furtis, latrocinijs, sed potissimum perfidia plus quam punica vicinis regionibus orbis Christiani infesta esset, Christianum nomen identidem ad Turcam proderet, ac semper duabus sellis sederet, fidem prout fortuna spirat alternaret, ac poenitus pietati Christianae iam pridem nuncium remisisset.

Dulce est
pro patria
mori.
Horatius.

Valachorum
perfidia.

lib. 4. cap.
47. Chron.
Polon.

Fides
fidem obli-
gare debet.

Sane Moses nec a viribus, nec a prudentia experientiae militari, nec ab ullo belli apparatu fuisset destitutus, nisi Valachi fidei immo perfidiae innixus, lentius omnia aduersus eum administrasset. Nam foedere et pace firmiter et sincere, ut ipse rebatur, cum barbaro patrata, quattuor amplius Tatarum milia, ne oneri provinciae essent, militia soluerat, dimissaque fecerat. Polonorum et Ungarorum validam manum, qui apud Desum in aestiuis haerebant, non leue momentum virium, ad se accersendos neglexerat. In Siculos populares suos in partes trahendos indulgentior leniorque erat, fiducia compositae pacis. Heder passam ejus potissimum causa Valachiae imminuentem ne se loco moueret, auctor Moses fuerat; imo ad Turcarum Imperatorem deprecatorem se pro Valacho interposuerat. Multam partem nobilitatis Transylvaniae ad curandos fundos, remque agrariam colendam domos remisera, uti pararent ea quae suppeditarent ad communem victum, utique frumentatio in tanta annonae charitate, quae supramodum inualuerat, elementior ad usum populi fieret, macellique rationes quam posset eleuarentur. Hac credulitate a modestia animique sinceritate profecta imbutus Moses, publicam rem non sua culpa, sed aliena perfidia una secum perdidit. Quotusquisque enim mortalium est, qui iuris iurandi religione circumscribi non possit? cui non contestatio diuini numinis fidem facit? cui non insidia, eiurata perfidia malitiaque tendi possunt? cui non dira detestatio religionem credendi iniiceret? Nam cum nullum sit arctius vinculum ad constringendas hominum mentes iurisiurandi sanctione, sane pius, sincerus et modestus animus non difficulter ad stipulatur concepto deuinctoque contestatione su-

premi numinis iurisiurando: contrà extreme deplorateque barbarus, intestabilis ac sacer sit oportet, qui hoc mutuum humani generis vinculum gentiumque ius, sacramentum scilicet Deo teste plusquam trabali clauo firmatum, conuellere, peierare, relinquere sustineat? Sed enimvero sicut pudicitia semel amissa, perfrictae frontis meretrix fit mulier, et anima unde semel recessit, putidum est cadauer, nec eo deinceps spiritus redit: ita qui se periurio semel alligauit, ei si per Jouem lapidem, perque omnes deos iuret, nulla certa firmaque fides amplius haberi potest. His artibus gloriatur Valachus carnifex sacerrimus, in coelum se euehat, pacis pactione, fideique ludificatione ab se debellatum esse Mosem credulum praedicet: iacet illud Choraebi furialis: dolus an virtus quis in hoste requirat? Certe vestigijs eius inhaeret illa insolentium vindex Rhannusia, praesens superbos vertere funeribus triumphos. Consimili perfidia e patriae gentis, religionisque institutis desumpta, Michaël spurcissimus tyrannus Andream cardinalem ac Transylvanos quadriennium ab hinc oppresserat: sed postmodum vindex periurij Deus, cuius contestatione ille abusus erat, tot eius execrationes dirasque deuotiones in caput eius conuertit, ac qui pridem trium regnorum perfidia inuolatorum tyrannide tumebat, vix habuit glebam qua delibutum tot sceleribus cadauer tegeretur. Sane apud eos, qui recte pieque iudicant, vera virtus et ars bellandi alijs nititur fundamentis, non perjurijs, non versutijs Valachicis, non detrimento fidei, non iactura honestatis, non denique hac noua sapientia, quâ isti barbari pro magistra hoc tempore utuntur, qui tam non curant iuratam fidem, quam numerus lupo. Nec est mirum hanc inconditam bar-

Michael
vainoda.

bariem tam foedis, Deoque ac hominibus abaminandis periurijs pollui, cum nullum verum agnoscat Deum, sed pro eo manes quosdam hominum ac propemodum umbras, superis an inferis adscriptas, incertum, pro diuis colat tutelaribus, quibus deuotam fidem, quantacunque execratione deuinctam, tam prócliuè est istis barbaris fallere, quam pueros astragalos iactitantes ludo renunciare.

HEBDOMADIS VII.

LIBER V.

Argumentum libri V. *)

Deleto Mosis exercitu, Bectas Turca, et omnes qui cladi superfuere, omissa in praesens renouandi belli fiducia, alij alijs agglobati, ut in re solet perdita, tutum pro se quisque refugium surda quam maxime properatione intra extraque Transylvaniam quaesiuerunt. Non patebat in Vngariam Vngaris receptus, quos Germanus quasi lanista sanguinarius, in publico orbis amphitheatro tot iam annos exitiali ferro inter ^{Justissima} se commiserat, cruentosque istos ludos ipse eminus ^{deploratio} e cauea Viennensi spectabat, animumque his funestis ^{intertini} occidionibus, intestinique eiusdem populi discidijs ^{inter} pascebat. Nec videbant his miserrimis temporibus ^{Hungaros} utrique isti Vngari qua sunt caecitate animi et furore ^{belli.} praediti, quid mali inueheret ciuile imo inciuile et Tartareum hoc inter se odium, ad mutuam perniciem praeceps, ad tutelam publicae libertatis et salutis tardum et improuidum: praesertim in tanta Turcae hostis vicinia et propinquitate. Quis crederet Vngaros internecinos olim Turcarum hostes, qui a ducentis amplius annis illorum fuso sanguine tot ornamenta

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

Turca
erga Vn-
garos ae-
quior et
humanior
quam
Vngarus.

victoriae et gloriae acquisiuerunt, tutiorem recep-
tum apud Turcas inuenturos, quam apud Christianos,
adeoque populares et consanguineos suos? Sed inuitum
veritas fateri cogit, Transylvanos plus fidei, clemen-
tiae, misericordiae, humanitatisque officia in Turcâ
reperisse, quam in Christianis adeoque Vngaris popu-
laribus suis, quos licet regio distinxerit, consanguinitas
tamen et germanitas, ac quod pluris est, humanitas
et pietas, ad mutuam amorem coniungere copulare-
que debuerat. Sunt, quis ignorat? omnia bella ex-
trinsecus inuecta, funesta, et ad exitium alterutrius
partis comparata, sed domestica et ciuilia, quae, quasi
in visceribus reipublicae oriuntur, longe sunt fune-
stissima: eoque euadunt funestiora, quod intestinae
factionis altera è duabus pars externum sibi plerum-
que adsciscit auxilium; cuius operâ aduersarium fran-
gat et haec vicissim auxiliij armis concidat. Multa re-
gna, in ijs nobilissimum quondam Vngariae regnum
aduersus extremum hostem quingentis amplius annis
durauit, ubi intestino discidio in partes diuidi cepit,
his quinquaginta prope annis corruit, cuius vulnera
iam usque in vitalia ita sunt penetrata, ut vix vel sa-
lus ipsa sanare queat, ac non uti Virbium ne Aescula-
pij quidem medicina et manus saluti restituere possit.
Quae quidem mala quemadmodum morbi a capite
orti, eo fuerunt capitaliora, quod a regibus et princi-
pibus profecta, in viscere populi late sunt euagata.
Sed ita libuit fortunae et Bellonae, illi caecae, huic
furiosae deae, ut quidquid reges delirarent, nos plec-
teremur, illorum insania populorum, popularium clade
expiaretur.

Transylvani itaque qui ex infelici pugna feliciore
diffugio elapsi erant, non ausi binos hostes, hinc Ba-

stam prouinciae imminentem, hinc Radulem victorem domi opperiri una cum Turcis et Tataribus eadem via, eodemque sodalizio in Turcarum ditionem Temesuarum profugerunt. Multi in finibus apud Caransebesum restiterunt. Pauci qui mente et sententia Mosi adhaeserant, sed felici proposito castra ejus secuti non erant, rati ea absentia spem aliquam veniae apud Bastam superfuturam, latitantium similes, castellis amicorum opportunisque ad refugium locis se incluserant, ex quibus tandem latebris Bastae ingredientis veniam ad ignoscendum depraecarentur. Porro eos, qui in Turciam profugerunt, ne non omnia infesta experirentur, a publica pugnae clade alia priuata exceperit. Est infra Karansebesum opidum non procul a Danubij ripis, antrum viroso halitu, qui (sic) vernis mensibus culicini generis ingentem vim effundit, armentis et pecudibus quibuslibet, sed potissimum bubulo et equino generi infestam et exitialem. Ejus insecti figura culicis est, sed constipatior et breuior, muscilione, qui in cuppis gignitur vinarijs paulo maior, colore sufflano. Pungit promuscide veluti culex, sed adeo virulento, ut infixi aculei grandes pustulas excitent. Volant hi culicelli agminatim, confertoque examine grassantur. In nares bouum atque equorum se se insinuant, adeo magno quandoque numero, ut ad cerebrum usque penetrent, inibique volae instar conglobati, pecus enecant. Tota late ea regio hac peste infamis est. Nec natali tractu contenti sunt, sed omnem late oram peruagantur, nec raro fit ut secundo austro Albam usque peruolitent. Tribus primis veris mensibus pecora in pascuis infestant, dum adhuc scilicet natiuo scatent viru, aestiuus demum mensibus quasi aëris beneficio purgati, venenum sensim exuunt.

Vngarorum potior pars in Turciam migrat.

Culicium virulentorum examen.

Passae Temesuarini felicioribus ejus regionibus horum tractuum securitati consulturi, coementitio muro antri aditus quandoque obstruxerunt. Quo etsi non nihil aliquamdiu profectum est, per quaslibet tamen tenuissimas rimas precedente tempore identidem eruperunt. Tandem accolae rustici, detecto autri ore, hibernis mensibus quotannis confertam arborum struem ingesserunt, quam primo tandem vere cum examina eorum eruptura putarentur, subiecto igni inflammaverunt, cujus ardore et fumo omni antri recessu introrsus oppleto, infestas bestiolas deleuere. Interdiu pecus infestat, noctu in herbarum apices late diffunditur. Nec raro euenit ut incautus bubuleus super herbas infestis bestiolis obsessas, quietem capturus in non leue incurrant discrimen. Nunc cum omnis is tractus in vastam solitudinem sit redactus, nemine obsistente liberiores euagandi grassandique licentiam hi culicelli sunt adepti. Haec pestis magnam adtulit fugientium iumentis, quamuis adulta iam aestate cladem, prorsus ut partim praepropero cursu afflictam, partim his bestiolis vexatam Turcae et Tatares, adeoque ipse Bectas potiores aequorum amiserint partem.

Nunc ad caesos reuertamur. Iuuat enim, nescio quomodo dudum e publico periculo elapsam, denuo in funere et occidionibus eorundem pro patria mortem obitorum ciuium commemorando diuagari, ac iterum recensendo contemplari contrucidatorum hic enormibus vulneribus lacera capita, hic effusa viscera, hic sparsum cruorem, coenoque ac sanguine coopertas artuum partes aspectare, hos animam efflare, illos singultientes, et animam agentes inter vitam et mortem semiuiuos secum colluctari, aliaque visu quam dictu foediora in memoriam reuocare, ac

nobiliorum e tanto flore mortes, in medium propo-
nere, quo scilicet gratae mentis officio manibus de-
functorum ut possum, parentem iustaque persoluam,
cineresque et reliquias eorum, in hanc tenuem monu-
mentorum nostrorum urnam recolligam et compo-
nam memoriamque eorum praeclaram ad posteros
transmittam. Perierunt eo proelio Joannes Sanpaulli-
nus, regioni Thordensi praefectus, quem comitem
eius comitatus vocant. Stephanus Ouarius, multis
obitis in aulam Turcici Imperatoris legationibus no-
tus, et frater eius germanus Samuel adolescens bene
litteratus, Joannes Jacobinus Colosuarinus, Bernardi
filius, eruditus iuuenis, et Sigismundo, Michaëli ty-
ranno, Andreae cardinali principibus a secretis epi-
stolis, Mattheus Perussit, praetorianarum cohortium
ceruleatorum, Andrea principe, praefectus, Joannes
Fiotta Italus, multis iam annis Transylvaniae inquil-
inus, quem Coronae degentem Moses in castra sua traxe-
rat, ad tormenta quibus praefectus erat occubuit. Prae-
ter hos oppetierunt mortem Ladislaus Toroczkai XII
vir senatorius, et alter Ladislaus Chereni vicarijs prae-
fecturis honeste olim, nunc etiam morte defunctus. Item-
que Stephanus Sikesdi, Georgius Nyutodi, ex vetustissi-
mis familijs propagati, Joannes Bihori, Germanicae
conspirationis inter Bastam et Stephanum Cyakium,
herum suum, superiore anno internuncius. Franciscus
Horuathus, Cosmi senatorij quondam viri filius, Ma-
thias Azalai, vir liberali doctrina et virtute ornatissi-
mus, quem Sigismundus oratorem annum ad Turci-
cam aulam dum Moldauico exilio restitutus principa-
tum postliminio recuperasset, legauerat, atque à dex-
tre obito munere in Transylvaniam reuocauerat;
Franciscus Gyulai concordiae inter Rodolphum Cae-

Praecipu-
orum no-
bilium
strages.

sarem et Mosem inceptae substitutus fecialis; Lupus Apafi e baronum prosapia, Leonardi filius; Sigismundus Siger, Joannis aerario quondam principali praefecti filius, Franciscus Harimay Nicolai filius. Itemque Nicolaus et Sigismundus Cornis, germani fratres, et Mosi sororiarum nuptiarum affinitate conjuncti. Eorum parentem Lupum virum nobilissimum et longe probissimum, Michaël Vajuoda Transsylvaniae principatu exutus, dum in transcurso Albam praetermittit occidendum curauerat. *) Desiderati sunt Blasius quoque Gostoni, Mosianus transfuga, et Valentinus Zentei, centenariarum cohortium ductores non ignobiles; item Stephanus Tomory et Franciscus cognomento Daniel. Perijt Joannes Kemény excubiarum magister, e cuius genere Simon extitit, qui Joannem Hunnyadem, clarissimum olim ducem in pugna Transylvana cum Mezeto Turca commissa commutatione armorum, simul vitam illius cum sua morte commutavit. Perierunt nobilissimi quoque duo adolescentes Gabriel et Stephanus Kendefy fratres, Michaëlis filij, qui vix dum ephaebis excesserant. Horum parenti viduae, acerbissima fortuna, è quinque generosae indolis filijs, quorum quatuor, proximorum belorum truculentia amisit, unicum superstitem reliquit. Alijque plurimi viri (ut tunc erant tempora) non minus utiles in toga, quam meliores in armis.

Valachorum latrocinium.

Auxerat cladem nullo satis supplicio coercitum unquam Valachorum agrestium latrocinium: qui collectis popularibus suis, manipulatim turmatimque

---

*) Oldaljegyzet egy ismeretlen kéztől: Kornis Farkasnak az hol az kápolna az Mozgómezőn van, ott vették szegénynek fejét. — Bethlen Farkas hozzátesszi: de bizony nem ott vették, hanem ott temették, az várban vették fejét.

fugientes adorti in silua (cui Draconi nomen est) vastissima solitudine per multa passuum millia dilatata, et passim alibi promiscue obtruncabant. Est enim hoc hominum genus in Transyluania quauis bestiarum feritate incultius, quorum incondita atque inueterata barbaries nullis moribus, nullaque disciplina ad meliorem frugem reuocari potest. Nam cum nullis artibus nedum liberalibus ac ingenuis, sed ne manuarijs quidem opificijs animum excolant, per latrocinia, furta, perque clandestinas rapinas, quarum consuetudinem a teneris unguiculis imbiberunt, parant sibi vnde vitam tollerent, alioqui famae morituri. Coronates adhibitis rusticanis operis, ne inhumata cadauera sub dio putrescerent, facta ingenti fossa, eodem bonam partem caesorum congesserunt, terraque superfusa quasi operimento, communis matris indigenas ejus obduxerunt, atque tot millibus uno funeris officio parentarunt.*)

Res Transiluanas tot alioquin cladibus affectas, in multo deterius mutatum, in crebris prodigijs ^{Mosianae cladis praesagia.} indicatum est. Quae etsi his temporibus curiose non obseruent, nonnulla tamen vel inuitis animis ita hominum memoriae insinuantur, ut ex communi omnium recordatione oblitterari non possint. Quamquam quae ostenta edi poterant maiora, quam quod summi quique viri, rerum lumina, ac tamquam ingentis aedificij fulcra, partim violenta, partim debita naturae morte, superioribus paulo annis e medio sunt sublati qui mox omnem molem rerum, quae illis innitebatur, vna eademque ruina secum traxerunt. Diminutus ad vnum vsque consiliariorum numerus, ad quos

*) Bethlen Farkas kezével a lap alján e jegyzet áll : tali carmine :

Quos genuit ciues, hic Transiluania claudit ;

Heu ! paruo tumulo quanta ruina iacet !

Bethlen F. e distichont föl is vette Historiájába. Tom. V. pag. 410.

de prouinciae rebus quoties opus esset, referretur: aediles, praetores, tribuni militares, duumviri capitales per omnes strategias, quos comites comitatus vocant, homines nullo poene numero facti, et quos priores illi vix pro famulitijs agnouissent. *) Sed haec elades potius quam cladis indicia. Huius autem Mosianae euidentissimum fuit a viginti amplius annis decantata atque in ore omnium habita vallis Coronensis memoria, cui Alabor nomen est. Ibi ingenti sanguine tellurem redundaturam, cui simile vix praeterita aetas viderit, nec sequens videret, tritum publico omnium ore vaticinium erat. Omnium ante actorum et sequentium malorum colophonem in Alaborina clade impositum iri narrabatur. Vnde manatura esset calamitas, a quo, quibus modis, horum nihil; caput dumtaxat mali et locus sine ambage notabatur. Cetera factorum ordo occultauerat, ut mortalium animi expectatione mali ancipites, sollicitius suspenderentur.

Siculi ari- Haec vaticinia e Siculia velut altera Dodona emanabant, vbi rusticorum faunorum, carmentarumque muliercularum ê, nescio quibus aditis rerum euenta depromentium, mirum quanta sit frequentia. Ex quibus sane liquido apparet, haec et talia siue ex intelligentiarum reuelationibus, siue humanae mentis perspicacia praeuideantur, ex necessitate provenire, atque etiam ante, quam contingerent, certa atque fatalia fuisse, nec nisi ex immutabili continuatione ordinis sempiterni explicari atque in actum produci. Nam ego quidem ita sentio, sicut ea, quae praeterierunt minime amplius sunt mutationi obnoxia, facta enim infecta fieri non possunt, ita ea, quae ventura sunt, fatali

*) *Oldaljegyzet Bethlen Farkas kezével: Hátha az mostani időre láthatnál, mint elfogytunk.*

rerum lege inpendent, atque aguntur, ex connexion-
que causarum, et naturali rerum circuitu conficiun-
tur. Quae si casu fortuitoque euenirent, sane natura
quae dicitur, et est, non esset natura, non ageret
Deus ipse ordine, sed promiscue, omnisque futuri
prouidentia caeca esset et inanis. Quid referam ariolo-
rum a Karansebes alijsque passim locis praesagia?
Grassante per prouinciam Mose cum tuta adhuc
omnia putarentur, ac nihil aduersi timeretur, ac ne
suspicio quidem euertendarum rerum cuiquam irre-
psisset, e triuio passim sagae nescio quo mentis furore
agitatae hanc malorum impendentium Iliadem mani-
festis sermonibus praedicabant: eam messem fatalem
fore excidio Mosis, totique Transyluaniae imperio
euertendo. Non latebant Mosem hae diuinatiunculae,
sed, ut sunt potentiorum ingenia, in nullum metum
trahebat, maiorem se, quam cui nocere fortuna possit
putabat. Negabat se ad rem gerendam superstitionem,
sed rationem ducem secuturum. Ab alijs quoque
quia usitata vulgo vilescunt, neglegebantur atque con-
temnebantur. Nihilominus cum aliquando Siculus
haec et talia professus ad Mosem delatus fuisset, at-
que quaesitus, unde ea cognosceret, quae caueret:
ille ad ea, nihil tua inquit interest Princeps, vnde
sciam; plurimum autem cauere tibi ab ijs, si modo
potes, quae nunciantur. Moses cum silentium homini
imperasset, iussissetque ne ad vulgum haec friuola
amplius sereret, fore enim ut impune non ferret: ille
rustica quidem, nec ex tripode aliquo desumta, tamen
non contemnenda paroemia minas eius elusuras: at,
inquit, pater familias aliquis non imperat gallo galli-
naceo silentium, nec iugulat vatem, si tempestatem
aliquam cantu praenunciauerit. Tu, talis Princeps

Sagarum
diuina-
tiones.

tacere me iubes tanti rem momenti, quam per omnium ora fabula loquitur.

Erat Moses decora vir persona, statura supra quam mediocri; canis capillitio sparsim intermixtis, quinquagenarius fere, cum occumberet; pallida facie, gracili non ceruicis solum et capitis, sed totius corporis filo; temporibus planis et fere canis; barba ut mos Vngaris, parum promissa. Litterarum romanarum tam expertus, ut ne prima quidem elementa calleret, cetera moribus affabilique sermone ingenuus. Mediocre e Sicilia originem neque locupletem fortunam ab initio nactus est. Patrem libertini generis habuit, quem Siculi equitem vocant, *) eaque conditio apud eos nobilitatis quandam speciem atque formam adumbrat. Tota ea familia rusticis opibus potius, quam ullis animi bonis domi suae excelsit. Siquidem Sicilia agriculturae et pecuariae tantum prisco ritu dedita, in externas negociationes diuitiasque conquirendas, plane nihil industriae impendit, domesticis opibus contenta exoticas negligit. Septem tractibus, quos Sedes illi appellant, caesariano autem verbo pagos dixeris, tota Sicilia distinguitur, quas alibi plenius recensuimus. Moses ex sede, oppidoque Vduarhely (id nominis aulae locum designat) natales trahit non omnino obscuros, sed neque illustribus facinoribus claros. Primam adolescentiam negociatione salaria contriuit. Siquidem fossilis salis officina cum in tota Transyluania, tum in Sicilia frequens. Animo audax magis fuit, et confidens, quam fortis et magnanimus, quamquam et in his vicinus magis virtuti quam vitio. Proinde

---

*) Oldalt egykorú irással »lőfé ember a székeleyknél,«

non raro impotens sui atque irritabilis. Testatur id inuenta eius, plagis illatis atque etiam caede patrata ferox. *) Prima virilis animi documenta in bello Stephani Bathorij Principis aduersum Casparem Bekes edidit, vbi fluuium Marisum gladio mordicus praeheuso tranans, aduersarium quendam pugna confecit. Postea in Polonia diuo Stephano rege aduersus Moschum belligerante, sub signis Joannis Bornemissae fortissimi ducis stipendia meruit. Verum ibi quoque duobus nobilissimis viris Bartholomaeo Somogio et **) Joanne Putnokio per abortam forte rixam interfectis, custodiâ vinctus, clandestino eoque opportuno effugio, capitis discrimen vix euaserat. Postea reconciliatus Regi, nec veterum criminum memoria, nec obscuritas familiaris obstisit, quominus luculentis bonis in Transyluania locupletaretur. Polonia regressus, ordinibus ducendis diu praefuit. Virtus eius potissimum in Valachia aduersus Turcam enituit, cum illum Sigismundus Princeps ad Michaëlem Vaiuodam suppetias postulante cum alijs fortissimis viris miserat, vbi sane praeclara in re militari fortitudinis documenta edidit. Ideoque postea, quum idem Michaël, cardinale Andrea oppresso, Transyluaniam occupasset, memor virtutis eius summum totius militiae magistrum, quem generalem vocant, creauit. Ac postea Sigismundianis quoque temporibus idem muneris aduersus Bastam aliquamdiu instituit. Insignia non gentilicia sed suapte virtute parta a Rege Stephano habuit: binos leones surrectos, ac primoribus pedibus ensen strictum tenentes, quibus bini

---

*) Oldaljegyzet itt Bethlen Farkas kezével: Az Bethlen Gábor felőle való dicséretit az Kemény János fejedelem könyvéből ide írni. (Be is írta Bethlen F. Hist. Tom. V. pag. 407.)

**) Oldalt egykorú írással Hejdel Fiscus.

Arma
(quae vo-
cant) Mo-
sis.

asterisci, totidemque lunae crescentis atque senescentis effigies superne imminet. His ambagibus eleganter notatum est supra lunam omnia aeterna; infra vero, quamlibet potentiam, adeoque omnia humana mortalia caducaque esse. Hoc stemmate aureos quoque nummos arreptâ Transyluania signauit, addito ab auersa parte specioso lemmate ex sacris petito: Dominus Protector Meus. Cognomen usurpauit a vico Siculiae Semienfalva, quasi dicas Samiani pagum. Fuit is e priscis Vngarorum ducibus quispiam qui Coloniam istuc loci deduxit. Eius pagi possessione Stephanus rex illum honestauerat. Francisco Geztio, Facyadum castellum irritò conatu oppugnaturiente, alterum os cruris tormenti globo percussus fuit, è qua clauditate in integrum demum conualuit. Has rerum minutias ideo attingimus, quod vel in tam recenti memoria veritatem offuscare commentis quidam non erubescunt, ac taetro horridoque vultu illum, tum vero strabum, claudum, gibberum, supra quam dici possit, sanguinarium fuisse; lunam, stellas et gladium, Turcarum insignia in gratiam eius tyranni, fauoremque demerendum adsculpta, aliaque plane a vero abhorrentia commiscuntur. Quae omnia ex ingenij morbo, cui nomen est calumnia, inbecillos animos infestante proueniunt. Filium unicum Moses eumque postumum, post paucis diebus quam his Transyluaniae procellis oppressus est, Temesuari natum reliquit, quem lustralibus undis Christiano ritu expiatum, ut nominis ita virtutis paternae, sed felicioribus fatis haeredem, Mosem, parens, vidua, et necessitudines vocari voluerunt. Is postea Stephano Bochkay Principe reditum ex Turcia profugis Vngaris in Transyluaniam aperiente, aetate adhuc infan-

tili et pupillari, matre etiam pestis contagione Temesuari extincta, postliminio in patriam reductus est. De cuius praeclara indole, quam contemplamur, ne quid in praesentia certa asseueratione pronunciemus atque affirmemus, bene ominanti animo, spes, quae futuri est expectatio scrupulum iniicit. Non enim facile est ineuntis aetatis, quae lubrica admodum et mutabilis est, vigorem commendare, nisi quis spem, non rem, ac incertam futuri notionem laudet. Eius laudis et decoris totius vitae curriculum documentum fuerit, quae ut recte ac praeclare decurrat, nos optare ac sperare, ipse superis aspirantibus praestare poterit. Nunc in hoc funere et fine Transylvaniae librum claudemus. Nam quae sequuntur, funeris eius exsequiae erunt.

HEBDOMADIS VII.

LIBER VI.

Argumentum libri VI. *)

Transyl-
vania tre-
pidat.

Fuso, fugato, fatalique clade oppresso Mose, postquam deleti exercitus fama per omnium aures diuulgata est, immane quantum tota Transyluania velut exitiali sidere afflata, tota mente consternata est. Actum de se, de omni prouinciae incolumitate quisque dicere, conclamatum omnibus excidium imminere: desertam non solum a fortuna, sed etiam a Deo salutem omnium lamentari. Trepidare non aliter, ac si e vestigio capi ab hoste trucidarique viderent. Illinc Valachum insolentem et crudelem victorem incumbere ruenti prouinciae: hinc Rodolphum Caesarem dolori suo deinceps plus aequo indulgentem, illum poenam, hunc vindictam desertae fidei per omnem Transyluaniam expetiturum. Commissa piacula iuramentorum quae hactenus per indulgentiam clementissimi Imperatoris essent sanata, remediorum extremo ferro, ac per singulorum capita euagaturo vindicatum iri. Feliciores eos esse, quos hostilis gladius in praelio hausisset, quam se superstites ad omnia belli ludibria, ad superbiam victoris, ad caedes et cruciatus reseruatos. Excusationem delictorum nullam

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

fore, et si ulla esset, ius armorum nullum admissurum. Nunc, nunc saeculum, non modo conuersionis huius prouinciae, sed omnino euersionis ultimae aduenisse. Sua cuique urbium trepidatio, immo suus cuique superstiti capiti metus, suus toti in uniuersum prouinciae pauor. Infelicis pugnae nuncius, tertio post cladem acceptam die, crepusculo vespertino Albam peruenit, cuius mali dimidium in Macone caeso, iisdem paulo ante diebus prouinciam peruagatum erat. Abest Alba a Corona centum millibus passuum, ad XV. parasangis seu milliaribus Transyluanicis. Ac tunc quidem sub obscuro rumore malum percrebuit: verum postridie Bectas Passa cum suis Turcis et Tataribus illac fugiens aperte renunciauit, victum, fustum, caesum Mosem esse: agerent quae in rem essent, remedium, quod possent, perditis rebus quaererent. Neue vna eademque fuga fortunam simul et salutem eorum, quos scilicet tutandos susceperat, deserere videretur, quae in praesentia praestare non posset, sperare iussit auxilia. Ita mendatio officij pollicitatione expectationem hominum suspendens non paucos reperit, qui etiam adhuc plus in illius euersa cum rebus fide, quam in clementia victoris spem reponerent. Post haec infelicis exercitus dissipatae reliquiae, alij post alios sensim, cruenti, saucij, manci, integri, nudi, ut quemque fortuna à strage reliquorum diripuerat, diuersis temporum momentis ad suos recurrere, pauorem suum vna cum fama in alios transfundere, malorum participes facere. Per fora, per triuia promiscuo concursu conglobari, alius alium sciscitare, parentes, filios, maritos, fratres, cognatos, affines, primores ac duces percontari: et quo quemque magis mali sensus attigerat, eo in quaerendo magis ac interrogando

Bectas
perditas
res, ut po-
test, solu-
tur.

persistere: priuatam cladem cum publica, praesentem cum futura miscere, deplorare, miserari. Obsidionem, fugam, exilium, captiuitatem, famam, rerum bonorumque detrimentum vitaeque periculum, omnia veluti in oculis contemplari, quaeri, lugere. Quae praesidia, quae refugia sperare possent, nulla videbant. Nam loca et oppida, a Mosis violentia intacta, Germanorum praesidijs esse insessa sciebant, quos in iustam ultionem prima quaque occasione erupturos metuebant. Saxonicas civitates clausas ad refugium obstructasque esse. Montium et siluarum latebras auaro sanguinarioque militi, tritas usu exploratasque esse. Quo quemque metus ferret eodem audaciam militum penetraturam esse. Nullam fore viam inuiam persequenti, quae fuisset peruia fugienti. Non arces, non oppida, non ulla latibula spem salutis polliceri.

Loca a vi
Mosis in-
tacta.

Porro Moses antequam his belli cladibus esset obrutus, continuo victoriae cursu, potiore partem Transyluaniae, quae Carpaticorum montium circumplexu clauditur, exclusis Germanicis praesidijs in potestatem redigerat. Restabant Cibinium et Segesuarum ex opidis, itemque ex arcibus Fogaras, ad Alutam, Nouum Castrum ad Samium fluuium, Deva, et finitima Lippa ad Marisum, Jenoe denique ad Cbrysium, quae loco manuque munita Mosis imperium nondum admiserant. Ciuitates autem quae vel tempestiua deditione Mosi se submisissent, vel fide non satis integra imperium eius admisissent, pro se quaeque sollicitae, quidnam spei amplius concipere, quidue subsidij expectare possent, plane perplexae, futureque mali anxiae haerebant. In his Colosuarum, (nam haec primum infesto Bastae occurrebat) ob receptum

Mosem, atque ob euersum sacerdotum collegium ultimum sibi excidium impendere ominabatur. Nec vana fuit trepidatio. Constat enim in penitior Rodolphi caesaris consilio, fixum deliberatumque fuisse Colosuarum, ob exturbatos Jesuitas, disturbatasque communes sacras aedes, ita solo aequandam esse, ut deinceps Colosuar in ipsa Colosuar quaereretur, et non inuentae cadauer vrbis tantum inueniretur. Sed huic creduli sententiae Basta postmodum non nihil intercessit, eique potissimum salus urbis accepta referri debet, qui per litteras perque nuncios Rodolphum Caesarem a destinato valde remoratus est. Nec parum contulit ad idem operae Sigismundus quoque Sarmasagijs, qui id temporis in aula Caesaris legationis munereungebatur, totius prouinciae Transyluaniae nomine, identidem Bartholomaeo Pezzen, sanctioris consilij duodecim viro, summo enixoque studio inculcans rescindendam esse crudelem sententiam, de euertenda Colosuaro, quae plus labis nomini Caesaris inferret, quam iustitiae opinionem. Nullam culpam in ciuibz residere, nulliusque criminis eos affines esse. Ultimae plebi, ac hominum fecj in ea urbe totum id scelus assignandum esse: in eos lege agendum, illos ad poenam exposcendos esse. Quid esset clarissimam rempublicam, ac nulli in Transyluania secundam pessundare, quam praecipuum Transyluaniae lumen extinguere? Clementiae potius suae Rodolphus Caesar, quam seueritatis maiorem rationem habere velit. Quae postea sententia, bono urbis genio, sensim senescere, antiquarique visa est, ob maiores motus, qui prouinciae postmodum successere.

Colosuar
male sibi
metuit.

Iam Basta ingentibus instructus Germanorum, Vallonum, Vngarorumque praedonum copijs, statim

post fusum Mosem, Transyluania infensus pariter atque infestus imminebat, simulatque Transylvuanos ad Coronam magna illata clade obrutos esse accepisset. Et maluisset sane Basta hanc gloriam penes se esse. Sed fatalis necessitas perfecit, ut sine sudore et sanguine suorum, bellum a Valacho conficeretur. Itaque cum omnia obstacula medio Radule dimouisset, ad Nouum Castrum Samusianum viginti quinque millia passuum a Colosuario remotum castra posuit. Erat Leuinus Mortagne Nouo Castro cum Pancratio Sennejo id temporis praefectus, viri singularj fide et integritate praeditj. Hi ab Nouo Castro ad senatum Colosuarinum de imminentj rerum statu, animo supramodum sollicitum et anxium, litteras dant humanitatis et beneuolentiae plenas: neue animum ad Bastae infestum aduentum despondeant, jubent. Omnia de illo mitiora sperarent. Clementiam et benignitatem illius notam sibi atque exploratam esse. Neue sibi persuaderent, acceptae iniuriae maiorem illum quam placabilitatis rationem habiturum. Malle illum victoriam moderatione, et clementia temperare, quam (quod alij impotentes animi victores faciunt) crudelitate et acerbitate offuscare. Nos vero, inquiunt, non solum publica omnium vestrum causa, sed et priuata nostra admonet ut vestrae calamitati opitulemur. Nec enim nobis ulla obliuio meritorum in nos vestrorum memoriam oblitterabit, quibus nos, dum apud vos haereremus, complexi estis. Atque ideo minime conuenit, ut cum vos ad merendum officium tam fueritis prompti, nos ad referendam gratiam simus tardiores. Quae cum ita sint, non alienum a fide et officio vestro fueritis, si Bastae aduentantis clementiam precibus et humilis animi submissione occupaueritis. Nos precum vestrorum adiutores at-

que interpretes fidi erimus, atque omni fide, studio, et diligentia commitemur, ut preces vestras, magnum apud eum pondus habuisse cognoscatis. Hoc modo Levinus et Sennejus pacificatoriam operam apud Bastam Colosuaritanis polliciti, bona fide officio functi sunt, aequioramque illum atque placabiliorem ciuitati reddiderant. Et Senneius quidem ideo nobilissimae urbi parcendum, quantum in ipso fuit author, erat, quod castrum Gyalu ex benignitate Rodolphi Caesaris illi et haeredibus suis mancipio collatum urbi proximum erat, septem millibus passuum remotum, tum vero, quod luculentarum eius urbis decimarum semissis arcu suae Gyalu vindicatum erat, ejusque emolumenti gratia saluti urbis parcendum cupiebat.

Sed maior Albensium erat trepidatio, qui non solum animo a Germanis sese alienauerant, sed et operas suas in obsidendo oppugnandoque muro Mosi commodauerant. Non solum se medios inter partes sed plane contrarios atque apertos hostes gesserant. Erat tunc Albae Gregorius Maco, quem Moses urbi praeesse iusserat, Georgij ejus, quem Raduliano praelio caesum diximus, frater Germanus, origine sicut Georgius Siculus Transylvanus; audacia, quam pro virtute gerebat, praeterea nullâ aliâ nobilitate morum praeditus. Qui tamen apud Mosem popularem suum tantae dignationis est habitus, ut nullis ad tuendam eam dignitatem ornamentis subnixum. ei loco praeficeret, ubi se secundarias quidem partes obire fuisset dignus. Ille atque alij e nobilitate plebe potiores, quidnam consilij ad Bastae aduentum caperent, plane tamquam in syrtibus deprehensi haerebant. Inter remanendi fugicudique consilium (nam haec duae supererant ad cauendum periculum viae) fugi-

Albenses
de fuga
cogitant.

Thomas
Capreoli-
nus Alba-
nos ad
manen-
dum
hortatur.

Oratio
Thomae
comitis.

endi propositum arripuere, Maconis potissimum impulsu, atque eorum quos in oppugnatione Albensi primas partes defensionis sibi usurpasse supra memorauimus. Nam hi factorum suorum conscientia percussi, malebant aduentum Bastae eminus speculari, quam praesentiam eius veniae spe opperiri. Haec cocta iam et destinata de deserenda urbe consilia Thomas comes a Capreolis, qui tunc Albae compedibus vinctus detinebatur, summâ quam potuit contentione corrigere, fugiendique authores a proposito dehortari cepit. Sed quia Bectas propinqui auxiliij spem fecerat, ad confinia usque Turcarum fugam continuare, ipsumque comitem vinctum, fugae comitem una secum Maco et alij abripere constituerant: non tam eo consilio, ut vinctum Turcis traderent, quam ut eius opera et intercessione Bastam sibi reconciliarent, et quod Albae non potuissent, peregre ut sibi ignosceretur, impetrarent. Sed Thomas in confinio salutis atque exitij constitutus, malebat, veniam Albensibus prope quam procul a Basta deprecari atque exorare. Et video vos Albenses, inquit, metu magis quam spe duci, vindictam Bastae victoris magis timere quam clementiam sperare. Mauultis fugam desperatione quaerere quam veniam precibus implorare. Confligunt, video, ac tamquam bella gerunt in affectibus vestris timor ac spes. Ille consilium sed prauum ad fugam suggerit, haec remanere, clementiamque Bastae recte opperiri iubet. Scio equidem magnam vim esse conscientiae in utramque partem. Sunt enim nonnulli ex vobis, qui se non usquequaque grauiter deliquisse opinentur, ideoque spem in animis fouent, erratorum veniam se non difficile impetraturos. Alij atrocioris culpaе conscij trepidatione et desperatione

veniae urgentur, exstimulantur. Non me latet, vos operam in frustra oppugnatis Germanis Mosi et Bettae nauasse, atque alios coactâ, alios ultronea defectione fidem Caesari Rodolpho datam deseruisse, ideoque grauissimorum criminum utrosque reos esse. Verum ego faxo viri Albani, si mihi auscultaueritis, ut omnes ex animo scrupuli atque aculei, qui vos urgent, atque pungunt, euellantur; adeoque efficiam, ut omnis commissorum memoria apud Bastam ducem, ac patronum meum, cuius aduentum tantopere formidatis, mea opera, meisque precibus oblitteretur. Scio illum tanta in me indulgentia affectum, salutisque meae tam percupidum esse, ut nulla sit tam grauis injuria, cui, me deprecatore, veniam non tribuat. Nam etsi sciam propiora illi consilia suppetere, quam ego sim, seque adeo ipsum quid facto sit opus, abunde in promptu habere: spero tamen, idque certa fiducia mihi vobisque de illo polliceor, preces quoque meas pro vobis non mediocre apud eum pondus habituras. Quapropter manendum vobis in hac statione durandumque suadeo, nec solum suadeo sed etiam atque etiam precor. Errant illi plurimum qui Bastam clementissimum principem Neronis aut Caligulae instar crudelitate et supplicijs ad gloriam sibi nomenque comparandum grassari arbitrantur. Cruentissimorum tyrannorum est huiusmodi querendi nominis fama. Ego de Basta mitiora omnia pacacioraque polliceor. Et enim ille maiorem existimationis suae et nominis, quam vestrorum criminum rationem habet. Habebitis eius placabilitatis et bonitatis illustria ad omnem posteritatem documenta, qui factam toties desertamque superioribus annis fidem non ulla seueritate et supplicijs, quae iure infligere potuisset, sed mansuetudine

animi et patientia singulari voluit in vobis corrigere. Bonam spem ille de vobis concepit, vos de illo concipere non potestis? Quid vobis despondere animum necessitas est? Quid nemine impellente, clementiam victoris fugere atque auersari? quin ibitis, et una mecum, procliuem ad ignoscendum animum eius, precibus occupabitis? A quo ego polliceor vobis atque spondeo, omnia plena clementiae et benignitatis vos reportaturum esse. Enimvero praepostera ratione salutem vestram tutari contenditis. Quid enim? habetis ne tutiorem uspiam locum, quo confugiatis, ubi requiescatis, cuius in tutela et protectione, curam, sollicitudinem, fortunas vestras, trepidationemque deponatis, quam in Basta, eiusque clementia? Tota Transylvania in victoris Bastae potestate aut iam est, aut certe propediem futura. Quam facile Moses opida occupavit, longe facilius Basta recuperabit. Ad Turcas confugitis, qui spem vobis propinqui auxilij fecit? O! deprolandum asylum, et quavis Scylla et Charibdi atrocius! Fugitis ut in ignem incidatis. Folia nunc in vos cadunt, quae ferre non potestis, mox tota arbor in vos ruet, quae vos opprimet, quam nolitis, velitis, ferre debebitis. Ergo illaudatus ille Turcarum tyrannus, ille scelus orbis terrarum, elementior vobis et pacatior putatur, quam Christianus princeps? Deus vobis immanior quam diabolus fuerit? Qui suis filijs, qui parentibus, qui fratribus, qui diuinae humanaeque pietati non parcit, adeoque ipsum coeleste numen violaret, si sacro, sancta illa Maiestas huius tyrannidi obnoxia esset: sperare potestis vobis profugis Turcam parsurum, hostes suos interneciales benignitate persecuturum? O! perditam opinionem et nullo satis helleboro pur-

gandam, atque expectorandam. Et putatis vos in Caransebeso Turcarum auxilijs spe inuitenti tuto delitescere posse, quo scilicet armorum vi, si velit, Basta penetrare non possit? Vanam spem fouetis, et quo longius fugietis, eo majori scelere vos obligabitis, eo grauiorem vobis indignationem ultionemque victoris irritabitis. Plus prodit timidos vana latebra reos, ut ille ait. Denique quid vobis honestas suadeat, perpendite atque considerate. Albanam urbem scilicet metropolim Transyluaniae principum vestrorum regiam, urbem famosam potius quam celebrem, vana formidine tacti deseritis? In syluis, ruri, aut solitudine quapiam tutiorem stationem vos nancisci speratis quam in muris? Caransebesum vos confertis, quae peregrinorum conuenarumque multitudine tam est referta, ut nedum vos viuos et spirantes, fortunasque vestras, sed ne corpora quoque vestra confertim cummulata capere possit: exiguum opidum et vix suorum inhabitatorum patiens. Hic Albanus murus vobis quietem, Caransebesum anxietatem corporis et animi dabit; ibi hospites fugitiui, hic ciues estis, ibi diuersorium, hic aedes habetis; ibi in conducto, hic in peculio viuetis; ibi denique inquilini, hic domi habitatis. In quascunque terrarum oras fugietis, semper formidinem vobiscum feretis. Prius a conscientia vestra ipsi, quam a Basta damnamini. Criminis conuictos vos prius hac fuga fatemini quam accusemini. Ipsi omnium malorum et exitiorum causa estis. Et iam haec vestra Transylvania tamquam perpetuus Martis ludus ob assiduam populi dementiam eo redacta est, ut quidquid cladibus est obnoxium, id veluti fato quodam cognatum ad se tamquam caecias nubem trahit. At fortassis Hajdonum vim timetis qui solitis praecursionibus infesta omnia facient, urbemque

direptionibus, vos occidionibus afficient. Verum quid vobis trepidatio est, velitares illos aliquantulum sustinere? Pauci Germani aduersus vniuersas Mosis vires haec moenia diu tutati sunt, vos paucorum praedonum impetum e muris refutare non potestis? quamquam ego hac quoque in parte capitis mei periculo spondeo, nihil vobis inde periculi creatum iri. Statim ubi Basta me hic praesentem, ac pro salute vestra deprecantem cognouerit, ita illos in officio continebit, ut nulla iniuria, ac ne conuitio quidem aures vestras violare quisquam eorum audebit. Per ego vos, quid quid sanctum vobis honestumque est, perque fortunas vestras, viri Albani, precor atque obtestor, ne tantam infamiam nomini vestro, excidium fortunis vestris, internecionem capitibus vestris concilietis. Sistite, durate, quiescite, meliora omnia de Basta sperate. clementiam eius quam ego vobis certa fide polliceor, expectate. Ipse totam causam vestram suscipio, pro vestris delictis ipse me suppono reum. Ex me captiuo vadem simul et obsidem facitote. Neue deserere vadamonium, quo me obstringo, possim, non prius mihi hos neruos, haec vincula detraxeritis, quam fidem promissorum meorum exsoluero, solidamque incolunitatem et salutem vobis fortunisque vestris a Basta inpetrauero.

Haec Thomas, nec verbis, nec affectui, nec fidei suae parcens concionali quodam sermone ad Albanos orabat, videbaturque multitudo urbana nihil a comitis sententia discedere, remansissetque sane, nisi illi penes quos potissimum erat totum fugiendi emigrandique consilium, desperationem magis, quam fiduciam in consilium cogitationum suarum adhibuissent. Grauis-
simorum siquidem criminum conscij, non poterant

sine ingenti animi scrupulo, Bastam Albae opperiri. Dubitatio maiorem sollicitudinem ipsis quam affirmatio Thomae spem adferebat. Itaque pertinaciter sententiam comitis respuere, temnere, nihil a proposito dimoueri, ad aurem alij alijs accedere, clam palamue mussare atque dicere: comitem captiuum libertatisque recuperandae cupidum, multa polliceri, pauca praestaturum. Pro sua libertate illum, non pro nostra concionari. Scilicet in huius fecialis manu consistit, auertere, quid Basta faciundum destinauerit. Si tam nobis constaret de Bastae voluntate, quam de huius affectu, esset fortassis cuj inmiti possemus. Nunc cum ille tot iniurijs lacesitus ultor infestusque appropere, sane consultum non fuerit, praesenti ira ardentem, vitaeque ac necis potestatem in manu ferentem, stulta segnique clementiae fiducia praestolari. Tutius est igitur peregre cum hoste decidere, quam his muris tamquam carcere inclusos, ad lanienam protrahi. Nam in defensione opidi spem aliquam ponere in tanta omnium clade deplorata res est. Ubi tormenta, ubi milites, ubi commeatus alia non solum ad propugnandum sed etiam ad obsidionem ferendam necessaria? nobilitas ad interuersionem deleta est. Nos intra horum lapidum vanam congeriem excipiemus scilicet illinc Bastae indignationem, hinc Valachi victoris furentem intemperiem? Parcent nempe nobis, qui tot mortalium millibus non pepercerunt? Nihil est in bello mediocre, nihil moderatum. Omnia in extremis aguntur et terminantur. Tempori parendum esse sapientes docent. Iram hostilem remotior locus et tempus facilius mitigabit. Non est igitur quod imminentibus malis vel armis vel supplicijs remedium quaeramus; tota salus in effugio sita est. Id potissimum salutis inter-

Albenses
fugae
consilium
arripiunt.

Bastano-
rum cru-
delitas.

esse, nec quidquam aliud superesse, certum exploratumque haberi debet. Iam vero quid spei in Germana clementia ponere possimus, tot superiorum annorum cladibus, experimento didicimus. Quid est enim summa extremaque calamitate residui, quod ad miseros provinciales non peruenerit? Vix iam in hac infelici provincia quicquam Rodolphus Caesar praeter cienum et coelum reliqui habet. Omnia militum inmanitas hausit, perdidit, deleuit. Non parsum est mortuorum cadaueribus, non sepultis ossibus. Nobis, nobis viuis parcent, scilicet omni iniuriae obnoxijis; feris bestiis praescipsit natura ad tutandam salutem effugia atque latibula. Nos pecudum septis inclusarum instar ab effera militum manu hic laniari sinemus. Praestat vel ad extremos Garamantas profugere, quam per lentos cruciatus istorum manibus trucidari. Denique quid Bectas pollicitus sit, nemini obscurum est; auxiliorum certam spem dedit. Haec quo propius attingemus, eo ab hostili periculo tutiores erimus. Illinc nobis ad praesidium plus spei, quam hinc ad ignoscendum ostenditur. Profanae opi innitendum est, cum a Christiana destituimur. Etiam venenis ad salutem medicina docuit operari. Viperino pharmaco pestis depellenda est, cum alia remedia nobis coelestium indignatio denegauerit. Et sane grauissimis ac desperatis morbis periculosas curationes et ancipites adhiberi necessitas iubet. Quin ibimus igitur, et conuasatis fortunis nostris, tempori et necessitati, dum tempus adest, paremus? Nosque ad meliora reipublicae tempora conseruare pergimus.

Haec et talia Gregorius Maco, Sigefridus Ribis, Kalmandius, Sartorius, atque alij pauci, quos supra memorauimus, ob admissum rebellionis crimen male

sibi conscij, clementiam et veniam Bastae desperantes in commune disserebant. Rebus omnibus in hunc modum ad fugam compositis, primorum non tam consilium quam exemplum secuta caetera plebis urbanae multitudo sexta post die, quam Mosi clades illata erat, collectis omnibus facultatibus, quae trepidae fugae, committi poterant, longa curruum plaustorumque serie, ac multo mortalium agmine, per utrumque Marisi tractum Caransebesum versus, iter intenderunt. Thomam comitem compedibus vinctum Boronkaius secum eodem curru abripuit. Nondum fugitiua multitudo Ferreas portas attigerat, quae claustra sunt montis Carpati a parte Danubiana Caransebeso vicina, cum Valentinus Toeroek cui gentilicium cognomen ab oppido Enning datum est, Joannis filius, Valentini nepos, adolescens praetextatus, maiorumque imaginibus illustris, indignum arbitratus Thomam Comitem in diram Turcarum seruitutem abripi, consilium eripiendi e manibus hostium tempestiue arripuit, scilicet ut hoc nomine in ea temporum nouitate male sartam ad Bastam gratiam reconciliaret. Erat autem Valentinus totius tractus Hunyadi ^{Valentinus Török.} fiduciaria potestate praefectus, quem supremum Comitem Comitatus vocant: eamque dignitatem haereditaria successione a principibus Transyluaniae in se deriuatam creuerat, amplissimae fortunae et dignitatis adolescens. Porro regionem Hunyadinam omnem, late per valles et montes fusam, nobilitatis Vngaricae pars, ac praeterea Valachorum agrestium complures vici, nulla oppida occupant. Valentinus ijs populis, totique ei regioni praeerat, nec tam actatis quam successione praerogatiua imperitabat. Is itaque adscitis militum suorum aliquot manipulis ab Hunyado arce,

Albenses
urbem de-
derunt.

unde magno illi Joanni Hunyadi Mathiae regis parenti et origo olim et nomen est, fugientium agmen in tractu Hatzakino, nondum superata Ferrea Porta insequitur et assequitur. Ac protinus sibi dedit Thomam Comitem postulat: vitam se prius quam Comitem deserturum affirmat, nec ullo modo passurum, ut talis vir in perditorum aliorum manibus teneatur, aut in Turcarum diram scrutitatem trahatur. Ni sponte dedant, libertatique suae comitem restituant, comminatur fore, ut concitata omni Valachorum agrestium multitudine, non solum fortunas eorum in praedam, sed et capita jam jam in periculum sit adducturus: et quem a volentibus non possit, ab inuitis per vim sit crepturus. Hic Boronkaius et caeteri, quum non tam factis quam verbis aliquantum repugnassent, tutius rati, necessitati, quam tempus obiecisset, quam voluntati, nihil profectura reluctatione morem gerere, comitem Thomam missum faciunt, ac Valentino reddunt. Quem ille detractis e vestigio compedibus, in arcem suam Hunyadum deducit, ac paucis post diebus Bastae ad Campum Panis (planicie nomen est ad Marisum, omnium Transylvanarum latissimae) stativa agenti praesentat. Hoc modo Thomas in libertatem assertus, liberatori suo Valentino quas gratias verbis egerat, easdem factis retulisset, nisi adolescentem optimum salutis suae parentem intempestiuo funere ab hac usura vitae feralis pestis paucis post diebus subduxisset; quae tunc per uniuersam Transylvaniam dirissima contagione, latissimaque populorum strage saeuiebat.

Salmensis
comes
praesidium
Albam
mit-

Interea dum haec ad Hunyadum geruntur, Maximilianus Comes Salmensis, quem ex Saxosebeso, Cibinium cum omni militum suorum cohorte se contulisse diximus, ubi desertam ab incolis Albam, omni-

que praesidio vacuam audiisset, missis trecentis Germanici nominis militibus, atque ex urbana Saxonum plebe fere ad quinquaginta, quorum ductor erat Georgius Caesar ciuis Cibiniensis, Albam occupare, armatisque firmare constituit: ubi saltem ad Bastae aduentum durarent, qui id temporis adhuc in finibus Transylvaniae post victoriam Radulianam tempus intrandi opperiebatur. Dux equitum, qui fere omnes e nobilissimis et virtute praestantibus viris constabant, Balthasar Loye, peditum Laurentius Zaurer signifer equitum, Joachimus a Semburg, rei militaris laude celeberrimi homines, sexta post excessum Albanorum die, qui fuit ad VI. kal. Aug. Balthasar in desertam urbem, velut in coloniam suos deduxerat, ubi praeter frumenti aliquot medimna et pauca vini vasa, nihil ad alimoniam opportunum inuenerat. Mendici nonnulli poene ad sexaginta, aetate, sexu, penuriaque cibi infirmi in aedibus passim latitabant. Hos, milites, nuperrimâ adhuc obsidionis Albensis memoriâ exsulceratum animum gerentes, passim trucidant. Quatuor duntaxat validiores ad exportanda reliquorum cadauera relinquunt, mox et illos officio defungentes interfecturi. Primo diluculo ingressis Germanis, nondum dies, qui Dominicus erat, in meridiem adoleuerat, cum rumor copiarum quarundam aduentantium perfertur, hostium, an amicorum, incertum. Sed hostes fuisse, periculo facto, Germani edocti postea didicere.

Erant hi Polonorum et Vngarorum illa manus, quos duce Joanne Kaminczky et Alberto Magno, apud Desum aestiua trahere diximus, qui post Mosianam cladem aduentanti Bastae cedentes per directam Marisi fluminis regionem Caransebesum et ipsi fugam continuare pergebant. His Albae appro-

Poloni
Germanos
inuadunt.

pinquantibus, dux Germanus nonnullos e suis equites obuiam mittit, quibus negotium dat, ut velitari congressu facto, hostes an amici venirent, explorarent. Germani cognito hostes esse, nulla conserta pugna retro cursum, urbem versus proripiunt; insequuntur Poloni refugientes, unumque aut alterum in suburbijis assequentes caedunt. Ac dum janitores Germani, portam firmis tabulatis compactam, funibus subducere contantur, quo nempe suis intrandi potestatem relinquant, interim una cum refugis Germanis per portam Michaëlinam magna simul Polonorum et Vngarorum pars urbi infunditur. Atrox intra muros protinus praelium miscetur. Ac mox tota Polonorum et Vngarorum vi ingruente, cum incumbentes ferre non possent, Germani in aulam Principalem velut in urbis arcem trepidi se ingerunt. Omnes aditus qui justo plures erant, tumultuario opere obstruunt; viarias cuppas lapidibus constipatas, pro ianuis atque portis admoliuntur, omnia defendendae arcis instrumenta ad arcendum hostem explicant, ut quisque laborabat locus, praesidia imponunt. Poloni contrà ad oppugnandam expugnandamque aulam omnia sua consilia conferunt. Nec videbatur consultum famem obsessorum, opperiri. Nec patiebatur moram obsidio, quam aduentantis Bastae propinquitas magna cum Polonorum clade solutura erat. Totum eum diem interse conflictati, ac tormentorum pilis se inuicem lacescentes, ne nocturni quidem temporis ullam partem quieti indulserunt. Nec scias eo die pro Polonis an pro Germanis victoria steterit. Albertus cum suis, et Poloni, sacram aedem diui Michaëlis, quae aulae poene contigua est, occupauerant. Inde subsellijis et scanum, quorum in aede copia aderat, idonea in

loca congestis, e tectis et fenestris moeniumque projectis Germanos infestare, stationes eorum conuellere, tormentorum pilis utrinque increpare; Germani desperatione sola eodem ruere, licet rejecti identidem ad munitiones congregari. Saeua ac deformis in urbe ac palatio rerum facies, prorsus ut nonnisi furere eos in inuicem crederes. Velum Poloni licet acerrime instarent, plus tamen molis in expugnatione aulae sentire caeperunt, quam credidissent. Nam locum licet minime arduum, et proxima conflagratione debilitatum pertinacia Germanorum, molesque aditibus objectae nonnihil firmauerant, quae vel in camporum planis hostilem impetum remorarentur. Poloni iuxta et Germani loco muniti erant. Illi templum, hi aulam occupauerant, vix denis passibus inter se remota, atque ita tamquam ex contiguis propugnaculis inter se saeuiebant. E Germanis quam quisque stationem ad propugnandum occupauerat, ut nouissimam spem salutis retinebat, locumque simul cum anima amittebat. Prima dies magnaue noctis pars alternis inter se caedibus in hunc modum peracta est. Postera die Poloni intentiore studio, omnes ingenij nervos ad expugnandam aulam contendunt. Porta palatij erat decumana, ex abiegnis tabulis coassata, introrsus autem trabibus, doliorum molibus, vectibusque firmissimis a Germanis obstructa. Tormenta grandia deerant, quibus molem Poloni prosternerent. Proinde ingeniosa necessitas aliam viam ad dimouendum obstaculum, patefaciendumque aditum reperit. Birotum adornatur, crassisque tabulis undique communitur. Intus faces sulphuratas, pineas taedas, magnam picis vim, ac quicquid concipiendo igni habile est, suffarcinant, quae in publico armamentario reli-

Porta aulae incendio deijcitur.

qua inuenerant. Id machinamentum armati ad portam usque protrudunt. Neue globorum telis perculti a Germanis possint, e validioribus asseribus pluteos Poloni confirmant, iisque sese communiunt, qua veluti testudine tecti, machinam in ipso limine cohaerentem portae inflammant. Germani quâ maius periculum hâc glomerati e propinquis undique muris tormentorum procellâ saeuiunt; e portarum supernis minis trabes, tegulas, saxa, ad machinam soluendam, ignemque opprimendum deturbant. Sed nullo efficere modo potuerunt, quin saeua flamma porro atque in altum effusa, pineam portae materiam corriperet; nam nec aqua suppetebat, cuius beneficio incendium diluerent. Itaque non multum intercessit temporis, cum porta, una cum municionibus introrsus obiectis, ad solum vsque incendio hauritur. Aditu in hunc modum patefacto, Poloni cum Vngaris per fauillas, semiconsumptosque titiones, nullo iam obice obstante confertim in aulam irrumpunt, caedem redintegrant. Germani plurium impetui aliquantum resistere, mox languere animis et ut quisque ordine anteibat, cedere fortunae, latebras quaerere, in receptacula penitiora se insinuare, magna pars in sublimia tectorum confugere, ac pauore, ut in perdita re solet, ita percelli, ut non inopes modo consilij, sed vix mentis et armorum compotes esse possint. Poloni iam victores, aedium penetralibus abditos eruunt, jugulant, sanguine et strage omnia consternunt, tectorum superna expugnant. Hinc alij deorsum praecipites dantur, alij tormentis atque ensibus mactantur, dira occidione omnes conficiuntur. Nemo quisquam e tanto numero euasit. Duo solum tresue capti, qui victoriae documentum per Gabrielem Bethlen, ad Memhedem eius anni zerdarem missi sunt.

Poloni et
Vngari
aulam ex-
pugnant.

Germano-
rum co-
hortes ad
interne-
cionem
delentur.

HEBDOMADIS VII.

LIBER VII.

Argumentum libri II. *)

Hoc modo deletis Albae Germanis, cadaueribusque eorum per totam urbem stratis, nihil Poloni morati muris excesserunt, omnique nudam praesidio reliquerunt, jacebant corpora passim, per aulam, per plateas, sacris profanisque aedibus promiscue, quorum bonam partem postmodum vicinales bestiae per patentem portas ingressae absumpserunt, ac tandem putridae reliquiae vix duobus post mensibus expurgatae. Ita paucis hisce diebus infelix ciuitas per vices bis deserta, bis occupata, ac singulis poene antea annis habitatoribus suis spoliata, vexata, cladi-
busque continuis afflicta etiamnum velut abiectum quoddam cadauer, ciuibus suis, id est, anima destitutum spernitur a Polonis et Ungaris, atque in medio relinquitur. Siquidem Alba praeter nomen nihil habet quod memoriâ litterarum sit dignum. Vilissimum opidum et pecuarijs, aratoribusque, quam honestis atque splendidis ciuibus aut principibus conueniens. Quid enim loquar? quid quaerar? quibusnam execrationibus horum superiorumque temporum Principes deuoueam? Non cessabo, nostri principes, omni flagitio

Infelix
ciuitas
Alba
praeter
nomen
nihil ha-
bet prae-
clari.

Justa
quaerela
in Sarda-
napalos
principes
Unga-
rorum

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

Condi-
sola-
lent
urbes
primo
ob
decorem
acquiren-
dum.

detestabiliorem vestram ignauiam proscindere. Non condidistis in pace muros, quibus in bello uteremini, in pace frueremini. Non munitiones, quae ornamento ac refugio uobis posteritatieque essent. Maluistis hostilem ictum brutorum instar praecordijs, quam lapidibus excipere: tormentis pectora vestra, quam muros perfodi. Maluistis ab inconsultis dexteris incertum, quam a bene firmatis muris certum auxilium mutuari. Fuistis, quod dolenter refero, ut ignaua iumenta, quibus si pabulum suggeras, nihil praeterea exposcant, non praeteritorum, non instantium, non futurorum ulla cura tanguntur. Contra vim et insidias bellorum nullis muris armastis stationes vestras. Et vos praesidio destitutos hostis assiduus toties iugulauit, et posteritatem vestram quae nunc superest, jugulandam hostibus saeuissimis ipsi prodidistis. Enimuero ex bene munitis, honestisque legibus firmatis ciuitatibus et rebus publicis nonnisi praeclara quaeque et honesta prodeunt, quae qui contemnunt et nihili ducunt, vere ij barbari et ab omni humanitate remoti dicuntur. Ac primum si decus urbis consideres, inde pulcherrima adolescentium indoles, sapientissimi senes, liberalium artium studia, politissima opificia, elegantia corporum; uno verbo, generosa omnia, et pulcherrima nascuntur. Contra in vicis et pagis meram barbariem, sorditiem morum, ignauiam, stoliditatem, deformia corpora, omniaque rustica et agrestia inuenies: prorsus ut quos olim Graeci et Latini barbaros, superiora secula eosdem paganos nuncuparunt. Quid vero speciosius exornat urbes aequae atque ciuitatem, quam pulcherrima aedificia, turres excelsae, atque munita propugnacula cum justis legibus atque exinde manante honestate morum coniuncta? Quae ab omni aeuo, hominibus vere hominibus et non bar-

bariae faedis in usu semper fuerunt. Ornamenta urbium, ornamenta animorum et corporum perpetuo comitantur. Ac sicut in formoso corpore formosus animus habitare consuevit: ita sane in pulchris urbibus habitudinem corporum habitus animi imitatur. Nonne vides agrestes plantas arbusta omniaque inculta, humana cura et cultura elegantiora, spectabiliora delicatioraque fieri. Agrestem illum saporem, scabriciem, naturalem horrorem, deformitatem, curâ et diligentia in hortis et pomarijs ad meliorem frugem et speciem reuocari. Quae ratio in arbustis et fruticibus, eadem in ingenijs et moribus ad elegantiam quandam animi et corporis formandis inest. Quod sine urbium praesidio atque adminiculo vix unquam fieri potest. Nam et rustica atque agrestia ingenia de genere siluestrium Valachorum nata, et simiarum catulis, quam hominum propiora, ubi in aulica famulitia allecta, ingenueque ac liberaliter educata sunt, quam non solum inconditam barbariem morum, sed et vultus horridam quandam et feram speciem deponunt? Quam fideliter gentilicias sordes exuunt? putes ea, ubi adoleuerint, e nobilissima principum prosapia ducere natales.

Decorem urbis salus ciuitatis sequitur. Et quâ magis in re consistit publica incolumitas, quam in bene munitis et fideliter defensis urbibus? Ubi praeter multiplices rerum humanarum casus euitandos, fortunae ciuium in tuto conseruari, omnis aetas et sexus incolumis degere possit. Ubi ad hostilem furorem ingruentem, non in perniciosam et ignominiosam fugam te rapere; non in siluarum et speluncarum recessus te abdere sentias: non tua membra ferro lacerari, non bona ab ignauissimo quolibet praedone.

Lanistas
Ungaria-
nos vere
ac merito
carpit.

Mouistis,
Ungari,
sed parum
aut nihil
rempu-
blicam
promo-
uistis.

diripi, non filiarum uxorumque corpora, stupris et libidinibus pollui, non filios in seruitutem abripi videas; quae omnia his perditis temporibus, atque etiam longe atrociora, vos Ungari Transyluani, non a Turcis aut Tataribus iuratis quondam hostibus vestris et quod satis constat, longe humanioribus: verum ab Ungaris Ungarianis, gentilibus scilicet et consanguineis vestris perpassi estis. Quorum naufragium a quinquaginta amplius annis velut in tuto portu recepistis: omnia misericordiae officia, quidquid pietas et charitas postulabat, in eos deprompsistis, sperantes fore, ut effusa haec beneficentia vestra, si non paribus meritis, saltem grati animi officio olim compensaretur, ab ijs omnino exitiabili clade hausti estis. Enimuero sensistis miseri, lupinum catulum uberibus vestris aluisse, fugitium canem agminis lactibus deuinxisse, viperas in sinu fouisse, feros sues furfure saginasse, qui postmodum in vos conuersi, crudeli laniena vos dilacerauerunt. Ad horum et talium latronum furores propulsandos, oppidis et muris vos firmare, marti praetendere muros debueratis: non ignari, non solum ab extraneis, sed etiam a domesticis adeoque a filio insidias strui, clademque machinari in patrem solere. Vos Transyluani, unâ tantum via pugnandi ab initio hostibus vos obiecistis, una tantum arte salutem vestram propugnare consueuestis, aperto videlicet Marte, liberoque campo, raro munitaru urbium praesidio hostes repulistis. At enimuero considerandum erat vobis, saepe usu contingere, ut in aperto campo hostium impetui humana virtus resistere non possit. Hic refugium et praesidium in muris et munimentis supererat, nisi ad interuersionem deleri velis. Quid potissimum a stirpe exstinxit plurimas gentes, quarum sola nomina vix in

literarum memoria haerent, quam quod munitionibus destituti, hostili rabiei ad extremum usque excidium patuerunt? Maluerunt scilicet hi brutarum bestiarum more latera tormentis bellicis, quam moenia et lapides opponere, ac mox, si vincantur, deleri, quam vires simul et moenia aduersus valentem hostem armare. Una die in aperto campo occidione occidi potest populus, in muris et moenibus vix per multos annos, vix per multa secula. Eoque magis munitionibus firmandae sunt ciuitates, quod hodie exquisitissima, et antiquis seculis inaudita atque inuisa tormentorum genera et telorum sunt inuenta, ob quae hominum salus repentinis occidionibus obnoxia est. Deinde priuata domicilia non putes esse tuta nisi ianuis, portis, sepibus ac muris includas; quae qui negligunt, et contemnunt pro ignauis et fatuis habentur. Opidum, quod domus est uniuersorum ciuium, sine muris ad omnem iniuriam in aperto deseris? Cum de parte tu solus sis sollicitus, quae dementia de toto non esse uniuersos sollicitos? Nec est aliud urbes muris non esse firmandas, quam datâ operâ quaerere loca hostilibus incursionibus et latrocinijis opportuna, hoc est, sponte iugulandos te et tuos latronibus exponere. Et cum finis unus omni ciuitati propositus esse debeat, primum salus publica, deinde priuata: plane fatuitus censi debet, de parte aliquem sollicitum esse, de toto neminem: aedes tuas probe munire, ciuitatem in aperto absque muris relinquere, ac hostili libidini sciens prudensque exponere. Siquidem ciuitatis particula est unus quisque ciuis, sicut particula urbis unaquaeque domus. At obijciunt nobis Hyerosolimam splendissimam totius orientis ciuitatem, Trojam mitissimam Asiae, Romam Europae urbem, Cartha-

Vana
obiectio
diluatur.

ginem, Saguntum, alias orbis terrarum munitiones, toties vexatas, expugnatas atque cum populorum exitio euersas. Ex quo colligunt, parum referre, urbes condantur necne, cum illae quoque perpetuis cladibus sint obnoxiae. Quod quidem verum esse, non ibo inficias. Delentur etiam urbes, non solum gentes, sed hae citius, illae diutius. Et Judaei multis ante annorum centurijs excisi fuissent, nisi Hyerosolima, Syrorum, Medorum, Chaldeorum, Romanorumque arma diu remorata fuisset. Cui tamen fatalis tandem calamitas, ut omnibus humanis extremum exitium attulit. Quia nihil nisi diuinum stabile est, humana laborant. Troja vero ob Paridis et Helenae nuptias ex calamitatibus Graecorum et barbarorum Iliadem fecit, ac tandem et ipsa deleta est, sed decennali obsidione, et in cuius ruderibus multae myriades Graecorum sepultae sunt. Cadmaeam victoriam Graeci retulerunt, perdentes simul et pereuntes. Trojani sane decem horis in aperto perijsent, qui decem annis intra muros dubiâ victoria durauerunt. Nec solum Troiae moenia Graecos multa occidione affecerunt, sed et ruina urbis dira ultione illos prosequuta est. Nullus enim fere ex Graecorum ducibus excidio Trojae secunda fortuna domum reuersus est, sed alij longis erroribus, alij alijs infortunijs agitati sunt. Italum quoque nomen omne in tanta immanium hostium incursione iam pridem abolitum fuisset, nisi urbium munimentis corpora nomenque tutati fuissent. Victa est tandem ipsa quoque Roma, aut certe ita olim vincetur, ut desinat esse quod dicitur. Non enim fuit aeterna vel Hyerosolima, ut Judaei sibi persuaserant, vel Roma, ut mendax Venus suo Aeneae dixerat fore, sed ejdem, cui ceterae urbes obnoxiae exitio fuerunt. Nec Char-

tago centum amplius annis, nec Volsci ducentis sustinissent dubio admodum Marte Romanorum potentiam, nisi murorum pariter et virorum praesidio muniti fuissent. Saguntini autem una die perijissent, qui armis et muris octo menses Annibalem fatigaverunt, et nisi Romani, quorum patrocínio creduli illi innitebantur, fidem prius quam Saguntini constantiam deseruissent, non tam facile patuisset Anni alí via et opportunitas Saguntinos delendi, et Italiam inuadendi. Delentur itaque et urbes, sed citius populi, nullis urbium munimentis protecti.

Denique munitiones terrendi hostis causa condendae sunt. Non enim tam facile armatum audebit hostis quam inermem inuadere. Thoraces, clypeus, cassides, arma sunt singulorum: moenia uniuersorum ciuium. Et sicut hostes, qui aduersarios suos inuadunt, multa tela machinamentaue praeparant, quibus victoriam parent: ita qui se defendere volunt, multa habeant propugnandi praesidia oportet. Post Cannensem pugnam tota Italia potitus Annibal fuisset, nisi muri urbium victoriam eius retardassent. Ac dum Capua fruitur, Roma uti nesciuit, nec in Capitolio prandere potuit. Nec alia ope tandem Italia pulsus est, quàm non expugnatarum urbium beneficio. Pulsauit tandem portas urbis Romae, sed infectâ re discessit. At Bela rex noster (utamur enim domesticis ad haec mala exemplis, quibus satis abundamus) semel victus a profana Tatarorum multitudine, uniuersum simul Ungariae regnum, oppidorum munimentis destitutum, in praedam illis reliquit, non secus ac si unam ceruicem uniuersum regnum habuisset. Ipse profugus atque exul non solum regno a Tataribus, sed et bonis a Friderico duce Austriae spoliatus est.

Condi debent urbes ut refrenentur hostes.

Si in muros condendos ipse atque alij aliquid opum commodassent, nec ipsi patriam tam repente exilio commutassent, et haberent posteris ad tutandam salutem receptacula. Hic occurritur nobis Lacedaemoniorum uno exemplo. Illi enim interrogati, cur urbem suam nullis muris enixissent, ostensa ciuitatis iuuentute, hos esse muros urbis responderunt. Praeclare sane dixissent, nisi audaciam pro fortitudine usurpassent. Quid enim est stultitius quam confidenti audacia bellicuarum more multitudini hostium te objicere? Furiosa ambitione quam utilitate communi postulante, nudum corpus periculis exponere. Vitam, quam non tibi sed patriae debes, temerario auso ante tempus et frustra perdere? Cum lorica posses et clypeum induere, nudum pectus ferienti hosti aperire? Cum intra muros publicam salutem propugnare posses, eandem foris temere in discrimen vocare? Nam et hi insignes scilicet Spartanorum muri, a Thebanis Epaminonda duce victi atque caesi, se ipsos et totam rempublicam perdiderunt, hostibusque diripiendam reliquerunt. Et postea illi ipsi spartani frequentibus cladibus edocti, salutari consilio primum fossa urbem, deinde quum Cassandrum imminentem viderent, etiam muris lapideis cinxerunt, qui antea in carneis muris iuuentutis satis se praesidij habere gloriabantur. Quodsi illud tempestiuus fecissent, multarum cladum materiam e ceruicibus suis sustulissent. Idem si nostri Ungari fecissent, non tam facile a sordidissimis Valachis, a foedissimis Thracibus, a subulcis et opiilonibus Ungarianis expugnati essent; non bona diripi, non corpora trucidari sensissent, non alia fanda, atque nefanda perpassi essent. Urbes viris armisque munitae rabiem illorum satis refrenassent.

Sed vos Ungariae atque Transylvaniae principes, vosque ciues inciuiles, in tam ubere rerum copia, in tanta potestate a quingentis etiam plus annis tamquam secordes bestiae fuistis. Nam sicut illae ad id solum quod adest, se accomodare norunt, et quod in praesentia offertur, modo a natura earum non sit alienum, eo solo contentae sunt, ceterum nihil quaerunt amplius, nec ulla futuri sollicitudine et cogitatione afficiuntur: ita vos prae inopia consilij quod solum ante pedes positum erat, vidistis, at de omni, quam longa est, posteritate tam fuistis solliciti, quam de ijs, quae nihil ad vos pertinent. Itaque supina oscitantia vestra, omnem posteritatem iugulandam innumeris hostibus exposuistis. Perniciose de uniuersa republica, quae tunc fuit, nunc est, et post haec futura est, meruistis. Exemplo pariter et ignauia nocuistis. Nec vos quicquam condidistis, nec posteros ad aemulandum imitatione inuitastis. Intrastis ut bestiae, vixistis ut bruta, reliquistis rempublicam et vitam ut putrida cadauera. Prodegistis strenue, curis luxum obtendistis. Ad priuata commoda lyncei fuistis, ad publica talpae. Potando totam Germaniam, bibendo elephantorum nationem omnem superastis: decoquendo Apitium, profusione Caligulam, inertia Sardanapalum nihil merendo denique abiectum quodpiam cadauer, aut si quid est inutilius, vicistis. Antonij, Tiberij, Bonosi, alijque florentissimarum palmarum bibuli fuistis, qui maluistis opes publicas per ventrem egerere, quam in utiles usus adhibere. Digni estis, quibus non statuae aeneae humana effigie auro perfusae, sed stipites bouis imagine et stercore incrustatae ad memoriam posteritatis ponantur. Quid imprecer detestandae ignauiae vestrae, nihil maius habeo, quam ut has

O iustam
querellam.

ruinas, has clades, has miserias quas sentit hodie respublica, vestri manes sentiant, praesentesque et futuri principes easdem sentiant.

Ungarorum
ciues
stolidi et
ignauī.

Torda

Quicquid de inertissimae segnitiae regibus Pannoniae dixi, idem de stollidissimis ciuibus dictum velim. Sunt quaedam coloniae Ungarorum immunitatibus maximis et privilegijs amplissimis a priscis regibus donatae, uti Dees ad Samum fluuium; Thorda ad Auram amnem; Deua ad Marisum, Vasarhel Siculorum opidum, pluraque alia loca in Transyluania, atque adeo tota Siculorum regio, quae a principio in iusta et honesta municipia poterant, et immunitatum praerogatiuâ, et priuilegiorum robore, et priuato studio et publico auxilio aedificari. Quae nunc si spectes, Arcadiae pecuaria dicas, non ciuitatem. Videre est Tordae e vetere Romanorum colonia, cuius isthic sola porta urbis superest, ingentem copiam elaboratorum lapidum, ac temere iacentium coementorum erutam, ut illa solum in muri aliquam speciem conformata, iustum munimentum loco praestare potuissent. Nunc illa passim disiecta ignauiae stultitiaeque ciuium certa sunt monumenta; prorsus ut non temere germani nomen vili opido indiderint: Torrenburg, quod nominis stultorum opidum significat. Unam Tordam exempli causa adduxi, caetera loca consimilis oscitantiae poterunt notari. Proinde vos cum non utamini, ut par est, imo abutamini datis atque indultis immunitatibus, non estis digni, qui fruamini illis. Ideo fueratis ornati priuilegijs, ut exutâ barbarie honeste et tuto habitaretis, urbes aut saltem opida conderetis, atque muniretis, quae vobis ornamento, atque alijs adjumento essent. Quod enim est optimum, id esset maxime cuilibet homini, qui uere homo est, et

non pecus, expectandum atque optandum. Rem autem suam bene gerere, omnibus ad bene beateque viuendum necessarijs abundare, salutem publicam et priuatam defensare, hostiles iniurias propulsare, tyrannis principibus, quorum ingens est copia, muros bene firmatos opponere, haec demum felicitas ciuitatis est, ad haec summo studio, omnibus denique votis contendendum fuerat, haec erat libertas, haec vitae praesidia, omni preciosiora auro et argento, omnibus opibus. Haec vos prae ignauia et stultitia neglexistis, pace ventri indulgistis, strenue heluones egistis, bello à pedibus ut pecudes, non à manibus aut muris, ut homines, praesidium mutuati estis. Et cum reges, tamquam Amphiones, Scythicam vestram atque agrestem barbariem cithara concessarum immunitatum ad honeste habitandum, moeniaque condenda perbenigne inuitauerint; vos tamen brutis et Valachis, quam hominibus propiores, ignauiam cum summa et extrema dementia coniunctam salutaribus monitis praeposulistis. Non erat ignorandum vobis, ciues in ciuiles, aperiendi erant oculi vestri, quos vixdum aperitis, attendendum erat, vos veìut Adamum nudos esse in paradiso: in locuplete, et ubere olim prouincia, omni hostili iniuriae expositos esse. In villis et pagis nec fossa, nec vallo nec muris firmatis, bestiarum instar, rapinis caedibusque obnoxios esse. Hic quoque locus erat diuino illo et e caelis delapso oraculo, quo monemur noscere nos ipsos. Ideo per vices bellorum et pacis tempora recurrunt, ut in pace ea ageretis quae ad bellum faciunt: in bello omnia consilia ad pacem dirigeretis. Jure itaque luistis haecenus stultitiae vestrae poenam, iure deinceps luetis. Merito plexi estis, Tordenses, Bastano et Sigismundiano bello,

Quales
principes
tales et
ciues.

Gnothi
seauton.

cum trecenti et viginti sex ciues ex vobis, immo omnes vos in delubro immunito ab Haydonibus Pannonijs, nulla certa de causa, nisi quia sic libuit, ferro hausti estis. Fortunae vestrae in praedam, uxores, filiae, liberi, cognati in libidinem nefariorum latronum sunt conuersae. Quorum inaudita et imperdita crudelitas eo fuit notabilior, quod filius patrem agnitum, ac Dei simul, filijque sui misericordiam implorantem ferali ferro trucidare sustinuerit. Sed vos Tordenses, vestrique similes caeteri, maluistis, opinor, ceruices vestras gladiatorum aciei, quam coaceruatam lapidum congeriem subijcere; maluistis facultates vestras diris latronibus obijcere, quam ullam earum particulam ad muros qualescumque condendos olim commodare. Haec sunt praemia sempiterna atque haec erunt, stultitiae et socordiae vestrae. Ite nunc, et dicite nihil opus esse muris: sat virium vos in lacertis habere; principes vestros ad propulsandos hostes pares fore. At enimuero considerandum erat ipsos vestros principes tragico illo Oreste aut Athamante furiosiores, inconsideratissima et dementissima temeritate in tantam miseriarum tempestatem, vos olim ingurgitatu-
 ros, ex qua nulla umquam potestas eluctari queat. Nec speretis etiam posthac feliciorem fore fortunam capitibus vestris, quam diu vos nudos esse non cognoscetis. Vulgus estis vos, cui minor sapientia, et prae inopia consilij plura semper adsunt pericula. Splendidi illi praedones, qui de viscere vestro saginantur, si quid hostile ingruerit, protinus se in sua latibula, in arces, in propugnacula abdunt. Vos in aperto relinquent hostibus vexandos atque dilaniandos. Semper timendum vobis magis, quam sperandum est. Et cum ita a natura comparatum videamus; ut timor ad diligentiam

Saeppissime ipsi principes publicae ruinae auctores.

custodiendi plurimum conferat, vos tamen nec metus impendentium malorum, nec exemplum praeteritorum, nec spes futurorum bonorum ad tam honesta, recta et salutaria excitare unquam potuit. Aperite tandem oculos vestros sponte, nam hactenus invitis aperuerunt hostes. Sed vereor, ne surdis, quod ajunt, fabulam, aut, ut in re Ungara, Ungaro utar prouerbio: ne in mola cythara incassum canam. *) Itaque ab hoc non alieno fortasse, utinam neque inutili diuerticulo ad seriem reuoco orationem.

Cum Albae nobilissima Germanorum cohors a Polonis deleteretur, tum adhuc victor Valachas ad Coronam haerebat, Basta autem apud Nouum Castrum Samusianum in castris substiterat, quae LX passuum millibus ab Alba aberat. Itaque distantia loci impediti neuter laborantibus Germanis tempestiuam opem submittere poterat. At Albertus Magnus utendum oportunitate ratus, Alba deserta, Saxo-Sebesum omni Germanorum praesidio destitutum, ducit. Quamuis autem paucis ante diebus, in fidem Mosis Barbelus eos adegisset, hi tamen ex tempore et re admoniti in Bastae potius, quam cuiuspiam alterius potestatem post deploratas res Mosis se conferre ducebant. Erat autem ciuitas grauissima pestilentia ita exhausta, ciuiumque capita ad tam exiguum numerum redacta, ut vix ulla esset spes aduersus Polonos et Ungaros, si vis inferretur, opidum propugnari posse. Quapropter prece et pactione Albertum sibi demereri, atque demulcere pergunt. Quem ubi opido introniserunt, donarijs et verbis placant, reliquum exercitum com-
meatu complent, perficiuntque ut Albertus mutato consilio, incolumitatem ciuium suis commodis prae-

Saxonum
oppido
Sebeso Al-
bertus
parcit.

*) Nehogy pusztá malomba hegedüljek.

posuerit. Quod in homine insigne humanitatis et moderationis animi argumentum est, Polonorum et Ungarorum copias praedam anhelantes ab opido diripiendo inhibuisse: cum praedones Ungari non Saxonum solum et popularium Ungarorum, sed et sociorum quorumlibet bona, quos scilicet in fidem accepissent, barbara immanitate per omnem caedem et sanguinem exhaustire sint soliti. Albertus igitur misso facto Sebeso porro pergit, ac positis ad Zazuaros castris cum Georgio Barbelo se coniungit, qui ascita parte nobilitatis nonnulla, quae publicae cladi supererat, quid consilij deploratis rebus afferre posset, secum excutiebat.

Frequen-
tes nuncij
a Transyl-
uanis ad
Turcam.

Hazan
literator
famosus id
temporis
Turcarum
satrapa.

Inter haec missis alijs super alios nuncijs, Memhedem zerdarem et Bectam passam de auxilijs super mittendis summa ac singulari, quam poterat diligentia interpellabant. Quorum preces ne omni spe destituere zerdar videretur, nunc ipsummet iamiam Transyluanis aduenturum pollicebatur, vanaque diuini numinis contestatione, quod promittebat, asseuerabat; interea ne Transyluani ullis pactionibus Germano se applicarent, grauissima comminatione excidij denunciabat. Nunc nigrum scribam, quem vocant, cui Hazani nomen erat, una cum Becta se missurum jurabat. Porro frater germanus huius Hazanis, cui nomen Mehmed erat, e Carmania fuit oriundus, atque huic etiam nigri scribae nomen in vulgo erat, vir primum latrocinio potens, mox oppressione aliquot prouinciarum Turcicae ditionis latè tyrannus, magnas diuturnasque inimicitias cum imperatore Turcarum exercuerat, adeo usque ut ad Brusam Bithiniae metropolim euagando, ingentem populis terrorem vastando depopulandoque incuteret. Hic tandem oppressus, cum

Hazan accisas penitus res morte fratris videret, Turcarum imperatori reconciliatus, se suaque omnia illius arbitrio commisit. Turca, quo rebellandj, nouosque motus moliendi occasionem Hazani subtraheret, Passatum Bosnensem illi, vita dumtaxat comite, ut moris est, attribuit, spemque dedit, in maiorem potentiam occasione eum promoturum. *) Hac spe subnixus Hazan, qui iam passatu Bosnensi potiebatur, Transyluaniae regimen sibi dari, Mose nondum in prouinciam ingresso depoposcerat. Quod ne a Turcarum tyranno impetrare posset, Mosis tempestiua expeditio effecit. Iam vero etiam nunc, caeso Mose, eiusdem Transyluaniae possessionem spe deuoratam, Hazan apud imperatorem urgere non desistebat. Quapropter toto eo autumnno, maximis suffultus copijs, Belgradi iussa Turcarum tyranni expectabat. Sed ne, quod sperabat, haberet, Memhedis zerdaris infelicer res in Ungaria gestae retardarunt. Nam Hazan auxiliares copias omnes illuc ducere iussus, suam spem pariter atque Transyluanos exspectatione auxiliorum egregie frustratus est.**) Nihilominus Barbelius et ceteri profugi Transyluania, praesertim qui se in Caransebesum receperant, summa cum auiditate et credebant et exspectabant Turcarum iamiam aduentura auxilia, quae scilicet Bastam et Radulem prouinciâ iterum excluderent, et se extorres in patriam restituerent. Volitabant ultro citroque nuncij. In ijs Petrus quidam Toiuissinus vir litteratus, atque item alij, auxilia omni-

---

*) Bethlen Farkas oldaljegyzete : superius folio 4. (t. i. a codexben) Kara Jazycium nuncupatum scribit, hic Hazanem. — Lásd a 8-ik lapot, hol Bethlen Gábor jegyzése is : »non est verum« olvasható.

**) Az előbb megjegyzett helytől »Hac spe subnixus« — fogva, egész idáig, a codex szövegét Bethlen Farkas áthuzgálta s azt irá oldaljegyzetben : non est verum.

bus quibus poterant precibus maturanda sollicitabant. Radulem in Transalpinam Valachiam cum omnibus copijs reuersum esse nunciabant, Bastae vires eleuabant, qui vix alios verae militiae idoneos, praeter vagam et inconditam colluuiionem Hajdonum penes se haberet; qui miseram prouinciam crudelissimis caedibus et rapinis vastarent; efficeret zerdar, ne Transyluania summi Imperatoris potentiae subnixa non spe tantum et expectatione auxiliorum foueretur, sed vere ac reipsa benignitatem eius experiretur. Iam Bastam Caransebeso imminere, ubi Barbelus ipse, cui apud Turcas Szakat beggh, idest membris afflictus atque diminutus nomen erat, multaque Transyluanorum capita, velut in carcere inclusa haerent, fiduciâque affuturorum auxiliorum sese sustentarent. Quae nisi tempestiue aduenirent, fore ut capta ciuitate, omni genere cladis in eos saeuiretur. Ad quae zerdar ita respondit, ut expectandum auxilium diceret, dum confecto in Ungaria bello copias reduceret. Earum partem maximam quae Bastae profligando par esset, mitteret. Interea Transyluani quoad eius fieri posset, ad salutem tutandam circumspicerent, se daturum operam asseuerabat, ut spes illorum et expectatio felices euentus consequeretur. Ita fallacibus promissis mentes eorum deludens, priusquam quicquam praestare posset, sperare Transyluanos semper iussit, animumque eorum inanibus nugis suspendit. Denique ad zerdarem missus est a Barbelo Stephanus Sartorius Albensis, quem in rebellionе Albana primas sibi usurpauisse suprâ memorauimus, homo naturalj quadam facundia orationisque suauitate praeditus. Postea missus Stephanus Coeroesius, Michaëlis filius, quorum uterque luculentissimis promissis onustas a zerdare

Turca ver-
bis quam
re proli-
xior.

litteras attulerant, in quibus grauj iuris iurandj religionē testabatur, se propediem Transylvanis affuturum. Prouinciā a Germano vindicaturum: omnem populum libertati suae restitutum. Ne unicum quidem Turcam in Transylvania inuitis prouincialibus relictum: ad pristinum statum omnia redacturum, ac libera electione nobilitatis principem nobilitati daturum. Ne vero quisquam de fide zerdaris dubitaret, litterae illius non per ora solum, sed etiam per manus hominum passim versabantur.

Ad Bectam Temesuarum missi erant cum alij per vices, tum potissimum Joannes Knesouith, Thrax, ac postmodum Gregorius Cyzar. Hic nulla plane latinarum litterarum cognitione imbutus, vernacula tantum vi sermonis pollebat; ceterum ita salutis patriae addictus, ut pro ea nullum discrimen subire non fuerit paratus. Non precabatur tantum, sed summa insuper contentione urgebat Bectam, rebus fractis prouinciae in tempore subueniret. Polonorum saltem et Ungarorum fugitiuas cohortes, qui ad quinque millia ferebantur, cum adiuncta Turcarum nonnulla manu mittendum contendebat. Nisi huc animum impelleret, non secus duceret, ac si ipse Bectas omnium Transylvanorum ceruicibus de industria securim incuteret. Qui Turcarum auxilijs confisos in medijs malis periclitantes desereret. Hic post multa alia dicta quaerit Bectas a Cyzare, quotnam millia putaret Bastam ducere? Dejerabat Cyzar, non plus quam quattuor millia. At Bectas non sine stomacho: quid tu, inquit, rerum omnium imperite, me atque copias meas in discrimen vocare pergis? cum clandestinorum nunciorum opera certum mihi atque exploratum sit Bastam plus octo millia secum habere. An me tam sto-

Gregorius
Cyszar.

lidum in re militarij censes, qui temere belli periculis me obijciam, ac tanquam Moses, vires prudentia vacuas in medium protrudam? quibus res per se afflictas afflictiores reddam. Abi, renuncia Transylvanis, expectent, sperent. Ego tempori et occasione seraiam. Maturandam rem, non praecipitandam volo. Curru nos uenari lapores, non pernicibus equis aut canibus. Dimissis ita suspensa re nuncijs, tandem Barbelus, Albertus et alij cum in desperatis rebus non haberent amplius quamnam spem fouerent, zerdaris solummodo nuncijs et auxilijs innitebantur. Volitabant alternis legati, qui propinqui auxiliij spem anxijis metu et expectatione animis imponebant. Quarum rerum fama maxima cum multa fingendi libidine coniuncta, spargebatur impunius, et ob metum atque periculum credebatur facilius. Fidem suam creduli quique ad Turcarum fidem conformabant. Nunc Belgradi, nunc Temesuari, nunc hic, nunc illic in confinijs vim ingentem Janizarorum aduenire, sed nescio quid solummodo opperiri nunciabatur. Quae omnia euentus refutauit, caecaque expectatione animos hominum delusit. Sed

Turca pro
rebus ver-
ba dat.

Ali passae
zerdar
mortuus.

enimvero nihil magis horum profugorum spem frustratum est, quam Ali passae zerdaris intempestiua mors, qui adulta omnino aestate, paucis post diebus, quam Moses Transyluano bello occubuit, et ipse Nandor Albae, quo tertio antè die appulerat, e viujs excessit. Cui dum alter zerdar sufficitur, dum noua mandata conscribuntur, aliaque item atque alia, quae castrensis sunt rationis, expediuntur, anni tempus bello idoneum effluxit: eaque res Transylvanorum expectationem insigniter fefellit.

HEBDOMADIS VIII.

LIBER I.

Argumentum libri I. *)

Haec dum aguntur, Georgius Barbelus interea quo dissipatas hominum spes recolligat, animosque nobilitatis refocillet (nam in eum poene solum rerum summa inclinata erat) conuenticulum nobilium ad Zazuaros idest Saxonum oppidum indicit, magna comminatione omnibus denunciata, qui non eodem conuenirent. Itaque ex Hunyadiensi Zarandiensique comitatu bona nobilitatis portio, et qui e clade Mosiana euaserant, frequentes adueniunt. Non difficile, ut in trepidis rebus solet, plerique opem aliquam circumspecturi, in huius consilij societatem tamquam in equum Troianum includi se se patiebantur. Valentinus quoque Teoreok vocatus, qui tunc, ob raptum Thomam comitem magnâ apud eos, quorum intererat captium detinere, inuidiâ flagrabat, primum recusauit. Mox pactus incolumitatem acceptis publicae fidei litteris et ipse Zazvaros venit. Actum in hoc conuentu non tam de restituendo stabiliendoque publico statu, cuius spes plane deplorata erat, quam ut ne ante quisque Germano se adiungerent, quam de zerdaris Mehemedis, qui Ali defuncto successerat, copijs auxi-

Barbelus
conuen-
tum indi-
cit.

*) Az argumentumnak egy lap üresen van hagyva.

liaribus omnem spem et expectationem amitterent. Comitem Thomam, qui adhuc tunc in arce Hunyado residebat, Teoreok si necessitas ferret, non ad priuatam gratiam soli sibi colligendam, sed ad publicum emolumentum demerendum et acquirendum Bastae Transylvaniam repetenti restitueret. Ibidem Barbelus summus copiarum earum ductor, quem generalem vocant, designatus. Aliaque huiusmodi consulta facta, quae ut in perditis rebus solet, non ad resistendum venienti, Bastae cuius rej omnis facultas conclamata erat, sed ad communem miseriam utcunque leuandam atque solandam a Barbelo adhibebantur. Soluta conuentu porro processum est, at in insula Sargetiae fluuij castra a Barbelo et Polonis fixa sunt.

Vbi dum in statiuis haerent, ab extremis Transylvaniae finibus Lippenses, Jeneienses, Varadinenses, alijque item ex alijs praesidijs conflatae manus, audita Valachi victoria, ac Bastae in Transylvaniam ingressu, et ipsi adunati per uniuersam Marisi ripam a Lippanis partibus in Transylvaniam irrumpere tentarunt, eo omnino consilio, ut se Bastae coniungerent, qui iam Albam appropinquare ferebatur. Numerus eorum ad bis mille fere omnes voluntarij, quos

Praedones
Pannonij
caeduntur.

Haidones vocant, Vngari, Thraces, Sclauj, aliaque miscellanea colluuiio. Quibus victus, amictus, stipendium, omnis denique substantia ex praeda est et rapina, non quam in Turcas exerceant, sed ex aratorum, rusticorum, agricolarumque bonis hauriant, quibus licet (ita enim usu legeque statutum est) non solum omnes fortunas, sed et vitam inpune eripere. Communes hostes Christiani populi, ac generis humani piratae. Adiuncti erant his vigintiquinque Germani, ex vicino arcis Deuae praesidio, uti sociorum fortunam

ijs suppetijs subleuarent. Sed et hi spem victoriae cum infelice pugna commutarunt, ut quinque tantum ex ijs in arcem euaserint incolumes, ceteri fortunae praelij vitam dederunt. Praererat his, praesertim qui ex Lippa et Jeneô confluxerant, Henricus Dauallus praefectus praesidij Lippae. Alijs Abraham Horváth, Joannes Cyatari, alijque eius farinae militiam professi. His ad Barcyam appellentibus, ac multa rapinarum opulentia onustis, Barbelus, Kaminzki et Albertus copias obuam ducunt. III. Nonas Augusti, acerrimeque configunt. Primus Albertus cum ea, quam sub signis habebat manu, agmen eorum perrumpit, primaque victoriae fundamenta ponit. Mox Poloni viriliter inuadunt, non ignari se contra praedones quam milites pugnare. Quia vero hoc genus hominibus plus animi ad fugiendum quam pugnandum est, non multum intercessit temporis, cum loco summouentur, summoti funduntur atque fugantur. Dauallus vix in proximam arcem Deuam euasit. Abraham et Cyatari, globo facto, quo tutius fugerent, reliquias suas colligunt, atque eâdem qua venerant via in tutum se recipiunt.

Henricus
Dauallus,
Gallus natione. (Ez oldaljegyzet alatt más kéztől:
Nono
Octobris
anni 1 rae-
teriti sub
arce Poso-
niensi
sclopeti
glande oc-
cubuit..
Ez volt.
1619-ben)

His ita ad Deuam gestis, rediens in suam Valachiam Radul Valachus, Georgium Racz siue Thracum, cum bis mille Thracibus et Valachis, qua illuie suam prouinciam iam pridem exoneratam cupiebat, in Transyluania reliquit, Bastaeque postulanti militare iussit. Hj licentia non tam a ducibus accepta, quam a se ipsis usurpata, citeriorem Alutani tractus partem, qua partim Siculi, partim Saxones incolunt, faeda depopulatione incendiisque vexarunt, atque diripuerunt. Sed hoc genus militibus tam proprium est rapere, quam lupis aut vulturibus cadaueribus pasci.

Georgius
Racz cum
bis mille
ad Bastam
missus.

Barbelus
Bastae ce-
dit aduen-
tanti.

Trepidum
vulgus
Transilua-
nia exitum
molitur.

Huniad
castellum.

Posthaec Barbelus et Poloni, aduentum Bastae, qui ad Albam appulerat, praesentiscentes, recta ad Vaskapu, idest Ferream portam, quae angustiae Carpati sunt, ut diximus, iter praeproperum intenderunt, ut superatis saltibus, Caransebesum se reciperent. Praeter Polonorum et Vngarorum militarem manum, ingens insuper erat fugitivae multitudinis turba; pars curru, pars pedibus iter carpebant. Qui carrorum adiumentis destituti erant, validi iuxta atque inualidi quique partem sarcinarum humeris trahentes, latera commeantium plaustorum claudebant; pars morans, pars festinans, matres infantium onera sinu, mundos suos tergo, supellectilem aliam vertice baiulabant. Multi fortunis omnibus prae inopia vehendi derelictis, diuturna quoque alimonia carentes, mendicato cibo miserias suas sustentabant. Ad haec lamenta fessorum aetate et sexu passim resonare, quietis cupidine sterni, per agros respirare, refocillari, aestu, labore viae, luctu, pauore, fame frangi atque debilitarij. Postremo quid peterent, in quasnam latebras se conderent, ignari, caecorum instar ferebantur, alijque alios consilij pariter inopes sequebantur. Haec promiscua plebis nobilitatisque multitudo in quemnam receptum se colligeret, plane nullum in Trasyluania habebat. Vnicum Hunyadum supererat, sed minime tantae turbae capax: gurgustio quam arcis propius. Id castellum ad confluentem Egregij et Zalasdi amnium situm est, cui pulcherrimus ad aspectum clius imminet in se ipsum collectus atque rotundatus. Condendoque opido tutissimum locum ostendens. Nam alluione utriusque annis praecipites rupes, locum tantum non cingunt. In eius iugo edito, arcis aggeratae vestigium superest, à priscis Vngarorum ducibus

conditae, totius comitatus Hunyadiensis quasi quaedam olim metropolis, unde illi tractui nomen datum. Huic vertici nulli Transylvanorum secundo, si caeci nostri Principes praeuisa loci opportunitate, opidum olim inposuissent, non laeue operae precium ad tutelam prouinciae fecissent. Nunc cum illis consilium fuerit peiora ad habitandum legere, quid aliud quam caecutisse illos, velut olim Chalcedonenses dicemus? Hic ubi ad radices eius cliui recens Hunyadum est, primus Joannes Hunyadinus Mathiae Regis parens, unde nomen incomparabilis ille heros accepit, singularem turrin erexerat, speculari duntaxat vice, qua Turcarum incursiones praeuiderentur. Postea Mathias rex eius filius palatiji ornauerat. Joannes Coruinus Mathiae filius et Georgius Brandenburgensis Marchio, qui Joannis Coruini uxorem viduam e Frangepanum familia natam duxerat uxorem, succedentesque alij alijs munitionibus castellum non tam amplificauerant, quam arctauerant. Tandem extinctis illis a stirpe possessoribus ad Teoreokorum illustrem familiam donationibus regijs arx, et circa late vicinia peruenerat. Id loci Valentinus Teoreok nondum ephēbus adolescens id temporis tenebat, ob acceptam paucis ante mensibus iniuriam, obscura quadam similitate Barbelo infensus. Et Barbelus licet in gratiam cum Valentino redactus esset, tamen male focillate concordiae diffisus, se illius praesidio committere non est ausus; proinde maluit peregre sperare quam prope trepidare; Caransebesi periclitari, quam Hunyadi perire. Verebatur enim Barbelus ne Bastae indignanti atque iubenti antequam ullam ad ignoscendum veniam impetraret, una cum caeteris nobilibus patrocinio eius arcis confisis vinctus Valentino traderetur,

quo promptius sibi ille profugorum deditio gratiam apud Bastam demereretur. Hic metus non solum Barbelum, sed omnes alios perpulit, ut procul salutem quaererent. Quapropter omni conatu ac studio sensuque Germanorum aversi Caransebesum uersus intendunt iter.

Ad Barbelianos urgendos Basta Haidones mittit.

Ulpia Trajana Sarmizethusa.

Ad eos persequendos Basta e campis Panensibus omnem Haidonum manum, qui ad octingentos ferebantur (nam Georgius Thracius cum suis quos diximus nondum ad Bastam aduenerat) duce Ludonico Rakocio dimittit, negociumque dat illi, ut omni captata opportunitate, cum Polonis et Vngaris manus conserat. Forte Barbeliani praemissa magna impedimentorum carrorumque multitudine, qui per saltuum Ferreae Portae angustias trajicerent, ipsi in citeriore parte ad Gradistiam Valachorum vicum, statim castra fecerant, ut ab exploratorum et nunciorum fide, tempus opportunum ad transmittendas angustias legerent. Est ad Gradistiam, Vlpiae Traianae ingens ruina, ubi murorum vasta fundamenta, concamerata hypogea, elaboratorum lapidum, antiquarum inscriptionum, sepulcrorum, idque genus aliarum rerum perantiqua supersunt monumenta. Cuius urbis nomen tam manifeste marmora istic ex antiquis rudibus residua loquuntur, ut nulli supersit dubitationi locus, id quod late in Analectis Lapidum Dacicorum nostris Patauij editis explicuimus. Dicta est Ulpia Trajana ab Ulpio Trajano Imperatore, qui Dacias in formam prouinciae redegit, non qui condiderit urbem, sed qui victo oppressoque Decebalo Daciae rege, novis colonis impleuerit. Nam ante Trajanum vocata est, Sarmiz Egethusa, idest: Sarmiz Gethica. Abest Ulpia Trajana a Ferrea porta quatuor tantum pas-

suum millibus. Ex iisdem vallibus effunditur Sargetia rapidissimus amnis, qui apud Dionem memoratur, nomen huic a Sarmide Deceballi regiâ, et Getia sive Getarum regione datum est. Is in Marisum praecipitat, ubi Aurus pagus ab edito et in sese collecto colle subiugatur. Dum Barbelus in radicibus Carpati, ad Ulpianam castra habet, tertia fere vigilia noctis exacta, rumore advenientium Haidonum exploratorum opera accipit, ac protinus bina tormenta mediocria, quae sola secum habebat, quaternis bouum protelis sarraco vehentia, explodenda curat, quod movendorum castrorum tessera erat. Hic tota castrensis multitudo concita, cum impedimentis omnibus, ut in turbatis rebus usu venit, tumultuaria festinatione alij alios praeuertere, inter se colluctari, primi esse velle, ut periculo prius euaderent, cum ne in medijs quidem haerere possint. Ipse Barbelus Polonis atque Vngarorum equitibus, qui plebeae multitudinis agmen clauderent, a tergo relictis, curru praecessit, cum equo insidere per valetudinem non posset, pedibus ac manibus captus, totoque corpore ac nervis omnibus afflictus atque debilitatus. Animi tantum et sermonis vigor in eo valebat, cetera truncus quam homo erat. Digitorum unum levare quem ori admoueret, a multis annis potens non erat. Currus beneficio in itinere, gestatoria sella domi portabatur; tanta interim polens in eos, quos regebat, authoritate, ut nihil e valentissimi ducis officio militiae, nihil de optimi patris familias officio domi praetermitteret. Dum curruum impedimenta per confragoras angustias transuectantur, vix meridies aderat, cum ex improviso primum Abrahamus Horvath cum tribus vexillis Polonos et Vngaros Barbelianos itineri magis quam pugnae intentos

Barbeliani
turbantur.

Vngariani
Haidunes
Vngaros in
Vaskapu
adoriuntur.

in ipsis faucibus adoritur. Illi subita re attoniti, cum nihil de tam repentino hostis aduentu cognoscent, prius quam suos in aciem instruere, aut sese loco animoque recolligere possent, denique antequam signum aut imperium a ducibus accipere possent, vehementi perturbatione miscentur. Promptissimi quique tamen impetui incurrentium, quam possunt, obnixè resistunt, vim hostilem acerrime sustinent. His praeliantibus Petrus Konkolius idest Lolius cum ducentorum militum globo in vestigio superuenit. Ac demum ipse Rakocius totis simul viribus in percussos irruit.

Vngari et Poloni inexpectato proelio, ac ingruenti alia super alias acie turbati atque confusi, nec minus ab hoste quam ab iniquitate loci in discrimen adducti, virtutis non memores, prout eos sors conglobauerat, se pariter et confertam plebis turbam defensare, instantes cominus repellere, maxima vj certare. Tandem totam Bastani exercitus molem ad eos delendos superuenisse arbitrati, multum de fiducia ac pariter de viribus remittunt. Rakocius cum suis in confertissimos, et prae angustia locorum inter se luctantes acrius invehitur, curruum obstacula dissipat, in resistere ausos clamore, caedibus, omni denique vi grassatur. Sustinent manum labentem promptissimi quique. In ijs Kamniczki et Albertus Magnus frequentes voce atque exemplo, fortiter excipiunt pugnam, sed tandem cedentibus alijs et ipsi cedunt. Hoc modo Poloni et Vngari nec multitudinis suae, nec virium amplius memores, qua cuique promptum factu expeditumque erat, se proripiunt. Alij ablegatis reiectisque equis quorum vsus in conglomerata multitudine irritus erat, quo promptius fugam capessant, siluarum latebris se induunt; e quibus Valachi agrestes plurimos istic

Transilua-
ni caedun-
tur.

latentes obtruncant; alij currum connexorum serie absconditi, dum fugam porro praecipites moliuntur, ab ipsis rotis et jumentis, hostilique ense proteruntur. Iniquitas loci nec ad pugnandum, nec ad fugiendum suffragabatur. Itaque ruinam cadauerum suorum calcare; alij super alios ruere, atque inter se impellere: currus atque jumenta collidi, conteri, prosterni, equi consternati addidere pauori terrorem; crepidines angustiarum, hominum rerumque strage cumulari, quantum ab hoste tantum inter se periculi creari. Poene eadem erat pugnae facies, quae Mosianae ad Coronam, ibi currorum inexplicabili complexu, hic agglomerato contextu, omnem viam ad elabendum intercludente. Miserabilem non tam pugnae, quam tumultus et furoris faciem augebat fuga consternatae multitudinis, lamenta matrum atque puerorum aetate et sexu imbecillorum, tum ceterae imbellis turbæ inter enses ac hostiles fremitus confusio, fletus, ejulatus, gemitus morientium, cadentium, procurrentium. Dira vociferatio coelum complebat. Clamores, siluarum et montium anfractibus impingentes, majorem quam pro re, sonum reddebant. Inter haec Barbelus et nonnulli Primores transmissis tempestive angustijs tribus milibus passuum, ultra meridiatum consederant, ac quid post principia generentur, ignari omnium atque incerti erant. Verum ubi fugientium nidor ad eos serpsit, protinus et ipsi raptis atque concitatis iumentis, qua maxime proclive erat, Caransebesum versus fugam praecipites expediunt. Vna salus in suis jumentorumque pedibus. Cetera praesidia omnia vana atque inutilia timor fecerat. Mox reliqua etiam multitudo fugientium, saucij, integri, fessi, confusa vehiculorum atque velentium series, omnis aetatis atque sexus

Imbelle
vulgus
foede trucidatur.

turba, nullo duce, nullo rectore, nullo propugnatore, ut suus quemque impetus et pavor vel contraxerat, vel diduxerat, praecipiti cursu ferebantur atque impellebantur. Victores consecrandi festinatione, caedisque auditate, per sex passuum millia ultra Vaskapu fugientes persequuti, tandem coactâ omni praedâ, collectisque spolijs non tam fugientibus parcentes, in quibus caedendis iam ferrum hebes, in persequendis iumenta defessa erant: quam ut se a labore itineris et pugnae requiescerent, ab insequendo restiterunt. Hoc modo agmen imbellis plebis, ipsae nempe reliquiae plebis Transylvanae, inter pauca fortunae exempla memorandae, fato suo per hos bustuarios itidem Hungaros defunctum est. Nam postquam perniciali furore cum summa insania coniuncto, principes nostri statum publicum labefactarunt, atque euerterunt, hi effectus veluti e causis à necessitate manantibus, ut consequerentur, fieri oportuit. Quicquid illi delirarunt, populus innocens luit.

Crudelitas
Vngaria-
norum.

Clades patrata ad VI. Idus Augusti. Viui, ut in ciuili bello, exigui capti. Omnes per caedem mactati, nisi forte in quibus vel aetas vel sexus aliquid misericordiae furori suggessit. Nempe ut in eos a quibus ferrum auertissent, libidinem postmodum conuerterent. Nihil eorum defuit, quaecunque miles in saeuitiam et libidinem corruptus edere solet. Nam senes grandaeui, praesertim inopes, unde nullum praedae pretium affulgebat, prouecta aetate foeminae, inutiles peraeque ad manubias postquam in ludibrium et vituperium tractae essent, ultimum solatium malorum, caedem consequebantur. Forma conspectior aliqua, aut aetate matura, in manibus rapientium, et inter se ob nobilem praedam digladiantium, victori cedebat:

sanguine madens miles nefarias caedes stupris et libidinibus cumulabat. Hoc modo bustuarij illi popularem gentem, iam quinque annos omni belli clade mac-tando, diuina humanaque omnia miscendo, euertendo: omnem sexum et aetatem raptando, vexando, omni crudelitate lacerando, necdum sanguine suae carnis saturitati etiam num id dant operam, ne quid reliqui ex ipsis reliquijs fiat. Nec visum est indignum principibus nostris cognatam gentem inter se tam hostiliter committere, pro sua tantum libidine non pro publico emolumento. Ac tamquam gladiatorium munus in orbis terrae theatro ederent, horum insania non uti solum sed etiam frui, e prima cauea spectare, atque clamore et plausu nefarios furores excipere. Verum enimvero peccata nostra (quamquam alienis longe fortasse minora) meruerant, ut veluti Cadmeae segetis fratres, districto in cognata viscera ferro, non alienigena, sed indigena manu periremus. Ajunt eos, qui prae fame rabiunt, aut domesticorum, aut suas ipsorum carnes morsu lacerare. Quid isti faciunt aliud, quam quod praedae cupidine, ubi semel furere ceperunt, ne a fratrum parentumque carnibus dentes abstinent? Lycaon propter insitam quandam animi immanitatem, in lupum fertur conuersus, Hecuba in canem, Arcas in ursam. Fuerunt populi qui in cerastas, in viperas, atque etiam in ranas dicantur mutati. Fabulae sunt, fateor, sed quae, Vngariani, de vobis mutato nomine narrantur, et in quo Sileno si explicueritis, vos ipsos inuenietis. Haec portenta vidit, sensit, aluit ipsa Transyluania atque Pannonia. Quis crederet Vngariam ipsam, matricem vestram et Transyluaniam eius germanam ab Hajdonibus idest praedonibus ex ipsius viscere exortis, ac parricidiali rabie grassanti-

bus crudelius quam a Turca vel Tatare vastatum atque laniatum iri? Atqui ita rem habere miserabilis experientia testata est. Nam quod satis apud nos constat, Turcae et Tatares immanissimae gentes, et quorum multum intererat ad internecionem deleri Christianum nomen, miserati sunt, atque mirati, cognati huius populi furorem, saeuientemque in se inuicem rabiem. Sed vereor, ne haec intempestiua sapientia bilem potius, quam misericordiam cieat alijs. Itaque eam in medio relinquemus. Nam quaerelae ibi idoneos animos inuenerunt.

Victores Hajdones carrorum atque iumentorum, tum vero spoliis immensa vi congesta castra sua abunde ditarunt. Bina tormenta mediocra, quae sola Albertus Albae inuenta secum trahebat, victoribus reliquit. Vexilla XX parta; equi plusquam DCC. Caesarum numerus, ut in collectitia, et magna ex parte imbelli multitudine ex saeuitia eorum qui vicerunt, aestimari potest. Cadauera, (ut nunc moris est) omnia bestiis alitibusque cessere. Basta bene gestae rei, tormentorum per seriem elisorum crepitibus, tamquam ouatione, in campo Panis, ubi tunc consederat, gratulatus est. Captus saucius et ad Bastam tractus est Stanislaus Trezca ductor Polonici agminis nobilis. Hic exul ex Polonia erat, eo quod Zueyuam, Moldaviae prouinciae, quae Polonici iuris habetur, regiam, annis superioribus Michaëli vajuodae furtiua expeditione, ut solitus, irrumpenti, deserto praesidio dedidisset. Is postea extorris factus, collectis militibus in Pannonia militauit, tandem cum alijs popularibus suis, Mosis stipendia secutus est. Post hanc victoriam, postque alias innumerabiles totius prouinciae rapinas, tanta vilitas pecudum in Hajdonum castris inopiam

consequuta est, ut quinis usitatis nummulis singulas oues, quinquagenis, qui dimidius florenus est, boues auctionarentur. Inuentus est sector, qui centum oues talero emerit. Pueri, puellae, mulieres, promiscue inter milites cauponatione, prout libido ferebat, per castra passim distracti. Victoria crudelitate, crudelitas foeditate cumulata est; quid enim non faciat miles licentia impunitate, et furore insolens? Haec praedae ubertas ne diuturna esset, Hajdonibus partim greges ingenti numero in Pannoniam atque Valachiam abacti, partim grauissima pestis effecit, quae boues pariter atque homines dira contagione inuasit. In iisdem ad Panem statuiis castris, Michaëlem Diakum Rinulinum, iudicem regionum Zazuarosiensem (quem supra retulimus) ob non patefactum Germanis castellum, cum duobus alijs ex eadem republica ciuibus ad se accersitos Basta patibulo plectendos curauit, quod alijs in posterum seruandae fidei documentum esset ad omnem casum. Diakus mirâ constantiâ animi, dissimulatoque pauore laetus ad supplicium perrexisse fertur. Nulla in eo culpa aut supplicijs redimendae vitae deprecatio: funebrem hymnum ipse sibi oloris instar ad interceptum halitum usque decantauit. Secundum hanc ad Ferreas Portas pugnam praemiatore Bastani, Ungariani, Thracidici, Valachi, aliaeque id genus iusti exercitus appendices, quibus Basta pro praemissarijs et praedonibus utebatur, per omnem late tractum effusi, tamquam canes venatici, praedam, qua famem et aegestatem propulsarent, per abstrusos quosque camporum et sylvarum recessus scrutabantur.

Michael
Diakus
suspendi-
tur.

In tanta siquidem vastitate prouinciae et ipsi praedatores, quos abundare victu oportebat, summa

Hajdones
Zazuaros
castellum
adoriun-
tur.

inopia et caritate praemebantur. Proinde cum non haberent unde anhelantem audiditatem extinguere, Zazuaros adoriuntur, in cuius castellum, non exiguam opidanorum profugorumque aliorum manum illatebratam esse sciebant. Hos sibi praedam deligunt. Jam autem opidani, futurorum non ignari, portam castelli coementicio muro obstruxerant, ostiolum duntaxat iuxta commeantibus patebat. Primum barbari opidum habitatoribus vacuum occupant, inde commeatum obsessis castellanis imperant. Dant illi urgentibus et omnia dira comminantibus quantum publica egestas patitur. Cum hos plura petendi, illos plura negandi aequa contentio incessisset, tandem barbarus miles castellum adoritur, telis, tormentis minoribus (nam maioribus carebant) obsessos fatigant. Hi inter spem et metum anxij non ut justis hostibus occisione, sed metu iniecto obsistere. Verebantur enim Bastam appropinquantem, ac velut securim iugulis eorum infligentem. Petunt tamen infestantes lapidibus, telis, idque genus alijs missilibus, quibus repellant infestos, non interimant. Inter haec apud aluearia plurima e murorum minis in medios deijciunt. Illae turbatae, toto simul examine, famquam in conjuratos fauorum suorum raptores effunduntur, petunt aculeis, adeoque fideliter alienae opera ministerium obiuerunt, ut his alijsque missilibus importunus miles a muris reijceretur.

Fusorum fugatorumque ab Hajdonibus Polonorum atque Ungarorum reliquiae magno numero Karansebesum rectè profugerunt. Hic quia nec opidi angustia tantae multitudinis capax erat, nec tutum ciuibus videbatur, omnem fugitiui militis cateruam murisingere, nec denique praesentis, futurique malij metus,

eos isthic persistere suadebat, continuata fuga Temesuarum se receperunt. Quos Bectas passa in urbem receptos protinus trimestri stipendio affecit, atque insuper luculento congiario donauit, eademque spe in futurum eos impleuit. Profecti unà cum ijs Gabriel Bethlen insignis familiae iuuenis Transylvanus, *) Franciscus Redeiùs, Albertus Magnus, Gregorius Maco, alijque multi. In ijs Nicolaus Zalasdius Valentini Teoreoki baronis vitricus, qui etsi Mosiano proelio non interfuerit, tamen ob infestas in Deum excursiones grauissimorum facinorum conscius, maluit euersam fortunam exilio cumulare, quam metu imminentis supplicij animum perpetuo suspensum torquere. Quo vero praesentem animi aegritudinem atque desiderium amissae patriae solatio aliquo leniret, ibidem Temesuari Volphgangi Kornis filiam, uxoris Mosi Zekel germanam, nobilissimam virginem (nam priorem conjugem, Joannis Török illustris baronis viduam superiore anno extulerat) in matrimonium duxit. Tanta fuit in homine spes melioris fortunae recuperandique portus fiducia, ut etiam dum in alto jactatur, patriâque procul vix malefido scopulo naufragus adhaeret, coniugio indulgere non dubitauerit. Has tamen nuptias idem Zalasdius paucis post mensibus cum morte commutauit. Caransebesi restiterunt: Georgius Barbelus caeterorum coriphaeus; Joannes Boronkaïus, **) Stephanus Cyakius iunior Gabrielis filius, Stephani Tholdij priuignus, Georgius Belleô Sigismundo principi affinitate nonnulla iunctus; Albensiumque plurimi, quorum nonnulli postmodum pestilen-

Reliquiae
fusi exer-
citus Te-
mesua-
rum atque
alio se con-
ferunt.

Nicolaus
Zalasdi.

*) Bethlen Farkas oldaljegyzete: Bethlen Gábor még az vezértől nem jött volt vissza. — Betlen Farkas ki is hagyta. Hist. Tom. V. p. 460.

**) Oldalt írva Barcsay Ákos által: »Feleségem nagyapja.«

Georgius
Barbelus
Caran-
sebesi re-
sidet.

tia illic crudeliter grassante, trepidationem, simul et vitam opportuno tempore exuerunt. Nec deerant, qui Barbelum quoque, uti se Temesuarum reciperet, summa contentione suaderent; sed ille nec a spe consequendae veniae, nec ab honesto destitutus, negavit se trepidationem suam cum dedecore commutaturum. Neque a Christianis ad Turcas ullo pacto transfugium facturum. Quicquid sibi honoris, existimationis atque fortunarum umquam fuisset, e Turcarum fuso sanguine consecutum esse. Haec nominis et famae suae ornamenta, nolle se in extrema aetate ulla labe deturpare. Malle honestam famam morte, quam vitam opprobrio redimere. Scire se filiam suam, Stephani Bekesi coniugem in Turcarum captiuitate detineri, eoque iustas causas habere transeundi, sed ne pietatem quoque hanc recuperandae atque in libertatem asserendae filiae tanti esse, quae se ab honesto dimouere queat. Hoc modo Barbelus vir, ut iam erant tempora, nulli in nobilitate Transyluana secundus, et a suis, et a fortuna desertus, ipse tamen honestum nomen deserere nefas duxit. Caeteri metum transfugio posuerunt, non ut in Turcarum impia sacra exuta Christiana pietate desciscerent, sed ut in praesens poenam cum formidine subterfugientes, postliminio in patriam redire possent.

Coelum,
aër, terra
Transyl-
uanis in-
festa.

Tot lugubribus casibus foedum annum, superi etiam tempestatibus, morbis, alijsque malis insignem fecerunt. Vere nouo illuies scarabei generis, omnem arboreorum fructuum spem in flore absumpsit. Vites in germine gelu adussit. Sementem sicca aestatis intemperies in herba arefecit. Varadinum, et circa regionem omnem, ingens terrae motus, rarum alias in Ungaria malum, concussit. Bubuli generis

pecudes, humanae vitae administratae, partim exitiis morbis absumptae, partim abigeorum rapinis ad extremam infrequentiam redactae. Urbes atque opida, totaque adeo Transyluania, primum teterrima fame oppressa, mox grauissima pestilentia exhausta, adeo ut libitina morientibus deficeret. Agri vastati, vexati, omni genere cladis deformati. Nullum fuit malum, quod non ab homine homini sit illatum.

HEBDOMADIS VIII.

LIBER II.

Argumentum libri II. *)

Basta ab
Kenijr ad
Deuam
castra po-
nit.

Dena arx.

His ita constitutis Basta Zazuaros a campis Pannensibus, atqui inde Marisi ripas praeterlegens, totis simul castris Deuam delabitur, eo potissimum consilio, ut si profuga ad Caransebesum nobilitas crebris sollicitationibus Turcas excirent, clandestinam eorum motionem aperto bello, si posset è propinquo refutaret. Est Deua castrum edito et in se collecto iugo imposita, mille et quingentos passus a Mariso dissita. Eius origo, quantum coniecturam assequimur, ad Ludouici I. aut Sigismundi Imp. regum Pannoniae tempora referri potest. Ipsa per se arx loci natura atque etiam opere sat firma est, nisi angustia commoditatem habitandi deprauaret. Itaque cum quid hostile ingruit, paucorum latibulum verius, quam multorum praesidium est. Opidum nomine, re pagus, ad radices iugi, quo arx sublimis sedet, depositum est: opportuno ad habitandum loco, nisi ignauiam ciuium, et superiorum principum negligentiam foeda loci facies aperte argueret. Nullis enim cinctum moenibus, nullis firmatum munitionibus cuilibet iniuriae patet. Ab Ungaris et Valachis aratoribus, colonis, pecuariisque

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

habitatur. Sordida tuguria verius quam aedes, sordidum incolarum ingenium satis ostendunt. Liberis ciuitatibus, nihil habens liberale, olim annumeratum est. Postremis temporibus Francisco Geztio ex Ungaria in Transyluaniam profugo, a Stephano Rege Poloniae eodemque domino Transylvaniae contra iura prouincialia mancipatum est; et Geztius postmodum ita omni exactionum expilationumque genere incolas afflixit atque vexauit, ut ab opido pagum, ex ciuibus mancipia fecerit. Egregius amnis ab Hunyado defluens opidum praeterlabitur, qui statim ubi sitibundis opidanis aquam pro sua liberalitate administrauit, velut officio suo defunctus, ad ipsum arcis conspectum in Marisum se ingurgitat. Deuae nomen arcis atque opido adhaesisse reor, ex Dacicarum urbium, quae Romanae olim coloniae fuerunt, priscis antiquitatisque vocabulis, quorum pleraque in *dana* siue *da u a* desinunt, a *Danis* siue *Dauis* indigenis, qui postea *Daci* sunt dicti, tracto in opida nomine, quae apud Strabonem et Ptolameum geographos leguntur. Talia sunt *Argidaua*, quae *Arges* uideri potest, in finibus *Valachiae*: *Carsidaua*, quod *Chrysij* opidum; quis interpretari posset: *Petrodaua*, quae ad *Zalaknam* aurifodinam est; quasi opidum petroso in loco conditum dicas; *Ramidaua* unde *Ramas* Saxonum pagus ad *Zazuaros* nec procul inde nobilissimae urbis rudera cernuntur; *Singidaua*, a qua angustijs *Kingae*, quibus a *Deua* ad *Lippam* descenditur, nomen est; *Decidaua*, *Deceballi* urbem significat; aliaeque multa ex illa vetustate, in nostra usque tempora defluerunt, quae ex priscis *Daciae* opidis usu capta esse, si non certa fide, probabili tamen coniecturâ credimus. Quod uero a diua *Faustina*, *Commodi* imperato-

ris matre, cuius titulus in lapide quodam Deuae legatur, nonnulli nomen loco datum autumant, nihil vero consentaneum videri potest, quando a temporarijs eiusmodi elogijs vix unquam in illa uetustate opida denominata legantur. Hic quoque ad alterum a Deua lapidem, euersae coloniae Romanae luculentum vestigium superest, cui loco Veccl nomen est, nempe a Decebalo Daciae rege quem Traianus multis bellis fractum, tandem ad ultroneam necem impulit, Daciamque in formam prouinciae redegit, ut Dion scriptum reliquit.

Basta con-
uentum
Deuam in-
dicit.

Deuam ubi Basta appulit, eodem ad nonas Septembris conuentum nobilitatis atque ordinum indixit. Qui tamquam maximi naufragij tabulae fluctibus afflictae, atque scopulis illisae, diuersis in locis per uniuersam prouinciam sparsi diuulsique erant. Alij castellis atque fidis amicorum aedibus, alij siluarum montiumque recessibus, multi opidorum latebris abdit, lucem pariter et hominum consortia vitabant. Fama sane late increbuerat, quae prouincialium animos non leui timore percellit. Rodolphum Caesarem iteratis alijs super alias offensionibus ad iustas iras inflammatum omne Transylvanorum nomen deleturum, nec ullas amplius nobilitatis reliquias in prouincia existere passurum. Augebat rumoris atrocitatem publicamque trepidationem, Hajdonum, Ungarorum, Thracum, Vallonumque immanissima licentia, quae omnes prouinciae oras peruagando, etiam intimos siluarum et montium recessus praedae caedisque auiditate perscrutabantur. Nihil spei nec foris, nec domi ad salutem ostendebatur, unde etiam fiebat, ut ad indictum conuentum geminato metu percussi, quique accurrere non auderent. Nam et Bastam indignationi

suae plus aequo obsecundantem non ab re reformidabant, et ne per grassatores illos vitam cum fortunis amitterent, vehementer timebant. Utrunque malis circumventi tamquam in grauissimis salebris haerebant. Verum enimvero Basta satius ducens etiamnum moderatione animaduertendi, quam dura seueritate ad officium eos reuocare, sibiue deuincire, ne quid metus aduenturis officeret, misso per omnes comitatus atque ciuitates publicae fidei diplomate de solida incolumitate omnibus cauit: liberam, tutam, saluam atque integram veniendi redeundique potestatem, fidis commeatus litteris testatus, pollicitusque est, etiam ijs qui desperata veniae spe Caransebesum serecepissent. Neque ijs, qui Temesuarum transfugerant, ignoscendi, venia interclusa fuisset, nisi illi maluissent obstinatione animi, aut certe desperatione veniae condiciones remeandi repudiare, quam deprecatione culpaeelementiam victoris ad recuperandam patriam sibi conciliare. Et Basta quidem sic agendum statuerat, sed alia ex parte militaris licentia in quibus Basta plurimum conuiebat, ea ducis consilia manifeste repudiabat. Quam enim non fuerint illa vera comitia, et ad prouinciae iura, conuulsumque statum restituendum comparata, satis argumento est vagorum militum per omnes prouinciae partes dira grassatio. Nam etsi Basta aperte iubente ea latrocinia non patrarentur, quo tamen ille exhaustum pecuniâ omnique penuria emaciatum militem refocillaret, non difficile illis omnium scelerum licentiam, grassandique impunitatem largiebatur. Hoc enim a Rodolpho caesare illis auctoramentum militiae, haec merces, hoc stipendium erat concessum. Qui ad Pannonicum in Transyluania nomen extinguendum, ita cum istis piratis conspira-

Liberum
commea-
tum Basta
omnibus
promittit.

Plus mi-
les, quam
Basta po-
test.

uerat, ut non putem Tartareas furias saeuioribus ardentioribusque taedis unum quempiam populum uexasse unquam, atque insectatas fuisse.

Petrus
Gitzi.

Et cum Basta hinc in comitia acciret nobilitatem, illic impune vexandi, spoliandi necandique licentiam suis praedonibus impertiebat. Erat Petrus Gitzius Germanicarum partium assectator, ac commilito, baro Pannonius, qui dum Deum in comitia Bastana tendit, in Campis Panensibus, a vagis Vallonum turmis circumuentus, omnibus fortunis, quas tunc carris uehebat, exutus est, ac nisi pernicis equi beneficio salutem ipse quaesiuisset, trepidusque Deum accurrisset, sane una cum apparitoribus omnibus, vitam quam beneficae et salutari bestiae acceptam retulit, latronum scelere et Bastana impunitate amisisset. Id quum ille Bastae non sine graui quaerimonia referret, Basta, cui non erant ignota haec et alia suorum latrocinia, nihil stomacho commotus: Bene, inquit. Nam ad omnes quaerelas quae ad eum referebantur, solenne erat illi bene respondere. Qua voce quadam ironia atque dissimulantia prolata prae se ferebat ille ultionis meditandae quoddam rudimentum.

Paulus
Krauzen-
negh com-
missarius
caesarius.

Porro Paulus Krauzenek commissarius caesareus, aspero vir ingenio ac summi iuris assectator potius quam moderator, paucis ante diebus in Transylvaniam formandae restituendaeque reipublicae ergo missus, in tam perturbata omnique cladis genere vexata prouincia, maluit nihilominus tribuniciae potestatis seueritatem exprimere, quam celeberrimo Athaeniensium exemplo praeteritarum offensionum obliuionem sancire. Plus vini vulneri, quam olei infundere.

Venerant in indicta comitia non sine ingenti trepidatione et scrupulo male conciliatae gratiae non tam nobiles et ordines quam lacerae quaedam reliquiae prioris status: qui iam non solum ad paucitatem, sed etiam ad infimam conditionem redacti, vix vel nomen ipsum nobilitatis tueri poterant, ac ne unicam quidem centuriam explebant. Caeteri partim belli clade hausti erant, partim peregre Caransebesum et Temesuarum profugerant. Primus in consessu locus e prouincialibus secundum Bastam et commissarium primoresque militiae caesarianae, Cibiniensium praetoribus, Lucae Enyedino primario, et Alberto Pileo regio iudici honoris ergo datus. Ea sane praerogatiua secundis subsellijs dignati, quod per tot variantis fortunae vicissitudines constanti fide in Germanicis partibus perseuerassent. Caeterarum ciuitatum legati, qui tempestiua deditioe Mosi adhaesissent, ut Colosuaritae, Bistriciani, et Coronates, licet eiusdem criminis poene cum nobilitate rei, tamen minore inuidia flagrabant, quia Saxones erant: cognatio culpam magis apud arbitros, quam innocentiae praesidium eleuabat. Comitium erat ipsa Bastae aula, ad infimas crepidines montis, cui arx incumbit, sita. Ex omnibus qui confluxerant, duo in vincula dati, Michaël Tothazius iudex regius Colosuaritanus, et Lucas Trausnerus, qui Mosis castra secutus fuerat. Horum ille, non multo post, ibidem Deuae capite plexus est: indictâ quidem causâ, sed in quem iam pridem omnis deditae ciuitatis et euersi collegij Jesuitici inuidia incubuerat. Trausnerus septimestri captiuitate solutus, libertati et dignitati suae restitutus est. Fertur Basta utrisque religionis immutandae, quam ambo Arrianam profitebantur, et mortis eligendae optionem detulisse. Tot-

Infrequens frequentia nobilitatis Transylvanae.

In Michaelem Tothazi capitaliter animaduersum.

hazius licet litterarum praeter vernacularum experts constanter vitam quam professionem ponere maluit. Ille tot sapientiae praesidijs, tot litterarum fulcris ad constantiam munitus, non tam metu mortis, quam supplicij venalem vitam in extremo poene vitae curriculo, constanti et perpetuae firmitati animi anteposuit, pontificijsque superstitionibus animam deuouit.

Oratio
Pauli commissarij
in Transyluanos.

In hoc conuentu Paulus commissarius, grauissimam in nobilitatem atque ordines orationem habuit, in qua ut in ubere, atque ad castigandos mores appositae materia nec rebus verba, nec animo affectus, nec denique sermoni acrimonia defuit. Itaque introuocatis nobilibus, atque in medio constitutis: norunt, inquit, status et ordines regni Transyluanici, quanta clementia et benignitate his aliquot annis usa sit sacra Caesarea Maestas erga hanc prouinciam. Non pepercit sumptibus, laboribus, curis, sollicitudinibus, duces praestantissimos, et bellicolarum virtutum laude celeberrimos, milites fortissimos, tormenta, aliaque adiumenta, quae vel ad salutem ciuium, vel ad tutanda praesidia usui sunt, opportunis temporibus misit, legit atque ordinauit; omni beneuolentiae et fauoris genere Transyluanos complexa est. Sed vos qua gratiarum actione quibusue officijs, tam effusam eius Majestatis in vos benignitatem compensaueritis, ipsa res opido testatur. Irruperat in prouinciam Moses caput nefandissimum cum exitialibus Christiani nominis hostibus Turcis et Tataribus. Vos tamquam deuota illi seruitia aut iure nexi obligata fidem protinus cum animis et corporibus vestris ad illum conuertistis. Rupta conculcataque omni iurisiurandi religione, qua Majestati caesariae non semel vos obstrinxeratis, societatem cum illo, commilitium, con-

tuberniumque iniuistis. Alij vix dum in prouinciam ingresso praesidia finitima prodidistis; alij vestrûm, intranti suppetias aduenistis; nonnulli caesareos milites insidijs excepistis, oppugnastis, trucidastis; multi flagitiosa deditione obnoxios vos illi fecistis, omnes denique fauore et studio illum persecuti estis, ad diripiendam, depopulandam vexandamque prouinciam Turcis et Tataribus apertum campum patefecistis; in ipsum vestrum sanguinem per omnia cladis genera hostiliter grassati estis. Quot millia consanguineorum populârûmque vestrorum in diram Tatarum seruitutem rapta vidistis? quid dico vidistis? ipsi vos hostili rabiei suffragati estis, adiutores fuistis, una cum illis militastis. Quae mens tam sanguinaria, quae pectora tam ab omni Deo pietateque aliena, quae illorum miseras lacrymis non prosequatur? Nulla est tam bruta bestia, cui natura non inseuerit pertinaces quosdam affectus ad tutandos foetus suos, pro quorum salute aduersus insidiatores vel vitam ponere non dubitant. Vos Transyluani ipsis siluestribus bestijs efferatiores, non solum ipsum vestrum sanguinem abripi in aeternam animae et corporis seruitutem siuistis, sed et operam in ijs depopulandis commodastis, furores hostium auxilijs vestris promouistis; fidem Deo, patriae caesareaeque Maiestati debitam fregistis, iteratis alijs super alias rebellionibus vos contaminastis. Proh! insaniam et deperditam hominum audaciam. Quando vos tandem pacis et fidei iura seruare discetis? quando has ambages, haec ludibria, hunc Dei hominumque contemptum relinquetis? quando mentem rerum nouarum audivissimam exuētis, ac veram constantiam amplectemini? Catena est haec vestra inquietudo. Gordius nodus est: altera ex altera ita dependet, ita in se se

implicata est, ut Tenedia securis aut Alexandri dextera sit admouenda. Nulla est tam abiecta patientia, tam lenis atque sedatus animus, quem haec indigna ad iustas iras non accenderent. Sed enimvero clementissimum Principem nacti estis, qui ingenita quadam mansuetudine vestra facinora suae benignitati postponit. Mauult etiam adhuc in animis vestris clementiae suae quam seueritatis monumentum relinquere. Nisi is vobis deum benignitate datus fuisset, sane ad omnem posteritatem memorabile documentum contemptae fidei perduellionisque dedissetis. Nunc itaque quando indulgentissimus Imperator, non ius suum in animaduertendo, sed lenitatem in ignoscendo sequitur, aequum est, ut et grati animi officio, et fide nullis opinionibus deprauata, benignitatem eius sempiternam colatis. Verum tamen ita lenitas eius à vobis accipienda est, ut memineritis, laesam patientiam tandem furorem fieri: hanc moderationem animi, qua nunc in vos utitur, in summam ac seueram animaduersionem mutatum iri, nisi in ea quam toties iurastis fidelitate constanter perseueraueritis. Laesam Regum Maiestatem nonnisi cum ingenti populorum exitio expiari solere, scitote.

His ita a Paulo peroratis quaerit Basta a nobilitate, velintne iustitiam an gratiam? Quo indicari volebat, mallentne totam eam causam iuris actione experiri, an confessione culpaе veniam atque misericordiam deprecari? Illi ubi paucillum temporis ad deliberandum poposcissent, ac secessione extra limen facta, alter alterius sensa exquirerent, quidnam responsi ad Bastam referre deberent: animaduertit Balthasar Kornis, unus e proceribus, qui iam pridem in partibus Bastanis perseuerantiam cum fide colue-

Mentem
nobilitatis
interrogatione
explorat
Basta.

rat, quoniam quaestio Bastae atque mens nobilitatis tenderet. Quare petit a Basta, ut liceret sibi quoque consultationi popularium suorum interesse, quo in tam ancipiti re suffragio vocis suae si posset, eos subleuaret. Quo impetrato Balthasar ad nobilitatem opportunum sibi ad respondendum consultumque fore dixit, si omni excusatione et purgatione sui missâ factâ veniam deprecarentur. Esse hoc non solum fidele, sed et certum praesidium ad salutem et offensarum omnem remissionem. Juris actionem in hac causa atque in hoc temporum articulo intempestiuam esse, et plus periculi publicis rebus, quam commodi allaturam. Haec dicentem Balthasarem Basta reuocandum curat. Illi amplius adhuc deliberandum rati, tandem ingressuri Joannem Litteratum Colosuarinum salinarii vectigalis multis antea annis redemptorem, eoque nomine ad vulgus notum, virum ingenio et rerum usu praestantem deligunt, qui omnium nomine ita ad Bastam respondit, ut praefatâ honestis verbis venia diceret: non esse uniformem atque parem in his factionum discriminibus omnium nobilium causa. Alij enim sponte, et nulla graui necessitate urgente, praesertim cum se castellis munire possent, dedita opera ad Mossem defecerunt, manifestamque operam illi in oppugnandis persequendisque Germanis nauarunt. His et talibus, inquit, nos nulla excusatione patrocina-
mur. Sunt contra alij qui cum nulla haberent refugia, quo se ab hostili iniuria subducere possent, quod inuitabilis necessitas, durum telum imponebat, coacti sunt amplecti; et studio conseruandae vitae, quum quisque patriae, non temeritati debet, ad meliora tempora se reseruare; temporique interea seruire, dum aliquod auxilium a Germanis partibus perditis rebus aduen-

Respon-
sum nobi-
litis.

tare viderent. Multi certe (quod satis constat) domi suae ex nec opinato circumuenti coacti sunt vitam non tam voluntaria defectione, quam inuita patientia redimere, alioquin nihil profectura reluctatione usi, aut in captiuitatem rapti fuissent, aut praesenti ferro deleti. Norunt enim omnes quam repentinus et inopinatus fuerit hostium aduentus, non solum nobis qui alienae protectioni innixi sumus, sed etiam ipsis Caesareae Maiestatis ducibus, quibus incumbabat, ad impendentia pericula sedulo inuigilare, ad eaque cauenda nos praemonere. Caransebesum, Lugas, Zazuaros, Alba, Colosuar aliaque loca prius obsideri visa, quam obsessum iri audita sunt. Sunt etiam complures uiduae, sunt pupilli, pueri nobiles, atque orphani, parentibus atque tutoribus orbat, qui nec voluerunt, nec potuerunt ullo pacto Mosi adhaerere. Nec defuerunt qui praesentium malorum pertaesi, se ultro in exilium temporarium asseruerint, grassantique Mosi peregre se subduxerint. Sunt quoque qui ne extremorum quidem malorum denunciatione vocati paruerunt, sed medios se inter partes gesserunt. Quae tantae et tam graues difficultates, etiam quamlibet constantes animos in desperationem vocare potuissent: praesertim cum neminem haberemus in tota priuincia, ad quem confugere et cuiusopi inniti potuerimus. Hos omnes eodem pariter crimine reos perduellionis postulare, atque capitis arcessere nulla aequitas permittere videtur. Nos vero etiamsi nullum iudicem legitimum experiendi iuris gratia refugimus, malumus tamen omnes gratiae et clementiae benignissimi imperatoris nos submittere, quam ulla controuersia causam disceptare.

His ita a Colosuarino dictis, mox et alter Joannes Literatus salariae fodinae Thordensi praefectus,

Colosuarini orationem excipiens etiam si videret iam Bastam nonnihil concaluisse: non est obscurum, inquit, excellentiae tuae (hoc enim usitato titulo Basta compellabatur) hanc prouinciam firmis munitionibus destitutam campestri bello defensari solitam; cumquid hostile imminet, nobilitas principis edicto conuocata in castra aggregari, communisque hostis communibus viribus propulsari est solitus. Nos et praesidijs et auxilijs, et principe, etiam qui vicarijs partibus fungeretur destituti, ut tempori et necessitati pareremus, quibus omnia humana subiacent, vi coacti atque inuiti fecimus. Et cum aliquot nostrum excellentiam Tuam prouincia his diebus excedentem sequi vellemus, tamen ut remaneremus sponte iniunxit. Ad haec Basta ita stomachum erupit, ut plane impotens sui bilem amplius non ferret: indignabundus nobilitatem tantis cladibus affectam, necdum conscientia suorum delictorum tangi, neque peccatum suum agnoscere velle. Quippe qui mallent iuris cognitione causam disceptare, reumque criminis ipsum potius quam se facere. Et quia inquit iustitiam et iudiciariam cognitionem scelerum vestrorum postulatis, esto sane quod poscitis: iamiam faxo ut ius vobis extemplo administretur, quater intra hos aliquot annos in verba Rodolphi imperatoris iureiurando vos obstrinxistis, quater iuratam fidem fefellistis, perfidiam iteratis rebellionibus cumulastis, a Rodolpho caesare ad Mosem perniciosissimum hostem defecistis, fraudem capitalem admisistis, diuino humanoque iure qui plectamini digni estis. I lictor, inquit, profer funes et catenas, expedi securas. Hisque impotenter, quam potest dictis, in proximum conclaue cum Paulo commissario se recipit, irâ ardens atque indignatione. Hic protinus satellitum praetoriano-

Basta indignabundus nobilitatem ad caedem destinat.

rum alij fores comitij obserare, alij alia quae plectendorum sunt sontium, expedire, satagere, cursare. Nec mora spiculator Matheus Alexander cum robustissimorum carnificum manipulis et funium fascibus in vestigio tamquam ad praesentaneam caedem patranda consistit. At nobilitas insperato malo percussa, atque in arctissimo vitae et mortis confinio constituta obstupere, trepidare, inter se intueri ad periculum amolendum praesidium aliquod circumspicere: neminem habere, qui imminentes iugulo secures uno verbo auerteret, aut momentum temporis ad placendum Bastam deprecaretur.

Panera-
tius
Bastam
a proposi-
to auertit.

Paneratij
pathetica
ad Bastam
oratio.

Erat Pancratius Sennejus, unum afflictis rebus praesidium, quem nisi diuina benignitas hac tempestate veluti fidum publicae ruinae fulcrum apposuisset, haud cuiquam dubium est, quin in tanta salutarium consiliorum inopia, res tot annorum curriculis male affectae longe maiori accessione malorum cumulatæ fuissent. Is ad Bastam frementem praesentemque eandem atque exitium uniuersae nobilitati destinantem, vel per ianitorum obstacula irrumpens, atque coram adsistens non sine ingenti doloris sensu: siccine ego, inquit, meorum ciuium lanienam videam? quos belli calamitas superstites infelici patriae reliquit, eorum sanguine comitum senatus habendi locum afflictorum refugium redundari cernam? quos e funere totius patriae clementior fortuna eripuit, hic spectem carnificum manibus ad interuiccionem mactari? — Quanto satius fuerat. Haec quaeritantem atque deplorantem Sennejum Basta non sine stomacho increpitans: quid tua refert, inquit, quid de illis fiat, cum tuae res in tuto sunt? Imo, respondit ille: multum mea inter est, uiuant isti an moriantur. Par est me

cladibus popularium meorum affici. Hos mihi non pietas tantum coniunxit, quae diuina humanaque omnia inter se connectit, sed et communis patria, quae omnes alias necessitudines superat; denique sors atque conditio lactorum tristiumque omnium participem facit. Insuper consociat me cum illis cognatio, affinitas, amicitia, aliaeque necessitudines humanae, propter quae sane acerbus et luctuosus eorum casus non potest in sensus meos non penetrare. Haec-ne fuerunt perpetua mea in patriam hanc afflictam si non merita certe benemerendi studia, ut nunc extremum eius exitum videam, at exequias eius funeri ducam. Haec fidei meae in Rodolphum Imperatorem merces? Hos-ne consequar meorum laborum, discrimine vitae, sanguinisque mei effusione obitorum fructum atque precium? Quidquid elementia fati per hos annos a publicis cladibus reliquum fecit, hic videam ante oculos aboleri? me quoque una cum illis tolli atque trucidari jube. Malo cum istis sepelli, quam horum funeri superesse. Quid enim mihi amplius vitae fuerit solatium? quae spes succedaneae posteritatis? quae salutis publicae expectatio? Si etiamnum hi velut ex ingenti patriae naufragio collectae tabellae eodem gurgite cladis absorbebuntur. Nunc ferarum bestiarum instar, humani consortij exsortes solitudine inconditaque barbarie vivemus? Exstingue eadem opera ac funditus dele quidquid superest sanguinis nostri, summos, imos, medios, plebem rempublicam uniuersam. Quidquid coelestium irarum post tot acceptas clades supererat, uno velut agmine apud Coronam Transylvanorum capitibus incubuit: uno veluti fasce inuitis forsitan et miserantibus ipsis etiam superis, Mosis vesania in suum omniumque capita detraxit.

Quas reliquias superstites Deus atque fortuna belli, quos salus ipsa saluos esse voluit: hic ne aspiciam eos ad tuam benignitatem confugientes ex praecipiti iracundia contrucidari? Quamquam quota pars est horum, qui nefarijs consilijs Mosis vel manu, vel suffragijs accesserit? omnes illos, qui publicae calamitatis fax et incitamentum fuerunt, vindex perfidiae Mars ultus est, de omnibus cumulatissimas poenas exegit. Deus hos hucusque seruauit, fortuna ex tot tetrīs cladibus eripuit, poenitentia illis ignouit, fides publica incolumitatem promisit; tu vero poenam adhuc et supplicium irrogas, delicta persequeris, fasces et secures explicari praecipis, quos clementia fati tuae misericordiae reseruauit, eos crudeliter trucidari iubes. Egregium sane factum, et inter trophea tuae gloriae numerandum: dignum quod ad omnem posteritatem vocalis fama loquatur. At enimvero tuae prudentiae fuerat, in horum casibus reminisci fragilitatis humanae cuius alioquin nimia apud fortunatos obliuio est. Num quam aequo tenore omnibus fortuna indulget. Possunt alij quoque pati, quod hi patiuntur. Nemo extra aliam variabilis illius deae est, quae non solum ipsa caeca est, sed eos quoque caecos facit, quos fauore videtur complecti. Communis fortuna miseranda non insectanda est. Enimuero si vel ipse Rodolphus Caesar princeps clementissimus horum causam cognosceret, crudele nimis et sanguinarium diceret, de his miseris et afflictis reliquiis nihil reliqui facere. Patere tu quoque igitur hos de tua clementia, pariter atque de suis offensis cogitare. Memineris virorum magnanimorum esse se ipsos moderari, vitam potius afflictis dare, quam adimere. Mauelet benignitatis tuae memoriam in animis horum, quam

inexpiabilis inuidiae recordationem relinquere. Sentiant illi leuitatis tuae maiorem quam seueritatis; beneficentiae quam potestatis efficaciam. Haec nisi ego abs tua excellentia impetrauero, vitam mihi omnem acerbam, ipsaque morte funestio-rem putabo. Nec secus habebam ac si ipse quoque in rogum horum imponar. Sum ipse quoque, aut potius nominor Maiestatis Caesar-ae consiliarius, licet minimus et vix dignus, qui vel in imis subsellijs haeream; proinde et vos coram testificor, et omnem posteritatem meminisse volo, denuncio aequis et iniquis iudicibus omnibus meum suffragium ad hos trucidandos non accessisse, nec dignos iudicasse, qui in cognita causa et ne momento quidem ad veritatem inquirendam adhibito, praecipiti et impotenti iracundia ad caedem et lani-enam rapiantur. Verba illorum in crimen vocantur, facta non expendantur; ad clementiam et veniam confugiunt: non audiuntur; crimen sine accusatore legitimo, sententia capitalis sine consilio, damnatio sine defensione irrogatur. Si ipse Moses publici fax incendij hic praesto esset, tam praecipitanter ad necem trahendus non esset. Ego hos omni patrocini- orbatos non secus ac sanguinem meum supplicibus precibus protegere cupio. Si exaudiar, erit de quo sempiternas gratias agam et habeam: sin minus, deum praesentem hominesque contestor me in horum innocentium capita dam- nanda, nec voce, nec consensu nec opera, suffragatum fuisse. Quoue meam innocentiam in his non violandis ad omnem posteritatem testatam relinquam, ibo, quocunque animus et oculi viam mihi praeiue- rint, atque iuro me nunquam vel tuae excellen- tiae, vel caesariae Maiestati ullo unquam seruitio praeter illibatae fidei officium deseruiturum. Ne

vel isti, vel ullā reliqua, si qua erit, posteritas suspicari possit, me huic crudeli lanienae, vel opera vel consensum praebuisse. Maneat apud posteritatem testificatio sempiterna depraecationis meae. Meminerit omnis aetas Pancratium non odisse sanguinem suum, tantum abest ut autor extiterit, tam truculentae saeuitiae.

Basta ut-
cunque
placatur.

Haec Pancratius. Qua quidem oratione ita Bastae indignationem eneruauit, ut a conceptabile, destinataque caede, nonnihil illum dimouerit. Quapropter siue sua ipse conscientia victus, siue misericordiae stimulis concitatus, bono esse animo Pancratium iubet; se illis vitam pariter atque noxiam condonaturum pollicetur. Video inquit, me praeesse hominibus, qui neque libertatem neque seruitutem ferre possunt. Ingenita peruersitate animique morbo deplorato utuntur, indulgentia principum abutuntur. Nec praemium nec supplicium eos in officio continere potest. Erit tempus, atque etiam fuit, cum sua ipsorum culpa vapulabunt. Nam etiam hactenus quidquid illis cladis contigit suo ipsorum vitio, capitibus suis conciliarunt. Certe quos hactenus amiserunt ciues, non ira victoris abstulit, sed bellum sua ipsorum temeritate conflatum absumpsit. Eoque vecordiae processum ab ipsis est, ut ob continuas eorum rebelliones, in eam, quam videmus vastitatem Transyluania sit terminata. Eant igitur, et si frugi esse voluerint, habebunt modestiae suae et fidei suae praemium sin minus, non deerit vindex occasio, quae illos ulciscatur. Hoc modo nobilitas intercessionem et deprecationem Pancratii a caede praesentanea erepta, ac veluti postliminio ad vitam revocata est.

HEBDOMADIS VIII.

LIBER III.

Argumentum libri III. *)

Peracto per has ambages Deuensi conventu, ex Bastae, Paulique Krausenegh auctoritate, haec decreta lata scitaque sunt. Uti quadrans bonorum immobilium eorum, qui superstites sunt in prouincia nobilium, fisco regio applicetur, quem tamen certa de-
Multa ir-
rogatur
nobilitati.
pensa pecuniae summâ liberum fuerit redimere. Eorum qui in praelio cum Mose perijssent, omnia bona ex asse fisco regio addicuntur. Urbes, quae Mos intempestiua deditione se se submisissent, Romanae religionis placita, nec alia ulla sacra colunt recipiuntoque. Colosuaritae aede sacrâ angustiore extemplo facessunt, ac Jesuitis reddunt. Urbes perduelles ex gubernatoris arbitrio praefores, consules, senatusque habent: custodiae portarum ac clauium non penes urbanum senatum ut antea, sunt, sed ad praefectum urbis, quem praeses prouinciae urbi oppidouae praeesse uoluerit, deferuntur, eiusque voluntate res urbanae administrantur. Quibus ita transactis, res omnes, mancipij atque possessiones, pagi, oppida, villae, aliaque bona nobilium, qui vel in bello occubuissent, vel in Turciam profugissent, tamquam certae, manifestaeque

---

*) Az argumentumnak a codexben egy üres lap van hagyva.

rebellionis et Maiestatis conuictorum, militibus Bastanis et Radulianis, pro suo cuique merito, per uniuersam prouinciam ex Bastae munificentia dispertita, atque collata; Italis, Ungaris, Valachis, Thracibus cujuscunque generis et conditionis promiscue donata. Omnia eorum transfugarum iura, priuilegia, immunitates, libertates, et quidquid a barbarie et seruitute seruienda liberos homines ad elegantiores cultum et vitae splendorem veluti prae-hensa manu deducunt, pro victoris arbitrio abrogata, atque in sempiternum irrita facta. Ii vero, qui in Transyluania remansissent, et ad indictum conuentum Deuensem vocati venissent, vel iustam excusationem absentiae afferrent, quadrante bonorum eorum, quae in fundis obtinerent, damnati sunt, atque ea pars Caesareo fisco illata est. Eodemque modo qui Caransebesum profugissent, si ad mentem et patriam redirent gratiaeque Caesaris se applicarent, quadrante possessionum suarum mulctarentur. Dodrantem, qui super esset, per omnem posteritatem iure eo, quo quis optimo cernerent atque possiderent. Ne vero quis hoc nomine quaeri de rigore decreti posset, adiectum est temperamentum, licere tam Caransebesanis, qui peregre redirent, quam ijs qui domi substitissent, fisco damnatos possessionum suarum quadrantes, ex usitata aestimatione depensa pecunia redimere, ac jure perpetui peculij possidere. Porro e Caransebeso nulli poene nobilium affuerunt, quando quidem litteras incolumitatis a Basta impetratas aut tarde acceperint, angustiaeque temporis exclusi ad imperata comitia appellere non potuerint; aut trepidationem adhuc magis quam veniae fiduciam cum animis fouerint. Melchior Bogatius, Nicolai qui in praelio occubuit, fra-

ter germanus, minor natu, ob Thomam Capreolinum Comitem captum, eiusque apparitores trucidatos grauiſſimorum criminum reus per haec tempora in arce Georgin, loci natura atque praesidijs apprime firmata se continuit, eousque dum misso ad Caesarem deprecatore, veniam erratorum impetraret. Quod antequam faceret, primum Bastam sibi complacat, mox eundem per internuncium exorat, ut inter Caesarem et se reconciliandae gratiae munus suscipiat. Ita intercessionem suam comodante Basta non difficile ille compos precum factus est. Cui tamen, ne poenitus inultum impunitumque esset defectionis atque caedis crimen, sex millium aureum nummum irrogata mulcta est. Eam summam Basta aerario suo intulit. Hoc modo Melchior libertatem ab Imperatore atque à Basta mercatus, in veterem gratiam apud utrosque reconciliatus atque restitutus est.

Finitis Deuensibus comitijs Paulus commissarius Pragae ad Caesarem, obitae legationis negocia relaturus, non sine ingenti auri argenteae vi aeruscata reuertit. Ante vero quam prouincia decederet, Colosuari, ne consulto quidem Basta XXIV. e primoribus ciuibus, qui deditae Mosi urbis, euersique collegij Jesuitici rei insimulabantur, omnes Ungaros custodiae inclusit. Quo vero Saxones, eiusdem et urbis municipes, et commissi piaculi participes, ab impunitate et carcere immunes essent, eiusdem indulgentia effecit. Hostandem captiuos Basta septimestri carcere maceratos firmissimo vadimonio obstrictos, et vinculis et supplicio exsoluit. Ne vero ciuitatibus Saxonice tentata toties defectio, aliaque inconsulta ausa impune cederent, non leuis irrogata poena est, quae fortunas earum in tanta alioqui temporum acerbitate vehe-

Ungari
ciues Co-
losuari in
carcerem
condun-
tur.

Urbes
muletæ
pecuniaria
castigan-
tur.

Colos-
uaritæ
maiore
basilica
dimouen-
tur.

menter attritas nonnihil afflixit; adeo, ut ob acerbitatem tributi publica omnia priuataque, tum vero auita patrimonia ad usque utensilia domestica exhausta infinitis malis plebs, non sine ingenti gemitu auctioni subiecerit, ac diuendiderit. A Colosuaritanis LXX. a Coronensibus LXXX. a Bistriciensibus XL. flor. millia, muletæ nomine Basta exegit, eamque summam partim in suum fiscum intulit, partim hominibus militariis expensam tulit. Quam animaduersionem et alij, ne unquam eodem impingerent: et ipsis ad omnem casum seruandæ constantiæ imposterum documento esse Germanus volebat. Et cum alieno malo, suoque adeo periculo sapere noluerint, tandem etiam detrimento rerum accepto saperent. Porro Colosuarinis, qui non solum pro Mose stetissent, sed et cum sacris delubris bellum gessissent, præter dictam pecuniarum muletam, ob euersum vastatumque collegium Jesuiticum alia quoque animaduersio addita est, quæ ipsos in officio atque metu deinceps contineret. Jussi sunt cedere aede maiore sacris omnibus rebusque diuinis, quæ isthic operatae atque exercitæ ab illorum flaminibus hactenus essent, renunciare. Sacerdotibus pontificijs, quorum ab initio proprium peculiareque fuit, templum reddere; de omni iure, si quod in eo se habere putarent abire atque facessere; fanis profanisque omnibus seu quæ sacra, seu quæ sacro commendata essent, poenitus se abdicare; statas, solennesque religionis suæ cerimonias cultumque deorum antiquare; consecrata pariter atque exsecrata quælibet pristinis possessoribus remittere atque restituere. Aedes, aedi sacrae adiunctas, scholam, focos, penates, fundos, prædia, usum fructum, omniumque ius possessionum, quod iam pridem per nefas

usurpassent, atque usucepissent, legitimis haeredibus rescerare. Haec urbis basilica sana augustissima, non contemnendâ fabricâ, ad summam elegantiam et magnificentiam a priscis Vngarorum regibus aedificata, nescio qua praescriptione nuperrimorum principum a dogmate Romanorum pontificum desciscentium innouatae religionis sectatoribus attributa erat, totosque XXX. amplius annos eius possessione sibi vendicata usi fuerant. Nunc postremum quando fati quaedam importunitas, non solum rebus publicis conuersionem, sed et religionibus mutationem intentare videtur, ea secta a Romana consensione iam pridem damnata, loco dimota est pristinoque cultui sanctitas delubri vindicata; ubi ritus sacrorum a maioribus usurpatus, sacraeque cerimoniae ab animis urbanorum abhorrentes, rite instaurarentur, ipsique sacerdotes, diuinae mentis interpretes, sancto atque solenni officio sacris operarentur.

Sub hoc idem tempus Mehemed summus totius Turciae militiae magister, quem scerdar vocant, è vezirum collegio, Urum-ili, idest Graeciae Beglerbegus, rem nullo dignam operae pretio in Vngaria gessit. Pestum a Joanne Nicolao Rusuormio duce Germano superiore autumno captum, etiamnum firmo Germanorum praesidio tenebatur. Horsum versum Zerdar omnem belli sui molem conuerterat. Sed cum videret defendendi facultatem maiorem Germanis, quam sibi oppugnandi suppetere, alia via rem aggredi constituit. Totius exercitus Germanici robur in amplissima insula Danubij Cepelia, quinque passuum milia infra Budam pariter atque Pestum distante concederat. Hic opportunam occasionem vel pugnae capessendae, vel cauendi hostis opperiebatur. Mehe-

Scerdar
male rem
in Un-
garia admi-
nistrat.

med hos primum loco profligare; tum postea Pestum expugnare decreuerat. Quapropter pontem in illud Danubij brachium, ubi locus ad trajiciendum exercitum promptissimus erat, nauigijs imponit ac materia dedolata contabulat. Mox copias duce Zinane passa juniore ad transmittendum adornat. Verum Germani vim hostilem astu occupant. Ingentem succisae materiae vim, praegrandesque arbores, quarum isthic copiosa suppetebat facultas, multa ramorum foliorumque suppellectile luxuriantes in Danubium prouoluunt, neue diuelli vel inter se, vel ab hostibus possint, funibus atque catenis truncos earum firmiter astringunt. Ita postquam pars Turcici exercitus in insulam transmisit, ac reliqua etiam moles transmissura esset, Germani totam simul materiae constructionem complicatamque in se siluam secundo Danubij gurgite demittunt, atque in pontem rudentibus atque ancoris innixum impingunt. Ille defluentis atque delabentis molis impatiens, protinus violento et undarum et ramorum impulsu protrusus bifariam conuellitur, unaque Turcarum copias inter se diuidit. Ita Germani uno eodemque tempore partem Turcicarum copiarum, quae a reliquo exercitu interiectu fluminis discreta erat, inuadunt, consertaque pugna feliciter profligant. Magna pars caesi, pars Danubio absorpti, et ad pisces damnati, insepultaque sepultura donati. At zerdar diuortio fluminis pontisque discidio distractus, nec tam voluntate quam necessitate partis desertor, fractis et animis et uiribus, nulloque amplius pugnae experimento edito, ubi temporis aliquantum in ijs partibus haesisset, tandem clade et dedecore notatus, praecipiti autumnno in hyberna recessit. Hoc modo nec in Transyluania, nec in Vngaria aliquo

memorabili successu res a Turcis administrata est; sed quemadmodum militiae, ita neque domi res Turcarum satis fortunatae fuerunt, apud quos iam solemne est detestandis parricidijs imperium stabilire.

Mehemed enim imperator filiorum unum natu maximum, qui iam ephaebis excesserat, affectati regni suspectum laqueo, ut moris est, matrem eius eandemque uxorem suam Bospori vortice suffocandos curauit. Nec tamen diu ipse parricida pater filio superuixit. Siue enim aegritudo animi desiderio interfecti filij ingrauescens, siue furiae ultrices, siue qua alia causa hoc eodem autumno vitam illi eripuerunt. — Successit patri Ahmad filiorum ex duobus natu maior, sed admodum puer praetextatus, et tantae moli imperij gerendae impar, nisi tyrocinio eius aetatis purpurati tutores succollarent. Sub idem tempus Persarum imperator quem Kazul passam vocant, ratus unacum Mehemedis Turcarum imperatoris morte, foederis quoque et pacis conditiones, in quas pridem inter se conuenissent, irritas factas, abrogatasque esse, bellum aduersus filium Ahmadem suscepit. Cognomen persae Koscapan erat, quod illorum idiomate arietis raptorem significat, quippe qui tanta brachiorum vi polleret, ut ab incitato in cursum equo arietem humi rapere atque tollere valeret. Ejus patrem, qui Mahumed Hodabende dictus est, XIII. annorum continuo bello per Osmanem, Zinanium, et Ferhadem passas, in tantas angustias Turca redegerat, ut praeter Horozan, extremam imperij Persici regionem, ac Transylvaniae nostrae poene supparem, nihil ex tam nuper amplo regno reliquum haberet. Tandem Hodabende assidua clade fractus, ne portionem quoque eam, quam belli fortuna sibi reliquam fecisset, amitteret,

Mehemed
imperator
filium
trucidat,
mox & ipse
furaliter
moritur.

Persa-
rum rex
Turcam
bello ag-
greditur.

pacem a Turca suppliciter petiuit. Mehemed imperator ijs foederis conditionibus illum circumscripsit, ut sola Horozane contentus, fratrem germanum obsidem Constantinopolim ad se mitteret. Misit ille, sed non multis post annis puer impubis non sine veneni suspicione extremum diem clausit. Itaque Koscapan opportunum sibi tempus ad recuperanda regna et obsidis fratris et imperatoris morte datum arbitratus, ex insperato finitimorum quoque auxilijs adiutus, ingens bellum conflat; adeoque profecisse ferunt, ut paucis mensibus magnam amissarum prouinciarum partem, ubi Turca XIV. passatus erexerat, receperit. Tres satrapas passas, qui prouincias cum praesidio tenebant, in captiuitatem traxerit. Hoc intestinum atque externum Turcarum malum effecit, ne Mosi quoque Transylvaniam recuperare volenti, opportuna auxilia mitti possent. Et Mehemed zerdar eluxatis affectisque viribus nihil in Vngaria memoria dignum praestiterit.

Basta copias suas
Lippam
versus deducit.

Haec dum in hunc modum peregre geruntur, Basta quoque tentandum e aliquid Transylvania ratus, copias suas bis mille qua Thracum qua Valachorum incremento auctas, quod Radul duce Georgio Thracio, auxiliatum miserat, in Turcarum finitima deducere constituit. Pridie vero ejus diei, quam Deua moueret, milites Germani, qui bellicis ministerijs per vices apparebant, ac ad puluerem, pilas, aliamque tormentorum suppellectilem, quam in sacram aedem congesserant, excubias agerent, Francisci Geztij monumentum ubi corpus eius nonnullis sepulturae honestamentis conditum erat, silentio noctis retexerunt, atque expilauerunt. Erat Geztius ex Vngaria in Transylvaniam aduena famosus, dum vixit plebis et ipse expilator, cui non tam virtutis, quam nescio cuius

cognitionis respectu Bathorij principes Stephanus et Christophorus, arcem Deuam cum opido, non nullisque pagis inscripserant. Sed ille nullo haerede relicto, uno funere et seipsum, et longam generis seriem clauserat. Porro quia post fusum, caesum, omnibusque exutum copijs Mosem, nonnulli e nobilitate cursorem martem secuti, cladi se subduxerant, tutumque sibi receptum ut putabant, Coronae quaesiuerant, eos Basta missis vallonibus conqueri atque in vincula conijci iussit. Horum alij Coronae protinus sunt plexi. In his Nicolaus Vajda ab opido Caransebeso oriundus, Georgij Borbelj gener summae indolis iuuenis pro porta Nobilium
urbis Vallari trabi suspensus est, cum vix spiritum ob alij morte,
grauissimum morbum traheret. Georgius Hammay in alij vin-
hospitio capite mulctatus, alijsque nonnullis ibidem culis ple-
cuntur.
quibus mars pepercerat, carnifex vitam ademit. Alij Fogarasum deducti, de quibus Basta antequam Deua moueret, misso Mathaco Alexandro poenam sumere statuit. Erat hic Mathaeus patria Foro-Julienensis, sontium Saturnus, qui quidem primum Viennae pharmacopolam egit, mox abdicata conditione castra Bastae secutus, carceris profectura donatus, legumque sententiae exequendae magister creatus est, vir ad hoc munus apprime appositus. Is Fogarasum profectus, vinctos nonnullos, ut iussum erat, nulla causae cognitione adhibita, tamquam in re manifesta atque deprehensa capitalibus poenis affecit. In ijs Joanni Tamasfaluo laqueo cervices fregit. Erat hic sedi Marisiae Siculorum praefectus, quem capitulum vocant, multis praeliorum exercitamentis probatus, vir sine controversia militaris, ac in Vngaria, Transylvania, Polonia, utraque Valachia atque etiam in Georgianorum quod ajunt, regno multa cum laude

versatus. Albertum quoque Ribiceium nobilem e Chrysianis partibus, ac comitem quem vocant comitatus Zarandiensis, pari supplicio affecit. Hic superioribus mensibus Sigismundiano cothurno in errorem inductus, ab Hajdonibus repentina irruptione Chrysianum tractum vastantibus in Vngariam fuerat abreptus, ac postmodum lytro depenso libertati redditus, adjecta conditione: ne contra Caesarem ulla amplius arma unquam stringeret. Qua in re quia fidem fefellisset, Basta veluti manifestae perfidiae convictum plectendum curavit. Morte mulctatus est Lupus quoque Lezai miles et verbis et factis copiosus, quem multis praeliorum casibus versatum, totiesque suffragante marte elapsum, hic tandem fortuna deprehensum supplantavit. Vna cum his Thomas nomine magis quam authoritate Magnus; Gasparus Janco, Ladislaus Tamasfaluius, Joannis cognatus; Petrus ex cognomento Parvus, Franciscus Soerceyi, atque item Petrus Cegledj, et nonnulli alij, vitam quam proelio per decus uoluerunt, supplicio per dedecus reddiderunt. Clementiore fortuna usi sunt: Stephanus Kendius, Alexandri sapientissimi senatoris filius; Joannes Micola, Basilius Kamuti; Blasij praestantissimi olim militiae ductoris filius; Mathias Imeccius cum filiorum altero Stephano, nam alterum Michael in proelio Macouiano, ut diximus, amiserat; Benedictus et Georgius cognati fratres, cognomento Mikes; Petrus Daniel, Lupus Petkius, multis in Turcas proelijs eruditus, tandem etiam dura illorum captiuitate maceratus, et Nicolaus Ispanus; quos Basta partim aetatis, partim virtutum si non suarum, paternarum tamen, atque maiorum, ratione habita carcere pariter at crimine exsolvit.

Quibus ita constitutis, Basta Turcam versus exercitum Deua promouit. Ac primum Facyadum superiore bruma Turcarum incursione vastatum atque desolatum duxit, inde Lippam appulit. Est Lippa opidum ad Marisium situm, octo fere stadia amplum, atque in quadrum positum, muro ruinoso, ut sunt omnia poene Vngarica, atque ob vetustatem effoeto. Citra Transyluani sunt montes radicibus amoenissimis, reconditisque vallibus late exspatiantes. Ultra planities vasti aequoris instar dilatatur, quae florentioribus Vngariae rebus, pagorum multitudine frequentabatur. Haec Bastae expeditio minime erat obscura Bectae passae, qui e clade Transyluana elapsus, Temesuarum etiamnum cum praesidio tenebat. Itaque indignatus tantum Bastam audere, Temesuarioque non multis cum copiis imminere, atque adeo fines suae prouinciae non minus hostiliter, quam confidenter attrectare, suarum partium esse duxit, si et ipse aliquid hac occasione moliretur; praesertim cum a Basta prouocari se atque irritari videret. Ne vero abiectiore animo fecisse, quam consilium iniuisse videretur, collecta omni circume vicinia Turcarum manu Bastanae expeditionis fortunam periclitari constituit. Erant apud Temesuarum Polonorum et Vngarorum, quos diximus fugitiuae cohortes, non leue momentum Bectae ad tentandam praelij aleam futuri. Nam caeterae Turcarum copiae, quae sub signis atque in praesidijs erant, edicto vocati ad Zerdarem una cum Cara Jazygio se se aggregauerant. Basta trans Marisum in Lippano agro, qui Temesuario obtenditur, aliquantum substitit, expectabundus, num hostis ad oblatam opportunitatem consilium pugnandi capesseret. Verum cum illos a cunctatione magis quam a confidentia

Basta ad
Lippam.

Bectas
passa et
Basta, al-
ter alteri
commi-
nantur.

paratiores esse videt, in citeriorem ripam ad Pálélése desolatum pagum (id nominis Pauli cuiuspiam pascua Pannonico verbo valet,) castra trajecit. Ea regio ab amoenissima atque lata camporum planitie, quam Marisus secundae magnitudinis in Vngaria fluuius deplanauit, late occupatur. Sed nunc ob bellorum continentem furorem a plebe pariter atque omni cultura hominum ita deserta, ut praeter vastam quandam et inconditam solitudinem nihil uspiam circumspecies. Tempia sublimia sola, pristinae habitationis monumenta, passim visuntur, ferarum bestiarum stabula, loca olim religiosissima, nunc non solum ab hominibus, sed etiam a dijs deserta. Castra Bastae illinc Marisus, hinc rara quaedam sylva claudebat, infrequentia arborum caedum olim fuisse argumento erat. Excubias tribus e partibus ad inprovisos impetus Basta locauerat. Ad bina passuum millia quinque tumuli, ex aggesto sabulo natura surrexerant; quorum ulteriora ripae proxima, rarum nemus ac dumetum obsederat. Hic dum in stativis castris haeretur, ac nulla hostilis aduentus fama auditur, Basta ad inuisendum Jeneoum oppidum XXV. circiter passuum millia inde dissitum digreditur, cuius arcis expugnatio Georgium Barbelum superioribus paulo annis nobili fama illustrauerat. Vix Jeneoum Basta peruenerat, cum exploratorum opera certior fit Bectam Temesuario non contemnenda manu egressum ad dissipanda Bastana castra contendere. Qua re audita nihil Basta moratus, postridie quam Jeneoum venerat, in castra repentinus reuolat, magno sane ingentis animi argumento. Nempe ne se famae iniquitas desertorem suorum criminaretur, quippe qui aduentantis Bectae, conscius maluisset inhonestum

receptum, in tutioraque quaerere, quam salutem exercitus praesentia sua et virtute propugnare. Vix ad suos Basta recurrerat, cum postridie Bectas collecta ex omnibus circa praesidijs manu, quae sex millium armatorum numerum implebat, in ulteriore ripa Marisj constitit. Id fuit ad IV. Kal. Novembres. Ac protinus inuento vado quingentos e suis ferentarios, sed animi et corporis robore, ad impressionem faciendam promptissimos, in citeriora transmittit, ac nemorum, quae diximus latebris abscondit. His negocium dat, ut captata occasione Bastanos, quidnam moliantur, explorent, aut si usus ferat, etiam conserta manu peritentent. Erat aër matutinus in opacas nebulas densatus, cujus caligo prospectum omnem vel proximis intercluserat. Basta nihilominus certior factus de locatis insidijs, protinus Ludovicum Racocium, et Nicolaum Sennejum cum expedita Hajdonum manu praemittit, qui praeludium pugnae periclitentur. Interea dum Basta copias in aciem producit, atque instruit, Ludovicus et Nicolaus velitari magis quam constanti atque stataria pugna Turcas aggressi, caesis ultrocitroque nonnullis, poene aequa manu discedunt. Capti sunt nihilominus unus atque alter e Turcis, qui Bastae praesentati, consilia Bectae, quantum quidem illis explorata erant, patefaciunt. Reliqui eorum, qui in insidiis consederant, repetito vado ad Bectam se receperunt.

Bastano-
rum veli-
tatio cum
Bectanis.

Centum et triginta duo vallones erant, qui superioribus paulo annis deserta una cum fide militia Christiana, e capta Papa (praesidij non ignobilis nomen est in Transdanubiana Vngaria) ad Turcas transfugerant. Hi ulteriorem ripam Marisi ita stationibus obsederant, tormentisque propugnabant, ut a Turcis

ad trajectionem atque receptum munimento essent, et Bastanis, si eodem vado transmittere tentarent, impedimentum facerent. Sed et hi vna cum alijs in castra Bectae postmodum se contulerunt. Hoc modo cum neuter exercitus interiectu Marisi fluminis aperto Marte vires conferre vel non possent, vel non auderent, re infecta, ac nullo digno operae practio facto utrimque discessum est. Et Bectas statim ubi discussis nebulis sol diluxit, collectis vasis, qua venerat, revertit, siue praelii casum metuens, ne iterato in eundem lapidem ut nuper cum Mose impingeret, sive sat habens ostentasse hosti pugnandi voluntatem, potestatem in aliud tempus reseruasse.

Haidonum
soluta di-
sciplina.

Discedente Becta submitit e Vallonibus et Hajdonibus Basta nonnullos, qui abeuntem consecrarentur, et si occasio daretur, carptim lacesserent; sed et hi operam tantam luserunt, oleumque perdidērunt. Enimuero hoc tempore tanta infrequentia militum Basta laboravit, ut vix alios praeter Germanorum et Vallonum semilegionem in exercitu haberet. Nam Hajdones iusti exercitus asseclae atque inter calones et lixas magis, quam inter verae militiae alumnos numerandi, armentorum gregibus, et omne genus praeda referti, sublati vexillis, atque inuitis Bastá et ducibus jam ante accursum Bectae in Vngariam excesserant. Negantes se, nisi praesenti stipendio depenso, militaturos, vitamque frustra tot periculis obiecturos. Qui remanserant, nomen tantum et numerum prae se ferebant. Singula vexilla, quae praetendebant non centenam manum, ut moris est, sed uix vel denarium militem comprehendebant. In his erat Antonius Boleta, Gallus, vir nobilis et industrius, bis mille Haidonum in speciem ductor, cum

vix duas centurias sub omnibus signis haberet. Plurimi ad venandam praedam de more late euagati, non solum castra, sed et munia militiae deseruerant. Nullis ducum praescriptis se contineri volebant. Libidinem animi potius, quam solidam constantiam in militiam, ut solent, attulerant.

Quibus ita gestis Bectas maiore dedecore, quam copiarum detrimento Temesuarum reuertit, dolens ac fremens, non solum se memoriâ aliquid dignum aduersus Bastam non praestitisse; sed et ostentationem suam in discrimen esse adductam. Dolebat se Mosiano praelio eo necessitatis ac pudoris fuisse redactum, ut salutem ab inermibus pedibus, non ab armatis manibus fuerit coactus quaerere. Dolebat, quod non solum domitis Transiluanis Basta, sed et indomitis Turcis periculum intendere ausus fuisset. Eam priuatam pariter publicamque ignominiam, cum summo detrimento coniunctam, hac expeditione pro virili dimouere conatus erat, si Mars caeptis felicius aspirasset. Verum cum se incassum piscari videret, satius duxit in tutum cum euerriculo reuerti, quam praegustatae fortunae euentum iterum experiri.

Haec dum apud Lippam in hunc modum administrantur, interea Georgius Barbelus et reliqua Transiluanorum nobilitas, quae Caransebesum profugerat, cum se a Zerdare et Bectâ, vana auxiliorum pollicitatione tam nefariè delusos vidissent: ne etiam adhuc caeca exspectatione incerti penderent, rursus ad Bastam pro reconcilianda gratia veniaque impetranda mittere constituerunt. Et si autem paucis ante diebus omni fauoris denunciatione ad conuentum Deuensem fuissent inuitati; tamen quia ea praescriptione temporis, diploma incolumitatis antiquatum atque irritum

Barbelus
et socij
veniam a
Basta de-
precantur.

Eusta-
chius Giu-
lafi ad Ba-
stam mis-
sus.

factum esse opinabantur, consultius fore duxerunt, si iteratâ legatione nouas publicae fidei litteras impetrarent, quarum praesidio fulsi redire in patriam Transiluaniam possent. Primum pertentandi eius animi ergo missus Stephanus Csikj monachus Caransebesinas, qui apud Bastam gratiâ multum valebat. Eo reuerso missi sunt deinde publico suffragio Eustachius Giulafius et Martinus Kapronczaïus, quem supra memorauimus. Eustachius ab ineunte iuuenta Transilvaniae inquilinus, apud Bathoreos principes, Christophorum et Sigismundum, à secretis epistolis, obitisque ad Poloniae reges Stephanum et Sigismundum grauissimis legationibus diu functus est; cuius liberalis eruditio, cum summa animi integritate coniuncta, peculiari notitiâ atque necessitudine summis principibus conciliata erat. Igitur Eustachius non natalium tantum splendore, sed honestarum quoque litterarum humanitate inprimis politus, non difficile provinciam ad Bastam eundi suscepit. Non tam priuata, quam publica omnium causa animum eius ad plenum necessarij studij officium inflammabat. Videbat sociorum ciuiumque suorum fortunam, in tanta temporum acerbitate, propius à periculo, quam a salute abesse. Videbat non solum praesenti exilio commutatam esse patriam, sed etiam salutem propinquo exitio. Quapropter Giulafius, homo demerendis hominibus genitus et Martinus, plenum discriminis iter ingressi ad Bastam contendunt, qui tunc adhuc ad Facyadum in statu is agebat, copias Lippam versus deducturus. Ante vero, quam hi legati mouerent Caransebeso, litteras salui commeatus, quas per Stephanum Monachum acceperant, secum tutelae causa deferunt, ut aduersus vagam et praedatoriam militum manum,

earum litterarum praesidio, salutem suam in commendo tutari munireque possent. Ea enim erant tempora, ut non modo spoliare quoslibet homines, bonisque omnibus exuere, sed et vitam impune eripere liceret. Tanta omnium flagitiorum licentia provinciam inundauerat, ut praeter caedes et homicidia nihil frequentius audirentur: non restincta Mose caeso clades, sed redintegrata Transiluanis videretur. Nec solum tormenta, cruciatus, caedes, occisiones impune fiebant, sed etiam in summam gloriam interfectori cedebant. In his intestinis et publicis malis parum abfuit, quin Eustachius quoque et Martinus, vitam promerendorum suorum popularium cupidam, nonnullorum latronum insidijs amitterent: ac dum aliorum saluti consulunt, ipsi suam in ingens discrimen committerent.

HEBDOMADIS VIII.

LIBER IV.

Argumentum libri IV. *)

Oratio
Eustachij
pro impe-
trando
reditu pro-
fugorum
nobiliū.

Iam Eustachius Gyulafius per varia discrimina ad Bastam appellens, culta sermonis ubertate, quam natura illi indiderat, doctrina locupletauerat, affectus denique exprimebat, ita ad Bastam loquutus esse fertur: nisi compertum haberemus, clementissime Basta, te nostris miserijs affici, minime tempestiuam hanc te alloquendi veniamque tuam implorandi occasionem arripuissemus. Nunc quando certum atque exploratum habemus te plus nobis, quam tuae indignationi indulgere velle, venimus ad te, non ut hostes ad hostem, sed ut supplices ad quendam rerum nostrarum afflictarum moderatorem, ac tamquam naufragij nostri salutarem portum. Scimus te tanta animi magnitudine esse praeditum, ut non magis nos Transylvanos, quàm te ipsum vincere didiceris, quod in clarissimo quoque principe rerum omnium est potissimum. Et nos quidem agnoscimus deliquisse, ingentique nobis ruinae locum dedisse. Quae quidem facta damnari iam facilius à conscientia nostra quam emendari certe corrigi abs te solo ignoscendi venia possunt. Maluissemus et haec et alia infecta fieri, nisi Deus ita

---

*) Az argumentumnak egy üres lap van hagyva.

voluisset, ut accumulatis alijs super alias cladibus, extremam manum rebus nostris imponeret. Luculentas antè autem erratorum poenas luimus, quàm veniam abs te peteremus: pro qua exoranda, coram te excellentissime Basta, communi reliquorum exulum nomine adsumus. Occupare tuam elementiam voluimus, ne afflictissimas res nostras majore clade iremus perditum. Proponit.
 Profuga nobilitas, quae formidine majoris periculi Caransebesum se receperat, ad tuam benignitatem confugit, criminum veniam postulat, reditum in patriam deprecatur, vitam et salutem suam abs te impetrare contendit. Nihil à tua pietate et magnanimitate nihil alienum feceris, si gratiam illis et veniam concesseris. Secesserunt Caransebesum non Occupatio.
 ut istic hostibus Turcis se applicarent, nec ut tuam elementiam auersarentur, sed ut primos militum Hajdonum furores euitarent, quos non auditione sola acceperant, sed ipsis etiam sensibus atque corporibus exceperant in nocentes peraeque atque innocentes per omnia cruciatuum genera saeuituros. Nam qui fuit per totum hoc decennium annus, quorum insequens quisque non fuerit antecedente calamitosior ac funestior? nullum fuit miseriae genus quod corpori Transylvaniae inflictum non sit, non tam tuo illustrissime princeps iussu, quam ex nostrorum procerum projecta ad omnem temeritatem dementia atque intemperie. Illi furiosis suis consilijs in hoc malorum pelagus rempublicam ingurgitarunt: illi omnium cladum causa fuerunt. Illi nos vexandos, atterendos ac trucidandos immanissimis hajdonibus obiecerunt. Ab horum crudelitate se ad tempus subducere conati sunt: eos receptus petiuerunt, non tuae benignitati diffisi, sed illorum taeterrimam inhumanitatem perosi.

Extenua-
tio facti.

Si quod est crimen, certe necessitatis crimen est, non voluntatis. Metus suasit eo profugio salutem redimere, non ultroneum arbitrium. Magis fortuna, quam culpa, culpa quam scelus fecit nos calamitosos. Non est igitur, optime Basta, quod in supplices perduellionis crimen intentes, non est, quod capitales eos pronuncies, aut grauioris alicuius criminis reos facias, satis ipsi suorum delictorum poenas luerunt. Nulla ab irato Deo major clades, hac quâ affecti sumus excogitari potest; atque ideo te benignissimum victorem non putauimus tam alienum esse ab omni sensu miseriarum nostrarum, ut maiore accessione fatalem nostram calamitatem augere in animum induxeris. Quantum nobis hac clade detractum est, tantum tuae accessit gloriae. Quantus nobis cumulus malorum, tantum tibi incrementum laudis sempiternae. Credimus et coelestes iras et animum tuum calamitatibus nostris iam satiatum. Deum ipsum non ultorem sed miseratorem, iam tandem propius res nostras aspicere; omnem spem salutis nostrae ad tuam victoris clementiam et misericordiam rejecisse. Neque vero Turcis adhaerendi prauus animus, non auxilia eorum cominus expectandi spes, non alia, quibus aduersarij nostri inuidiam apud te nobis creare conantur, Caransebesum profugere nos perpulerunt. Nihil fiduciae in Turcarum misericordia collocauimus. Scimus enim quam cito illorum lacrimae in nostris miserijs arescant; quàm crocodilinos fletus illi habeant. Tuam indignationem expectauimus dum deferuescat, dum ad ignoscendum nobis opportunior fias. Profugij quaesiti, non transfugij patrati, rei sumus. Refugium malorum, non bonitatis tuae subterfugium vestigauimus: sperantes fore, ut ex hoc publico patriae naufragio,

in tuam benignitatem, tamquam in tutam et salutarem continentem, fractas disiectasque tabulas miseriarum nostrarum applicare possemus. Si qui vero fuerunt, qui data opera tua clementia abuterentur, non te latet, septientissime dux, multos esse, qui deorum quoque beneficio peruerse utantur. Nec tamen summum illud numen protinus fulminibus et peste desaeuit in eos, qui benignitatem eius non in vestigio agnoscunt. Plus superi a clementia quam irrogatione poenae commendantur. Benefacere enim, et misericordem esse ita proprium est Dei, ut infligere poenam atque punire, quippiam asciticium, atque ab ipsius natura alienum esse perhibeatur. Scimus complures Temesuarum profugisse, qui quoniam plus fidei in profanis quam in tua clementia posuerint, sane illos non tua tantum vindicta olim, sed et sua ipsorum peruersitas propediem castigabit. Nos illorum tamquam e corpore nostro resectorum amentiae nihil patrocynamur, a quibus et loco et causa et culpa distamus. Nobis animus non fuit ulterius progredi. Hic opperiri tuam clementiam volumus, ideoque languidiora in secedendo consilia cepimus, sperantes fore, ut tuae bonitatis praesidio patriam postliminio repetere possemus. Da veniam igitur supplicibus, tolle ab animis metum, reduc in patriam non tam nobilitatem, quam residuas reliquias populi Transyluani, quos continentes clades tuae bonitati reseruarunt. Id si feceris, et nomen tuam sempiterna gloria cumulabis, et afflictos istos perpetua beneficiorum memoria tibi obligabis.

His ita a Gyulatio peroratis Basta pacatior atque aequior, siue illius oratione placatus, siue suapte sponte multae illorum cladis miseratione commotus, facile se ad omnia aequa et honesta deduci passus est: non igna-

Basta potestatem redeundi largitur,

rus generosis animis nihil esse conuenientius placabilitate et clementia, quâ poene omnium virtutum sola, quam proxime ad deos acceditur. Quam obrem ne metus profugorum nobilium reditui remora amplius esset, integram omnibus incolumitatem, redeundi liberam potestatem, erratorum veniam, rerum omnium, seu quae municipia essent, seu quas in fundis et praesidijs haberent, ijs quibus supra diximus conditionibus, restitutionem pollicitus est. Quoue securiores de firma stabilique venia essent, diploma dedit, quo saluti illorum et incolumitati sacuere cauit, omnemque iniuriam a rebus fortunis, corporibusque illorum procul dimouit. Et quia singillatim diploma incolumitatis omnibus dare, in tantâ expeditionis bellicae, rerumque incumbentium sollicitudine ocium non erat, uniuersis ita cauit, ut singulorum nominibus diplomati insertis, uniformi cautione omnes comprehenderet. Omnium uxores, liberos, consanguineos, fortunas, incolumes, atque illas pronunciauit, omnibus postliminio copiam redeundi integram promisit, omnium delictorum veniam et impunitatem indulsit. His ex animi sententia impetratis Gyulafius et Martinus Caransebesum repetiuere, Bastae clementiam et veniam luculenter exposuere. Barbelus et ceteri Bastae benignitati summas gratias agere, Giulafij susceptos prose labores, vitamque periculis obiectam grati animi recordatione recolere. His ita confectis, ne tumultuaria atque repentina reditione egentium atque adminiculis redeundi destitutorum conatus impeditur, dies dicta uniuersis atque praestituta est, ad quam diem itineri pro sua quisque facultate se accingat.

Nobilitati
Caranse-
beso redi-
turae
Thraeces
viam in-
terclu-
dunt.

Dum diem de die prolataut, opportunitatesque loco mouendi captant, ecce ex insperato, Basta re ad Lippam confectâ, exauctoratis Haidunibus, dimis-

sisque militibus, reliquum etiam in hiberna dimittit exercitum, atque ipse quoque per aduersam Marisi ripam, eâdem, qua descenderat, viâ primum Albam, inde Colosuarum redijt. Hic protinus omnis Thracum colluies Caransebesum et circa in viciniam contendere, vicatim oppidatimque spargi, terrorem prae se agere, infesta omnia facere. Barbelus atque alij, noua rursus obsidione hostili circumuenti, quamnam amplius ad redeundum ansam arripiant, incerti ac tantquam in periculosis syrtibus deprehensi consultare inter se ac dispicere. Nam in tanta Thracum Hajdonum perfidia, qui omnia itinera latrocinijs infesta fecerant, atque obsederant, sese itineri committere non erat aliud, quam in praesentaneum exitium datâ operâ se praecipitare. Non unis exemplis didicerant, illos neque Bastae diplomata, quamlibet heptaboeja curaturos: non, per omnes deos, per omnia sacra iuratum fidem seruaturus: non ullis ducum imperijs auscultaturos; non denique ulla misericordia erga ullos usuros. Turcarum et Tatarum immanitatem licentiâ saeuiendi longo interuallo post se relicturos. Ita dum inter mouendi manendique consilium haesitant, Georgius Thracius summus eorum Haidonum ductor à Basta missus, cum magna popularium manu ad Caransebesum in suburbio consistit, Barbelique alloquendi potestatem postulat. Barbelus omni membrorum usu, praeter linguae et ingenij destitutus, ac tamquam idolum hominis spondae plumisque farto puluino affixus, ad Thracij aduentum culcitâ se subleuarj; gladium cuius plane vel stringendi impos erat, iuxta se poni, statores atque apparitores pro lecto consistere iubet. His fucis ad comparandam dignitatem adornatus, Thracio copiam intrandi in urbem, seque

Georgius
Racz ad
reuocan-
dam nobi-
litatem
missus.

conueniendi facit. Is ubi affuit, quae mandata a Basta habebat, exponit: se missum ad eos esse, non ut exilium eorum maiore accessione mali oneraret, quàm ut quae ad meliorem statum et salutem profugae nobilitatis attineret, coram exponeret, atque ad redeundum adhortaretur. Basta, inquit, binis iam incolumitatis litteris, vitae fortunisque vestris ita cauit, ut nefas fuerit ulla haesitatione fidem et clementiam eius in dubium vocare. Vos tamen siue exanimi imbecillitate, siue rerum amplius nouandarum studio, siue qua de causa alia, de Bastae propenso in vos animo etiamnum dubitatis, paternam eius indulgentiam, sinceram beneuolentiam, vestrique conseruandi studium pertinaciter auersamini: prorsus ut nisi clementissimum lenissimumque illum patronum haberetis, iam vos hic omnes ad unum extrema internectione delendos curasset. Quid iuuat, non tam in eum quam in vestrum ipsorum caput, male consultis consilijs grassari, his perniciosos cunctationibus, his procrastinationibus atque prolationibus iram et indignationem eius ad ultionem proritare? Quin venitis, gratuitamque eius veniam tempestiua reditione occupare contenditis? Si etiamnum haesitatis, quamnam amplius spem et quietem vobis pollicerj potestis? Non deerant vobis documenta, ex quibus Bastae clementiam agnoscere vobiscum possetis. Omnem nobilitatem ex publica Mosis clade residuam, atque ad comitia Deuensia inuitatam benignitate, quàm potuit, singulari complexus est: salutis, fortunarumque omnium incolumitate eos donauit: in pristinam condicionem, quantum quidem in se fuit, vestros populares restituit: nihil sibi reliqui ad summam et integram indulgentiam fecit. Quid vobis ad eum recurrere dubitatio

amplius est? Quid oblatam sponte veniam respuere pertinacia est? Si hanc in praesentia opportunam ad salutem vestram occasionem elabi patiemini, vercor, ne unquam commodiorem nancisci possitis. Anne Bectam adhuc fidum scilicet salutis vestrae asyllum etiam exspectatis? an transfugarum sociorum euer-sas cum fide vires hic opprimini? O perditas opini-ones! O spes desperatas! Enimvero Basta non cupit vos perditum ire; si id animi habuisset, potuisset ille iam pridem in vos ea pericula intendere, quae nul-lis cautionibus effugere vobis integrum fuisset. Nunc ille suae potius elementiae, quam vestrorum errato-rum memor vel reluctantibus vobis ad salutem ve-stram omnibus quibus potest modis contendit. Et licet vos omnia dissimuletis, non tamen latet illum quo spes, et oculos vestros intenderitis, ac tamquam specula videt, quaenam auxilia circumspiciatis. Ego ad vos nuncius intercessi, unam hanc ob cau-sam, uti vos ad redeundum cohortarer, et postquam hoc a vobis exorauero, ut ex oratore ducem me vobis praebeam: quid quid ad salutem, vitae commo-ditatem, dignitatem, rationesque vestras conducere arbitror, pro virili praestem atque elaborem. Si mihi recta et salutaria suadenti auscultaueritis, salua res est; sin minus, propediem sentietis quidnam mali ex hac cunctatione vos maneat.

His ita non sine minis a Thracio dictis, Barbe-^{Barbeli in}lus maiore stomacho, quam animo, ita respondit, ut ^{Haidones}innectua.^{ut} diceret se Bastae benignitati nunquam fidem dero-gasse, quippe quin sciret in dictis constantem, in fac-tis magnanimum, in culpis et delictis ignoscendis pla-cabilem esse. Sed vestra, inquit, omnium, militumque vestrorum licentia diuturna impunitate munita effe-

cit, ut Bastae quoque clemens alioquin victoria apud omnes male audiat. Per vos factum est ut illius procliuis ad omnem lenitatem animus crudelitatis nota sugilletur. Nihil erat nobis neque prius, neque antiquius, quam ut ad has publicae fidei litteras, quas a Basta accepimus, primo quoque tempore rediremus, nihil de eius venia dubitabundi Transylvaniam repeteremus, nisi vos et praedones vestri superuenissetis, remeandique propositum importuno aduentu intercepissetis. Nihil erat nobis optabilius quam per hanc occasionem Bastam nobis placatum habere, cuius benignitate per vos frui nobis non licet. Nostram salutem vobis demandavit Basta, egregijs scilicet custodibus incolumitatis publicae. Canibus officio luporum fungentibus pecuaria commisit. Praedones in tutelam nostram adoptavit, quorum nefaria vita ex publico omnium sanguine pascitur; vestra effrenis licentia cum summa impunitate coniuncta, quid cladis inuexerit miserae provinciae, satis omnibus perspectum est, cum a Caransebeso ad Albam usque, ab Alba ad Colosuarum, inde ad extremas usque Transylvaniae oras, nedum ullum caput ex incolis sed ne domestica quidem bestia ulla usquam appareat. Nul- lum humani cultus vestigium praeter obscaenam inconditamque vastitatem supersit. Turcarum Tatarumque immanitatem, multis parasangis praeuertistis, cum in illorum mediterraneis ditionibus multa Christianorum populorum capita securam ac quietam vitam degant. Alij victores, cum per multas licet caedes et rapinas, potiti aliqua provincia fuerint, non perpetua carnificina in populos saeuiunt, nec solum plebi agresti, sed et alijs quos belli fortuna superstites a clade fecit, vitam concedunt, ut e conseruatis illo-

rum fortunis et ipsi victores alantur, et quos perdere poterant, pepercisse victis dicantur. Hunc vincendi modum Turca, hunc immanis quamlibet barbaria obtinet. Nec lupi omnem ouium gregem ad interneccionem iugulant. Nec leones bouum armenta uniuersa prosternunt, paucis deiectis a caede abstinēt, rabies illorum intra limitem sedatae famis consistit. Generosae quaeque bestiae eo minus saeuunt, quo maiorem saeuendi materiam sunt nactae. Isti vero obsceni vestri ursi, istae foedissimae harpiae, in inbelles et dediticios saeuunt, nullus finis agendi, rapiendi, vexandi, trucidandi, nisi ipsorum libido est, eoque iam processum est, ut non solum corpora indigenae plebis, sed ne tuguria quidem illorum sint reliqua. Nec mirum est homines sanguinarios, ac ne stipendio quidem conductos, sine pignore, sine patria, sine lare, sine fide, atque etiam sine omni Deo, orbis terrarum exules tam hostiliter grassari; facili compendio non militiam, sed latrocinium exercere; hinc depulsi ad Turcam se recipiant, illinc profligati, hic militiae voluntariae inauكتورantur, ad omnem casum non fidem sed fortunam sequuntur. Patriam, uxores, liberos, ipsam denique animam venalem habent. Et miraris adhuc, Georgi Thraci, cur fidei tuae et tuorum nostram salutem committere non audeamus? Scilicet qui caput ipsum totamque Transylvaniam deuorastis, residuis membris parcetis, incolumesque conseruabitis? Proinde cum tanta feritate ad laniandos trucidandosque deuictos laboretis, militum vestrorum rabiem refrenare vel nolitis, vel non possitis, nomine solo duces, reipsa libidinum vestrorum militum serui sitis; vestrae fidei me minime committam. Malo hic omnem obsidionem perpeti, inter meos tru-

cidari, quam perfidia vestrorum Thracum in siluis et agris ad bestiarum volucrumque laniatus proiei. Malo extremum spiritum naturae, aut si Deo visum fuerit, honestae occidioni reddere, quam vobis ad lentos cruciatus, atque dehonestamentum obijcere. Non sunt enim illi vestri, nisi ferae bestiae, dijs atque hominibus abominabiles belluae, ex omni crudelitatis importunitate flagitiorumque impunitate conflatae. Pagana sunt seruitia, ab omni sensu pietatis et humanitatis remota. Quorum effrenatus furor, cum a vobis compesci suisque finitibus contineri nequeat, quid est, in quo vobis quidlibet spondentibus atque iurantibus, fides adhiberi possit? Haec Georgius ad Georgium, ex publicae calamitatis recordatione non sine grauib. suspirijs dicebat, et ab ingenti popularium miseratione magnam lamentorum materiam educebat. Ac tunc quidem Thracius illum dimittit, sed iterato postea colloquio, eo non inuitum tandem deduxit, ut primo quoque tempore concordi omnium consensione consilium redeundi capesseret. Quod tamen illi non magis Thracius quam Joannes Lugasius persuasit. Erat hic Hajdonum quidem Bastanorum ductor, sed caeteris et ingenio elegantior, quippe nonnulla latinarum litterarum cognitione tinctus, et morum humanitate modestior. Itaque is comibus alloquijs Barbelum aggressus, omnem malae fidei suspicionem ex animo ponere jubet. Se quoque a Basta missum esse dicit, una cum ceteris, quibus deducendi, in tutum partes impositae essent. Nec Thracium velle aliud quam ut hac militum manu tutior esset ipsis in Transylvaniam reuertendi copia. Mox etiam haesitanti Barbelo cepit jurare per omnes deos, per quidquid sacrum ac sanctum esset, se nec in Basta

Joannes
Lugasy.

nec in Hajdonibus his ullam alieni animi indicium ad exitium aut detrimentum eorum animaduertisse. Sum inquit, gentilis vester, ejusdem religionis patriae, sanguinis atque contubernij particeps, cur vos mea fide in discrimen traham, nulla ratio est. Vanitatem verborum abominor. Nolo ulla suspicione falsi fidem meam sugillari. Ego vobis promitto, ac recipio, me hoc iusiurandum sanctissime seruaturum, et vel cum periculo vitae, si quis casus ita tulerit, fidelissime praestaturum.

His ita a Lugasio dictis, Barbelus adhuc et caetera nobilitas non tam de ducum, quam de gregariorum fide ambigentes, ne quid fraudis et periculi ab ijs immineret, credulitatem suam arctiore praesidio munire statuerunt. Et quia videmus, inquiunt eo rerum peruentum esse, ut tam plenum sit periculi vitam nostram vobis non committere, quam committere; ideo ne sit molestum, si et vobis morem geremus, et nostrae salutis accuratiore cautione consulamus. De remigrando stetisse quidem nobis, et stare adhuc sententiam; sed securi periculorum esse volumus. De Bastae, atque vestra in nos mente nihil dubitamus, sed inter spem et metum nos suspendit, nec sibi nec alijs constans Thracum vestrorum et Valachorum fides, quorum inueteratum in nos odium, malignumque animum, non unis exemplis exploratum cognitumque habemus. Ego quidem, inquit Barbelus, quod me attinet, praecipiti senectute et morbis afflictus nihil vitam moror, quam iam pridem si patriae non potui, naturae libens reddidissem, nisi fatum nescio quod ad haec miserrima tempora reservare voluisset. Horum qui me secuti sunt salutis cauere volo. Nisi itaque milites vestri ad unum omnes sacro sancto iuramento se obstrinxerint, nos

saluos atque incolumes quantum in se est, deducturos, ac tandem integra fide missos facturos, ne pedem quidem interea hinc mouebimus. Malumus obsidione quamlibet funesta hic periclitari, quam foris bonorum et vitae iacturam perpeti, foede in siluis atque desertis trucidari.

Acceptis conditionibus Thracius et Lugasius commodante operam suam è Barbelianis Martino Kapronezaio omnem Tracum manum qui ad bis mille ferebantur, diuisis per centurias turmis, solenni diuorum omnium diuaeque virginis matris (quae in illa barbarie numinis vice colitur) contestatione ad incorruptam fidem deuinxerunt, dirarum omnium obnuntiatione eos officij admonuerunt: se nec desertores, nec raptores, nec violatores, vitae bonorum, fortunarum, rerumque eorum per se vel par alios futuros. Omnem vim, omnem iniuriam ab illis abstenturos atque remoturos, salua integraque fide ad Bastam eos deducturos. Quoue maior iuramento religio accederet, compacta ex sambuciana virgula cruce (quod Valachi et Thraces sacro sanctae fidei misterium esse volunt) adiurare eos iusserunt. Nam tamquam dij superi Lethen infernalem fallere nefas ducunt, ita isti eam crucem nullis satis inferorum supplicijs expiabile scelus ducunt, periurio violare. Accedebat ad maturandam reditionem, Caransebesinatum importuna acerbitas, qui nihil curato Iouis hospitalis sacrorumque penatium numine, non solum domos suas profugis socijs patere nolebant, sed et Barbelum una cum caeteris suis fugitiuis iubenti Bastae se tradituros comminabantur, nec se passuros, ut illorum causa, afflicta per se alias ciuitas obsidionem aliquam pateretur, aut detrimentum acciperet. Nolle se incolu-

Thracidicum iuramentum.

mitatem suam, cum illorum affectis rebus miscere. Satis sibi fore, si urbanam dumtaxat salutem aduersus imminetia mala defensare possent. Suam ipsi causam cum Basta transigerent: se receptacula inuito illo nolle cuiquam commodare.

Ita compositis omnibus cum ducentis amplius curribus partim onerarijs, partim actuarijs Barbelus et cetera nobilitas una cum alijs afflictæ plebis pedestribus appendiculis Caransebeso mouerunt. Omnis Thracum exercitus ante postque principia, perque latera ita illis circumfusi, ut ouium greges luporum praesidio commissos esse agnosceres. Nec tamen ita vel post iuratos patrios deos animum in potestate habere, manusque continere potuerunt, quin currus aliquot fessis labantibusque iumentis a reliquo comitatu forte diuulsos, in praedam et rapinam conuerterent: pedibus iter ingressos baiulatis sarcinis relearent atque exonarent, quandoque etiam reluctari ausos plagis afficerent, seuisque vibicibus inscriberent. Quorum perfidiae nisi duces verbis minisque obuiam iuissent, haud dubium, quin rupta conculcataque sambucina fide omnes remeantes in discrimen adducti fuissent. Hoc modo superatis Ferreis portis, quarum perpetuum dorsum longo spatio Sarmaticis montibus ad Coronam usque et ultra committitur, per easdem poene quas exitum erat difficultates in Transyluaniam reditum est. Agebat tunc Colosuari Basta, dimisso in hiberna cetero exercitu. Cohortem saltem Germanorum satellitum ad aulae ministeria, atque excubias agendas penes se habebat. Aderat illi Maximilianus comes Salmensis; Henricus Dauallus comes, qui resignata Lippensi praefectura Ludonicum Racocium Hajdonum ductorum nobilem, successorem sortitus fuerat;

Barbelus
et socij
Caranse-
beso
mouent.

itemque Coppā, Spinosa, Joannes Elias quorum supra meminimus alijsque succenturiati duces.

Barbelus
moritur
15. Dec.

Barbelus ubi Colosuarum ad Bastam appulit, ne conueniendi quidem atque alloquendi illum copiam nactus, aegrum longa iactatione spiritum trahens, tempestiuo obitu atque opportuno tempore ad XVIII. kal. Ianuarij è vita discessit. Non ab re grauem Bastae indignationem pertimuit veritusque est, ne quid in se grauius ab eo statueretur. Nam non solum Mose in Transyluania passim grassante se illi, licet inuitus adiunxerat, Saxosebesumque ad deditionem compulerat, sed etiam post profligatum caesumque Mosē reliquias nobilitatis apud Zazuaros conuenticulo indicto inter se iurare coëgerat, Bastam aporpinquantem precibus et veniā praeueniendum disuaserat; Dauallum comitem suo, publicoque splendore tumentem apud Deua arcem fugauerat; una secum ceteros ad Caransebesum deduxerat, Turcarum auxiliaria arma frequentibus nuncijs sollicitauerat, opportunitatem redeundi a Caransebeso quasi diffisus fidei Bastae multa prolatione corruerat; alijsque factis pro asserenda in libertatem patria obitis, seipsum ad Bastam non solum suspiciosum, sed etiam ingentem criminis reum fecerat. In quibus quidem quia necessitatem et patriae conseruandae studium pro voluntate secutus est, excusationem sane iustam habuit. Ad pietatem in patriam, quae omnes in animis charitates superare debet, ad nobilitatem indigenam a seruitute exterorum vindicandam, ad aras et focos in libertate conseruandos omnia sua consilia direxisse praedicabat. Quod se Mosi applicuerit, inuitus fecerit. Enyedino vilissimo castello, vitam, uxorem, liberos, fortunasque suas cum alijs e nobilitate nonnullis commiserat. Tatari-

bus non solum circumseptus, sed et in castelli penetralia ob janitorum opidanorum immutatam fidem insinuat, non tam sponte ad Mosem venit, quam per vim una cum genere Nicolao Vajda, genero et alijs tractus est. Quum itaque videret Barbelus Bastam minime se aequis oculis visurum non abire ad supplicium magis quam ad ignoscendum se euocatum esse Caransebeso suspicabatur, atque verebatur. Nec tam mortem ipse suam, quam ignominiosum mortis genus formidabat. Labem dedecusque extremo vitae articulo inustum iri, omni vita acerbiora iudicabat. Timebat ne Basta dolori suo plus aequo indulgens, carnificis manu ad meniam urbis laqueo frangendam ceruicem publice curaret. Quamobrem toto eo itinere dum Caransebeso redit, sollicitis precibus deum orasse ferunt, ne vitam quam hactenus honestis facinoribus decorasset, probroso genere lethi ad extremum funestaret. Non defuit numen supplici. Octauo enim post die quam appulerat Colosuarum, collecta haud dubie tum ex aegritudine animi, tum ex attrito morbis corpore infirmitate, non supplicio, quod metuerat, sed naturae necessitati spiritum reddidit; morte adeo opportuna, ut ab iniquis et inimicis criminoso nomine voluntaria incesseretur. Sepultus est in Ajton, villa sua, quam a diuo Stephano Poloniae rege virtutis et obitae per multa discrimina militiae ergo acceperat.

Barbeli nomen tulit, quod si quis velit Tonso-rem interpretari poterit, non quod sordido opificio vitam unquam tolerauerit, quod iniqui exprobrant, sed gentilicum familiae cognomen fuit, quae nobilitate maiorum conspicua semper claruit; e Simâ pago Vngariae mediterraneo, Tibisco atque Chrysio interam-
nati, oriundus est, atque ab hac patria cognomen

tulit. Fratrem germanum Andream habuit, insignem Agriae dum penes Christianos eius arcis possessio fuit agminum ductorem. Filios quatuor mares tulit quorum primum praetextatum in ipso aetatis flore morbo amisit, reliquos partim bello, partim alijs cladibus ante tempus perdidit. Filiarum Annam Stephano Bekes matrimonio junctam, in Turcarum captiuitatem rapi vidit, ex qua tamen falsâ custodiâ magno animi virilis documento clarissima virago pernecis equi ministerio usa, paucis post mensibus ad maritum redijt. *) Alteram Nicolao Vajdae nuptam Caransebesi peste infelix pater amisit. Ex Anna et tertia Christina nepotes posthumos reliquit. Ipse post tantam liberorum ruinam, ad suum solius caput redactus articularibus doloribus, simul et urgente senio, ita oppressus vitam traxit ut animâ residuâ, atque animi viribus integris poene totum corpus amitteret, ac Cumaeae Sybillae instar vocem solam atque mentem in defectis membris reliquam haberet. Iuuentâ ferociore, quàm par sit fuit. In Polonia dum diuus Stephanus rex in Moschos bello fulminat, luculenta fortitudinis documenta edidit, quae Polonicis historijs consignata, ipse non repeto. Ea una secum consenuisse, defloruisseque visa erant in tranquillis diu rebus Transyluaniae, nisi ad extremum vitae poene obsoletam famam ijsdem bellicis artibus denuo resuscitasset. Proinde in Transyluania Sigismundiano aduersus Turcam bello rursus enituit. Lippam et Jenoe cum nonnullis arcium appendicibus Turcarum imperio vi abstractam Transyluaniae adiecit. Temesuariensem passam auxilio Faciadiensibus

Barbeli
facinora
praeclara.

*) Oldaljegyzet Bethlen Farkastól : az más könyvekben Szamosközy uram viduájának írják.

cum octo millibus appropinquantem, ipse cum duobus millibus ad captum iam castellum profligauit. Duos principes begos, Lippa expugnata captos, quibus de incolumitate fide sua cauerat, inuito Sigismundo Principe in tutam dimisit. Lippam Temesuariensi passa totis viribus recuperare moliente fortissime propugnauit. Solymos arcem Lippae imminentem, quam Moses Turcarum praesidijs obfirmauerat, deditione recepit. His atque alijs egregie factis, honestam famam quaesiuerat, luculentisque possessionibus a Bathorijs Principibus in Transyluania locupletatus erat. Sexagesimum tertium annum, senibus fatalem, exacte impleuerat, tam accuratâ septenarij et nouenarij numeri conspiratione, ut vix denos dies superuixisse putetur. Honestè actam aetatem, quae maxima in grauescentiaetati consolatio est, ultimis vitae temporibus sigismundiani cothurni, occultis consilijs ad tradendam Germano prouinciam comparati, atque inde promanantia mala alia compluribus difficultatibus affligerunt, labem tamen eius nomini vix ullam asperserunt. Eo temperamento actiones omnes moderatus est, ut quantum in se fuit, turbulentissimaque patriae tempestas patiebatur, neutri partium odiosus esset consilia sua ad incolumitatem publicam dirigeret.

(A többi elveszett.)

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

[A római számok a kötetet jelentik ; a hol nincs római szám, ott az első kötet értendő ; az arabs számok a lapot jelzik].

A.

Abahida 152.

Abaila 90.

Abdallah szultánfi 183.

Ábrán-nem II. 382.

Ádám János, a ház birtokosa Szamosközy idejében, hol Mátyás király született. III. 82.

Adó, Erdély adaja III. 116.

Adorján-nem, II. 382.

Ágoston brassai orvos II. 303.

Ahmed szultán, III. 315.

Ajnácskő 243.

Ajton III. 341.

Aki Merza, tatár III. 190.

Ak Merza, Aki Merza, III. 75.

Aladin szultánfi 183.

Alárdy Ferencz 162, 171, II. 261.

Alba Julia I. Gyulafejérvár.

Albania II. 99.

Alfonz olasz püspök Báthori Zsigmondnál II. 10, 11.

Alhéviz Budán II. 184.

Ali basa szerdár halála III. 274.

Ali budai basa II. 186.

Ali csauz III. 13.

Alip Kerai tatár kán II. 76, 97, 151, 247.

Almási (Literator) Albert II. 112.

Aluta I. Olt.

Al-vincz III. 5.

Amhad I. Ahmed.

Ammianus Marcellinus II. 58, 83.

Amurad császár II. 287.

Analecta Lapidum Dacicorum, Szamosközy munkája III. 280.

Andrássy Péter 154, — s a széke-
lyek Báthori Ist. ellen 157,
— Magyarhonba menekül 169.

Angyal Márton II. 173, 175.

Anna (Jagelló) lengyel királyné,
Báthori Ist. neje 187, 189.

Antalfi Imre Békés Gáspár követe
a portán 150, — a portáról
Báthori I. kezébe kötözve kül-
dik 151.

Antitrinitariusok 199. (I. Unitári-
usok).

Apácza III. 198.

Apaffy György 23.

» Farkas III. 230.

» Lénárd III. 230.

» Miklós II. 330.

Apulum III. 81.

Arany feszület, János Zsigmond
hagyománya 113.

Aranyos bátya Nagyváradon II. 169.

Aranyos, falu III. 25.

Aranyos, folyó 153, 155, III. 266.

Aranyosszék II. 300.

AracsKay István II. 180.

Arad, II. 161.

Aradi György a brassói gyalogok parancsnoka Báthori András táborában. II. 323.

Argidava III. 293.

Arianusok III. 97, 141 (I. Unitariusok).

Arno II. 166.

Arszlán győri basa II. 65.

Ártándy Kelemen 126.

Árvizek Erdélyben II. 16.

Aszalay Mátyás, III. 229.

Asszonyfalva II. 232.

Attilius Vicomercatus III. 176, 209.

Atya, várac 14.

B.

Bába Noák oláh lovasvezér. II. 290, 306, 325, — megkezdí a harczot 327.

Babona a nép közt az 1586-iki pestis alkalmával 227, — Szt. László nagyváradi lovagszobráról II. 179.

Badacurtius II. 64, 65. (I. Gempicus).

Bajon bevétele 63.

Baka várac 239.

Bakó János II. 340.

Balád, tatár III. 110.

Balad szultán III. 190.

Balai Kálmán egri csapatvezér 146.

Balassa Bálint 208.

Balassa János 124, 178, — elfogatása s szökése Pozsonyból 180.

Balassa Menyhért Ferdinándhoz pártol 4, — a Bebekféle összeesküvésben 7, — katonai főparancsnokságot s Vécs várát nyeri Izabellától 8, — csa-

lárdul elfoglalja Szattmárt a Báthoryaktól 9, — Kisvárdát ostromolja 9, — Szinnyér várát elfoglalja 9, — neje és gyermekei János Zsigmond kezébe esnek 13, — Miksánál Báthori István szabadonbocsátását kéri 93, 126.

Balázsfalva II. 380.

Baldagara Octávio várépítész II. 168.

Bánffi Farkas 153.

— Gábor követségben a lengyel királynál II. 253, 254.

— György 23, 136, — halála 211.

— Kristóf 153.

Bán Mihály bojár II. 283, 285.

Baranya, II. 256, 257.

Barát Péter III. 81.

Barcsai András lugosi parancsnok vitézsége II. 93, 94, 323, — vitézsége a szellembergi ütközetben II. 331.

» Miklós 171.

Barczaság II. 302.

Bársonyos 195.

Básta György II. 132, 172, 268, III. 5, 6, 7, — Gy.-Fejérvárról Kolozsvárra vonul III. 15, — 71 s köv. 77 s köv., — Szamos-Ujvárról Kolozsvárra s innen Szathmárra vonul Székely Mózes elől III. 78, 121, 122, — Radul vajdát hűségre inti III. 168, 210, — a brassai ütközet után III. 242, 243, 269, — Borbély György és társai ellen Rákoczy Lajost küldi a hajdúk élén III. 280, — Dévánál táborot üt III. 292, — Dévára gyűlést hirdet III. 294, — halálra szánja a Dévára hívott nemeseket III. 303, — hadi sarcot szed az erdélyi városokon III. 312, — kivégezteti s bebörtönözteti Székely Mó-

- zes volt párthiveit III. 318, 319, — szabadságot ad Borbély Györgynek s társainak a visszatérésre III. 329.
- Báthory András 211, — és Boldizsár nevelése 212, — bibornok lesz 213, — üzenete B. Zsigmondnak Erdély átadása ügyében II. 51, II. 201, 207, 209, — levele Rudolf császárhoz (1599.) II. 210, 211, — Kolosvárra jó II. 212, — őt és testvéreit a hűtlenség s felségárulás bűne alól B. Zsigmond fölmenti II. 217, — fejedelemmé lesz II. 223, — a császár részére hajlik II. 262, — a töröknek hadat izen II. 263, — fegyver alá gyűjti az erdélyieket II. 270 s köv., — Mihály vajdában bizva, ennek kértére fegyvereseket s hadi szereket küld II. 272, — őt és követét Semnyeyt (l. ezt) Mihály vajda elámitja II. 278, — békés s közhasznú foglalkozásai II. 279, — koporsót készít II. 280, — tanácsot kér a lengyel kancellártól II. 281, — Fejérvárra országgyűlést hirdet II. 292, — nem hisz Rácz (Maró) János tudósításainak II. 296, — sereget gyűjt Mihály vajda ellen II. 299, — ellene indul 306, — tudtul adja csapatainak Mihály vajda családságát II. 313, — tanácskozik a Mihálylyal vivandó harcz felől II. 314, — megfűt az ütközetből II. 331, — futása II. 350 s köv., — halála II. 361, — nemzetsége jelleme stb. II. 361, 362., — Báthory Andrást Mihály vajda eltemetteti II. 369.
- Báthory Boldizsár 211, — viszonya
- Báthory Zsigmondhoz II. 26, 209
- » siremléke II. 279. —
  - » család geneológiája 213.
  - » Gábor a pestisben elhal 230.
  - » Griseldis 211, II. 280.
  - » György 214.
  - » István, András testvére II. 282.
  - » István a fejedelem 8, 9, — Szatlmárt visszafoglalja Balassa Menyhértől 13, — követtsége Bécsbe 18, — letartóztatása 19, — Miksa haza bocsátja 93, — fejedelemmé választatik 116, — a közte s Miksa közti titkos egyesség 117, — jellemzése 119, 120, — katonai képzettsége 124, — Olaszthonba kíséri Ferdinánd lányát Katalint 125, — mint nagyváradi kapitány 126, — Fogaras ellen indul 136, ostromolja 137, s beveszi, — Békés támadása ellen hadat gyűjt 149, — felelete a székely küldöttségnek 154, — Békést meggyőzi 164, — lengyel királylány választatik 185, — Krakkóba vonul s eljegyzi Annát 189, — Békésnek meghocsát 191, — elcsereéli Szatlmárt Nagybányáért 248. —
  - » Kristóf 8, 9, 30, 157, — fejedelemmé választatik 191, — miveltsége s jelleme 192, 193, — halála 210, — siremléke 211.
- Báthory Miklós 16, — a »fekete ember« hada ellen 103.
- » nemzetség 121.
  - » testvér, birtokügye II. 293.
  - » Zsigmond fejedelemmé lesz 210, — ajándéka a török szultán fia számára 234, átakarja adni Erdélyt Rudolfnak II. 4, — nagyigéretekkel biztatják, hogy Erdélyt adja át II.

9. — az olasz udvaroncok és hízeltők befolyása alatt II. 11—15, — öntetszelgése a bi-bornoki öltönyben II. 15—16, — Gyulafejevárra országgyűlést hirdet s Rudolfot erőszakkal elfogadtatja a rendekkel II. 18, 19, — búcsúbeszéde az 1598. orsz. gyűlésen II. 37, — Erdélyből való első távozása-
kor kiűriti a kinestárt II. 47, — Győr bevételének hírére örömmünnepet ül II. 55, — II. 71, — egy jellemző nyilatkozata II. 74, — viszonya Alip tatár kánhoz II. 78, 79, — szökése Oppelnből II. 106 s köv., — ízenete Bocskay Istvánhoz II. 110, — fogadtatása Erdélyben Oppelnből való visszatérte után II. 122, — a rendek előtt esküszik II. 126, — mulatságai II. 170, — másodsor alkuszik Rudolfal Erdély átadása ügyében II. 201, — egyszersmind Báthory Andrással, szokásai, neveltsége, jelleme, II. 225, 226, — Endrét a fejedelemség elfogadására bírja II. 220, — Lengyelhonba megyen II. 243. —

Bátor 14.

Bátor Opos 123.

Baupcourt, II. 60, 61 (I. Gempius Badacurtius.)

Bazarád vajda III. 167.

Baxezarai (Baksiserail) II. 79.

Bay András János Zsigmond kezébe jut, 62.

» Ferencz 17. —

Bebek Ferencz összeesküvése 5.

Bebek György, 4, — Ferdinándhoz pártol 8, — török fogságba esik, de János Zsigmond kiáltja 10, 11, 17,

Bécs, Miksa bécsi diadalmenete 1566-ban 90; 93, II. 235.

Becz Pál 23.

Becz Tamás, II. 323, — az ő és Imre halála II. 364.

Bedő István a Székely Mózes elleni székelyek vezetője II. 187, 197.

Békés Gábor, Gáspár fia 139.

» Gábor, Gáspár testvére 168.

» Gáspár 18, 23, — közvetítő Miksa és János Zsigmond közt 93, — 1568-ban békekötés végett Miksához megyen 96, — 114, 118, — áskálódásai Báthory I. ellen 127, — a speieri birod. gyűlésen 128, — származása 128, — bosszúsága Báthory fejedelemsége fölött 129, 130. — Fogarasba vouul 131, — a török szultán Békést elakarja fogatni 131, — csalárdsága Fogaras megszerzése körül 132, — a székelyeket a maga részére vonja 135, Fogarasból kionson 139, — a megyesi gyűlés által elítéltetik 141, — hadat gyűjt Báthory ellen 145, párthívei a magyar főurak közt 147, — hadainak száma 148, — követeket küld a portára 150, — csapatai visszanyomatnak 162, — veresége 164, — Kassán István királyhoz megyen, bocsánatot kér és nyer attól 191.

Békés László, lugosi vicebán, Gáspár atyja 128.

Békéspárti menekült urak 167—169.

Bektás basa 157, III. 7, — tanácsa Székely Mózes számára III. 204, — menekül a brassai csatából III. 215, — biztatja az erdélyieket 239, III. 273, — szívesen fogadja a Temesvárra

- menekülő magyarokat III.
289, — és Basta fenyegetik egymást III. 319, — 323.
- Béldi János II. 294, — Mihály vajda boszuja Béldi Jánoson II. 299, — halála II. 364.
- » Kelemen halála, II. 364.
- » Pál halála II. 364, 365.
- Belényes 229, — III. 63.
- Belgrád II. 147, II. 179, III. 271, I. Nándorfejevár.
- Benedek II. 89.
- Beregszázt a tatárok megtámadják, a város hősieken ellenáll 78.
- Berendi János II. 340.
- Berettyó f. II. 180.
- Bergmann Orbán III. 168.
- Bernátfi János, Báthory Zsigmond volt titkára a tatároktól visszajön II. 76, — a tatár kánál II. 79—98, 151.
- Bertaus basa, I. Pertaus basa, 23.
- Berzeviczi Márton 249.
- Besenyő falu III. 115, 138.
- Besztercze, a folyó, III. 113, 137.
- Besztercze váltsága II. 230, — leírása 230, — Báthory Zsigm. Andrától Beszterczét kéri, de a szászok megtagadják 231, — III. 74. 113, — lövetése 138, hódol Székely Mózesnek 142, 40,000 frt hadisarcot fizet Bastanak 312.
- Beszterczeiek követsége Székely Mózeshez III. 123.
- Bethlen Farkas, Gábor atyja, III. 6, 143.
- Bethlen Gábor Székely Mózeset fegyverfogásra biztatja III. 6. — Erdélybe nyomul 16, — megtámadja Teck csapatát 21, — titkon egy csapat ráczot küld Gyulafejevár külvárosába 33, ostromolja Gyulafejevárt 36, — 50, 199, 256, 289.
- Bethlen 165, II. 209.
- Bihar 168, 229. II. 82; 145, 167.
- Bihari János III. 229.
- Bikpak János Antal III. 46.
- Bizzarus Péter 87, — és Ulloa Alfons tudósításai nem hitelesek 87.
- Blandrata György 23, 107, — és Kendi Sándor Fogaras ügyében járnak Békésnél 133, — 205, III. 98.
- Bocskay György 211.
- » Erzsébet 211.
- » István II. 109, — Báthory Zsigmond ügyét pártolja 111, — 118, 123, 124, 128, 140, követségben Rudolf császárnál 1599-ben 198, — 201, — és Náprági Demeter Rudolfnak hűséget esküsznek 236, — Erdélyt elhagyja Báthori And. fejedelemsége alatt 237, 268, — megidéztek az 1599. gy. fejevári gyűlésre 292.
- Bodonyi István II. 133, 324.
- Bodrog, fagyása 16, 65, II. 154.
- Bogács III. 232.
- Bogáthy Gáspár 171.
- » Jakab II. 292.
- » Menyhért II. 146, 147, — mint kezes Báthory András részéről 309, 323, III. 76. 143, szabadságát 6 ezer aranyon váltja meg Bástától 311.
- » Miklós Báthory Andrától Rudolf császárhoz követségbe megyen II. 238, 241, — Báth. Andr. a pápához akarja őt küldeni követül 254, — Rudolf császárnál 255, III. 76, — halála 220.
- Bogner Imre, Kilián fia III. 91.
- » Kilián II. 46, 117.
- Boldogasszony katonái (gúnynév) 122.
- Boleta Antal III. 322.

Bólyai Gáspár megöletése II. 330.
Bonfinius 114, 123, II. 180, 190,
376, III. 83.

Borbándi mező III. 41.

Borbély András III. 342.

» Anna, Békés Istvánné III.
342.

» Demeter (Tonsor) gyulafejér-
vári polgár III. 31.

» György, mint Lippa parancs-
noka II. 164, III. 5. 46, —
Spinósát megadásra szólítja
fel 59, — a szászsebesieket
Mózesnek hódolni kényszeríti,
145 s köv. — 199, 279, — a
Székely Mózes serege romjai-
val Karansebesre vonul 272,
Szászvárosra gyűlést hirdet
275, — Básta elől meghátrál
278, — veresége 282 s 283, —
és társai Bástától bocsánatot
kérnek 323, — és társainak
Kolozsvárra mentőkben a haj-
duk útjokat állják 330, — be-
széde Rácz Györgyhöz 333 s
köv. — halála 340, haditettei
342, 343.

» Krisztina III. 342.

Borberek II. 89.

Bornemisza Boldizsár II. 243. 261.

III. 143.

» Farkas 23.

» Gáspár 149.

» Miklóst megölik a hajduk,
III. 111.

Boronkay János III. 46, 146, 148
289.

» László II. 343.

Boroszló II. 114.

Boroszló-ág II. 382.

Boroszlói püspökséget ígérk Ba-
thory Zsigmondnak II. 9.

Bosporus II. 76.

Bozas II. 294.

Bőry Mihály 239.

Braeda oláh bojár, Mihály vajda

küldöttje B. Andráshoz II.
274, — mint kezes Mihály
vajda részéről 309.

Brassai papirosmalmok III. 203.

» ütközet III. 212 s köv.

» veszedelemről való jósolga-
tások III. 231 s köv.

Brassó Báthory András ellen Ru-
dolfhoz követet küld II. 288;
296; III. 190; 194, — 20 ezer
forint sarcot fizet Radulnak
219; 269; 80,000 frt hadisar-
cot fizet Bastanak 312.

Brenner II. 376.

Brixen III. 76.

Brutus János Mihály 47.

Brüssel III. 25.

Bucsaki tatárok III. 183.

Buda, villám rombolása Budán
198, — budai törökök megkö-
vezik egy papjokat 199; 203,
204. 205; leírása II. 182, —
ostroma 1598-ban 182 s köv.
255, 259.

Buda-ág II. 382.

Budai fürdők II. 184.

Budai Ferencz Ibrahim nagyve-
zérnél II. 250.

» Tamás II. 176.

Budaky György III. 134, 136.

» János beszterczei pap ellenzi
Besztercze hódolását III, 129,
132.

Bujak várac 67.

Burghaus Miklós III. 19.

Buzdi II. 232.

C.

Cantemir, tatár III. 72, 75.

Capreolis, Thomas comes à —, III.
76, 94, 244.

Capturius János II. 95, III. 71, 72,
77.

Cariglia Alfons Báthory Zs.-nál II.
10, — Oppeln ügyében Rudolf
császárhoz megyen 114, 243

Carsidava III. 293.
 Castaldo Ferencz, olasz, nagyvárad lakos II. 81, 87.
 Cefersha, tatár követ II. 97, 98.
 Cinna Raffael tüzérparancsnok Báthory István alatt 160.
 Claudiopolis Isauriában III. 82.
 Constantin oláh bojár III. 200.
 Coppa János, gy.-fehérvári parancsnok III. 37, 168, 189.
 Corigiarius Bálint, III. 136.
 Corona I. Brassó.
 Crispus Ferencz III. 10.
 Csáky Demeter 166, 214.
   » Dénes 157, 211, 221.
   » Gábor 166.
   » György vitézsége 33 ; 166.
   » István 166, 214, II. 128. 145, 199, 325,
   » István, Gábor fia III. 289.
   » László 166.
   » Mihály 10,000 tallért ad át Balassa Menyhértnek 10, 23.
   » Miklós 166.
   » nemzetség 166—167.
   » Pál 166.
   » Pálné 207.
 Csanád 213, II. 91, 92, 104, a török ostromolja 155, 164.
 Csanádi János 171.
 Csáni Miklós 171.
 Csapi Kristóf 147.
   » Ferencz 15.
 Csatári János III. 277.
 Cseh, II. 346.
 Csejti Izsák II. 307.
 Csel a beszterczeiek ellen III. 140.
 Csenger, csengeriek III. 144.
 Csepel szigete III. 313.
 Cserebogarak sokasága III. 65.
 Cserényi László III. 229.
 Csiki István karansebesi szerzetes III. 324.
 Csikszéki székek büntetése Báthory István alatt 177.
 Csikszék II. 302, 355, 380.

Csiszár Gergely III. 5, — Székely Mózes fegyverfogásra biztatja III. 6, Bektás basánál 273.
 Csodajelek 229, II. 101, — Zataresi Mehmed hadjárata alatt II. 149.
 Csókás Péter II. 215.
 Csomortányi Tamás, Báthory And. küldöttje Mihály vajdához II. 269, 270, 323, — Moldovába menekül 365.
 Csongrád II. 154, 166.
 Csonkabástya Nagyváradon II. 169.
 Csonka János III. 74, 173, 196.
 Csukás Péter párbaja egy törökkel, a miért Bajont nyeri János Zsigmondtól 28, 29.
 Czeglédi Péter III. 318.
 Czigányok II. 349.
 Czivódás Radul táborában a nyert zászlók fölött III. 217.
 Czonczó II. 59.
 Cyrill brassai senator II. 302.

D.

Dák városok III. 293.
 Damján oláh bojár, Mihály vajda küldöttje Báthory Andrásához II. 274.
 Dampierre Henrik lippai praefectus II. 18. III. 42, 277, 339 (I. Davallus).
 Dán, oláh logofét III. 200.
 Dániel Ferencz III. 230.
   » Péter III.
 Darabos Gáspár II. 82.
 Dátos 157.
 Davallus, Henricus Davallus comes Dampierranus (Duval) I. Dampierre.
 Dávid Ferencz, halála 205 ; III. 98.
 Deák Gáspár II. 143.
 Deák György, nagyvárad, II. 82.
 Deák Mihály szászvárosi bíró III. 19. (Litteratus).
 Deák Miklós II. 152. (Litterator).

Debreczen 68, 85, 106, II. 171, — debreczeni senatus 193.
 Decebal III. 24, 280.
 Decidava III. 293.
 Deli Markó II. 148, 247, — Székely Mózes ellen III. 174, 212.
 Demeter oláh merza veresége III. 76.
 Demeterfalva III. 74.
 Demjéni Benedek 136.
 Deregyei Pál, Békés csapatainak vezére 148.
 Dereskei Ambrus nagyváradi ref. prédikátor II. 84.
 Déva II. 27, 89, 152, — Bocskayé lesz cserébe Vécs és Sajóért 232, 293. III. 24, 199, 240, 266, — Dévánál a martalóczok vereséget szenvednek Borbély, Kamniczky és Nagy Albert által III. 277, 292.
 Dévai gyűlés III. 295 s köv. — végzései 309.
 Devecseri Péter 47.
 Deés 151, III. 71, 94, 266.
 Dezsőfi János, Báthory Zsigmond apródja II. 114.
 Diadaljelek leírása (magyar és török) II. 95.
 Diák Mihály (I. Deák) szászvárosi királybíró III. 287.
 Dio Cassius III. 280.
 Dniester III. 184.
 Dobó Domokos 208.
 » Ferencz 207.
 » István fogsága s halála 206—207.
 » Istvánné 207.
 » Jakab 208.
 » Krisztina 208.
 Doboka megye II. 340.
 Döghalál Magyarországon és Erdélyben 1575-ben 181—2, — 1586-ban 227, — Erdélyben 1603-ban III. 68.
 Dömös István a székelyeket Mihály

vajda részére csábitgatja. II. 301.

Drágfy Gáspár 17, 214., — Drágfyak 17. —

Dudor ág II. 382.

Duna II. 58, 135, 147, 182, 183, 185, III. 313, — dunai török hajókat elfoglalják a magyarok II. 257.

E.

Ecsed 14.

Eger 206, II. 137, 142, 145, — egri prépostság II. 137.

Egyesség Rudolf és Báthory Zsigm. közt 1598-ban a Gyulafejervári gyűlésen II. 34.

Egyezkedési kísérletek Báthory Andr. és Mihály vajda közt. II. 311.

Éhség Magyarországon 1585-ben 221, — Erdélyben 1603-ban III. 6. —

Ekemező II. 232.

Előjelei Székely Mózes veszedelmének III. 231 s köv.

Előőrök Székely M. táborából a Raduléba szöknek III. 210.

Enyed (Nagy) 156, III. 47.

Enyedi Együl ötvös 25.

Enyedi György III. 142.

Enyedi Lukács III. 297.

Enyingi Török Bálint III. 251.

Eördög Boldizsár Báthory Zsigm. apródja II. 91, 114.

Erdély, meghódol Mihály vajdának II. 347, — adója (a portára) III. 116.

Erdélyi rendek levele Rudolf császárhoz 1599-ben II. 199, — erdélyiek nem tudják fölhasználni a győzelmet II. 336, — urak és nemesek veszedelme 364, 365, — nemesek közül Mózeshez csatlakoznak III. 46. —

Erdőd 17, 96, II. 257.
 Eszény 15.
 Esztergom II. 183, 258.
 Eukán bég, belgrádi II. 189.
 Évi jövedelme Báthory Zsigmond-
 nak Erdélyben II. 232.

F.

Facsád III. 236, 324.
 Fahid falú, II. 164.
 Falkenberg II. 127.
 Farkas Miklós II. 53.
 »Farkas« nevű nagy ágyú Gyula-
 fejevártt III. 146.
 Farna Péter munkácsi várnagy. 88.
 Fehér-Körös II. 165.
 Fejedelem-választási tanácskozások
 János Zsigm. halála után 114.
 Fejéregyház III. 111.
 Fejér Mihály eltemetteti Székely
 Mózes fejét. III. 216.
 Fekete ember hada 97, 104, — a
 török által Szt. Miklósnál sem-
 mivé tétetik 105. I. Kará-
 cson Gy.
 Feketehalom III. 196.
 Fekete íródeák III. 270.
 Fekete István, a futó Báthory Andr.
 egyik hívének menekülése. II.
 358.
 Fekete-Körös II. 165.
 Fekete-tenger II. 97.
 Felhévíz (Basa fürdője) Budán II.
 184.
 Felnémeti Máté II. 57.
 Fenesi Márton II. 152.
 Ferdinand (I.) 3, halála 15.
 Ferhád basa II. 99. III. 315.
 Ferhád bég, füleki, 194, — szikszói
 expedíciója 195—198.
 » szolnoki bég 65.
 » csauz, később basa 203.
 Feti, tatár kánfi 232.
 Filipóczy Jeromos 232.
 Fiotta János, tűzérparancsnok III.
 229.

Fodor Ferencz II. 95.
 Fodoróczky György 147.
 Fogaras 130, — birtoka fölött folyt
 viszály 131, — ostroma Bá-
 thory István alatt s bevétele
 137—140 ; II. 242, III. 240.
 Fonod 178.
 Földindulás 1571-ben 115.
 Földvár III. 194.
 Földváry István 46.
 Föltételek, melyek alatt az alku
 Rudolf és Báthory Zsigm. közt
 Erdély átadása ügyében má-
 sodszor megkötetett II. 204.
 Frank György, beszterceiek kül-
 döttje Mózeshez III. 123.
 Friaul (Foro Julium) III. 317.
 Füleki 194.
 Füzy Borbála, Jósika István neje
 II. 27.

G.

Gagy, falu II. 143.
 Gávay Miklós követségben Ibraim
 nagyvezérnél II. 250.
 Gempius Badacurtius II. 60, 61.
 Genga Fabius III. 5.
 » Simon olasz vízépítész II.
 279. III. 5.
 Geréb Ferencz halála II. 365.
 Gerend II. 27.
 Gerlistaus Miklós III. 11.
 Geszti Ferencz 197, III. 236, 293.
 Ghiczy János 46.
 » Péter, Báthory Zsigm. kül-
 döttje Nagyváradra II. 145 ;
 III. 296.
 Gireldzsi Mahmud basa II. 259.
 Goda, tatár vezér 80.
 Gonzaga Ferdinánd kassai genera-
 lis III. 20.
 Goroszló II. 125.
 Gosztonyi Balázs III. 21, 220.
 Gölnitz György III. 94.
 Görgény II. 46, 293 ; III. 107, 311.
 Görög Tamás II. 328.

Grác II. 243.
 Gradistia I. Gredistye.
 Gredistye III. 280.
 Gregorcia postelnik mint kezes Mihály vajda részéről II. 309.
 Gritti Lajos 114.
 Gyalu II. 123, 209. III. 243.
 Gyáros-ág II. 382.
 Gyergyószék II. 380.
 Gyerő-ág II. 382.
 Gyerőffi János III. 143, — Nyáry Pálhoz megyen Székely Mózes megbízásából 160.
 Győr 90, — bevételének hírére Gyulafejevárt örömmünnepet ülnék II. 55. — Győr neve a törököknél 55, — ostroma 59—65, — bevétele s a hadi zsákmány 66 s köv., 90.
 Gyula 3, 4, — ostroma 1566-ban 36—46; II. 145, 155.
 Gyulafejevár 155, — villám rombolása 205; 211; II. 10, — a Maros előtti 17; 72, 126, 161, 198, — hódol Mihály vajdának II. 346; leírása III. 26 s köv., — ostroma Bethlen Gábor által 36, — Székely Mózes által 48 s köv.; 269.
 Gyulafejevári országgyűlés 1598-ban s Báthory Zsigmond lemondása II. 17 s köv., Báthory Zsigmond erőszakoskodása 30, hírül hozzák Győr bevételét 55, — országgyűlés 1599. októb. 18-kán 292.
 Gyulafejevári égés III. 40.
 Gyulafejeváriak Basta bosszúja elől a brassai harc után menekülnek III. 243 s köv.
 Gyulaffy Eusták II. 25, 281, — Borbély Gy. és társai nevében Bástától bocsánatot kér III. 324 s köv.
 » László 153, mint hires párbajvivő 238, — Rudolf követe

Székely Mózeshez III. 152, 160.
 Gyulay Ferencz, Rudolf cs. megbízottja III. 152, — halála 229.
 » Mihály II. 325.
 » Pál 137, — Békés megbízottja Fogarasban 138, — Báthory hive lesz 140, — az erdélyi rendekhez 221.
 Gyuráka György II. 93, III. 12, 13.

H.

Hadad 126.
 Hadrév 156.
 Hadum és Hafiz közötti különbség II. 92.
 Haemus II. 148.
 Hafiz Amhad II. 192.
 Hagymási Kristóf 30, — viszonya Báthoryhoz s Békéshez 151, 153, halála 211.
 Hajdúk II. 148, — veresége III. 72, — fegyelmetlensége 322.
 Hajnácskő 243.
 Hallabori Pál 169.
 Haller Gábor követségben Miksa főherczegnél II. 130, 131.
 Halmágyi István III. 177, — Radul vajdánál a béke ügyében 207.
 Halmi 14.
 Halmos II. 189.
 Halond-nem II. 382.
 Hammay György III. 317.
 Hamza füleki bég 10, 11.
 Hamzabég 17.
 Harali István a székelyeket Mihály vajda részére csábíttatja II. 301.
 Harci rend a Báthory Andr. és Mihály vajda közti ütközetben II. 322, — a Mihály vajdái 325.
 Harinnay Farkas 140.
 » Ferencz III. 230.

Harinnay János 165, — fogságba esik 170.
 » Miklós 168. III. 230.
 Háromszék II. 302, — Háromszékbe nyomulnak Nagy Albert és Kis Farkas, III. 77; 188.
 Hass Mórítz III. 147.
 Hasszán aga II. 80.
 » a fekete írődeák III. 270, 271.
 Hátszeg vidéke III. 252.
 Hatvan 210.
 Hatvani Zsigmond III. 114.
 Havasalföldi vajda ajándéka a török szultán számára 234.
 Heder basa III. 163, 222.
 Helvig Ágoston szebeni polgármester 153.
 Henkel Lázár bécsi kereskedő II. 115.
 Henrik (Valois) lengyel király 185, — szökése 186., — ajándéka (mint francia királynak) a török szultánfi számára 233.
 Henter Benedek III. 189.
 Herschel Bálint brassói polgármester levele Báthory Andrásához II. 297; 302.
 » Kristóf brassói polgár küldetése Rudolf császárhoz II. 288.
 Homonnay család 73.
 Homonnay Drugeth István vitézsége 77.
 Horváth Ábrahám III. 277, 281.
 » Ferencz. III. 229.
 » György II. 290. 325.
 Horváth Menyhért 171.
 » Mihály, János Zsigm. párt-hive 87.
 » Miklós Békéspárti 137.
 Hosszú (Longus) János II. 118.
 Hosszútóthi György 53, 91.
 Hubiár aga 67.
 Hunyad megye III. 199, 275.
 Hunyad (Vajda) II. 326.
 Hunyady Ferencz, Báthory Zsigm.

orvosa II. 48, 113, — egy distichonja III. 147.
 Hunyady János küldeménye Budára II. 190.
 Huszain csauz II. 248.
 Huszár István III. 196.
 » Péter II. 323, 328, 329, — vitézsége a sellyenbergi csatában II. 331, — lugosi parancsnok III. 12, 13, — a tatárok leölik 15.
 Huszt 89, III. 152.
 Hayn, francia lovas csapatok vezére Győr 1598-ki ostrománál II. 62.

I.

Ibrahim basa nagyvezér II. 188, 248, 250, 274.
 Ibraim csauz Bécsben 93.
 » török bajvivó 239.
 Ibrányi Ferencz, a Miksa cs. küldötte itélő bíró Fogaras ügyében. 133.
 Ifjú János II. 251, 324, — fogsága 365, — vízbefojtatása 367.
 Illye III. 6.
 Imecs Mátyás III. 318.
 » Mihály III. 189 s köv., — halála 196.
 Insulanus (comes Joannes Marcus —), vitézsége Nagyvárad ostromakor II. 178.
 Ispán Miklós III. 318.
 István lengyel király (Báthory I.) hadjárata a muszkák ellen 190, — Békésnek megbocsát 191, — Kolozsvárra jezsuitákat telepít 199, — levele az erdélyi rendekhez Báthory Zsigmond gyámsága ügyében, 245, — ajándékai Mehemed szultánfi számára 232; II. 90.
 Istvánffy Miklós a budai basánál 179, — Rudolf követé az 1598 gyulafejevári orsz. gyűlésen

II. 20, 21, 34, — Zsigmond távozása után rendezni kezdi Erdély ügyeit Szuhai István-nal 71, — követsége Mihály vajdánál 74; 105, 118.

Isztrigý (I. Sztrigý) vize III. 199.
Izabella királyné fiával együtt anyjához megyen 5, — anyja Bona 5, — Bebeket s a Kendyeket Gyulafehérvárra hiv-
tatja s leöleti 7.

J.

Jakobinus János III. 139, 140.
Jankó Gáspár III. 318.
Jankula moldvai vajda 234.
Janok, Győr neve a töröknél II. 55.
János, nagyváradi püspök Szent László lovagszobrának készí-
tetője II. 167.
János Zsigmond Tokajt ostromolja 3, — Erdődöt ostromolja 17, Belgrádhoz megyen Szolimán elé 23, — ajándéka Szolimán számára 24—25, — hadjárata 1566-ban 59—60, Szakát ost-
romolja és beveszi 62, Tokajt ostromolja 63, — a rabló ta-
tárokat Debreczen környékén szétveri 85, 86, — halála 108, — jellemzése (Szamosközy di-
cséri) 108—111, — családi czi-
meréről 111, — bőkezűsége az iskolák iránt 112, — Szászse-
besen Akadémiát akar alapí-
tani 112, politikája 113, —
temetése 118.
Jászvásár (Jassy) III. 114.
Jenő 156, 247, II. 141, 164, 244,
245, 248, 263. III. 152, 240.
Jenő-nem II. 382.
Jeremiás (Mogilla) moldvai vajda
II. 251, III. 114.
Jézsuiták telepedése Kolozsvárról
199, kiűzetésök Nagyváradról
II. 81, — B. Zsigmond meg-

esküszik, hogy a jézsuitákat Gy -Fejérvárról eltávolítja 126
— kiűzetésök a kolozsvári
unitáriusok által III. 97 s köv.
— ügyök az 1603. dévai gyű-
lésen III. 309.

Jósálmai Báthory Endrének II. 371
Jósika Ferencz III. 11.

» István jellemzése, B. Zsigm.
közli vele abbéli szándékát,
hogy Erdélyt Rudolfnak át
akarja adni II. 5, — Visconti
Alfons olasz püspök által el-
árultatik 20, — levele Teuf-
fenbach kassai generalishoz
21—22, — fogsága 23, — értte
a rendek közbelépnek 24, —
Pezzen kezébe adatik 25, —
lefejeztetik 134, származása
jellemzése 135, vallomása Bá-
thory ellen 135.

Jósika Miklós III. 11.

» Zsigmond II. 27.

Junkher von Ziezenburg (Báthory
István) 125.

K.

Kabos Farkas 171.

» Istvánjésuita, Báthory Zsigm.
küldöttje Báthory Endréhez
II. 207, 208, — halála 365.

Kakas István követségben a len-
gyel királynál II. 253, 254, —
követségben Rudolf császár-
nál 264.

Kállay János 147.

Kálmándy Mihály III. 31, — ő és
egyéb Gyulafehérvári polgá-
rok Bethlen Gáborral egyet-
értenek III. 32,—250.

Kalugyerek lázítják az erdélyi olá-
hokat a futó nemesség ellen
Mihály vajda parancsából II.
344.

Kamniczky (Kaminty) János III.
193, — ő és Nagy Albert csa-

- patai a Gyulafejérvári német
őrséget leverik 253 ; 282. —
- Kamorás, falu III. 123.
- Kamuthy Farkas II. 198, — külde-
tésben Rudolf császárnál II.
235.
- » Vazul III. 318.
- Kanizsa II. 145.
- Kapitány György 23, — halála 66,
— párviadala Hubiár agával
67.
- Kapos 77, — Kapost a tatárok meg-
támadják, de Homonnay elveri
őket 77.
- Kapronczay Márton III. 31, 324.
- » Tamás II. 334.
- Kara Jazicy III. 8.
- Karácson György (l. »fekete em-
ber«) 97, — elárulja hadát a
szolnoki bégnek 102.
- Karácsonyi Mihály halála II. 364.
- Károlyi László 168.
- Karamján basa II. 191.
- Karansebes 218, II. 135, III. 9
(leírása), — hódol székely Mó-
zesnek 11 ; 152, 288.
- Kassa 88, 166, 191, II. 106, 132,
246, III. 121.
- Kassai kamara II. 125.
- Kászonszék II. 380.
- Kasztruci Miklós III. 11.
- Katonai Mihály II. 117.
- Kazak, közák, 195.
- Kazi, tatár kánfi 232.
- Kazul basa III. 315.
- Kegyetlenkedései vallonok, néme-
tek s rácoknak II. 191.
- Kékkő 178.
- Kelugrain oláh falu II. 90.
- Kemény Boldizsár III. 114.
- » Ferencz 171.
- » István 24.
- » János 171, III. 143, — ha-
lála 230.
- » László 171.
- » Simon 171.
- Kendeffy Gábor III. 230.
- » István III. 230.
- Kendy Antal és Ferencz összees-
küvése. 5.
- Kendy Ferencz, Báthöry hive 158.
- » Gábor, Békés hive 158.
- » István III. 72, 318.
- » János fogságba esik 169.
- » Sándort Miksa császárkirály
haza bocsátja 94, — 210, 214,
216, 217, — kivégeztetése
II. 134.
- Kenyérmező 122, III. 252.
- Kerai kán III. 75.
- Kerecsényi Judith 58.
- Kerecsényi László, gyulai praefec-
tus 22, megadja Gyulát a tö-
röknek 46, halála s rágalma-
zói 47, 48, 214.
- Kereki 126, II. 180.
- Kerepecsi Demeter munkácsi vár-
nagy 88.
- Keresztesy Pál III. 10, — Karan-
sebest Székely Mózesnek hó-
dolni kényszeríti 11, 17.
- Keresztúr (Bodrog) 65.
- Keresztúry Kristóf II. 84, — Mária
Christierna udvarmestere 116,
120.
- Kézdi-szék II. 381.
- Kidei Péter II. 290.
- Király Albert II. 90.
- Király György a nagyváradai vár
praefectusa II. 82, 84. 90, 143,
halála 178.
- Király-bástya Nagy-Váradon II.
169.
- Királyfalvi János III. 142.
- Kis Farkas III. 73, 173, 196, —
kivégeztetése 220.
- Kis György II. 290.
- » János II. 290.
- » Péter III. 318.
- Kisvárdá 14.
- Kladova II. 148, 194.
- Knezovith János III. 273.

Kocsárd 156.

Kolbász Tódor II. 328.

Kolopcsi Mihály III. 137.

Kolozsvár,— Kolozsvárra jezsuiták telepednek 199 ; 200 ; II. 46, 96, 123, 130, — a Kolozsvár által kiállított katonaság 152, 231 ; — leírása III. 80, hódol Székely Mózesnek 93, 241, — 70,000 forint hadisarczot fizet Bastának 312.

Kolozsváriak Békés szétvert csapatát megtámadják, de pórul járnak 164.

Kolozsvári országgyűlés 172, — elítéli a Békéspártiakat 176 — 177, — 1581-ben 210.

Kolozsvári mozgalmak III. 87, — őrség nem akar Székely Mózesnek hódolni, a nép ellenben a hódolást sürgeti 88, — unitáriusok mozgalmai 97—109, — magyar polgárok bebörtönöztetnek 311, — a nagy templomot Basta a jezsuitáknak adja 312.

Kolozsvári János, Székely Mózes megbízásából Nyáry Pálhoz megyen III. III. 160, 229 ; — Deák a németek szószólója a dévai gyűlésen 301.

» Márton és György, Szent-László nagyváradi lovagszobrának készítői, II. 167.

Kolumbácsi legyek III. 227.

Komárom II. 58, 59.

Konkoly Péter III. 282.

Konstantinápolyi ünnepélyek Mehemed szultánfi tiszteletére 231.

Konstantinápoly II. 91, 103, III. 316.

Korlátovich György II. 143.

Kornis Boldizsár II. 324, III. 324, III. 72, 74, megint a Dévára gyűlt nemeseket 301.

» Farkas II. 112, — Zathares Mehemed basánál követségben II. 151.

» Gáspár követségben Mihály vajdánál II. 74. 112, 118, 118, 124, — ellenzi Báthory András fejedelemségét 223 ; 261, — Mihály vajdánál 282, — nótázása 283, 297, — a Báthory István hadainak vezére 321, — Mihály vajda elfogja 329.

» Miklós III. 7. 230.

» Zsigmond III. 7, 230.

Korvin János 113.

Koscapan III. 315.

Kotla III. 196.

Kovacsóczy Farkas 215, 216, — kivégeztetése II. 134.

Kovászó várac 14.

Kozárvára 151, 152.

Kozákok II. 290.

Körös 222, II. 154, 164, 179, 244.

Körösbánya II. 246.

Körösi István, Mihály fia III. 272.

Körösszeg 166.

Közép-Szolnok II. 145.

Kővár III. 152.

Kracker Szaniszló, Radul vajdához megyen III. 169, — Radul katonáit, Deli Markót s Rác Györgyöt Székely Mózes ellen bírja 174, 176, 183, — a Radul katonái közt fegyvereket és zászlókat osztogat 187.

Krajova II. 285.

Krakkó 189.

Krakkói csillagászok II. 101.

Kraszna III. 145.

Krausenegg Pál császári biztos III. 269, — beszéde a dévai gyűlésen 298 s köv. 309.

Krim II. 76, III. 75.

Kulcsár Radul, oláh bojár III. 218.

Kun Dávid III. 11.

Kunvith renegát 156.

Kusid vezér II. 381.

Kuth 156.

Küküllő II. 380, III. 112, 189.

L.

Labarcz f. 76.

Laczkó Simon III. 10.

Lamarche, komáromi hadmérnök
II. 58, 61.

Lamars I. Lamarche.

Lamberg Kristóf erdődi praefectus
17, foglyúl esik 18.

Lanius András a beszerceiek kül-
döttje Székely Mózeshez III.
III. 123.

Laski Albert 187.

Laskó János II. 340.

Lázadás Radul táborában III. 208.

Lázár Farkas halála II. 365.

» Imre halála II. 364.

» István II. 23, 323, 327, ha-
lála a csatában 328.

Leg-Aka (aga) II. 133.

Lekencze falú III. 136.

Lelesz 76,

Leleszi János 200.

Lengyel segély Székely Mózesnek
III. 193, — és magyar csapa-
tok a brassói ütközet után a
gyulafehérvári német csapa-
tokat leölik II. 255.

Lengyelek Báthory András részé-
ről Mihály vajdához csapnak
át II. 333.

Léva vára 239.

Lévay Ferencz II. 323.

Leunclavius János 47.

Lézai Farkas III. 318.

Lippa 5, II. 92, 141, 151, 164, II.
248, 263, III. 152, 319.

Lónyay Ferencz 147.

Lopez, Don --, olasz csapatok ve-
zére Győr ostroma alatt II. 61.

Losonczy István 50.

Loye Boldizsár III. 253.

Lucz Gál III. 142.

Lugos II. 92, 104, 246, — Mózes
hívei beveszik III. 14; 152.

Lugosy Ferencz csanádi parancs-
nok vitézsége II. 155, 157, 161
— Báthory megbízásából Mi-
hály vajda szolgálatába lép,
272, 325.

» János II. 95, III. 336.

M.

Mád 66.

Madárhegy Budán II. 186.

Mágocsy Gáspár, török fogságba
esik 11; 171.

Mahumet Hodabende persa sah III.
315.

Majláth Gábor eladja Fogarast 132.

» István 132.

» Margit 133, 214.

Majtény III. 210.

Makó Gergely, György fivére III.
243, 250, 289.

» György s Gergely, Mihály
vajda táborában II. 272, —
György 290, — a székelyek
közt 301, 325; III. 75, —
Rácz György ellen indul 189,
a Radul hadait megtámadja
190, — Székely Mózesnek lo-
bogókat küld 192, — veresége
196, — fogsága s halála 196—
197.

Maksai Ferencz II. 143.

Malaspina pápai nuncius II. 236,
254, 261, 263, 269, 306, 307,
hiába igyekszik Mihály vajdát
egyezkedésre bírni 312, — el-
készítetteti a megölt Báthory
András arczképét 370.

Mamhud bék 157.

Manricha Mária II. 115.

Máramaros megye III. 152.

Marhavész Erdélyben II. 96.

Maria Christierna II. 9, 84, 86, —
Erdélyből kiindul 116, 118,
férjével kibékül ennek Oppeln-

ből való hazatérte után 120, — 201, 203, 204, — Erdélyből haza utazik 241.

Marietti Antal jezsuita III. 105.

Márkházy Pál s viselt dolgai 243—248, musulmánna s jeni pa-rancsnokká lesz 247.

Maró János (Rác János, Markó János) II. 295, 382.

Marokkói uralkodó ajándéka a török szultánfi számára 236.

Maros 152, 159, 213, 222, — áradása II. 16, 91, 152, 154, 244 380, III. 25.

Marosszék II. 300, III. 66.

Marosszéki székelyek büntetése Báthory István alatt 177.

Martalócok 195.

Martinuzzi 7.

Máté Sándor (Matthaeus Alex.) hóhér III. 304, 317.

Mátyás (I.) király 113, — budai könyvtára III. 105.

Mátyusfölde II. 260.

Medgyes 189, II. 212, III. 143, 189.

Medgyesi gyűlés 141, — 1599. marc. 20. s annak törvényellenessége II. 215, 230.

Megyer-nem II. 382.

Mehemed basa II. 106, 133, 146.

» császár II. 142, — levele az erdélyiekhez Székely Mózes ügyében III. 115.

» szerdár III. 121, 271, 313.

» szolnoki bég s a »fekete ember« 99.

» szultánfi környülmélettetése alkalmával ünnepek 231.

» Zatarecsi II. 164, — megfojtatik 188, — jó emléke a törököknél 189.

Melith Pál 147, II. 126, 127, 128.

Memhet nagyvezér 23, boszankodik János Zsigmondra 27. 68.

Merza bég III. 15.

Michowi prépostság 212.

Michovius I. Miechov.

Miechov Mátyás krakói tanár s lengyel historicus II. 76, III. 221.

Mihály, oláh vajda, szövetsége Rudolf császárral II. 74, 75, 78, 90, — Bulgáriában pusztít 191, — Báthory Andrásnak barátságot esküszik 252, — titkon Erdély ellen készül 266, katonaságot s hadiszereket kér és nyer B. Andrástól 272, — mentségei 276, családsága 284, neje ellenzi terveit 284, a szolgálatában álló magyarokat hűség-esküre kényszeríti 289, — színlett okai 292, — beütéséről az első hír 293, — Brassónál 302, — Szebennél 304, — csak az általa tett conditiók alatt akar egyezkedni 311, — megakar futni a harczban 332, a pártjabeli magyarok az ütközetet megújítják 334, — Gyulafejérvárba vonul 348, — neje megsiratja B. András sorsát 366.

Mihne havasalföldi vajda 234, II. 299.

Mikes Benedek III. 318.

» György III. 318.

Miklós nevű festő lefesti a megölt Báthory Andrást II. 370.

Mikó Miklós, Báthory A. hive II. 458, — halála 360.

» Péter halála II. 364.

Mikola János III. 318.

Miksa császár s magyar király 3, nem akar a törököknek adózni 4, 73, 81, — bécsi diadalmenetét gúnyolja Szamosközy 90, — követsége Szelimhez 91, 93, — Miksa s Báthory I. közti titkos egyezség 177, — Békés dolgában követeket küld Báthoryhoz 193, — kedvez

- is, nem is Békésnek 145, —
törekvései a lengyel koronaért
187, — Báthoryt óvja-inti at-
tól 188, — fenyegetőzései a
lengyelek s Báthory ellen 190,
— halála 190.
- Miksa főherceg II. 21, 22, 73, 86,
89, 91, — hiába várják az er-
délyiek 100, 104, 116. 129,
145.
- Miles Simon 23.
- Mindszenti Benedek II. 324, III.
142.
- Miriszló III. 193.
- Miske András 169.
- Mogilla Jeremiás I. Jeremiás.
- Mohácsi bég II. 258.
- Molart János III. 19.
- Moldvai vajda ajándéka a török
szultáni számára 234.
- Molnár István 136.
- Moré Gábor 137.
- Moré János II. 91.
- Morizza f. II. 148.
- Mortagne Lévin III. 71, 242.
- Mozgalmak a Radul katonái közt
III. 186.
- Muhammed persa sah 235.
» szultáni 183.
- Munkácsot Svendi beveszi 88.
- Munkács 89.
- Mustafa budai basa 179, — meg-
fojtatik 201.
» (a halász) II. 263.
- Murad (III.) 183, születéséről való
monda 184.

N.

- Nádasdy Ferencz III. 9.
- Nádudvar 209.
- Nagy Albert, Székely Mózeshez
pártol III. 5, 13, 71. 72, 199,
269, 289.
» Bálint II. 334, III. 196.
» Dömötör II. 290, 325.
» Ferencz 243, II. 364.
- Nagy János körösbányai, követség-
ben s lánykérőben Jeremias
vajdánál II. 251.
» Lukács II. 173.
» Mátyás, Báthory párti 156.
» Tamást fölakasztatja Báthory
Zsigmond II. 27.
» Tamás bástjája Nagyváradon
II. 169.
- Nagy-Bánya, honnan nevét 9; 13,
189, 248, 249, II. 230, III. 19,
150.
- Nagy-Ida 147.
- Nagy-Szombat II. 235.
- Nagy-Várad 63, 68, 191, 218, 222,
229, — kiűzik a jesuitákat II.
81, — nagyváradiak követsége
a jesuiták ügyében II. 82;
126, — ellene szegül Báthory
Zsigmondnak 140; 164, — le-
írása 165 s köv, — fürdői
167, — püspökei 168; 170, —
ostroma 174 s köv; III. 121,
152.
- Nagylábú György II. 346, III. 32
(Crassipes)
- Namény II. 154.
- Nándorfejevár III. 274 (l. Belgrád).
- Napoca, Napuca III. 81.
- Naprággyi Dömötör válasza Báthory
Zsigm. bucsúbeszédére az 1598.
gyűlésen II. 44—45; 84; 111;
123; cancellár lesz 137; kö-
vetségben Rudolf császárnál
1599-ben 198, 201.
- Naskalat II. 359, 364.
- Náznán-ág II. 382.
- Nemes Ferencz, Báthorypárti, 157.
- Német gyűlölet Erdélyben II. 122.
» katonaság kicsapongásai II.
38.
- Némethy Ferencz 14, halála 16;
49; 126.
- Németi falu 152, II. 60.
- Neszter (Dniester) III. 184.
- Nikápoly II. 90, 192.

Nisoczky Szaniszló, Izabellát Rebek
s társai ellen ingerli 7, 23, —
neje Sapphira 243.

Nogaji, novaji tatárok III. 75.

Novák Farkas II. 325.

Nyarádtó 156.

Nyári Pál II. 132, 146, 173; — kö-
vetségben Rudolf császártól
Székely Mózeshez III. 152 s
köv.

Nyilas bátya Nagyváradon II. 169.

Nyíry István II. 55.

Nyírség 193.

Nyútódi György III. 229.

O.

Obenburg cs. generalis, franczia
s vallon csapatok vezére Győr
ostrománál III. 61.

Odoard konstant. követ 91.

Oláli bojárok diplomája a székely
Mózzessel való szövetségről III.
181.

Olasz udvaroncok és hízeltők
Báth. Zsigm. udvarában s be-
folyások II. 11—15.

Olcsárdy Miklós 171.

Olmützi püspökség II. 9.

Olt f. 153, II. 304, 380, III. 190, 198.

Oppeln II. 7, 16, 71, 83, — Oppeln
és Ratibor herczegségek évi
jövedelme 127; 139, 201.

Orbai-szék II. 381.

Orod (l. Arad) II. 161.

Orod vezér II. 161.

Orosz háború (Báthory Istváné) II.
90.

Osman basa III. 315.

Országgyűlések Erdélyben :

Dévai III. 295, végzései 309.

Gy.-Fejérvári (1598.) II. 17;
(1599. okt.) II. 292.

Medgyesi 141, — (1599.) II.
215, 230.

Kolozsvári 172, — elítélik a

Békéspártiakat 176, (1581.)
210.

Szászsebesi II. 103.

Szászvárosi III. 276.

Tordai parciális II. 126.

Óváry István követségben Zatarecsi
Mehmednél II. 150, 151, —
Báthory András küldöttje a
tatár kánhoz 247; 248; —
mint Székely M. hive III. 86,
Székely M. megbízásából Besz-
terczére megy 114, 122, 123,
— halála 229.

» Sámuel, Székely Mózes hive
III. 86.

Ovidius II. 285.

Ördög (Székely) Balázs megöli a
menekvő Ráthory Endrét II.
361, — ennek s Mikó Miklós-
nak fejét Mihály vajdának
praesentálja 366.

Örlécz-nem II. 382.

Örmény Péter II. 192.

Ósy Miklós 171.

Ötszögű bástyatorony Gy. feje-
rártt III. 52.

Ötvös Jeremias, segesvári ötvös III.
147.

P.

Palatics György, Zatarecsi Mekmed
basánál követségben II. 151,
283, 325.

Pálffy Miklós II. 55, 56, 57, 58, —
Gyórt ostromolja 60, — a ma-
gyar csapatok élén Győr alatt
II. 62; 256.

Pálélése, falu III. 320.

Pálosi Gáspár II. 365.

Pancsova II. 147.

Pápa III. 12, 321.

Párbajok nemei magyar s török
vitézek közt 238—9.

Patócsy György 166, fogságba esik
170.

Paulus Julianus l. Gyulay Pál.

Pece patak II. 169.
 Pekry Lajos, hires párbajvivő 238.
 Pellio László I. Szűcs László.
 Pellius Márton III. 139.
 Perényi Gábor 16.
 » György 147.
 Pernstein Wratisláv II. 115.
 Persa sah ajándéka a török szultánfi számára 235.
 Pertaus basa, Gyulát ostromolja (1566.) 36—46; 91.
 Perussith Máté II. 323, III. 229.
 Pest II. 182, 183, III. 193, — Ross wurm Pestet elfoglalja III. 313.
 Petárdáról II. 58.
 Pete Márton, váradi püspök mint Rudolf követe II. 6, 168.
 Peterdy Ádám, Péterfia II. 125.
 Peterdy Péter futása II. 125.
 Pétervárad III. 121.
 Petky Farkas II. 324, III. 86, 318.
 » János III. 142.
 Petneházy Sándor II. 291.
 Petrasco, Mihály vajda fia II. 282, 283.
 Petrodana, Petrodava III. 293.
 Petse Ferencz II. 181.
 Pezzen Bertalan, cs. tanácsos s Rudolf küldöttje az 1598. gy. fejezévi gyűlésre II. 20, 21, 34, — Kamuthyt őrizet alá téti 235, III. 241.
 Pileus Albert, szebeni királybíró II. 24, — átveszi az 1598-diki egyesség levelet Erdély átadása ügyében II. 35, III. 297.
 Plojest II. 290.
 Pókay Jakab 23.
 » János 170, kivégeztetése 171.
 » Péter 170.
 Pongrácz Frigyes szathmári tiszt 147.
 Pontano Miklós 233.
 Poppel Ádám, Rudolf küldöttje Báthory Zsigmondnál II. 6.

Porkoláb Simon, beszterczei polgár III. 114.
 Pozson-ág II. 382.
 Pozsony 127.
 Pozsonyi János a tatároktól visszajön II. 76, a tatár kánnál 79; 97.
 Prága II. 4, 6, 114, 198, 202, 264, 288.
 Prajner János ezrede III. 95.
 Prázsmár II. 299, 302.
 Prépostváry Bálint, kallói prefektus, Békés párthive 1497. 71,
 Ptolemaeus III. 61, 81, 293.
 Pultov 212.
 Putnoky János III. 235.

R.

Rác Ábrahám szökevény II. 338, 339.
 » György, a tatár kánnál II. 81, 97, Mihály vajdánál 267, 283, — Székely Mózes ellen III. 175, — Földvárnál tábornok 183, 212, — kétezer ráczzal s oláhval Bastához csatlakozik 277, — Karansebes alatt 332.
 » György, az Ifjú János gyilkosa II. 368.
 » István, a tatár kánnál, II. 247, 248.
 » János, oláh bojár III. 185.
 Rácgrád II. 259.
 Radák László 169.
 Radibrát Alajos III. 176, 183.
 Radnót 158, 160, III. 76.
 Radnóthy János II. 292.
 Radul vajda, III. 74, 163, 167, — megtagadja Krackernek a segítségét 172, — kétkulacsossága 175, — békeszövétsége Székely Mózzal 179, — hitlevele 180, — Erdélybe jó 202, — és Székely M. közt ütközet (I. brassai ütközet) 212, s köv.

Ragusai köztársaság ajándoka a török szultánnál számára 235.
 Ragusinus, Joannes Marinus —, II. 133.
 Rákóczy János, Székely M. küldöttje a beszerceiekhez III. 114, 122, 123.
 Rákóczy Lajos, hajdúival Borbély Gy. ellen megy s azt visszavonulásra kényszeríti III. 280 s köv. 282, 321, 339.
 Ramidava II. 293.
 Raminger Ján. tokaji prefektus 65.
 Ratibor II. 7, 127, 201.
 Ratisbona, Regensburg 190.
 Ravazdy György, ellenezi Báthory András fejedelemségét II. 223, követségben Mihály vajdánál 251, 253, — nótázása 293, 313, 324, — elfogják s a Mihálypárti székelyek megölik 330.
 Recseff jenei bég 156.
 Rédey Ferencz, szétveri Básta hajdút III. 72, — veresége 110; 196, — menekülése 220; 289.
 Remete III. 190.
 Rempler András, luther. pap, javasolja Beszerce hódolását 125 s kövv.
 Rhéder Menyhért II. 132, 146, 173.
 Ribicei Albert III. 318.
 Ribis Sigfried, Székely Mózes híve III. 7, 59, 147, 250.
 Rivulus Dominarum I. N.-Bánya.
 Róbert Károly 73.
 Rodenovith Márk (Réz aga) 37.
 Római föllirat Barát P. házában Kolozsvárott III. 81, — fölliratok Kolozsvárott 82.
 » colonia Torda mellett III. 266.
 Romani Ferencz II. 364.
 Rossis Ferdinánd a —, II. 132.
 Rosswurm Miklós Pestet a törököktől elfoglalja III. 313.

Rotarius (Kerekes) Lőrincz III. 139,
 Rotenheu Bernát árulása 52.
 Rotterdami Erasmus II. 20.
 Rozsály 14.
 Rozsnyó (Brassó mellett) III. 194. 196.
 Ruber János kassai generalis 146. 166.
 Rubra Turris I. Vöröstorony.
 Rudolf magy. kir. koronázása 127, — ajándékai Mehemed szultánnál számára 231, — elcsereéli Nagy-Bányát Szathmárárt 248, — II. 5, 6, 20, — hűségére esküsznek az erdélyiek 33 — követei Mihály vajdánál a szövetség ügyében 74, 97, 125, 144, Mihály vajdával egyezkedik Erdély ellen 267 s köv., — hanyagsága Erdély védelmében III. 18, — Erdélyt Mózesnek átengedni szándékozik 151 — közte s Mózes közt a béke nem sikerül 165, — Radul és Bástatól 32 diadalmi zászlót nyer 218.
 Ruzska 207.
 Ruzsinár III. 69.

S.

Sajó 195, III. 113, 138,
 » váracz II. 231.
 Sajó-Szt.-Péter 196.
 Salm Miksa gróf Gyula-Fejérvárra helyőrséget küld 252, 339.
 Sambucus, Zsámboki, II. 376.
 Samosateniana opinio I. unitariusok
 Sándor (görög) tatár követ II. 97.
 Sárd II. 279. III. 61.
 Sargetia I. Sztrigy vize.
 Sarkad, váracz II. 173.
 Sárközy Mihály 11.
 Sarmasági Miklós 137, — híres bajvivó 238.
 » Zsigmond II. 115.
 Sarmisegethusa I. I. 81, 280, 281.

Sárospatak 207.
 Sasa János 137.
 Sasvár, szolnoki bég nádudvari ve-
 ressége 208—209.
 Sauer Lőrincz III. 253.
 Schwarzenberg Adolf II. 55 s köv.
 — Győrt ostromolja 60, 61, —
 Budát ostromolja 184 s köv.;
 256.
 Sebes II. 294.
 » várac 11. 173, 208.
 Sebes-Körös II. 165.
 Segesvár III. 76, 94, — segesvári-
 akat a mózespártiak megve-
 rik 111, — leírása 168, 240.
 Seidensdorfer János III. 95.
 Sellenberg II. 322, — sellenbergi
 ütközet 327 s köv.
 Sennyei Miklós hajduvezér II. 163,
 III. 321.
 » Pongrácz Báthory Zs. követe
 a nagy-váradakhoz II. 140,
 143, 145, — Zatarecsi Mehe-
 mednél követségben 151, 212,
 — Báthory András Mihály
 vajdához küldi 275, 277, 278,
 324; III. 71, — Szamos-Ujvár
 parancsnoka II. 79, 143, 242,
 — a halálra szánt nemesek
 ügyében Déván közbelép III.
 304.
 Seprűd-ág II. 382.
 Seps-Szék II. 380.
 Serban III. 167. (I. Radul).
 Seres István II. 118, III. 87.
 Serpetes II. 90.
 Sforza-család II. 10.
 Sibrik Gáspár II. 298, 323.
 » György és Gáspár Erdélybe
 menekülnek 243.
 Sikesdi István (Sükösd) III. 229.
 Silesia II. 7, 9.
 Sima falu III. 341.
 Singidava III. 293.
 Sipos Angrás II. 177.
 » János szökevény II. 338, 339.

Soklyósi István 147.
 Sólymok a török szultánnak, Er-
 dély adójában II. 117.
 Solymos vára III. 343.
 Sombory László 144, — beszéde a
 pártütők ellen a kolozsvári
 gyűlésen 172, 210, 215, 216.
 Somlyó várac 11. 172, 209, III. 96.
 Somogyi Bertalan II. 143, III. 196,
 235.
 » István III. 12, 13.
 Somoskő 178.
 Soranzius Jakab 233.
 Sörcei Ferencz III. 318.
 Spinosa Péter. gyulafejevári pa-
 rancsnok III. 25, — nem en-
 gedi a városiaknak a várba
 menekülni 30, — ágyúkkal
 válaszol a megadásra való föl-
 hívásra 47, — vitézsége 51, —
 megadja Gy.-Fejérvárat Szé-
 kely Mózesnek 60.
 Sponton Cyrill II. 324.
 Stepán István II. 143, 176.
 » Erzsébet vitézsége Nagyvá-
 rad ostroma alatt II. 176.
 Steyer-ország II. 116, 242.
 Strabó III. 292.
 Strassoldó II. 61, 62.
 Sulyok Ferencz 147.
 » Imre, protonotharius 143.
 » István 147.
 » János III. 60.
 » Sára 207.
 Svendy Lázár Tokajt elfoglalja 15,
 Szathmárt s Nagybányát 17,
 Husztot ostromolja 30, —
 Ungvárt késedelmeskedik 73 s
 azt erősíti 74, — Munkácsot
 beveszi 88, — Bebek György
 ellen megy 89, Huszt ellen in-
 dul 89.
 Szabán basa II. 259.
 Szabó (Sartor) György nagyváradi
 polgármester II. 82, 143.
 Szabó (fületlen) István II. 346.

Szabó (Sartorius) István III. 31, —
Borbély Gy. által a szerdár-
hoz küldetik 272.

Szádvár 89.

Szakadt bég (Borbély Gy.) III. 272.

Szamos f. 70, 148, 151. II. 96, 154.

Szamosköze 73.

Szamosközy vesztesége és kára a
kolozsvári unitáriusok 1603-ki
lázongása alatt III. 105.

Szamosújvár 218, III. 7, — ostroma
71, 240, 260, 279.

Szárazság Magyarországon (1585.)
221 s köv., — Erdélyben (1598)
II. 95.

Szász-Sebes, az ott tervezett egye-
temről 112, 154, — tábor
Szászsebesnél (1598.) II. 72, —
gyűlés 103, fegyver alá gyü-
lekeznek az erdélyiek 271, III.
24, — hódol Székely Mózesnek
145, 269.

Szászváros III. 19., — i gyűlés 275,
276; a hajdúk Szászvárost
megrohanják III, 288.

Szász városok conspirációja Bá-
thory András II. 288., — Szé-
kely Mózes ellen vannak III.
43, 44.

Szathmár 8, — Balassa Menyhért
kezébe jut 9, 13, 96, 148, 189,
248, 249, II. 56, 118, 127, 172,
III. 78, 121.

Szeben (Nagy) II. 212, 283, 322,
342, III. 149, 240.

Szeged II. 54. 155.

Szegszárdi bég II. 258.

Székely Balázs II. 355.

Székely Mihály III. 144.

* Mózes 150, II. 145, 172, —
mint Báthory A. kezese 309,
322, — vitézsége a sellenbergi
csatában 331, III. 4. Bektás
basával Erdélybe tör 9, — Fe-
jérvár alá jó 41, — ennek os-
tromát abbahagyni akarja, de

Borbély Gergely ezt nem en-
gedi 58, 71, — Kolozsvár előtt
84, — Besztercze ellen 113, —
fenyegető levele a besztercei-
ekhez 118, 136, — Beszterczét
lőveti 138, — hódolásra birja
142, — békeszövetsége Radul-
lal 179, 188, — hadainak szét-
osztottsága 199, — nem fo-
gadja Bektas tanácsát 204, —
veresége 213 s köv., — halála
215, — ifjúsága, alakja, jel-
lemzése 234 s köv. — czimere
és pénzei 235, 236.

Székely Mózes, a fejedelem fia 236,
237.

Székelyek követsége Báthorynál
szabadságaik ügyében 153;
— nem hajolnak Báthory A.
hoz II. 300, — székelyek is-
mertetése, Szamosközy ellen-
kezik a régi krónikákkal II.
375 s köv., — székely székek-
ről 380 s köv. — székely ne-
mek és ágak 383; — székely-
föld III. 65, — székelyek Ra-
dul hadaihoz csatlakoznak
Székely Mózes ellen III. 184.

Székesfejérvári bég II. 258.

Szelestey János, Aradot restaurálja
II. 162, 163, 175.

Szelim szultán békét köt Miksával
Erdélyt is bele foglalván 93.

Szemere Mihály II. 324.

Szenássy Mátyás III. 144.

Szendrő 197.

Szenyves Mátyás hadadi parancs-
nok 14.

Szentei Bálint III. 230.

Szentfalu 156.

Szent-Gellért hegye II. 183.

Szent István jobb keze II. 180.

Szent László lovagszobra Nagyvá-
radon II. 167.

Szent Márton 15.

Szentmiklóssy György III. 14.

Szentpál 162.
 Szentpáli János III. 229.
 Széplaki István II. 328.
 Szerencs 16.
 Szigetvár 3, 4. ostroma (1566) 32, 36, II. 145.
 Szikszay Imre, Báthory Zsigmond udvari provisorja II. 48, 107, 113, 316.
 Szikszó 194, 195.
 Szilágyság III. 150, 152.
 Szinán basa s igyekezetei Erdély elfoglalására 245—6, — II. 55, 90, 101, III. 314, 315.
 Szindi János II. 290.
 Szinyér vára 9, 14.
 Szolnok 208, 209, 210, II. 154. III. 121.
 Szomorú-ág II. 382.
 Szőlős II. 83.
 Szörényi bánóság II. 93.
 Sztójka oláh bojár, Mihály vajda követe Rudolf császárhoz II. 268.
 Sztrigy vize III. 17. 24.
 Szucsava III. 286.
 Szuhay István váci püspök, az 1598-iki gyulafejevári gyűlésen II. 20, 21, 34, — rendezi Erdély ügyeit Zsigmond távozása után 71, — követsége Mihály vajdánál 74, 105, — 118.
 Szulejman budai basa II. 358.
 Szulimán basa II. 92.
 Szulimán szultán ajándéka János Zsigmond részére 27, — halála 67, — szultánt dicséri Szamosközy 111.
 Szunyogszeg II. 304.
 Sücs László, a »fekete ember« társa 98, — a debreczeniek megölik 106.
 Sylla Mátyás II. 51, 54, 55.

T.

Tacitus II. 165.
 Tahy István II. 323, — vitézsége 331.
 Talmács II. 308.
 Tály 66.
 Tamásfalvy János II. 290, III. 86, Székely Mózes küldöttje a beszerceiekhez 114.
 » László III. 318.
 Tanais folyó II. 76.
 Tarducius Achilles, Basta historica meghal III. 79.
 Tárkányi István II. 290.
 Tartaria Tauricana II. 76.
 Tasnád 96, II. 243.
 Tata II. 62.
 Tatárok garázdálkodása 71, 72, — jellemzésök 84, — a jeneieket levágják II. 224 k köv.
 Tatárpusztítás 1599-ben II. 246.
 Taurinum II. 147.
 Teck János Elias, szászvárosi parancsnok III. 20, 61.
 Tegzes Antal 193, 194.
 Teke Ferencz II. 24, — a rendek nevében marasztalja Báthory Zsigmondot 31, 343.
 Telegd II. 181.
 Telegd-ág II. 382.
 Telegdy Balázs II. 181.
 » István 213.
 » Katalin 213.
 » Mihály 168.
 » Miklós és Mihály 23.
 Teleszky Imre visszaveri Balassa Menyhértet 9.
 Temesvár 5, II. 90, 91, 101, 142, 155, 247, — külvárosait lippai, jenei s váradi magyar hadak pusztítják III. 42, 289, — Básta elől Temesvárra menekülnek a mózespártiak 289.
 Tergovistye II. 74, 275, III. 197.
 Teuffenbach Kristóf kassai gene-

ralis, konstantinápolyi követ-
séje 92, 188, 189, II. 21.
Theodora, Mihály vajda anyja II.
306.
Theodosius oláh logofét ellenzi Mi-
hály vajdának Erdély elleni
terveit II. 286.
Zulejman, szultánfi 183.
Thorenburg I. Torda
Thrax, Georgius —, I. Rác György.
Tiber f. II. 166.
Tisza, — fagyása 16, 65, 68, 70,
193, 226, II. 142, leírása 154.
Tizsakóze 73.
Tokaj ostroma János Zsigm. által
3, — leírása s ostroma (1565)
16, — ostroma 63; 89, II.
114, 154.
Toldalaghy Ferencz halála II. 340.
» Mihály III. 5.
Toldy István II. 84, — Báthory
Zs. követe a nagyváradiakhoz
104, 143, 145, 146, 334, III.
47, 65, Rudolf császár békefö-
lételeit nem találja kielégítő-
nek Mózesre nézve III. 154, —
halála 220.
Tolna II. 257.
Tomory István II. 230.
Tomba István, Kovászó parancs-
noka 14, 157.
Tonsorius Pál, kolosvári unitarius
pap III. 97 s köv.
Torda 30, 153, II. 31, 127, — tor-
dai partialis gyűlés II. 126.
Tordai János deák III. 302.
Tordamegye II. 343, III. 229.
Toroczka László III. 229.
» Máté kolosvári unitarius pap
III. 97.
Tóth Miklós III. 10.
Tótfaludi római inscriptio III. 62.
Tótházy Mihály kolosvári bíró III.
91, — kivégeztetése 297.
Tököli Sebestyén gazdag magyar
kereskedő 203.

Töresvára III. 196.
Török Bálint III. 199, 275.
» Ferencz árulása 10, 11.
Tövis 155, II. 243.
Tövisi Péter III. 272.
Tausner Lukács követségben Mik-
sa főhercegnél II. 130, 131,
— Rudolf császárnál 198;
201; III. 91, 92, 138, 139,
140, 297.
Trebits II. 204.
Trezca Szaniszló lengyel csapatok
vezére Székely Mózes pártján
III. 286.
Túry Ferencz II. 323.
» Márton II. 346.
Turóczy a krónikás II. 376.
Turre, Comes Sigismundus à —
Báthory Zsigmondnál II. 16,
116.
Turtokaj II. 90.
Tyrnavia I. Nagy Szombat.

U.

Udvarhely (Székely) II. 330, 352,
III. 266.
Udvarhely-szék II. 381.
Újváros 85.
Ulloa Alfons, 47, 83, 87.
Ulpia Trajana III. 81, 280, 281.
Ummach Máté á Krumpenthal III.
46.
Ung f. 73.
Ungnad Kristóf 178.
Ungvár leírása 73. 88.
Unitariusok 141, 199, 205, — moz-
galmai a jesuiták ellen kolos-
várott (1603) III. 96 — 109.
Urum-ili (Rumelia) III. 313.
Urvacsora; a futó Báthory Andr.
bujdosó hiveinek úrvacsorát
oszt. II. 354.

V.

Vaczmán-ág II. 382.
Vadas Mihály 137.

Vág f. II. 260.
 Vajda György, karansebesi bíró,
 III. 10.
 Vajda-Hunyad III. 251, — leírása
 278—9.
 Vajda István III. 11.
 » Miklós III. 46, — kivégezte-
 tése 317.
 » Mihály II. 95.
 Valkó 14.
 Várady István és Mihály kiskorú
 árvák 14.
 Várady Lukács II. 79.
 Várallya III. 110.
 Várday Mihály 229.
 Várhegy II. 302.
 Varsó II. 254.
 Vásárhely (Maros) 155.
 Vaskapu III. 10. 17, 19, 31, 252.
 Vecel III. 294.
 Vécs vára 7, II. 231.
 Velence (nagyvárad) II. 169.
 Velencei köztársaság ajándéka a
 török szultánni számára 233.
 Vér Mihály II. 245.
 Verancsics Antal konstantinápolyi
 követsége (1567) 91.
 Veres János (Farnosi) 169.
 Véres kardot hordoztat Báthory
 András a székelyek közt II.
 300.
 Verleine, de — csapatvezér Győr
 ostroma alatt II. 62.
 Vészjelek, II. 260, — a szebeni
 csata előtt 371 ; III. 54.
 Vésztjósító bagoly Gy. fejeérvártt
 III. 64.
 Vezérek és alvezérek Báthory And.
 seregében III. 323, — Mihály
 vajda seregében 325.
 Viczmándy Mátyás 206.
 Vincz II. 89.
 Visconti Alfons elárulja Jósikát
 II. 20.

Vitéz Miklós követségben Mihály
 vajdánál II. 252, 253 ; 313.
 Vizakna III. 149.
 Vizvár Budán II. 186.
 Volgazen János csász. csapatvezér
 94.
 Volner Ádám 95.
 Vöröstorony II. 283, 306.

Z.

Zagyva II. 154.
 Zagyvai Miklós, Miksa küldöttje
 Báthory Zsigmondhoz II. 171.
 Zalánczy János számot kér Bebek
 s a Kendyek leöléséről 7.
 Zalánczy László 234, — követség-
 ben Radul vajdánál III. 178.
 Zalankemén III. 175.
 Zalasd patak III. 278.
 Zalasdi Dániel (oláh) árulása II.
 Zalar Jy Miklós házassága Kornis
 Farkas leányával III. 289, 323.
 Zalathna III. 60, 61, 96.
 Zamoscy János lengyel kancellár
 211, II. 54, 243, 280.
 Zaránd megye III. 199. 275.
 Zaridal II. 193.
 Zataresi Mehmed vezérbasa II. 98,
 99, 148, — Nagyváradot ostrom-
 olja 169. (l. még Mehemed).
 Zay Ferencz 14.
 Zeleméry Miklós 17.
 Ziangis szultánni 183.
 Zilah II. 89.
 Zlatta, oláh armás, III. 179, 183.
 Zoláthy György III. 18.
 Zrinyi Miklós 22, 32, 33, 36.
 Zsidók II. 191.
 Zsiger Zsigmond III. 230.
 Zsigmond Ágoston lengyel király
 185.
 Zulcsér Emmanuel oláh bojár III.
 179, 183.